# studii

## REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR



TOMUL 23 — 1970

5



EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE



Preţul unui abonament anual este de 180 de lei.
În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii voluntari de presă din întreprinderi şi instituţii.

La revue „STUDII", REVISTĂ DE ISTORIE, paraît 6 fois par an.
Toute commande à l'étranger sera adressée à Întreprinderea de comerţ exterior, — LIBRI, Boîte postale 134—135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.
En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „Studii", revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.
Adresa redacţiei B-dul Aviatorilor nr. 1,
Bucureşti tel. 18.25.86.

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 23, 1970 Nr. 5

SUMAR

„STUDII", tomul 23, nr. 5, p. 863—1058, 1970.

# VITICULTURA ÎN TRANSILVANIA PÎNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIV-LEA

DE

EMIL LAZEA

Ramură importantă şi străveche a economiei agrare, viticultura s-a dezvoltat de-a lungul veacurilor ca o ocupaţie specială, practicată în exclusivitate numai de populaţiile sedentare, care, pe lîngă o civilizaţie agricolă înaintată, au dispus şi de condiţiile pedo-climatice adecvate şi strict necesare pentru cultivarea viţei de vie. Fiind o plantă ce durează timp de multe decenii, dar în acelaşi timp şi foarte sensibilă la intemperii şi dăunători, viţa de vie a necesitat întotdeauna o îngrijire permanentă şi de înaltă calificare, efectuată în cea mai mare parte printr-o muncă manuală destul de grea, de care a depins în mod nemijlocit randamentul său cantitativ şi mai ales calitativ.

Aşa cum era şi firesc, atît interesul pentru practicarea viticulturii, cît şi locul deţinut de această ocupaţie în cadrul economiei agrare din perioada feudalismului timpuriu au fost stimulate şi respectiv condiţionate de multitudinea foloaselor ce rezultau de pe urma acestei îndeletniciri. Desigur, principalii săi beneficiari au fost nobilii, prelaţii, mănăstirile etc., care posedau, de regulă, terenurile viticole cele mai întinse şi care realizau venituri însemnate nu numai din vînzarea vinului obţinut din viile proprii, ci şi de pe urma unei serii întregi de drepturi feudale (dreptul de monopol asupra desfacerii vinului, dijmele din vin, vămile etc.). Dar pe lîngă interesele aristocraţiei feudale de a-şi spori cîştigurile băneşti, mai trebuie avut în vedere şi modul de viaţă al acesteia, cu interminabilele ospeţe, la care se consuma vin din belşug. În cultivarea viţei de vie mai erau însă interesate şi celelalte categorii sociale (orăşenii, negustorii, meşteşugarii şi ţăranii), pentru că, dincolo de veniturile realizate şi de consumul obişnuit, vinul reprezenta pentru societatea acelei vremi un produs absolut necesar, cu întrebuinţări mai numeroase şi mai diversificate decît în zilele noastre. În această privinţă este suficient să menţionăm, foarte pe scurt, că în afara folosirii sale necontenite în cadrul cultului creştin la oficierea euharistiei, vinul bun a mai avut multiple întrebuinţări şi în domeniul medicinei antice

şi medievale, fie că era utilizat numai singur, fie în combinaţii cu mierea de albine sau cu diferite plante medicinale [1].

Cu toate că rolul nutritiv şi curativ al zaharurilor, vitaminelor şi sărurilor minerale ce intră în compoziţia strugurilor a putut fi cunoscut în mod ştiinţific şi apreciat la justa sa valoare numai de prin secolul al XIX-lea încoace, în urma analizelor de laborator, nu încape nici o îndoială că efectul lor a fost la fel de binefăcător pentru sănătatea oamenilor şi în vremurile mai îndepărtate, dovadă pentru aceasta servind şi faptul că viţa de vie a fost socotită în vechime ca simbol al fecundităţii şi sănătăţii.

Dacă cele de mai sus evidenţiază într-o anumită măsură importanţa generală — valabilă pentru oricare din ţările europene — a viticulturii şi a produselor sale, trebuie să arătăm că cercetarea cît mai detaliată cu putinţă a situaţiei acestei ramuri economice în epoca feudalismului timpuriu capătă pentru Transilvania şi o importanţă specială. Studierea situaţiei viticulturii ne întregeşte nu numai imaginea de ansamblu asupra modului de trai al societăţii noastre şi asupra stadiului de dezvoltare al forţelor şi relaţiilor de producţie din perioada cristalizării relaţiilor feudale, ci ne aduce în acelaşi timp şi elemente noi pentru adîncirea studiului unei probleme fundamentale din istoria poporului român, anume aceea a continuităţii sale pe acest teritoriu.

★

Situaţia viticulturii în Transilvania în perioada cristalizării relaţiilor feudale este oglindită în numeroase şi variate documente interne (legiuiri, privilegii oficiale, acte de donaţii, testamente, acte de hotărnicire şi de vînzare-cumpărare a unor moşii pe care se găseau şi terenuri cultivate cu viţă de vie etc.), în care se află un număr destul de mare de informaţii despre existenţa unor podgorii în diverse părţi ale Transilvaniei, despre obligaţiile ţărăneşti în legătură cu viticultura, despre dreptul de cîrciumărit şi de vînzare a vinului etc. Trebuie însă arătat că informaţiile noastre documentare, deşi numeroase şi variate sub aspectul problemelor la care se referă, sînt totuşi stereotipe şi insuficient de amănunţite. Se resimte îndeosebi lipsa oricăror referinţe despre cunoştinţele de specialitate ale viticultorilor şi despre tehnica lor de lucru în domeniul plantării şi îngrijirii viilor, al vinificaţiei, precum şi despre soiurile viţei de vie cultivate într-un loc sau altul, despre calitatea vinurilor etc. Nici cronicile din epoca respectivă nu ne spun aproape nimic despre viticultură [2]. La fel, nu dispunem

---

[1] Despre cunoaşterea multiplelor însuşiri şi utilizări ale vinului în scopuri curative găsim numeroase mărturii atît la autorii antici, cît şi la cei medievali. O sintetizare a acestor cunoştinţe se găseşte în cunoscuta lucrare bizantină din secolul al X-lea Γεῶπονικα (în special în cartea a 8-a, cap. 18 — 20 etc. (vezi: Γεῶπονικα. *Geoponicorum sive de re rustica libri* XX, ed. A.M. Needham, Cantabrigiae, 1704; *Геопоники. Византийская сельскохозяйственная энциклопедия x века*, ed. E.E. Lipşiţ, Moscova-Leningrad, 1960. Detalii interesante cu privire la utilizarea vinului în domeniul medical găsim şi în lucrarea lui E. Wickersheimer, *Manuscrits latins de médicine du haut moyen-âge dans les bibliothèques de France*, Paris, 1966. Din păcate, în sursele noastre istorice din epoca studiată nu se găsesc asemenea informaţii, dar acest lucru nu exclude posibilitatea ca vinul să se fi folosit şi la noi în scopuri curative.

[2] Dintre cronicarii acelor timpuri, numai Rogerius face cîteva referiri tangenţiale la viticultură. Astfel, în cap. al 3-lea al „*Cîntecului de jale*" ni se spune că, la intrarea lor în Transilvania, cumanii au făcut mari pagube populaţiei în semănături, grădini, vii etc. Mai departe, în cap. 20 se arată că locuitorii din Rodna, după ce au reuşit să-i respingă, pentru moment, pe tătari (în 1241), au început să se îmbete cu vin (*inebriari vino*

nici de mărturii arheologice cu privire la această ocupaţie, în parte pentru că însăşi viticultura, prin specificul său, n-a putut lăsa prea multe vestigii caracteristice numai acestei îndeletniciri[3] şi în parte pentru că însăşi arheologia perioadei cristalizării relaţiilor feudale este de-abia la începutul afirmării sale. Din toate aceste motive, numeroase probleme esenţiale pentru cercetarea aprofundată a situaţiei viticulturii în perioada enunţată nu mai pot fi elucidate în mod satisfăcător, cel puţin în stadiul actual al posibilităţilor noastre de informare şi de cunoaştere a realităţilor din trecut.

★

Luînd în ordinea firească problemele care îşi aşteaptă răspunsul, este necesar să ne oprim atenţia, în primul rînd, asupra problemei *vechimii viticulturii* în Transilvania.

Deşi găsim menţiuni despre cultivarea viţei de vie chiar în primele documente medievale ce ni s-au păstrat, răspunsul acestora la problema ce ne interesează aici este incomplet, pentru că însăşi documentele respective nu datează decît abia de prin secolele XI—XII. Ceea ce poate observa însă oricine este faptul că din nici unul din aceste documente nu rezultă că viticultura ar fi fost în acel timp o ocupaţie *nouă*, necunoscută pînă atunci şi care să fi fost împămîntenită aici abia după cucerirea Transilvaniei de către Ungaria arpadiană. Dimpotrivă, gradul său înaintat de dezvoltare, reflectat între altele şi de existenţa timpurie a unei diviziuni sociale a muncii, nu numai între viticultori şi restul agricultorilor, ci chiar şi în cadrul acestei ocupaţii[4], ne arată cu certitudine că viticultura trebuie să fi avut o vechime cu mult mai mare decît primele documente care fac menţiuni despre ea. Pentru a putea deci răspunde la problema pusă în discuţie, este necesar să ne adresăm mărturiilor istorice mai vechi, din vremea dacilor şi din perioada deosebit de vitregă a migraţiei popoarelor.

Atît izvoarele istorice, cît şi numeroasele lucrări mai vechi sau mai recente au demonstrat clar că începuturile cultivării viţei de vie datează pe teritoriul Transilvaniei din vremuri străvechi şi că această ocupaţie a ajuns la o adevărată înflorire în cadrul vechiului stat al strămoşilor noştri daci[5], continuînd apoi să se dezvolte şi în timpul stăpînirii romanilor în Dacia[6]. Dar dacă existenţa viticulturii în trecutul istoric îndepărtat n-a fost contestată de nimeni, în schimb, în ce priveşte perioada migraţiei popoarelor barbare, unii istorici străini au negat o dată cu continuitatea populaţiei

---

*incepereunt*). În fine, acelaşi autor ne spune (în cap. 36) că tătarii i-au lăsat pe locuitori să-şi adune bucatele şi să culeagă viile (*ut vindemiarent vineas*) înainte de a-i nimici (vezi : M. Rogerii, *Carmen miserabile*, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, Budapest, 1938, vol. II, p. 554, 564; 582).

[3] Unelte caracteristice, cum sînt cosoarele pentru tăiatul viţei, nu ştim să fi fost descoperite. Alte vestigii materiale, ca presele pentru struguri, butoaiele etc., fiind confecţionate din lemn, n-au putut dura peste veacuri. Iar unelte de muncă, cum sînt sapele, hîrleţele, cazmalele etc., n-au fost folosite numai în viticultură.

[4] Documentele interne ne vorbesc despre viticultori (*vinitores*) şi pivniceri (*pincernarii*) încă din secolul al XII-lea. Vezi : *Documente privind istoria României*, veacurile XI-XIII, C. Transilvania, vol. I, doc. nr. 10 (1169), p. 5—6 şi 357 — 358 (în continuare, această colecţie se va cita prescurtat : *D.I.R.T.*).

[5] Strabon, *Geographie*, livre VII[e], chap. 3, 11, trad. nouvelle par A. Tardieu, Paris, 1873, tome II, p. 28; I.C. Teodorescu, *Pe urmele unor vechi podgorii ale geto-dacilor*, Bucureşti, 1964 ; *idem*, *Consideraţii în legătură cu introducerea culturii viţei de vie în Dacia preromană*, Bucureşti, 1960.

[6] *Istoria României* (Buc[illegible] — 399.

băştinaşe daco-romane pe teritoriul său şi existenţa oricăror forme de viaţă şi de ocupaţii caracteristice populaţiilor sedentare, între aceste ocupaţii subînţelegîndu-se şi viticultura. Inconsistenţa ştiinţifică a acestei teorii a fost de mult demonstrată şi combătută de istoriografia noastră, precum şi de numeroşi istorici străini. De aceea, în ce ne priveşte, ne vom limita aici, pentru început, numai la discutarea succintă a problemei existenţei viticulturii în bazinul carpatic în perioada migraţiei popoarelor barbare.

Cu toată penuria izvoarelor istorice din această epocă tulbure şi prea puţin cunoscută, există totuşi suficiente temeiuri care ne pot convinge că viticultura, chiar dacă va fi cunoscut un anumit *regres* faţă de epoca precedentă, n-a dispărut cu totul dintre ocupaţiile tradiţionale ale populaţiei autohtone străromâne nici pe timpul primelor valuri de invazii ale popoarelor migratoare din epoca post-romană şi prefeudală, după cum ştim cu toată certitudinea că n-a dispărut nici în perioada cristalizării relaţiilor feudale, pe timpul ultimelor valuri de invazii ale ungurilor, pecenegilor, cumanilor şi tătarilor (dintre care cea din 1241—1242, a tătarilor, deşi a fost de scurtă durată, a fost deosebit de pustiitoare). Dimpotrivă, am văzut după relatarea lui Rogerius, că tătarii, interesaţi să nu se risipească roadele, i-au pus pe locuitorii autohtoni să-şi culeagă viile (*vindemiare vineas*).

Unul din temeiurile importante ale persistenţei viticulturii l-a constituit însuşi interesul popoarelor migratoare de a primi şi *vin* alături de diferite alte produse pe care li le dădea populaţia băştinasă în calitate de contribuţii periodice. Cunoaştem acest lucru într-o suficientă măsură din perioada dominaţiei hunilor şi avarilor [7].

Între izvoarele autentice care ne dovedesc folosirea *vinului* de către huni putem cita *Ambasadele* lui Priscus. Făcînd parte dintr-o solie trimisă în anul 448 la reşedinţa lui Attila, Priscus ne relatează, între altele, că vinul (οἶνος) se bucura de multă cinstire (τιμή) la huni şi că la ospăţul care a fost dat de căpetenia hunilor în cinstea solilor, aceştia au fost serviţi cu „cupe de vin" [8]. Izvorul citat nu ne dă, din păcate, alte amănunte care ar fi putut să ne servească la cunoaşterea provenienţei vinului pe care îl beau hunii, precum şi la cunoaşterea situaţiei viticulturii pe timpul hunilor şi la localizarea zonelor viticole aflate în teritoriile de sub stăpînirea

[7] După relatarea lui Mihail Sirianul, avarii se adresau (prin secolul al VI-lea) populaţiilor supuse cu îndemnul: „Ieşiţi, semănţi şi seceraţi, noi vom lua de la voi numai jumătate din dajdie" (citat după P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 89).

[8] Priscus, *Ambasadele*, în *Izvoarele istoriei românilor*, vol. VIII, ed. G. Popa-Lisseanu, Bucureşti, 1936, p. 49, 95, 109 sq. Observînd obiceiurile de la curtea lui Attila, Priscus notează că soţia lui Onegesius a ieşit cu servitoarele sale în întîmpinarea lui Attila, oferindu-i „mîncăruri şi *vin* (aceasta este la sciţi (huni) cea mai mare cinstire) şi i-a urat lui Attila bun venit" (p. 49 şi 95). Mai departe, Priscus ne spune că: „După ce am consumat mîncărurile aduse pe primele tăvi, ne-am ridicat şi nimenea dintre noi nu s-a întors la locul său, pînă ce n-a băut *cupele de vin* ce ni s-au oferit" (p. 104).

Deşi nu-i putem acorda aceeaşi importanţă ca izvorului de mai sus, totuşi, mai notăm că „tradiţia hunică" despre moartea lui Attila, consemnată în cronicile ungureşti, ne spune că acesta a murit de pe urma unei *beţii* (vezi: Simonis de Keza, *Gesta Hungarorum*, cap 18, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, Budapest, 1937, vol. I, p. 160, şi *Cronicon pictum*, cap. 18, *ibidem*, p. 275).

Desigur, amănuntul referitor la cauza morţii lui Attila a putut fi o invenţie, dar dacă acei ce au păstrat şi au consemnat în scris (prin secolele XI-XIII) aşa-zisa „tradiţie hunică" ar fi *ştiut* că viticultura era o ocupaţie *nouă* care se înfiripă abia în timpul în care trăiau ei, atunci n-ar mai fi avut nici un temei să considere că moartea lui Attila se putea datora beţiei.

lor. Ştiind însă că stăpînirea hunilor s-a localizat în bazinul carpato-panonic, e firesc să căutăm aici şi provenienţa vinului care era atît de apreciat de aceştia. Fireşte, s-ar mai fi putut ca vinul folosit de huni să fi fost produs şi adus şi de altundeva, din afara teritoriului stăpînit de ei. Dar întrucît mai există şi alte mărturii istorice, dintr-o epocă ceva mai recentă, care atestă existenţa sigură a viticulturii în bazinul carpatic şi care nu poate fi explicată decît prin persistenţa neîntreruptă a viticulturii din timpul stăpînirii romane încoace, sîntem convinşi că şi vinul despre care ne spune Priscus că îl foloseau hunii provenea tot de pe teritoriul stăpînit de aceştia în bazinul carpato-panonic.

O altă mărturie de o importanţă excepţională cu privire la existenţa viticulturii în bazinul intracarpatic, de data aceasta de pe timpul stăpînirii avarilor, o găsim în lucrarea cunoscută sub denumirea de *Lexiconul lui Suidas* [9]. Mai precis, este vorba despre un pasaj din această lucrare în care se vorbeşte despre înfrîngerea avarilor de către bulgari în timpul cînd aceştia erau conduşi de hanul lor Crum (803—814). Întrebaţi despre cauzele decăderii puterii lor, avarii au enumerat, printre altele, şi *beţiile* la care s-au dedat datorită cantităţilor nemăsurate de *vin* pe care le-au avut la dispoziţia lor. Pentru a preîntîmpina răspîndirea moravurilor rele şi printre bulgari, Crum a dat poruncă, după cum glăsuieşte izvorul citat, ca *„să fie extirpate toate viile"* (ἀμπελῶνας πάντας ἐκριζῶσαι ἐκέλευσε). Întrucît nici în izvorul citat mai sus nu se face o localizare strictă a viilor de ale căror roade se folosiseră într-un mod atît de excesiv avarii, este necesar să ne întrebăm: ce teritorii sau zone viticole mai puteau avea avarii în stăpînirea lor pe la începutul secolului al IX-lea, cînd au avut loc luptele lor cu bulgarii? Aici lucrurile sînt destul de clare. Aflată în plin proces de destrămare, în special după înfrîngerile suferite în anul 796 din partea francilor, puterea avară nu mai deţinea sub controlul său efectiv decît teritoriul de la răsărit de Tisa [10]. Prin urmare, ţinînd seama de evenimentele istorice petrecute la sfîrşitul secolului al VIII-lea şi la începutul secolului al IX-lea, putem trage concluzia că singurele zone viticole care se mai puteau afla după 796 sub dominaţia avarilor pot fi localizate numai pe teritoriul Transilvaniei, de-a lungul văii Mureşului [11] şi probabil şi în părţile Bihorului,

[9] *Suidae Lexikon*, ed. Ada Adler, Lipsiae, MCMXXVIII, pars I (sub voce: βουλγαροι p. 483—484. Deşi în privinţa datei cînd a fost redactat izvorul (prin sec. X) şi asupra autorului său critica istorică n-a ajuns la concluzii sigure şi definitive, totuşi, *Lexiconul* este considerat ca un izvor autentic, iar datele sale se află în concordanţă cu alte izvoare istorice despre evenimentele din secolele VIII-IX din această parte a Europei. Vezi despre această problemă şi lucrarea lui Kiss Attila, *A Kárpátmedence koraközépkori szőlőmüvelésének kérdéséhez* (Cu privire la problema viticulturii în bazinul carpatic în evul mediu timpuriu), în *Agrártörténeti Szemle* (Revista de istorie agrară), Budapest, 1964, nr. 1-2, p. 147.

[10] Despre alungarea avarilor la răsărit de Tisa (*Hunis=Avaris*) *trans Tisam fluvium fugatis*) vorbesc numeroase izvoare apusene. Vezi: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, I, p. 252; *Annales Eginhardi, ibidem*, p. 182; *Annales Fuldenses, ibidem*, sub anul 796 etc.).

[11] Despre vestigiile arheologice de factură avară, descoperite pe valea Mureşului şi despre dominaţia avarilor în Transilvania, vezi: Kurt Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei, sec. IV—XIII*, Bucureşti, 1958, p. 61—108.

În ce priveşte încercarea bulgarilor de a-şi extinde dominaţia asupra unei părţi a teritoriului Transilvaniei, aflat anterior sub stăpînirea avarilor, aceasta a fost pusă de unii istorici în legătură cu extragerea sării din salinele de aici. (A. Grecu (P.P. Panaitescu), *Bulgaria în nordul Dunării în veacurile IX-X*, în „Studii şi cercetări de istorie medie", vol. I, 1950, p. 231). Problema respectivă este însă controversată.

deci acolo unde vom vedea îndată că se găseau viile ce sînt menționate și în primele noastre documente medievale.

Cînd discutăm despre problema persistenței neîntrerupte a viticulturii printre îndeletnicirile populației autohtone străromâne pe timpul migrației popoarelor, mai trebuie să avem în vedere nu numai interesele năvălitorilor de a se îndestula din belșugul roadelor pămîntului nostru, ci și multitudinea necesităților practice, de neînlocuit, care îi făceau pe localnici să se ocupe cu cultivarea viței de vie chiar și în condițiile cînd partea cea mai mare a produselor lor încăpea pe mîini străine. Lăsînd la o parte necesitățile consumului de struguri, must și vin, interesul strămoșilor noștri de a cultiva vița de vie a fost întreținut și de nevoile permanente de a mai folosi vinul atît la oficierea euharistiei (care a început să se practice în lumea creștină de prin secolul al doilea al e. n.) [12], cît și în cele mai diverse scopuri curative, la fel ca și alte popoare. Poate că n-ar fi exagerat să afirmăm că chiar dacă vinul nu ar fi fost folosit decît pentru nevoile cultului creștin și tot ar fi existat un suficient temei pentru a nu se întrerupe cultivarea viței de vie.

În fine, faptul că viticultura s-a menținut tot timpul printre ocupațiile obișnuite ale strămoșilor noștri în perioada migrației popoarelor — care coincide și cu perioada de formare a poporului și a limbii române — ne este demonstrat cît se poate de convingător și de lingvistică. Originea latină a termenilor de bază cu care sînt denumite în limba română via și produsele sale [13] constituie de asemenea o dovadă sigură că viticultura n-a putut dispare niciodată dintre ocupațiile practice ale înaintașilor noștri. Lingviștii au afirmat categoric că „de n-am avea noi decît vorba *via*, tot ar fi nerecusabilă mărturia despre persistența viniculturii în Dacia de la Traian pînă astăzi" [14].

Concluzia firească și fermă cu privire la vechimea viticulturii în Transilvania este deci că această ocupație, împămîntenită aici încă din antichitate, a persistat și în perioada migrației popoarelor, lăsînd societății medievale o prețioasă moștenire, care și-a găsit expresie nu numai în bazele materiale, ci și într-o îndelungată experiență de producție și pe care societatea medievală le-a dezvoltat în continuare cu mijloacele și după necesitățile noii epoci istorice. Dar concluzia de mai sus ar fi unilaterală și incompletă dacă n-am sublinia în mod special faptul că dacă viticultura a putut persista neîntrerupt de-a lungul atîtor vremuri tulburi, atunci acest

---

[12] Răspîndirea creștinismului în rîndul populației daco-romane a avut loc prin secolul al IV-lea al e.n. (*Istoria României*, vol. I (București, 1960), p. 629-633). În privința folosirii vinului la euharistie, istoria bisericească (apologetul Iustin ș.a.) consemnează practicarea acestui lucru încă de prin sec. al II-lea al e.n. (Euseviu Popovici, *Istoria bisericească universală*, ed. a 2-a, București, 1925, p. 318).

[13] Principalii termeni viticoli de origine latină în limba română sînt : *via* (*vinea*) ; *vița* (*vitis*) ; *mustul* (*mustum*) ; *vinul* (*vinum*). În privința termenului „strugure", opiniile sînt împărțite. B.P. Hasdeu, de pildă, susținea că termenul, "deși grec de origine, ne-a venit de asemenea prin intermediul Romei" (B.P. Hasdeu, *Originile viniculturii la români*, în „Columna lui Traian", nr. 4, 1874, p. 90). Mai recent, I.I. Rusu crede că termenul discutat aparține „substratului autohton preroman" (I.I. Rusu, *Le substrat thraco-dace et illyrien dans le processus de l'ethnogenèse des roumains*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1965, nr. 5, p. 897-898) ; idem, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970, p. 36, 101. Tot B.P.Hasdeu a mai demonstrat că în limba română s-a menținut pînă prin secolul al XVIII-lea (în textele religioase) și termenul *aua* (uva) (*loc. cit.*)

[14] B.P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 90.

lucru nu poate fi atribuit altcuiva şi explicat altfel decît prin *continuitatea* populaţiei autohtone străromâne care, pe lîngă alte îndeletniciri tradiţionale, s-a ocupat neîncetat şi cu cultivarea viţei de vie pentru satisfacerea multiplelor necesităţi ale traiului său. Căci altfel, nici condiţiile naturale locale n-au putut face ca viţa de vie să crească de la sine[15] pentru a explica, eventual, în felul acesta dăinuirea sa, nici populaţiilor migratoare nu li se poate atribui o astfel de activitate economică[16].

★

Pornind de la bazele moştenite din epoca migraţiilor, viticultura din perioada cristalizării relaţiilor feudale şi-a urmat linia sa firească de dezvoltare, împreună cu celelalte ramuri ale economiei agrare. Ca şi în trecut, la fel şi în noua perioadă istorică, factorul principal al dezvoltării viticulturii a fost omul cu munca şi cunoştinţele sale. Fireşte, dezvoltarea acestei ramuri economice a cunoscut şi în această epocă istorică anumite limite, impuse atît de raporturile feudale de proprietate, cît şi de nivelul general al dezvoltării forţelor de producţie. De asemenea, varietatea foarte mare ca relief a teritoriului Transilvaniei şi condiţiile climatice din unele locuri n-au permis răspîndirea viţei de vie peste tot cuprinsul acestei provincii. Întrucît viţa de vie n-a putut fi cultivată peste tot, este de la sine înţeles că numai o parte a populaţiei locale a putut să se îndeletnicească cu viticultura. Dar tocmai acest lucru a putut servi şi ca stimulent pentru cei ce dispuneau de terenuri cultivate cu viţă de vie să intensifice această activitate economică în aşa fel, ca să poată satisface cerinţele de vin ale întregii populaţii, realizînd, bineînţeles, venituri importante din această ocupaţie. Ţinînd seama de particularităţile geografice ale Transilvaniei, în care, alături de terenuri mănoase de la cîmpie şi dealuri, există şi o însemnată suprafaţă de teren muntos, impropriu pentru viticultură, este important să vedem şi care era *aria de răspîndire a viticulturii* în epoca cristalizării relaţiilor feudale.

Urmărind răspîndirea teritorială a viţei de vie în Transilvania în perioada istorică respectivă, se poate constata, pe baza mărturiei documentelor interne din acest timp, că încă de pe atunci existau numeroase vii sau podgorii situate pe colinele însorite din părţile Aradului, Bihorului, precum şi din centrul Transilvaniei, în părţile Albei şi Tîrnavelor. Deşi nu vom putea şti probabil niciodată care a fost numărul şi întinderea viilor existente în acel timp în Transilvania, totuşi, putem observa dintr-un început că viile sau centrele viticole atestate în documentele vremii sînt situate tocmai în zonele pomenite mai sus, care, de altfel, s-au şi menţinut pînă astăzi ca principalele zone viticole ale Transilvaniei.

[15] Deşi în cîteva locuri din sudul Banatului poate fi întîlnită şi specia de viţă sălbatică (*vitis silvestris*), aceasta n-a contat niciodată în producţia de struguri şi de vin, care se obţin numai de la specia de viţă domestică (*vitis vinifera*).

[16] Acest lucru este recunoscut şi de Kiss Attila (în lucrarea sa citată mai sus). Referindu-se la rolul populaţiei autohtone în persistenţa viticulturii, cît şi la existenţa acesteia în bazinul carpatic înainte de venirea ungurilor în Panonia, el conchide că : „Originea ei, excluzînd posibilitatea existenţei viticulturii la huni, germani, avarii timpurii, poate fi explicată numai prin păstrarea viticulturii din epoca romană" (vezi : „Agrártörténeti Szemle", 1964, nr. 1—2, p. 147—149). Nici ungurii, pînă prin secolul al XI-lea, nu se obişnuiseră suficient cu munca cîmpului. Cu privire la acest lucru, episcopul Gerardus spunea că „ungurului îi place mai mult calul, grajdul, războiul, decît munca productivă" (citat după Éber Ernö, *A magyar állattenyésztés fejlödése* (Dezvoltarea creşterii vitelor în Ungaria), Budapest, 1961, p. 27).

Primele podgorii atestate în documentele medievale pe teritoriul Transilvaniei sînt cele din părţile Aradului, pe dealurile de la Macra (lîngă Miniş, la est de Arad). Aici, regina Gizella, soţia regelui Ştefan I cel Sfînt, i-a dăruit, cu încuviinţarea soţului său, abaţiei din Bakonybél (în Ungaria), în prima jumătate a secolului al XI-lea, „opt vii cu tot atîţia vieri" (*în Matra* (=*Macra*) *dedi octo vineas cum totidem vinitoribus*)[17]. Tot de timpuriu este atestată cultivarea viţei de vie şi în părţile Bihorului. Dintr-un document din 1075, aflăm că printre obligaţiile ce le aveau locuitorii de lîngă cetatea Bihorului (*iuxta Bichari*) faţă de mănăstirea Sf. Benedict (în Cehoslovacia) era şi aceea de a transporta vinul abatelui (*vinum portent*)[18]. Deşi în document nu se precizează unde se aflau viile abatelui, credem că ele se aflau chiar în hotarul Bihariei, unde mai sînt pomenite nişte vii prin anul 1212, sau la Episcopia Bihorului, unde de asemenea a existat un important centru viticol.

Documentele ceva mai tîrzii, din secolul al XII-lea, ne furnizează amănunte mult mai preţioase, atît în ce priveşte răspîndirea podgoriilor, cît şi referitor la viticultori. Astfel, dintr-un document de pe la 1169, ştim că mănăstirea din Sîniob (la nord-est de Oradea) avea în satul Şiria (*Seuri*, Arad) douăzeci de vii (*viginti vinee*), în satul *Keures* (dispărut, aproape de Zerind, pe Crişul Alb) douăsprezece vii şi şase gospodării de vieri (*Keures cum sex mansionibus vinitorum et duodecim vineis*), în satul *Setz* (dispărut, pe Crişul Negru) patru vii şi două gospodării de vieri (*due mansionibus vinitorum cum quatuor vineis*), în satul *Kezthelz* (dispărut, aproape de Arad) două vii cu vieri (*due vinee cum vinitoribus*) şi în satul *Zigetfeu* (dispărut, la est de Arad) şase vii şi şase gospodării (*sex mansiones cum totidem vinitoribus*). De aceeaşi mănăstire din Sîniob mai ţineau, printre altele, şi trei case de pivniceri (*tres* (domus) *pincernarum*)[19]. Amănuntele cuprinse în acest document au o importanţă excepţională, atît în ce priveşte răspîndirea teritorială a culturilor viţei de vie în numeroase sate din partea apuseană a Transilvaniei, cît şi în privinţa gradului de dezvoltare al viticulturii. Menţionarea gospodăriilor de vieri şi chiar de pivniceri dependenţi de mănăstirea din Sîniob (alături de numeroase alte gospodării de morari, brutari, berari etc.) ne demonstrează în modul cel mai convingător că viticultura atinsese deja prin secolul al XII-lea o asemenea dezvoltare, încît a fost posibilă adîncirea diviziunii sociale a muncii, între altele şi prin desprinderea viticultorilor de restul agricultorilor. În aceste condiţii, este evident că viticultura devenise deja pentru un număr limitat de oameni o ocupaţie de bază, în cadrul căreia putea exista chiar o oarecare specializare (vieri-pivniceri).

---

[17] *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története* (Istoria ordinului benedictin din Pannonhalma), red. de Erdélyi L., Sörös Pongrác, vol. VIII, p. 590 (documentul nu e datat, dar el e anterior anului 1038). Pentru localizare, vezi: Györffy György, *Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza* (Geografia istorică a Ungariei arpadiene), ed. a 2-a, Budapest, 1966, I, p. 163—164. În această regiune se aflau numeroase podgorii, între Şoimuş şi Zarand (Györffy Gy, *op. cit.*, p. 163). Despre viile de la Miniş (Macra) mai găsim menţiuni şi într-un act din 1231 (Dl. 61. 129), (publicat în: G. Fejér, *Codex diplomaticus Hung. eccl. ac civilis*, vol. III/2, p. 230) şi într-altul din 1302 (Dl. 91 152) etc.

[18] *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 1 (1075), p. 1 şi 355.

[19] *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 10 (c. 1 069), p. 5—6 şi 357—358. Aceeaşi informaţie se găseşte şi în *Codex Latinus*, nr. 115, p. 63 din Biblioteca Universităţii din Budapesta.

Din secolul al XIII-lea dispunem de mult mai multe dovezi documentare despre cultivarea viței de vie în Transilvania, deoarece este cu mult mai mare și numărul global al documentelor ce ni s-au păstrat din acest veac.

Deosebit de prețioase amănunte despre viile și vierii dependenți de biserica Sf. Martin din Arad se găsesc într-un document ce datează de prin anii 1202—1203. Această biserică avea (în satul...?)[20] douăsprezece vii (*duodecim vineas*) și douăzeci și unu de vieri (*vinitores*)[21], în satul *Juvenin* (dispărut, în părțile Aradului) trei vii (*tres vinee*) și șase vieri, în satul Galșa (*Golosa*) zece vii (*decem vineas*) și douăzeci și doi de vieri, în satul *Sencural* (dispărut, pe lîngă Socodor-Arad) unsprezece vii (*undecim vinee*) și douăzeci și unu de vieri, în satul *M(e)ghyer* (dispărut, pe lîngă Șiria) patrusprezece vii (*in eadem villa vinee sunt quatuordecim*) și douăzeci și nouă de vieri, în satul *Bard* (dispărut, în apropiere de Nădab — Zarand )trei vii (*tres vineas*) și trei vieri; în satul *Reguen* (dispărut, lîngă Biharea) biserica avea cei mai mulți vieri, vreo șaizeci și doi, dar nu se specifică numărul viilor existente în acel sat [22]. Chiar după datele incomplete ce ni s-au păstrat, vedem că biserica Sf. Martin din Arad avea în peste șapte sate (situate pe teritoriul actualelor județe Arad și Bihor) un număr impresionant de nu mai puțin de 53 de vii și un număr de cel puțin 160 de vieri (sau vreo 81 de gospodării de vieri, socotind capii de familie menționați în document).

Tot în părțile Aradului și Bihorului mai avem atestate documentar și alte podgorii, precum și unele gospodării de vieri. Astfel, din actele de donație (din 1212—1214) ale episcopului Boleslau din Vác (Ungaria) aflăm că acesta i-a dăruit conventului din Lelez (în Cehoslovacia), printre altele, un număr de peste 32 de vii (din care, 10 vii cu vieri, se aflau în satul Galșa (Arad), 12 vii în *Nygad* (dispărut, lîngă Miniș, Arad), 5 vii în *Mykusa* (dispărut, lîngă Oradea) și 5 vii în hotarul Bihariei etc.)[23].

Despre viticultorii din părțile bihorene mai găsim mențiuni și într-un document din 1273, în satul Fughiu (*Fudy*, la est de Oradea), unde episcopul de Oradea avea cinci gospodării de vieri[24]. Numărul viilor existente acolo nu este însă specificat[25].

Informații prețioase despre viile din părțile Șoimușului (Arad) mai găsim și într-un document inedit din 1278, în care se arată că banul Paul i-a donat comitelui Pousa niște vii la Miniș și Șoimuș. Același ban Paul mai dăruiește o vie și bisericii Sf. Fecioare din Șoimuș[26].

---

[20] Nu se cunosc toate posesiunile cu care a fost înzestrată biserica, deoarece din acest document nu s-a păstrat decît un fragment.

[21] În document se specifică și numele unor viticultori (probabil al capilor de familie); alături de aceștia, sînt menționați (numai numeric) și ceilalți membri de familie, socotiți și ei vieri (am citat peste tot numai numărul total al lor).

[22] *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 41 (c. 1202—1203), p. 23—27 și 363—367.

[23] Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, vol. XII/5, p. 210—211 și vol. *III/1*, p. 153—163 (critica istorică consideră însă că autenticitatea documentului ar fi îndoielnică. Vezi: Szentpétery I., *Regesta regum stirpis arpadianae critico-diplomatica*, vol. I (Budapest, 1923), nr. 95.

[24] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 161 (1273), p. 155.

[25] Despre vînzarea unor vii din acel sat, găsim informații într-un document din 1312 (Dl. 25.777).

[26] Dl.1020 (...*Adiecimus etiam, quod dedimus eidem Pouse comiti sylvam nostram Menes vocatam, insuper vineam nostram, quam emimus de Feies Georgio et de Puthus, ac vineam que est ante castrum Solymos... Insuper, vineam nostram de Bud emptam reddimus ecclesie superius annotatae*).

Urmărind mai departe problema răspîndirii teritoriale a viţei de vie, putem constata că şi în părţile centrale ale Transilvaniei cultivarea acesteia era înpămîntenită, de asemenea, în numeroase locuri. Astfel, în apropiere de Alba-Iulia avem atestate documentar viile de la Cricău, Ighiu şi Romos[27], precum şi cele de la Şard[28] şi de la Oarda[29]. Între satele Ţelna şi Şard se afla o vie numită Crasu (*vinea Crasu*)[30].

Răspîndirea viticulturii în părţile Tîrnavelor ne este atestată de un document în care se menţionează că episcopul Petru din Alba-Iulia a arendat în 1283 trei pătrimi din dijmele ţinutului Mediaş, şi anume „din roade şi *vinuri*", unor preoţi din Biertan, Richiş, Moşna, Mediaş, Brateiu, Aţel, Şaroş şi Copşa Mare [31]. Deşi nu se dau amănunte cu privire la locurile din care proveneau dijmele din vin arendate, cel mai probabil este că acestea se adunau tocmai din satele menţionate mai sus. Documentele din secolul al XIV-lea ne confirmă, de altfel, cu numeroase mărturii răspîndirea viticulturii în părţile Tîrnavelor.

Viţa de vie se mai cultiva şi în părţile Sălajului. Pe la 1259 este pomenită o vie ce se afla în hotarul Şimleului Silvaniei [32].

Toponimia istorică ne oferă, la rîndul său, bogate indicii despre răspîndirea viticulturii pe teritoriul Transilvaniei. Lîngă Sibiu, de pildă, se afla un „deal al viilor" (*mons vinearum de villa Hermani*) [33]. Mai multe sate, de pe Tîrnave, din Bihor şi din părţile Aradului etc. purtau denumirea de „Seleuş" (ung. szőlős=podgoria) [34], fapt ce constituie un indiciu sigur că acolo se afla cultivată viţa de vie. Acelaşi lucru se poate spune şi în legătură cu denumirea satului săsesc Vingard (germ. Weingarten) [35] din părţile Sebeşului. Mărturiile acestui gen de toponimice sînt preţioase nu numai pentru că ne întregesc cunoştinţele despre răspîndirea teritorială a viticulturii, ci şi pentru că ele pot constitui în acelaşi timp şi un indiciu cu privire la locul pe care îl putea ocupa cultivarea viţei de vie printre celelalte ocupaţii ale locuitorilor de acolo.

În documentele vremii găsim menţiuni şi despre unele vii mai vechi, dispărute deja. Un asemenea exemplu ni-l oferă, de pildă, un document din 1256 în care, cu ocazia unei hotărniciri, este pomenit un deal de lîngă pîrîul Şerghiş (lîngă Oradea), numit „Creasta de sus", „unde altă dată a fost o vie" (*ubi quondam fuit vinea*)[36].

Din cele arătate pînă aici, s-a putut constata deci că izvoarele istorice ne confirmă existenţa şi răspîndirea viticulturii în numeroase sate, situate îndeosebi în principalele zone viticole ale Transilvaniei (Arad, Bihor, Alba, Tîrnave). Ar fi însă greşit să se creadă că viticultura a fost o ocupaţie numai

---

[27] *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 53 (1206), p. 32 şi nr. 258 (1238), p. 307.
[28] *D.I.R.T*, vol. II, nr. 462 (1295), p. 413.
[29] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 522 şi 523 (1300), p. 478, 480.
[30] *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 259 (1238), p. 311.
[31] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 283 (1283), p. 249 şi nr. 348 (1289), p. 308.
[32] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 25 (1259), p. 28.
[33] *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 145 (1223), p. 200.
[34] Vezi C. Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania* (Bucureşti), 1968, vol. II, p. 114—115 etc.
[35] C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 250.
[36] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. [illegible]

a sătenilor. Pe măsura dezvoltării orașelor transilvănene (unele începînd de prin secolul al XIII-lea, dar cele mai multe din secolul al XIV-lea), viticultura și comercializarea vinului au început să devină încetul cu încetul o ocupație de bază a unui număr destul de mare de orășeni. Din epoca la care se limitează cercetarea de față încă nu avem decît foarte puține informații despre existența viilor la Sibiu [37] și la Oradea [38], dar de prin secolul al XIV-lea dispunem de numeroase documente în care se fac referiri și la viile de la Alba-Iulia, Bistrița, Cluj etc.

Larga răspîndire teritorială a viței de vie în Transilvania ne demonstrează că locuitorii săi aveau acumulate deja suficiente cunoștințe și experiență în domeniul practicării viticulturii și totodată și un interes activ față de această ramură economică.

*

O altă problemă importantă din istoria viticulturii care ar necesita să fie elucidată, în măsura posibilului, este aceea a *tehnicii și cunoștințelor viticole* existente în acel timp. Dar, așa cum am arătat deja mai sus, în contrast cu multitudinea informațiilor despre răspîndirea viței de vie, sursele istorice de care dispunem nu ne oferă nici un detaliu despre modul concret de desfășurare a lucrărilor de îngrijire a viței de vie și în domeniul vinificației de-a lungul întregului an agricol și nici despre factorii care au putut asigura un oarecare progres al acestei ramuri economice.

Este știut însă că tehnica medievală, în întreaga economie agrară, este dominată de rutină și tradiție, e lipsită de inovații importante [39] și că acumulările capabile să o revoluționeze se fac într-un ritm extrem de lent. Condiționate de un anumit nivel de dezvoltare al forțelor de producție, tehnica medievală și procesele de producție în domeniul viticol nu prezintă deosebiri prea mari de la un loc la altul și în bună măsură nici chiar de la o țară la alta. Mai mult decît atîta, în domeniul viticulturii au existat întotdeauna, indiferent de timp și loc, o serie de cerințe generale de care a fost nevoie să se țină seama pretutindeni. Una dintre aceste cerințe obligatorii este aceea a alegerii și pregătirii terenurilor [40] pe care se plantează vița de vie. Mult mai pretențioasă decît oricare dintre plantele agricole, vița de vie n-a putut fi niciodată cultivată oriunde, pe orice fel de terenuri și la orice altitudine. Pămînturile joase, cu multă umezeală și puțin însorite, care puteau fi folosite pentru cultivarea cerealelor sau ca fînețe, nu erau prielnice pentru plantarea viței de vie. Pentru ca vița de vie să se dezvolte viguros și să dea roade cantitativ și calitativ bune, viticultorii erau obli-

---

[37] *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 145 (1223), p. 200. Atît viile de la Sibiu, cît și cele de la Cluj, au fost distruse de filoxeră în secolul al XVIII-lea.

[38] Cele mai vechi mențiuni cunoscute despre viile de la Oradea datează de prin anii 1282 și 1286. Prima se referă la faptul că locuitorii don Olosig (*Latinorum Villa*, cartier al Orăzii) posedau o vie pe dealul Orăzii (Györffy György, *op. cit.*, I, p. 648), iar cea de-a doua se referă la cumpărarea unei vii, cu 21 de mărci, de către comitele Paul Barbatus. Via cumpărată se găsea în vecinătatea altor vii (citat după Györffy Gy., *op. cit.*, I, p. 683, 685). Un alt document, din 1300, se referă la o înțelegere cu privire la plantarea și îngrijirea unei vii din hotarul Orăzii (Dl. 33.335; T. Smiciklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae*, vol. VII, p. 385). Podgoria de pe dealul Orăzii s-a menținut pînă în zilele noastre.

[39] D. Mioc, *Din tehnica viticolă medievală în Țara Românească*, în „Studii", 22, nr. 3, 1969, p. 446.

[40] *Ibidem*, p. 447, 449.

gaţi să aleagă terenurile cele mai însorite, în pante înclinate spre sud, cu o anumită umiditate şi compoziţie a solului. Indiciile despre cunoaşterea acestor cerinţe de către viticultorii transilvăneni le găsim în însăşi localizarea viilor şi a zonelor viticole din Transilvania. Acelaşi lucru ni-l spune şi terminologia folosită în viaţa practică şi în documentele vremii în legătură cu amplasarea viilor (*mons vinearum*, dealul viilor, podgorie etc.), cît şi darea impusă asupra viilor : *tributum montanum de vineis* [41].

Deosebirile dintre cultivarea cerealelor şi cultivarea viţei de vie îşi găseau expresie nu numai în condiţiile pedo-climatice, ci şi în privinţa uneltelor de muncă folosite. În timp ce pentru cultivarea cerealelor principala unealtă de muncă era plugul, pentru cultivarea şi îngrijirea viţei de vie nu puteau fi utilizate decît unelte ce erau acţionate cu forţa manuală a viticultorilor : sape, hîrleţe, cazmale etc. Aceste unelte, pe lîngă faptul că solicitau eforturi mai mari, aveau şi un randament de muncă cu mult mai redus în ce priveşte suprafeţele ce puteau fi lucrate în aceeaşi unitate de timp [42].

Lucrul în podgorii trebuia început primăvara de timpuriu (cel mai tîrziu prin martie) cu dezgropatul viei (acolo unde se practica), cu tăierea corzilor de prisos de pe butucii de viţă, apoi era continuat cu prăşitul viei (minimum de 2—3 ori), paralel cu care se făceau şi arăcitul şi legatul viei. Desigur, lucrările viticole erau condiţionate în bună măsură şi de mersul timpului. Culesul strugurilor, în funcţie de coacerea acestora, putea avea loc la date variabile, ce depindeau atît de soiurile lor, cît şi de condiţiile climatice generale. Se poate admite însă că, în mod normal, sezonul de vîrf al culesului strugurilor (pentru vin) era cuprins între 15 septembrie şi 15 octombrie [43].

Pentru stoarcerea mustului din struguri, procedeul cel mai larg folosit în acel timp (nu numai la noi, ci şi în alte ţări europene producătoare de vin) era călcarea strugurilor cu picioarele de către oameni în vase speciale („călcători"), din care mustul se scurgea în alte vase. Cu toate că despre folosirea teascurilor de presat strugurii nu găsim menţiuni documentare decît începînd de prin secolul al XIV-lea [44], nu este exclusă posibilitatea ca acestea să fi fost cunoscute şi utilizate şi în secolele premergătoare, cu atît mai mult cu cît ele au fost inventate încă din antichitate [45].

Deşi nu avem informaţii directe nici despre procedeele utilizate la prepararea şi păstrarea vinurilor, totuşi, existenţa timpurie a pivnicerilor [46] ne face să credem că se acumulaseră deja cunoştinţe destul de avansate şi în acest domeniu.

---

[41] A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis...*, Lipsiae, 1901, p. 674.

[42] Un om, într-o zi la săpat via, putea prelucra circa 80 de stînjeni pătraţi de teren, pe cînd cu un plug, tot într-o zi, se putea ara circa 1 200 de stînjeni pătraţi (cf. Réthly Antal, *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon, 1700-ig* (Mersul timpului şi calamităţile naturale în Ungaria pînă la 1700), Budapest, 1962, p. 20.

[43] Cu privire la desfăşurarea lucrărilor de plantare şi îngrijire a viilor, cele mai preţioase detalii ni le furnizează *Geoponica*.

[44] *Statutele capitlului din Oradea* (1374), rubrica XXI. Pentru folosirea teascurilor se percepea o taxă de 1 fertun pentru un teasc vechi şi 1/2 de fertun pentru un teasc nou.

[45] N. Mironescu, *Cu privire la istoricul şi răspîndirea tipurilor de călcători şi de teascuri pe teritoriul României*, în „Terra nostra", Bucureşti, 1969, I, p. 91—101.

[46] *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 10 (c. 1069), p. 5.

Munca de îngrijire a viilor nu înceta o dată cu culesul strugurilor. Ocrotirea viței de vie contra înghețurilor și a stricăciunilor cauzate de animalele rozătoare (prin îngropare sau prin învelirea butucilor de viță cu paie), deși nu este pomenită în documentele vremii, trebuie să se fi practicat și în acel timp, cel puțin atunci cînd se prevesteau înghețuri puternice, la care vița de vie este atît de sensibilă. Tot pentru protejarea viilor (și a roadelor) se făceau împrejurul lor îngrădituri puternice din crengi de copaci și din spini [47].

Primele mențiuni despre paza viilor de către oameni ce aveau această atribuție specială, le găsim de asemenea abia în documentele din secolul al XIV-lea [48]. Cu toate acestea, paza viilor a fost necesară și mai înainte, cel puțin în timpul coacerii strugurilor. De vreme ce sînt pomeniți în documente încă din secolul al XII-lea paznicii pădurilor [49], este cu atît mai mult de presupus că și viile își vor fi avut paznici proprii.

În nici unul din documentele interne din perioada de care ne ocupăm nu se vorbește despre vătămarea viței de vie de către vreo molimă a acestei plante. Totuși, aceasta nu înseamnă că viile n-au avut de suferit mari stricăciuni, fie din cauza lăcustelor, fie din cauza grindinei sau a înghețurilor puternice, a secetei excesive și a altor calamități naturale [50].

*

Ultima problemă care urmează să fie discutată în cadrul acestei lucrări — dar nu și cea din urmă ca importanță — privește *viticultura în cadrul relațiilor social-economice* ale perioadei cristalizării relațiilor feudale.

Fără a intra în detalii istorice, cunoscute de altfel, cu privire la modul în care a avut loc statornicirea relațiilor de producție feudale, vom spune doar atît, că procesul aservirii viticultorilor a fost *simultan* și *identic* în formă și conținut cu al restului agricultorilor și că în cadrul acestor relații s-au statornicit și formele specifice de exploatare a muncii viticultorilor pe baza relațiilor feudale de proprietate și a dependenței personale a producătorilor direcți de stăpînii feudali de pămînt.

Am văzut că încă din secolele XI—XII o serie de mănăstiri și biserici (din Sîniob, Arad etc.) posedau numeroase vii și, totodată, că un număr destul de mare de viticultori se aflau deja în stare de *dependență* față de acele biserici. Aceeași situație a putut avea loc în vremea respectivă și pe proprietățile feudale laice. Dar dacă vrem să cunoaștem mai amănunțit esența acestor relații de dependență în faza lor inițială, exprimate, între altele, prin natura și cuantumul obligațiilor acelor viticultori față de stăpînii lor direcți, ne lovim de imperfecțiunea materialului documentar existent din acel timp, care nu ne mai poate ajuta cu nimic în plus în aprofundarea acestei probleme.

Începînd de prin secolul al XIII-lea însă, documentele interne vorbesc în mod curent despre obligația viticultorilor de a da anual stăpînilor

[47] Aceste îngrădituri ale viilor purtau denumirea de *indagine* în actele medievale, adică prisăci. Deși termenul e sinonim cu cel al întăriturilor pentru paza hotarelor țării, totuși se poate distinge ușor sensul și destinația lor diferită.

[48] *Anjoukori okmánytár* (Documente din epoca angevină), vol. V, p. 603—604 (13?2): românii ce țineau de cetatea Kechkes i-au alungat pe *paznicii viilor* de pe dealul Tibru (Alba),

[49] *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 10 (c. 1069), p. 5; nr. 13 (1181), p. 8 etc.

[50] Vezi pentru aceste probleme: Réthly A., *op. cit.*, p. 30—40.

de pămînt, laici şi clerici, dijma (*decima*) adică a zecea parte din produse (de obicei, în vin, nu în struguri) [51]. Deoarece vinul dijmuit se măsura cu găleţile sau vedrele, darea din vin mai purta şi numele acestor unităţi de măsură [52]. Pentru strîngerea dării vedrelor din vin existau slujitori oficiali ce aveau această atribuţie specială, purtînd denumirea de „strîngători de vedre" (*collectores chybrionum*).

Strîngerea dijmelor din vin, la fel ca şi a celor din grîne, n-a fost lipsită de abuzuri. Acestea s-au manifestat, printre altele, prin constrîngerea viticultorilor să plătească dijma nu în natură, adică în produse, ci în bani. Reglementarea acestei probleme a trebuit să constituie obiectul mai multor decrete regale. Astfel, în 1222, prin „Bula de aur" (articolul 20) s-a stabilit că „dijmele nu se vor răscumpăra în bani, ci se vor plăti după cum va fi rodul pămîntului, în vin sau în bucate" [53]. Pe la sfîrşitul secolului al XIII-lea, la adunarea generală a nobililor, ţinută la Buda Veche (în anul 1291), regele Andrei al III-lea a dat un nou decret, prin care s-a stabilit, între altele, ca „*dijmele de vin* să se primească toamna, în natură, cu mustul. Dacă se va amîna sorocul strîngerii vinului sau al mustului, să se plătească valoarea sau preţul (în bani) în locul mustului" [54]. Această dispoziţie nouă referitoare la perceperea dijmelor din vin, cu o formulare mai echivocă decît în „Bula de aur" din 1222, îi avantaja pe stăpînii de pămînt, care, dacă dintr-un motiv sau altul nu erau interesaţi să strîngă dijmele din vin toamna, *în natură*, puteau amîna perceperea lor, pentru a le strînge ulterior, *în bani*, la un preţ care era convenabil beneficiarilor acelor dijme.

În anumite cazuri speciale, regii Ungariei acordau privilegii de scutire de plata dijmelor din vin unor persoane sau comunităţi laice sau religioase. O asemenea scutire au primit, de pildă, din partea lui Andrei al II-lea, în 1206, coloniştii saşi din satele Ighiu, Cricău şi Romos, de lîngă Alba-Iulia: acestora li s-a acordat dreptul „să nu plătească nimănui vreo dare pentru viile pe care le vor fi sădit ei" [55]. În 1238, Bela al IV-lea le reînnoieşte aceloraşi colonişti (din Ighiu şi Cricău) privilegiul ca „din vinul pe care-l vor fi scos din viile cultivate de ei în hotarele pămîntului lor să nu plătească vreo dare" [56]. Un privilegiu asemănător le-a fost acordat şi călugărilor din ordinul Ospitalierilor, care aveau numeroase posesiuni pe teritoriul Ungariei şi Transilvaniei. Acestor călugări, Bela al IV-lea le încuviinţează ca „în regatul nostru, numita casă să nu plătească vedrele după viile proprii" [57]. Acelaşi privilegiu este reînnoit

---

[51] În *Istoria României*, Bucureşti, 1962, vol. II, p. 90 se admite probabilitatea ca darea din vin să fi fost „a douăzecea parte" din recoltă. În nici unul din documentele interne sau legiuirile din acel timp care se referă concret la dările din vin nu găsim însă menţionat cuantumul acestora la o proporţie mai mică decît a zecea parte din recoltă.

[52] *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 210 (1231), p. 250 etc.

[53] *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 137 (1322), p. 191 şi 377: *Decime argento non redimantur, sed sicut terra protulerit vinum vel segetes persolvantur.*

[54] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 397 (1291), p. 363 şi 507: *Item decime vini in auctumno in specie reperiantur cum musto. Si vero tempus novi vini sive musti in exigendo distulerit, estimatio sive pretium solvatur pro musto.*

[55] *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 53 (1206), p. 32 şi 369.

[56] *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 258 (1238), p. 310 şi 411.

[57] *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 258 (1238), p. 307 şi 408.

după numai patru luni, menţionîndu-se din nou că ,,am îngăduit casei Ospitalierilor din Ierusalim ca să nu fie datori să dea vedrele (*chibriones*) din viile lor în nici o parte a regatului nostru", atrăgîndu-se atenţia strîngătorilor de vedre ,,să nu îndrăznească să ia de la sus-numita casă nici vedrele şi nici nimic altceva în locul şi sub numele acelor vedre" [58].

Între marii beneficiari ai dijmelor din vin au fost şi episcopiile, atît cele de pe teritoriul Transilvaniei, cît şi altele din afara teritoriului său. Printre acestea din urmă, putem cita şi episcopia din Agria (Eger, în Ungaria), căreia regele Ştefan al V-lea i-a acordat în 1271 un privilegiu, conform căruia ,,dijmele din vin din toate comitatele unde sînt sădite vii, sau se vor sădi în viitor, se vor statornici şi lua în întregime de către dijmuitorii episcopului sau ai capitlului, afară de comitatul Zarandului, unde vinurile dijmuite se ştie că aparţin numai episcopiei" [59]. Pasajul citat, avînd o formulare imprecisă, poate fi înţeles în sensul că episcopiei din Agria i s-ar fi recunoscut dreptul de a stabili cuantumul dijmelor din vin şi de a strînge ,,în întregime" aceste dijme ,,din *toate* comitatele". Prin aceasta însă s-ar fi încălcat drepturile a nenumăraţi stăpîni de pămînt, laici şi clerici, care aveau pe moşiile lor vii. Dreptul de strîngere a tuturor dijmelor, inclusiv cele din vin, acolo unde se cultiva viţa de vie, aparţinea stăpînilor de pămînt respectivi. În realitate, episcopiei din Agria nu i s-a putut întări decît dreptul de a-şi strînge dijmele proprii din vin, atît cele provenind de pe pămînturile pe care aceasta le avea împreună cu capitlul din Agria în diferite comitate, cît şi dijmele bisericeşti din vin de pe cuprinsul diecezei de Agria, exceptînd dijmele ce proveneau din comitatul Zarandului care îi aparţineau numai episcopiei, nu şi capitlului.

O altă episcopie pe care documentele ne-o înfăţişează ca beneficiară a dijmelor din vin este cea din Oradea. Conform unei înţelegeri din 1273 între episcopul Lodomer din Oradea şi capitlul din acelaşi oraş, cu privire la unele bunuri pe care le foloseau împreună, s-a convenit: ,,Cu privire la dijmele din vin, oriunde aceste dijme se pot strînge, adică sau în Oradea sau în orice loc din dieceza noastră, jumătate din ele se cuvin episcopiei, iar cealaltă jumătate trebuie dată capitlului" [60].

În sfîrşit, între beneficiarii dijmelor din vin ne este atestată şi episcopia din Alba-Iulia. Mai importantă decît cele de mai sus, nu numai pentru problema cunoaşterii problemei dijmelor din vin în sine, ci şi pentru că demonstrează *pătrunderea relaţiilor băneşti* şi pe această cale în domeniul producţiei viticole, este informaţia care ne arată că episcopul Petru din Alba-Iulia a *arendat* trei părţi din dijmele din vin ce îi reveneau episcopiei din ţinutul Mediaşului (împreună cu dijmele din cereale, albine şi miei) preoţilor din 9 sate de pe Tîrnava Mare (situate în jurul Mediaşului), pentru suma de 40 de mărci de argint [61].

---

[58] *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 260 (1238), p. 312, şi Fejér G., *Codex dipl. Hung. eccl. ac civilis*, VII/1, p. 260–261.

[59] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 143 (1271), p. 144, şi Fejér G., *op. cit.*, V/1, p. 153–159.

[60] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 161 (1273), p. 153.

[61] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 283 (1283), p. 249, şi nr. 348 (1289), p. 308. (*...tres partes decimarum de Medies sibi debitarum, scilicet in frugibus, in vino, in apibus et in agnellis, tam in ipsarum personis, quam ecclesiis eorundem, locaverunt... pro quadraginta marcis boni argenti*). Trebuie notat că alte mărturii documentare despre dijmele din vin, în afară de cele menţionate mai sus, nu se mai găsesc în perioada de care ne ocupăm.

În afara dijmelor din vin, o altă obligație feudală legată de producția viticolă a fost aceea a transportului vinului[62] aparținător stăpînilor de pămînt. Dar în timp ce plata dijmelor din vin a fost numai o obligație a viticultorilor, obligația de transportare a vinului, fie la curtea stăpînului feudal, fie la tîrgurile de pe moșiile acestuia, a putut fi pretinsă și de la alți țărani, în cadrul îndatoririlor lor de a presta renta în muncă.

Tot în legătură cu viticultura, documentele ne-au mai păstrat dovezi și despre existența obligației unor țărani aserviți, specializați în meșteșugul lemnăritului, de a confecționa pentru stăpînii lor un anumit număr de vase și butoaie pentru vin[63].

Obligațiile menționate mai sus nu constituiau însă singura formă de exploatare feudală în legătură cu producția viticolă. Stăpînii de pămînt mai aveau la îndemîna lor și alte mijloace și drepturi suplimentare pentru a-și spori veniturile economice.

Unul dintre acestea era „*dreptul de găzduire*" (*descensus*) al stăpînului de pămînt, de obicei o dată pe an, în satele care îi aparțineau. Cu această ocazie, locuitorii din satele respective erau îndatorați să-i dea stăpînului lor o anumită cantitate de produse, dintre care nu lipsea nici *vinul*, cel puțin acolo unde existau podgorii. Dacă la început aceasta nu fusese decît o obligație întîmplătoare, ocazionată de descinderea în satele lor a stăpînilor de pămînt, cu timpul ea s-a transformat într-o obligație anuală regulată, chiar dacă „descinderea" respectivă nici nu avusese loc. Există indicii că, cel mai tîrziu către sfîrșitul secolului al XIII-lea, dreptul de găzduire se transformase și în Transilvania într-o obligație feudală permanentă, statornicită și practicată pe o scară generală. O confirmare a acestui fapt o găsim, între altele, într-un document din 1295, în care se menționează că locuitorii din satul Șard (de lîngă Alba-Iulia) erau obligați să-i dea, o dată pe an, episcopului din Alba Iulia (în posesia căruia se afla acel sat)[64] cîte un butoiaș de vin (*unam tunellam vini*) pe lîngă alte produse datorate în cadrul dreptului de găzduire[65].

Viticultorii însă nu-și puteau desface în mod nestingherit produsele muncii lor nici chiar după achitarea tuturor obligațiilor pretinse de stăpînii de pămînt. Alte mijloace de sporire a veniturilor feudalilor și totodată de exploatarea muncii viticultorilor și a cumpărătorilor vinului erau ***cîrciumile și vămile.***

Încă în această perioadă, stăpînii de pămînt obțineau venituri suplimentare de pe urma cîrciumilor existente pe domeniile lor, prin impunerea și încasarea dărilor sau taxelor de cîrciumărit. Confirmarea existenței dărilor asupra cîrciumăritului o găsim, de pildă, într-un document din

---

[62] *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 1 (1075), p. 1 și 355.

[63] Între oamenii dependenți de biserica din Arad (posesoare a numeroase vii) se aflau nu numai vieri, ci și meșteri dogari. Astfel, în satul *Bard* este pomenit un meșter strungar (*tornator*) numit Arden, care îi datora anual bisericii cîte 50 de vase : *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 41 (c. 1202—1203), p. 24. La 1235, în satul *Tunnal* sînt pomenite mai multe familii de „dogari (*tunnari*) ai regelui". *D.I.R.T.*, vol. I, *Registrul de la Oradea*, nr. 287, p. 146.

[64] Referitor la stăpînirea satului Șard de către episcopia din Alba-Iulia, vezi și *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 269 (1282).

[65] *D.I.R.T.*, vol. II nr. 462 (1295), p. 413. Locuitorii din Șard mai trebuiau să-i dea anual episcopului din Alba-Iulia pentru găzduire, în fiecare an, cîte un bou și cîte un porc, din partea întregului sat, precum și cîte o găină, o cîblă de ovăz și cîte două pîini, din partea fiecărei gospodării.

1273, în care se vorbeşte despre „*darea de la cîrciumi de pe vin* sau orice alte băuturi care se vînd", care îi revenea capitlului din Oradea din satul Olosig (azi cartier în Oradea)[66].

Despre existenţa altor cîrciumi (*tabernae*) în epoca respectivă în diferite localităţi mai pomenesc şi alte documente. Astfel, avem cunoştinţă despre existenţa unor cîrciumi ale coloniştilor din Satul Mare (*Zathmar*)[67], precum şi despre cîrciumile din Rodna, aparţinînd comiţilor Nicolae şi Benedict[68]. De asemenea, tot la Oradea mai exista şi o cîrciumă aparţinînd episcopului de acolo[69].

Chiar şi din puţinele documente în care găsim referiri la existenţa cîrciumilor şi a cîrciumăritului, putem vedea că vînzarea vinului începuse să fie monopolizată deja, cel mai tîrziu prin secolul al XIII-lea, fie de către proprietarii feudali de pămînt — care concedau dreptul de cîrciumărit unor vînzători care erau obligaţi să plătească pentru aceasta darea cîrciumăritului—,fie de unele persoane care reuşiseră să obţină privilegii pentru a putea vinde numai acestea vinul în anumite localităţi. Un astfel de privilegiu le-a fost acordat în 1271 coloniştilor din Satul Mare, în care se menţionează, printre altele, că „în satul Sătmar nici slujbaşii care vor fi acolo, nici alţi străini *să nu-şi poată vinde vinurile în cîrciumi*..."[70]. Deşi privilegiul citat nu este suficient de explicit, el lasă totuşi să se înţeleagă că dreptul de vînzare a vinului în cîrciumile din Satu Mare era rezervat numai coloniştilor respectivi.

Privilegiul citat mai conţine încă o prevedere importantă în legătură cu vinul : aceloraşi oaspeţi se îngăduie ca „din vinul lor să nu fie datori să dea vamă în nici un loc"[71]. Din formularea că oaspeţii din Sătmar nu erau obligaţi să plătească nicăieri vamă pentru *vinul lor* nu putem însă şti dacă se avea în vedere vinul pe care îl vor fi produs ei înşişi şi îl duceau spre vînzare în alte părţi sau tocmai invers, şi-l procurau ei din alte locuri pentru a-l vinde acasă, în cîrciumile lor. Dar chiar şi aşa, privilegiul ne permite să observăm că şi în legătură cu producţia de vin începuseră să apară asemenea preocupări care aveau ca obiect transportul şi comercializarea vinului—lucru de o importanţă deosebită pentru epoca respectivă.

Despre activitatea de vînzare-cumpărare a vinului ne mai vorbesc şi alte documente. Astfel, de pildă un privilegiu al lui Andrei al II-lea, din 1225, prevedea că „de la *vînzarea* şi *cumpărarea vinului* celor dintîi oaspeţi ai noştri saşi, adică a celor din Cricău şi Ighiu, nimeni să nu cuteze a lua vreo vamă nici pe apă, nici pe uscat . . ." [72]. Privilegiul de faţă constituie în acelaşi timp şi o dovadă că vămile asupra vinului se percepeau (la fel ca şi asupra altor produse) atît pe apă, cît şi pe uscat, în cadrul unui trafic destul de susţinut, aducînd beneficii însemnate

---

[66] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 161 (1273), p. 154 (*Item in villa Olazy de tabernis tam in vino vel in quollibet potu venditur tributum ex hiis expectat capitulo*. . .).

[67] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 135 (1271), p. 138.

[68] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 422 (1292), p. 383.

[69] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 381 (1291—1294), p. 346.

[70] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 135 (1271), p. 138 (. . .*in villa Zathmar nec oficiales ibi existentes, nec aliqui extranei, in tabernis vendere possint vina sau*. . .).

[71] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 135 (1271), p. 138 (. . .*de vino ipsorum in nullo loco tributum dare teneatur*. . .).

[72] *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 177 (1225), p. 222 şi 387.

— mai ales în bani — stăpînilor acelor pămînturi peste care treceau drumurile comerciale. După cum ne demonstrează documentele vremii, pînă către sfîrşitul secolului al XIII-lea numărul locurilor de vamă se înmulţise atît de mult şi se făceau în legătură cu aceasta atîtea abuzuri, încît a fost necesar ca puterea centrală să intervină în mai multe rînduri şi să ia unele măsuri — de altfel, nu îndeajuns de eficiente — pentru desfiinţarea unor locuri de vamă şi pentru limitarea abuzurilor stăpînilor acestora [73].

Despre cuantumul vămii impuse asupra transporturilor de vin nu avem date aproape de loc. Un singur document din secolul al XIII-lea ne arată că la vama de la Birtin (*Berthelm*, sat aproape de Aleşd) era stabilit ca „de fiecare car încărcat cu marfă, cu postav, *vin* sau alte mărfuri, care trece prin acel loc al vămii de la Birtin, să se ceară ca vamă o umătate de groş" (*dimidia pondera*) [74].

Datele despre *preţul de vînzare al vinului* în epoca de care ne ocupăm ne lipsesc, de asemenea, aproape cu totul. Cîteva informaţii despre preţul unor butoaie de vin le găsim numai într-un registru al socotelilor de dijme al episcopului Benedict [75] din Oradea. Din cele notate în registru (între anii 1291—1294) rezultă că episcopul a vîndut unui oarecare Dumitru două butoaie de vin pentru 45 de pense; fierarului Lampert, un butoi de vin pentru 23 de pense; croitorului Voede, un butoi pentru 33 de pense; soţiei lui Itimer, un butoi mare pentru 45 de pense; lui Petru din Buda, un butoi mare pentru 5 mărci fără o jumătate de fertun; lui Ambrozie şi Iacob, un butoi pentru 5 mărci fără o jumătate de fertun şi, în sfîrşit, meşterului Geraldus, un butoi pentru 5 mărci fără o jumătate de fertun [76]. Cu toate că valoarea informativă a datelor de mai sus despre preţul vinului este diminuată prin faptul că nu se specifică ce capacitate aveau butoaiele respective, documentul de mai sus ne oferă totuşi o preţioasă mărturie în plus despre faptul că producţia de vin trebuie să fi fost suficient de dezvoltată pentru ca prisosul de vin să poată fi vîndut.

Dar concluzia cea mai importantă pe care o putem desprinde de pe marginea celor de mai sus este că încă în perioada feudalismului timpuriu o parte din producţia viticolă era deja destinată comercializării, vînzării pe bani. Prin urmare, putem vedea că *relaţiile băneşti* începuseră să-şi croiască drum şi să-şi găsească teren în legătură cu producţia viticolă încă într-o epocă timpurie, în care s-a crezut că exista o dominaţie absolută a economiei naturale.

Obiectul tranzacţiilor băneşti nu l-au constituit însă numai vinul, ci şi viile. Pentru acoperirea nevoilor lor acute de bani, unii proprietari de vii sau de terenuri apte pentru cultivarea viilor se vedeau nevoiţi să recurgă la împrumuturi băneşti, pentru acoperirea cărora ei trebuiau apoi să le zălogească, fie să vîndă unele din viile ce le aveau. O astfel de situaţie o întîlnim într-un document din 1299, în care este consemnat faptul că comitele Cosma a dat lui Ştefan şi Petru din Resighea (lîngă

---

[73] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 298 (1284), p. 262; nr. 496 (1298), p. 452—453.
[74] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 298 (1284), p. 262.
[75] Benedict a fost episcop de Oradea între anii 1291—1296.
[76] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 381 (1291—1294), p. 346.

Oradea) două treimi din via sa aflătoare pe dealul Bihorului (la Biharea), pentru o datorie de douăsprezece mărci şi jumătate[77]. Ca de obicei, nici acest document nu este suficient de detaliat, ca să putem cunoaşte ce suprafaţă avea via lui Cosma. Cu toate acestea, documentul respectiv ne dă putinţa să cunoaştem, măcar cu o oarecare aproximaţie, care a fost pe atunci *preţul (în bani) al unei vii*. În întregimea ei, via comitelui Cosma putea valora 18—20 de mărci (dacă ţinem seama de faptul că 2/3 din vie au fost date pentru 12 mărci şi 1/2, iar cealaltă 1/3 din vie trebuie să fi valorat cam pe jumătate atîta, adică 6—7 mărci). Un motiv în plus care să ne facă să credem că suma sus-menţionată putea reprezenta preţul real al viei respective constă în faptul că în document se precizează că aprecierea valorii băneşti a viei lui Cosma a fost efectuată ,,potrivit preţuirii făcute de preţuitori pricepuţi",deci în condiţii care nu presupun dezavantajarea în vreun fel a fostului proprietar al viei.

Documentele vremii nu fac vreo distincţie specială în privinţa dreptului de proprietate al oamenilor liberi asupra terenurilor viticole. O dată cu cristalizarea relaţiilor feudale, căile de dobîndire a viilor sau a terenurilor propice pentru plantarea viţei de vie au fost, în general, aceleaşi ca şi în cazul dobîndirii oricăror altor proprietăţi funciare, şi anume: donaţiile, deposedările, moştenirile, cumpărările etc. În cazurile cînd viile erau dobîndite prin cumpărare, este posibil ca preferinţele cumpărătorilor lor să se fi îndreptat spre acele locuri sau zone viticole care îşi cîştigaseră deja un oarecare renume prin calitatea mai bună a strugurilor şi a vinului lor.

★

Posibilităţile de cunoaştere pe care ni le oferă sursele istorice interne referitor la situaţia viticulturii în Transilvania în epoca feudalismului timpuriu se limitează la cele arătate mai sus. Dar chiar şi prin prisma mărturiilor istorice de care dispunem astăzi am putut vedea că viticultura — avînd ca premisă îndeletnicirile viticole, fie ele oricît de modeste, ale populaţiei autohtone din epoca migraţiei popoarelor — a reprezentat în perioada cristalizării relaţiilor feudale o ocupaţie economică distinctă şi importantă. Producerea strugurilor şi a vinului — destinată să servească în mod permanent satisfacerii unor multiple necesităţi, nu numai în domeniul consumului obişnuit, ci şi al cultului religios şi al medicinei — a constituit încă în această epocă timpurie o sursă importantă de venituri atît pentru proprietarii viilor, cît şi pentru toţi acei ce se interpuneau între viticultori şi consumatorii vinului. Activizînd şi alte ocupaţii economice, în special comerţul, viticultura a avut o contribuţie importantă la apariţia şi dezvoltarea relaţiilor băneşti încă în perioada feudalismului timpuriu.

---

[77] *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 506 (1299), p. 463.

# CONCEPȚII BURGHEZE ÎN PRAVILELE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI DIN MOLDOVA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

CONSTANTIN BUCȘAN

Sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea reprezintă o perioadă de tranziție de la feudalism la capitalism. Această perioadă stă sub semnul unor profunde prefaceri politice, sociale, economice și culturale. Noile relații de producție, de caracter capitalist, bazate pe creșterea forțelor de producție, pe intensificarea și liberalizarea comerțului și pe dezvoltarea orașelor, fac necesară intervenția puterii centrale, avînd ca scop o reorganizare a instituțiilor. Contactul cu Apusul, intervenția Rusiei și Austriei în afacerile Principatelor și pătrunderea ideilor iluministe și a celor revoluționare apusene exercită o înrîurire, în sensul unei modernizări, asupra instituțiilor juridice.

Răscoalele țărănești, fuga țăranilor pe alte moșii sau peste hotare, revendicările lor de drepturi pe calea justiției, toate aceste forme de luptă socială dovedesc gravitatea crizei prin care trecea societatea. Structura societății începe să se schimbe datorită producției de cereale pentru piață, în continuă creștere, un fenomen prevestitor al destrămării vechiului regim feudal.

Conținutul eteroclit al dreptului feudal a putut servi unor aplicații judiciare contradictorii, marii boieri invocînd unele dispoziții în sprijinul intereselor lor, iar noile elemente burgheze invocînd altele pentru susținerea revendicărilor lor. Perioada de tranziție de la feudalism la capitalism se caracterizează însă prin tendința persistentă de a unifica dreptul, înlăturînd treptat contradicțiile și dispozițiile pe care s-a sprijinit societatea feudală. Pînă la codificările burgheze care au apărut tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, și care au dus la instaurarea unui sistem unitar de drept, se simțea nevoia unei legislații de tranziție, care să corespundă noilor cerințe ale societății în transformare.

„STUDII", tomul 23, nr. 5, p. 885–895, 1970.

Pravilele de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea nu sînt codificări burgheze care corespund unui proces de unificare şi de sistematizare a dreptului, totuşi ele reprezintă un progres faţă de pravilele secolului al XVII-lea, care erau doar compilaţii bazate pe obiceiuri şi pe pravile bizantine. „Ele sînt opere cărturăreşti şi sistematizări bazate pe unele generalizări de filozofie juridică. Din punctul de vedere al tehnicii lor, ele sînt codificări ce premerg elaborărilor sistematizate proprii dreptului burghez; prin conţinutul lor, ele corespund procesului istoric al trecerii societăţii româneşti de la relaţiile feudale la relaţiile capitaliste şi cuprind măsuri destinate să frîneze lupta ţăranilor pentru pămînt şi libertate. Figurează însă în aceste pravile şi numeroase dispoziţii menite să încurajeze activităţile industriale şi comerciale, adică să înlesnească dezvoltarea economiei de schimb şi ridicarea elementelor sociale care promovau această economie în cadrul orînduirii feudale, fără a surpa structura de bază a societăţii feudale"[1].

Rolul factorilor interni a fost esenţial, ca şi dezvoltarea socială şi juridică a poporului român, în concordanţă cu evoluţia restului Europei. Totuşi în lupta intereselor divergente dintre boieri şi ţărani sau orăşeni n-au triumfat totdeauna ideile avansate. Relaţiile de producţie capitaliste au fost promovate fie în măsura în care clasa dominantă avea interesul să o facă, fie sub presiunea noilor forţe sociale.

Dispoziţiile cu caracter progresist din pravile apar alături de cele feudale într-o concurenţă activă. Apar unele măsuri impuse de clasa stăpînitoare pentru a frîna sau a limita revendicările claselor de jos, dar apar şi dispoziţii cu caracter antifeudal; mai figurează sub o formă nouă, aparent progresistă, unele principii învechite. Se constată totodată că unele noţiuni de drept şi justiţie transmise prin textele vechi încep să aibă şi un conţinut nou, determinat fie de concepţiile înaintate ale unor pravilişti, fie de interesul domniei de a lărgi semnificaţia lor, aplicîndu-le şi categoriilor sociale nefeudale. Rolul lor este important în această nouă orientare a dreptului românesc. Ceea ce este nou şi interesant este punctul de vedere că dreptul poate să fie schimbat, că el nu se limitează la izvoarele romano-bizantine, considerate a reprezenta dreptul universal. „Considerarea societăţii ca fiind supusă schimbării, desfăşurîndu-se sub forma unui proces istoric, este o caracteristică a epocii moderne, a filozofiei Luminilor. Ideea de schimbare a unei forme sociale prin altele a fost străină evului mediu, cînd istoria se desfăşura lent, cînd oamenii aveau impresia de stagnare continuă a formelor respective de viaţă socială şi nu întrevedeau nici o posibilitate de evoluţie a societăţii" [2].

Atît filozofii iluminişti, cît şi cărturarii păturilor avansate ale societăţii de la începutul secolului al XIX-lea erau convinşi că legi raţionale aplicate cu bună-credinţă pot singure să realizeze dreptatea socială şi să înlăture abuzurile şi totodată să unifice dreptul prin contopirea diferitelor sisteme de drept feudal. Pornind de la acest punct de vedere, s-a ajuns la o vastă operă de codificare, cuprinzînd *Manualul de legi* al lui Mihail

---

[1] Gh. Cronţ, *Iluminismul în Ţara Românească şi Moldova*, în *Istoria gîndirii sociale şi filozofice în România*, Edit. Acad., Bucureşti, 1964, p. 110.

[2] *Ibidem*, p. 123.

Fotino (1765, 66, 77), *Pravilniceasca condică* (1780) şi *Codul Caragea* (1818) în Ţara Românească şi *Sobornicescul hrisov* (1785), *Manualul juridic* al lui Andronache Donici (1805—1814), *Codul Calimach* (1817) şi *Condica criminalicească* (1820—26) în Moldova pe lîngă mulţimea de hrisoave care le completează sau le modifică.

Cum s-a ajuns la această concepţie nouă şi fecundă că dreptul şi instituţiile pot fi, şi e necesar să fie, modificate? Izvorîte din imperioase necesităţi interne, încercările de stabilire a regulilor care erau încă valabile în dreptul românesc, au dus mai întîi la o culegere a obiceiurilor şi a dispoziţiilor de drept receptat şi pe urmă la o *alegere* a celor pe care domnia le considera că mai sînt încă valabile. „Domnul îşi afirma două drepturi noi, care depăşeau vechea funcţie de aplicare judecătorească a vechiului drept receptat ... Într-adevăr, domnul săvîrşea acum un act care avea un caracter incipient legislativ : pe de o parte „aprobăluia" obiceiurile, asigurîndu-le o superioritate practică asupra celorlalte, respinse, iar pe de altă parte proceda la o armonizare — „potrivire" spune *Pravilniceasca condică* — a dreptului receptat şi a obiceiului aprobăluit" [3].

Toate hrisoavele de întărire ale pravilelor amintite menţionează o asemenea alegere. Hrisovul de întărire al *Manualului* lui M. Fotino din 1765 [4] glăsuieşte : „De acest lucru, aşadar, apucîndu-ne cu toată rîvna, am hotărît să punem în lucrare întocmirea acestor legi civile care fiind nu numai cu totul nelămurite, ci şi împrăştiate, au nevoie totodată şi de traducerea după înţelesul lor şi de adunare din toate legiuirile, ba şi de *alegere*". Hrisovul de întărire al *Pravilniceştii condici* prevede[5] : „...am strînsu Domnia-mea, însă din pravili ceale ce sînt mai trebuincioase spre povaţa judecăţilor, iară din obiceiuri am ales ceale mai adesea urmate în ţară, urmîndu-se oareşicum şi cu pravilele". *Manualul juridic* al lui A. Donici, în predoslovie[6], explică geneza sa : „...dintru care s-a făcut aceasta de adunarea şi *aleagerea* pravilelor împărăteşti", iar hrisovul de întărire al *Codului Calimach*[7]: „Ne-am mai hotărît încă să adăugăm din neapărată trebuinţă şi unele legi despre unele chestiuni ce nu erau în întrebuinţare la cei vechi deoarece nu le erau cunoscute şi despre altele cîteva care în timpurile noastre au devenit oarecum altfel...". În hrisovul de întărire al *Codului Caragea* : „...şi aşa priimind unele din ceale vechi, iar altele îndreptînd şi ceale mai multe adăugînd, am întocmit aceste pravile" [8].

Această metodă de culegere şi de alegere a fost poarta de intrare în pravile a ideologiei revoluţionare, care a provocat atîtea frămîntări în popor şi în mica burghezie, dar şi puternice reacţii din partea straturilor sociale posedante. Spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi mai mult

---

[3] V.Al. Georgescu, *Trăsăturile generale şi izvoarele Codului Calimach*, în „Studii", nr. 4, 1960, p. 75.

[4] Mihail Fotino, *Manual juridic, 1765*, de V. Grecu şi Gh. Cronţ, în manuscris la Institutul de istorie, p. 5.

[5] *Pravilniceasca condică*, ediţie critică, Edit. Acad., 1957, p. 44.

[6] *Manualul juridic al lui A. Donici*, ed. critică, Edit. Acad., 1959, p. 19.

[7] *Codul Calimach*, ediţie critică, Edit. Acad., 1958, p. 51.

[8] *Codul Caragea*, ediţie critică, Edit. Acad., p. 1958, p. 4.

la începutul secolului al XIX-lea, noile forţe sociale au adoptat idei care au pregătit terenul pentru unificarea legislaţiei de mai tîrziu. Apar în aceste pravile concepţii contradictorii, se confruntă în ele interesele clasei privilegiate cu cele ale burgheziei, care urmărea să atragă de partea sa şi celelalte categorii sociale nefeudale.

Încurajate de unii domni, ajutaţi de pravilişti, ideile noi au făcut o breşă în sistemul feudal. Criticismul antifeudal al gîndirii burgheze a început să sape temelia credinţei religioase, încurajînd tendinţele de laicizare; iluminismul, întemeiat pe teoria dreptului natural, a stimulat progresul principiilor de libertate, egalitate şi demnitate umană, iar interesele burgheziei active au reuşit să înscrie în pravile dispoziţii potrivite noii forme de proprietate burgheză.

Doctrina dreptului natural a contribuit şi ea la pregătirea spiritelor spre o gîndire critică asupra societăţii, spre o viziune a unei lumi eliberate de dogmatism şi teologie. Divinitatea nu mai este considerată ca factor suprem, căruia toate i se supun, autoritatea bisericii scade, fatalismul orb este criticat şi se deschid perspectivele unei vieţi sociale modelată de oameni. Tendinţa de laicizare se accentuează. Aproape jumătate din dispoziţiile pravilelor din secolul al XVII-lea erau de drept canonic, pe cînd prima pravilă din secolul al XVIII-lea, *Manualul de legi* al lui M. Fotino, în variantele din 1765—1766, cuprinde numai 32 de titluri din 108 şi acestea se referă în special la cler şi la administrarea bunurilor bisericeşti, dispoziţii care în varianta din 1777 nici nu mai sînt menţinute [9].

Textele cu caracter religios devin mai rare, amestecul bisericii este redus şi se restrînge din ce în ce mai mult. Astfel, în Ţara Românească, *Pravilniceasca condică*, deşi influenţată puternic de *Manualul* lui Fotino, nu mai cuprinde ca dispoziţii canonice decît adeverirea testamentelor de către arhiereu şi de către martori [10], pe cînd *Codul lui Caragea* permite să se adeverească sau de arhiereu, sau de judecători, sau de martori [11].

Deşi pravilele moldoveneşti sînt mult mai avansate, *Codul Calimach* mai cuprinde încă anumite dispoziţii de drept canonic, de exemplu cele referitoare la cercetarea condiţiilor de valabilitate a căsătoriei de către arhiereu [12], dar hotărîrea acestuia este supusă stăpînirii, singura competentă să aducă la îndeplinire hotărîrea bisericii. De asemenea, se mai prevede închiderea la mănăstire, sub purtarea de grijă a arhiereului, a celor ce se despart prin învoială [13].

Codul mai cuprinde o serie de dispoziţii învechite, ca de exemplu desfacerea logodnei pentru deosebire de credinţă sau de dogmă şi interdicţia de a fi martori unui testament a celor ce în taină urmează altei credinţe şi a celor de altă lege decît testatorul.

---

[9] Mihail Fotino, *Manual juridic, 1765*, de V. Grecu şi Gh. Cronţ, în manuscris la Institutul de istorie.

[10] *Pravilniceasca condică*, ed. critică, „Pentru diiată", rînd 10—15.

[11] *Codul Caragea*, ed. critică, „Moştenire", par. 26, p. 126.

[12] *Codul Calimach*, ed. critică, art. 109, 114.

[13] *Ibidem*, art. 136.

Trebuie să ținem seama că însăși burghezia concepea să lase în competența bisericii o parte din vechile sale atribuții judiciare și îndeosebi pe cele de notariat. În general însă, față de pravilele vechi, noile legiuiri reprezintă un pas înaintat în sensul laicizării.

Pe școala filozofică a dreptului natural se reazemă atît curentul progresist din perioada luptelor antifeudale, cît și unele programe revoluționare. Dreptul natural în perioada capitalismului incipient din țările noastre servește de bază teoretică pentru autorii pravilelor. Începuturile relațiilor capitaliste în dezvoltarea istorică a societății românești se caracterizează în domeniul gîndirii juridice prin timide apeluri la rațiune și la dreptul natural. Acestea reflectă noua orientare a ideologiei juridice[14]. Spunem timide apeluri, fiindcă realitățile existente din țară, regimul social bazat pe privilegii și aservire care nu se împacă cu principiile dreptului natural nu puteau fi schimbate de pe o zi pe alta. Pravilele sînt o adunare de principii și de idei contradictorii destinate să servească unei perioade de tranziție, pe cînd conceptele de drept natural și de rațiune sînt porți deschise spre viitor, o încercare de îndreptare a condițiilor de viață, a instituțiilor. „Dreptul natural era un criteriu elastic, din care se putea deduce tot ceea ce era necesar și util unei societăți în plină transformare"[15]. Principiile de dreptate și de echitate, care stau la baza dreptului natural, au existat totdeauna. Dar într-un fel au înțeles dreptatea cei antici, altfel cei din evul mediu și altfel o văd cei din epoca modernă. Numai în măsura în care conținutul progresist, modern al dreptului reușește să se impună, putem spune că s-a făcut un pas înainte.

Unul dintre marii învățați moldoveni, A. Donici, autorul *Manualului juridic*, în predoslovia ediției din 1814, ne arată concepția sa generală despre drept. După el „înțelegerea cea cuvîntătoare a omului are puterea de pravilă nu din zioa care s-au scris, precum s-au scris pravilele, ci dintru început și deapururea... fiindcă pravilele dintru început nu s-au alcătuit într-alt chip, decît după fireaștile și după obșteaștile dreptăți a neamurilor și după sfătuirea cuvîntului înțălegătoriu ce este înființat omului, prin care povățuindu-să, înțăleptii au alcătuit pravilele politicești...căci nu poate fi mai iscusit judecătoriu decît mustrarea cugetului omenesc, nici mai bun pravilist decît lumina cea înființată a cugetului prin carea însuși omul iaste martur lui-și de bine sau răul și de dreptatea sau strîmbătatea ce voieaște a face". „Deci firească dreptate iaste care nu numai omului, ci și pasărilor ceriului și dobitoacelor iaste înființată din fire... și iarăși, firească dreptate iaste ca omul să fie slobod a face cu lucrul ce iaste drept al său, ceea ce va voi, după a sa plăceare, însă fără a să abate din ceale ce sînt oprite prin poruncă în epicratiia patriei sale..."[16]. Urmează o înșirare a instituțiilor pe care el le consideră izvorîte din fireasca dreptate : raporturile de familie între părinți și copii, între bărbat și femeie, moștenirea, proprietatea, vînzarea, donația, obligațiile etc. În acest izvod sînt cuprinse toate instituțiile

---

[14] Gh. Cronț, *op. cit.*, p. 110.
[15] V.Al. Georgescu, *Figuri de juriști români, Andronache Donici*, p. 36 în ms.
[16] A. Donici, *Manualul juridic*, p. 17—21.

dreptului burghez din secolul al XVIII-lea. Concepţia sa despre drept şi instituţii este cea a dreptului lui Iustinian, însă cu un conţinut nou, adaptat condiţiilor vremii.

Analizînd textele din pravilă, găsim trecute în ele principiile dreptului natural: „Şi dreptatea iaste carea fieşte căruia dă ceaia ce i să cuvine a lua întocma după cum hotărăsc canoanele pravililor; iar strîmbătatea este împrotiva dreptăţii" [17]. „Şi iarăşi fiindcă pravilile privesc de a pururea asupra dreptăţilor, pentru aceaia nici o pravilă nu poate să întărească ceea ce iaste împrotiva firii lucrurilor şi împrotiva drepţii judecăţi" [18]. „Iar fiinţa dreptăţii iaste ca viiaţa omului să fie cinstită, pre niminea să nu vatăme şi lucrul strein să-l dea a cui iaste "[19]. „Întru toate, iar mai ales în pravile, să cuvine a socoti ceaia ce să cuvine după dreptate" [20].

Un alt mare jurist al secolului trecut, Christian Flechtenmacher, unul din principalii autori ai *Codului Calimach*, cod puternic inspirat de codul civil austriac din 1811, în conferinţa pe care a ţinut-o la Academia Mihăileană din Iaşi, în 1836, la deschiderea cursului său de drept natural, consideră dreptul natural ca expresia dreptului divin, identificîndu-l cu „raţia" sau „mintea cuvîntătoare". În acest sens el precizează: „Dreptul naturii nu este altul decît dreptul « Raţiei », adică a mintei cuvîntătoare, pe care ne învaţă mintea noastră. El este ştiinţa care deosebeşte ideea dritului sau acei de către Raţie poruncite juridice relaţii între oameni, fără deosebire către acel în deosebitele staturi valabil drit" [21].

Tradiţionalist şi progresist în acelaşi timp, el era convins că în societate coexistă un drept natural şi unul pozitiv şi că eforturile fiecărui jurist sau legiuitor constau în tendinţa de a apropia pe cel din urmă de cel dintîi, pînă la confundarea lor, dacă este posibil. El considera dreptul natural ca avînd un caracter etern şi socotea ca drepturi naturale esenţiale libertatea, egalitatea şi proprietatea, socotindu-le izvorul şi ţelul drepturilor.

*Codul Calimach*, după modelul codului civil austriac, a dat o nouă orientare dreptului românesc din Moldova: „A fost ridicat dreptul domnesc la o treaptă nouă, faţă de dreptul receptat, a înfăptuit o sinteză unificatoare a dreptului receptat, a obiceiului şi a dreptului nou domnesc. Acordînd dreptului bizantin încă un rol important, s-a păşit la un nou tip de receptare, în spiritul dreptului burghez bazat pe prelucrarea iusnaturalistă apuseană a dreptului roman iustinianeu" [22].

Şi în textul *Codului* se rezervă un loc de seamă principiilor dreptului natural. Astfel: „De vor lipsi şi mijloacele aceste, ce prin paragrafele de sus s-au arătat, atuncea se cercetează pricina cu cerşuta scumpătate şi luare aminte către toate împrejurările şi apoi se hotărăşte după prinţipiile dritului firesc" [23]. „Tot omul are drituri fireşti, care cu desă-

---

[17] *Ibidem*, Cap. despre pravile, titlul 1, § 2.
[18] *Ibidem*, titlul 1, § 7.
[19] *Ibidem*, titlul 1, § 9.
[20] *Ibidem*, titlul 1, § 14.
[21] A. Rădulescu, *Două lecţii de drept ţinute de Chr. Flechtenmacher în 1830 şi 1836*, Bucureşti, 1930, p. 17—19; Vezi şi C. Bucşan, *Chr. Flechtenmacher*, p. 21, în ms.
[22] V. Al. Georgescu, *Trăsăturile generale şi izvoarele Codului Calimach*, Studii", nr. 4, 1960, p. 97.
[23] *Codul Calimach*, art. 10.

vîrşire se înţeleg prin povăţuirea minţii cuvîntătoare, deci dar trebuea a se socoti ca o persoană" [24]. „Toate cele potrivite cu driturile fireşti a omului, după iuridica presumţie se socotesc temeinice, pînă cînd nu se dovedeşte înmărginire a acestor drituri" [25].

O dispoziţie caracteristică a perioadei de tranziţie găsim în art. 27 : „Robia şi aceia către dînsa urmată stăpînire, deşi sînt împotriva firescului drit al omului, s-au urmat din vechime în principiul acesta, însă nu aşa precum romanii într-o vreme au urmat, ci cu o mare deosebire. Căci aice puterea stăpînului nu poate vreodinioară supt nici un cuvînt sau pricină a se întinde asupra vieţii robului ...Dintre aceste vederat se cunoaşte că robul nu se socoteşte întru toate ca un lucru, ci în cît faptele, legăturile, driturile şi îndatoririle lui privesc către alţii, iar nu către stăpînul său, se socoteşte el ca o persoană; drept aceia este robul supus pămînteştilor legi şi se apără de către ele" [26].

Autorii codului recunosc că robia este împotriva dritului firesc, afirmaţie grea de sens şi de viitor, în acelaşi timp justificarea ei denotă concesiile făcute sistemului feudal în vigoare, pe care nu vor să-l schimbe.

Şi pravilele din Ţara Românească se referă la dreptate, ca un principiu al dreptului natural. Cea mai veche dintre ele, *Manualul juridic* al lui M. Fotino, afirmă că scopul tuturor legilor este dreptatea[27]. *Pravilniceasca condică*, în hrisovul de întărire explică alcătuirea pravilei pentru ca „toţi cei năpăstuiţi să-şi afle dreptatea lor la limanul bunelor pravili şi la toţi supuşii noştri să se arate biruitoare dreptatea..."[28]. Iar *Codul Caragea*, în hrisovul de promulgare, prevede că la pricinile de judecăţi să se păzească dreptatea [29].

Armonia socială este tot un concept al şcolii dreptului natural, o consecinţă socială a acestuia. În cuvîntarea sa din 1836, Flechtenmacher definea dreptul ca „unirea individualei slobozenii personale cu slobozenia altora, armonia bunei şi liniştitei convieţuiri a unui om cu altul; acest drept, după plăsmuirea naturii omeneşti, se găseşte în legiuirea Raţiei care este nestrămutată, vecinică temelie, un îmbelşugat izvor al legiuirilor pozitive, adică: acele aşezate ori prin convenţie (bună învoire) sau prin autoritate (puterea legiuitoare)" [30]. Donici, în predoslovia manualului său, se exprimă astfel: „Iar obştească dreptate a neamurilor iaste întru a oamenilor împreună petreacere, obştească pravilă carea oamenii de la sineşi au aflat, precum: a dărui unul altuia, a să împrumuta unul de la altul, a schimba unul cu altul, a vinde lucrul său şi a-l cumpăra altul etc." [31]; urmează înşirarea drepturilor şi obligaţiilor civile.

Hrisovul de promulgare al *Codului Caragea* pomeneşte şi el de armonia socială: „ ... n-am contenit de-a pururea nu numai de a cugeta, ci şi în faptă de a pune orice am chibzuit că priveşte, şi în parte şi de obşte,

---

[24] *Ibidem*, art. 26.
[25] *Ibidem*, art. 28.
[26] *Ibidem*, art. 27.
[27] M. Fotino, *Manual juridic*, II/5.
[28] *Pravilniceasca condică*, p. 44.
[29] *Codul Caragea*.
[30] A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 17—19.
[31] A. Donici, *Manual juridic*, p. 21.

spre buna petrecere şi fericire tuturor celor ce sînt supt a noastră oblăduire ... din care se alcătuieşte între norod o fericită chinonie şi petrecere" [32].

Desigur, armonia socială putea fi înţeleasă atunci atît în sensul concepţiilor feudale de a se respecta stratificarea socială existentă, cît şi în sensul nou al gîndirii burgheze, care preconiza lărgirea drepturilor şi libertăţilor sociale prin apropierea categoriilor nefeudale.

Un alt principiu progresist este acela de echitate, bazată pe toleranţă, egalitate şi dreptate. *Manualul juridic* al lui M. Fotino, deşi recunoaşte domnului o stăpînire absolută şi neîngrădită asupra supuşilor săi, îi cere să fie „milostiv faţă de toţi, iertător, blînd, nepărtinitor şi neprimitor de mită" [33], să fie „blînd şi îngăduitor faţă de toţi cei cum se cade" [34] şi „să împiedice pe cei puternici de a vătăma pe cei slabi" [35]. Tortura este desfiinţată în prima fază a cercetărilor.

*Pravilniceasca condică* de asemenea recomandă judecătorilor „să se arate cu dulceaţă către cei ce să judecă şi făr de pizmă sau făţărnicie, făr de a nu căuta la obrazul cuivaş" [36]. De asemenea prevede ca : „judecătorii să nu se pornească nici odinioară la vreo strîmbătate sau pentru prieteşug sau pentru rudenie sau pentru frică ; şi de să vor şi sili de vreun obraz tare, să nu să plece, căci de să vor pleca, să vor pedepsi foarte greu, ca unii ce s-au temut mai vîrtos de acel obraz tare decît de Dumnezeu, de pravili şi de Domn" [37].

Se constată astfel că şi dreptul penal se regenera sub influenţa concepţiilor burgheze. Pedepsele crude şi arbitrare ce caracterizau dreptul penal feudal au început să fie înlocuite prin sancţiuni penale mai umane, urmărindu-se individualizarea pedepsei şi recuperarea socială a condamnaţilor.

Dispoziţiile referitoare la inviolabilitatea domiciliului (ordonanţa nr. 1) din *Manualul* lui M. Fotino sînt idei avansate, ca şi cele din *Pravilniceasca condică*, şi anume : motivarea hotărîrilor judecătoreşti (I, 2 ; III, 4 ; IV, 2) ; comunicarea hotărîrilor părţilor în proces (I, 2) ; forma scrisă a procedurii şi înregistrarea în scris a dezbaterilor (IV, 4 ; II, 8 ; XIII, 3) ; preocuparea de pregătirea profesională a judecătorilor ; mărturisirea inculpatului nu justifică ea singură condamnarea sa (IV, 7) ; garantarea libertăţii individuale prin obligaţia ca inculparea să aibă la bază o poruncă domnească (IV 8) ; afirmarea principiului legalităţii (V, 9) ; interzicerea caznei în prima fază a cercetărilor (IV, 5).

*Manualul* lui A. Donici cuprinde de asemenea dispoziţii înaintate, care prevestesc modernizarea dreptului penal : „Judecătorii criminaliceşti nu să cuvine îndată a începe cercetările prin bătăi şi pedepse, nici să arate cruzimea înspăimîntătoare, nici să creadă lesne aceluia ce deodată mărturiseşte că iaste vinovat, căci poate de frică şi de sfiială să mărturisească pentru sine fapte care nu le-au făcut ; ci cu multă răbdare şi prin îndelungată cercetare să afle adevărul " [38].

---

[32] *Codul Caragea*, p. 189.
[33] M. Fotino, *Manual juridic*, III, 1.
[34] *Ibidem*, III, 3.
[35] *Ibidem*, III, 8.
[36] *Pravilniceasca condică*, „Pentru judecători", 2.
[37] *Ibidem*, 6.
[38] A. Donici, *Manual juridic*, titlul 41, 2.

„La pricini de vinovăţii judecătoriul să cerceteze şi să întreabe pe marturi, unul cîte unul, deosebit, cum şi pre vinovaţi, asemenea deosebi, luînd în scris zisele lor, ca să poată afla adevărul" [39].

„La pricini de vinovăţii fieşte carele pentru al său păcat îşi ia pedeapsa, nici fiiu pentru tată răspunde, nici tată pentru fiiu" [40].

Pravila cea mai influenţată de aceste idei avansate este *Condica criminalicească* a Moldovei din 1820—1826, atît prin faptul că era întocmită după *Codul austriac* din 1803, în care pătrunseseră ideile timpului, cît şi prin faptul că a fost întocmită mai tîrziu. Găsim astfel recomandarea ca judecătorii „să nu îndrăznească a pedepsi cu cruzime pe cei pîrîţi sau învinovăţiţi, ci cu răbdare şi cu păsuială, cercetînd să desluşească adevărul"[41]. „Cînd nu va fi cu putinţă a se descoperi urmările faptei, atuncea singură mărturisirea nu poate avea puteare spre a fi deplină dovadă" [42]. Principiul legalităţii în pronunţarea şi executarea pedepselor este formulat astfel: „Fieştecare judecătoriu datoriu iaste a şti că are să urmeaze pravilii, iar nu părerii sale ..." [43]. „Singură pravila hotărăşte pedepsele" [44]. Judecătorii trebuie să nu facă exces nici de blîndeţe nici de cruzime, adică să aplice o pedeapsă justă, proporţională cu gravitatea faptei: „Tot judecătoriul ce să arată fără de vreme milostiv, sau peste măsură aspru, să abate din drumul dreptăţii: de aceia trebue să fie întocma următor legiuirii pravilelor" [45]. Tortura este condamnată: „Judecătorii nu trebue lesne a hotărî spre a se pune pîrîtul sub pedeapsă pentru mărturisirea faptii ... căci nici o dreptate nu poate statornici legiuirea unei pedepse, cînd încă rămîne îndoială, de este pîrîtul vinovat sau nevinovat..."[46]. Pedepsele excesiv de aspre sînt condamnate: „Îngrozirea pedepsii pentru ca să aibă desăvîrşit lucrarea ei, să cuvine, ca aceaea ce easte prin pravilă hotărît, să fie nestrămutat. Căci de şi vor fi pedepsile mai măsurate, însă cu hotărîre de a nu să erta, atuncea vor face mai tare lucrarea în sufletele tuturor decît frica unei pedeapsi mai aspre cu nădejde de scăpare" [47], din care descifrăm dispariţia concepţiei feudale care considera infracţiunea ca un păcat. Ultimele vestigii de composiţiune între părţi dispar: „Prin învoiala ce ar face vinovatul cu pîrîşul său, nu va putea scăpa desăvîrşit de pedeapsa pravilii; ci atuncea rămîne la hotărîrea judecătorilor de a măsura pedeapsa" [48].

În domeniul dreptului civil însă, pătrunderea ideilor avansate a avut o mai mare înrîurire. Activitatea civilă şi comercială de fiecare zi a păturilor active ale populaţiei nu mai poate suporta imobilismul şi îngrădirile dreptului feudal. Această activitate are nevoie de o mai mare libertate de mişcare, de repeziciune în încheierea şi executarea contractelor, de garanţii suficiente, de instrumente de plată adecvate intensificării

---

[39] *Ibidem*, 41, 3.
[40] *Ibidem*, 41, 4.
[41] *Condica criminalicească a Moldovei, 1820—26*, 1928, § 15.
[42] *Ibidem*, § 131.
[43] *Ibidem*, § 147.
[44] *Ibidem*, § 173.
[45] *Ibidem*, § 148.
[46] *Ibidem*, § 175.
[47] *Ibidem*, § 181.
[48] *Ibidem*, § 184.

activităţii contractuale. Dezvoltarea producţiei de marfă pentru piaţă a dus la activarea schimburilor comerciale prin deschiderea unui vast cîmp de activitate şi de desfacere a mărfurilor din Principate, fie ele produse de stăpînii de moşii, fie de ţărani sau de orăşeni. De unde pravilele secolului al XVII-lea erau dominate de dispoziţii de drept penal, drept canonic sau de drept de familie, cele de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea pun accentul pe dispoziţiile de drept contractual.

*Manualul juridic* al lui M. Fotino prevede o reglementare amănunţită a contractelor de vînzare (XXXIII şi XXXV), de depozit (XXX), de dezvoltare a creditului prin înlesnirea împrumuturilor (XXV), a raporturilor dintre proprietari şi chiriaşi. Dezvoltarea oraşelor pune noi probleme prin complicarea raporturilor de vecinătate, aglomerarea construcţiilor şi desfăşurarea mai intensă a circulaţiei (XVII).

*Manualul* lui Donici de asemenea stabileşte normele de bază ale unui regim de proprietate privată şi pentru un sistem contractual adaptat noilor relaţii de producţie. În materie contractuală se admite principiul că proprietatea nu se transmite prin simplu consimţămînt, ci prin tradiţie, însoţită de plata unei părţi din preţ sau a preţului întreg, sistem adoptat, după *Codul austriac*, şi de *Codul Calimach* [49].

În *Legiuirea Caragea*, alături de dispoziţii feudale care se păstrează, alături de clasificări învechite ca aceea a „obrazelor" pe care le împarte, după noroc, în slobozi, robi şi sloboziţi [50], apar instituţii noi, specifice orînduirii burgheze : poliţa [51] şi falimentul (mofluzia) [52] îşi găsesc reglementarea în această legiuire.

În comparaţie cu aceste pravile, *Codul Calimach* reprezintă un mare pas înainte, prin sistematizarea şi prin dezvoltarea materiei, dar mai ales prin prelucrarea în sens burghez a dreptului roman al lui Iustinian şi a *Bazilicalelor* şi prin forma modernă, proprie dreptului burghez, aşa cum o făcuseră mai înainte *Codul civil francez* din 1804 şi *Codul civil austriac* din 1811. Deşi cuprinde şi reglementează încă instituţii feudale, concesii făcute sistemului existent ca robia, claca, situaţia inferioară a femeii măritate, deosebirea între creştini şi necreştini, materia obligaţiilor este reglementată pe larg, şi în sens burghez, ca de exemplu rînduiala concursului creditorilor [53], astfel că el reprezintă ultima expresie a evoluţiei dreptului din acea perioadă.

O dovadă că texte vechi, în sens nou, s-au aplicat în ţările noastre, este şi cartea de judecată din 28 noiembrie 1773, dată de către departamentul de judecăţi al divanului Moldovei. În acest proces de natură comercială, ocazionat de schimbul de mărfuri între negustori din Rusia, Turcia, Italia şi Moldova, care arată dezvoltarea tranzitului de mărfuri, s-au aplicat textele bizantine din *Exabiblul lui Armenopol*. Printre probele prezentate figurează poliţe şi facturi cu sume imense, în diferite monede străine. Textele invocate sînt cele relative la regulile „tovărăşiei

---

[49] A. Donici, *Manual juridic*, ed. critică, titlul 11, 2.
[50] *Codul Caragea*, partea I, d.
[51] *Ibidem*, partea a III-a, cap. 7.
[52] *Ibidem*, partea a V-a, cap. 4.
[53] *Codul Calimach*, ed. critică, § 1 974—2 032.

negustoreşti" şi la obligaţia reclamantului de a face dovada susţinerilor sale, texte bizantine care au fost aplicate într-un spirit nou, pentru a corespunde naturii comerciale a acestei operaţiuni [54].

*Sobornicescul hrisov*, un autentic produs juridic românesc, apare la 1785, într-o perioadă în care feudalismul, încă puternic, se află în conflict cu noile forţe sociale. Stăpînii de pămînt, avînd la dispoziţie mari capitaluri, încearcă să le plaseze în pămînturile şi imobilele răzeşilor, eludînd dispoziţiile de protimisis şi folosind pentru cumpărare, forma daniei. Hrisovul, interzicînd daniile făcute de cei slabi celor puternici, se face apărătorul răzeşilor, în dauna marilor proprietari. Este semnificativ faptul că hrisovul apără proprietatea răzeşească, cea mai apropiată de proprietatea de tip burghez, de abuzurile păturii posesoare de capital, utilizînd o instituţie de drept feudal, pe care o întăreşte. Faptul că hrisovul se aplică numai pentru viitor, pune în lumină principiul neretroactivităţii legilor.

În materie de procedură, ţinem să menţionăm încercările de organizare a instanţelor de judecată făcute de *Pravilniceasca condică*, instanţe care pînă la ea erau de tip pur feudal. Aceste reguli, care pregătesc pe cele ale orînduirii burgheze, fixează atribuţiile organelor de judecată, stabilesc că apelul se adresează unei instanţe judiciare superioare şi extind practica de reprezentare prin „vechili" avocaţi, ca nişte auxiliari indispensabili ai justiţiei şi ai justiţiabililor.

★

În concluzie, pravilele de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi de la începutul secolului al XIX-lea, fără să fie coduri propriu-zise, sînt culegeri de norme juridice şi morale impregnate de ideile noi ale vremii. Apărute într-o perioadă de tranziţie, ele reflectă atît realităţile unui sistem feudal în declin, cît şi noile relaţii de caracter capitalist.

Ideile iluministe de dreptate, de libertate şi echitate socială, bazate pe evoluţia relaţiilor economice şi sociale, au fost utilizate de noile forţe sociale care s-au străduit să adapteze vechile instituţii noilor relaţii ale unei lumi în plină transformare. Dreptul şi instituţiile reuşesc să se descătuşeze parţial de tutela bisericii, apar dispoziţii noi pentru instituţii noi, se modernizează cele vechi, se organizează şi se sistematizează dreptul scris în dauna obiceiului, care nu-şi mai găseşte justificarea numai prin vechimea sa. În funcţie de raportul dintre forţele sociale, dreptul serveşte cînd de frînă, cînd de stimulent. Ceea ce caracterizează această epocă şi pravilele ei este efortul societăţii româneşti de a se desprinde de vechile concepţii şi de a căuta unele formule noi. Această perioadă reflectă elocvent interdependenţa dintre progresul social şi cel juridic.

---

[54] Document publicat de C. Istrate, *Ştiri noi despre comerţul de tranzit prin Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, 1960, fasc. 2, p. 246—254, comentat de Gh. Cronţ în *Exabiblul lui Armenopol*, „Studii", nr. 4, 1963, p. 831—832.

# PERSONALITATEA ISTORICĂ A LUI AL.I.CUZA
## (Cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la naşterea sa) *

DE

N. ADĂNILOAIE

Poporul român a sărbătorit în această primăvară împlinirea a 150 de ani de la naşterea lui Alexandru I. Cuza, patriot înflăcărat, luptător neobosit pentru formarea şi consolidarea statului nostru naţional, unul dintre cei mai populari domnitori pe care i-au avut ţările române. Revoluţionar la 1848, animat de idei înaintate în decursul întregii domnii, caracter integru, dîrz şi cavaleresc totodată, Al.I. Cuza a luptat cu perseverenţă şi abnegaţie pentru apărarea demnităţii şi intereselor României pe plan extern şi pentru introducerea unor reforme interne necesare modernizării şi democratizării statului.

În adevăr, de numele domnitorului Unirii — şi al sfetnicului său credincios M. Kogălniceanu — sînt legate actele mari ale istoriei noastre moderne : secularizarea averilor mănăstireşti, organizarea învăţămîntului, a justiţiei, a armatei, a administraţiei locale, întocmirea codurilor : civil, penal şi comercial, abolirea servituţilor feudale, împroprietărirea clăcaşilor şi alte reforme structurale menite să contribuie la progresul României pe toate tărîmurile.

Născut la Bîrlad, la 20 martie 1820 [1], cu un an înaintea răscoalei lui Tudor Vladimirescu, într-o perioadă de adînci frămîntări — cînd poporul român devenise o naţiune conştientă şi-şi revendica împlinirea năzuinţelor sale legitime de unificare politică şi cînd se impunea cu acuitate înlăturarea orînduirii feudale — , Al. I. Cuza se trăgea dintr-o străveche familie de dregători moldoveni ; doi dintre înaintaşii lui s-au jertfit pentru ideile lor politice, iar tatăl său, Ioan Cuza, fost ispravnic al ţinutului Fălciu, a fost surghiunit de domnitorul Mihail Sturdza pentru că participase la revoluţia din 1848.

Atît în familie, cît mai ales la Paris — unde face studii juridice — Al.I. Cuza ia cunoştinţă în mod direct de ideile revoluţionare de libertate şi egalitate de care erau animaţi şi alţi tineri veniţi din Principate. De altfel, aceste idei înnoitoare se înrădăcinează pretutindeni, pe măsură

* Comunicare ţinută la 20 martie 1970 în şedinţa plenară a Institutului „N. Iorga".

[1] A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iaşi, 1903, p. 18 ; Constantin C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1966, p. 61.

„STUDII", tomul 23, nr. 5, p. 897–913, 1970.

ce țările europene pășesc pe calea dezvoltării capitaliste, iar burghezia în ascensiune revendică, în numele întregului popor, drepturi politice și economice.

În Principatele Române — ca și în celelalte țări din sud-estul Europei — dezvoltarea elementelor capitaliste a dat naștere, în această perioadă, ideii naționale, imprimînd frămîntărilor interne și un caracter național, pe lîngă cel social. Deșteptarea conștiinței naționale a contribuit în mare măsură la mobilizarea poporului la lupta pentru crearea statului național independent. V.I. Lenin, subliniind „legitatea istorică a mișcărilor naționale", preciza că „trezirea maselor din somnolența feudală, lupta lor împotriva oricărei asupriri naționale, pentru suveranitatea poporului, pentru suveranitatea națiunii reprezintă un fenomen progresist" și că „orice mișcare națională tinde spre formarea de *state naționale* ..." [2].

În Principate, vicisitudinile istorice și mai ales jugul străin au frînat dezvoltarea internă, contribuind astfel la prelungirea relațiilor feudale dominante, la întîrzierea procesului de formare a statului național.

Pentru a înțelege mai bine rolul jucat de Cuza în istoria patriei, semnificația operei legată de numele său, este necesar să aruncăm o scurtă privire asupra epocii în care a trăit, asupra coordonatelor în care s-a înscris activitatea sa. O asemenea retrospectivă ne dă prilejul să meditām nu numai la pildele de vibrant patriotism și chibzuință politică date de generația unioniștilor, ci și la ansamblul evoluției poporului nostru, la liniile diriguitoare ale acestei evoluții. Într-adevăr, unirea țărilor române, căreia Cuza și ceilalți făuritori ai ei i-au consacrat întreaga lor energie, nu a fost triumful unei singure generații, ci al unui ideal format și pregătit în decurs de secole, ce străbate ca un fir roșu istoria patriei încă din îndepărtatul ev mediu, traversînd întreaga epocă modernă.

Idealul acesta își trage seva, cum se știe, din conștiința originii comune, a unității de neam și de limbă, transmisă din generație în generație și continuu cimentată prin multiplele legături — economice, politice și culturale — care, în curgerea veacurilor, au unit tot mai strîns poporul din ținuturile de dincoace și de dincolo de Carpați. Conștiința unității răzbate întreaga cultură românească de la cronicari pînă la iluștrii scriitori, publiciști și oameni politici din secolul trecut care au pregătit și înfăptuit Unirea. Cuvintele savantului domn al Moldovei, Dimitrie Cantemir „neamul moldovenilor, muntenilor, ardelenilor..., cu toții, cu un nume de obște, români se cheamă", avînd pe romani drept „moși și strămoși", sînt continuate firesc, ca reflectare a aceleiași realități, dar mai închegată și mai pregnantă, în aprecierile lui Nicolae Bălcescu potrivit cărora la unire românii sînt „meniți prin naționalitate, prin aceeași limbă, religie, obiceiuri, sentimente, prin poziția geografică, prin trecutul lor și, în sfîrșit, prin nevoia de a se păstra și d-a se mîntui" [3].

Dacă premisele Unirii se întîlnesc în vremurile îndepărtate ale istoriei noastre, înfăptuirea ei a devenit obiectiv necesară și stringentă abia la mijlocul secolului trecut, sub impulsul dinamic al dezvoltării forțelor de

[2] V.I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 24, București, Edit. politică, 1964, p. 143 și 144; vol. 25, p. 281.

[3] N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, București, Edit. Academiei, 1953, p. 311.

producţie şi al relaţiilor capitaliste, al progresului economic care reclama o piaţă internă largă şi unitară. În aceste condiţii, cînd poporul român devenea o naţiune, înfăptuirea statului naţional unitar se impunea drept cadrul optim pentru dezvoltarea socială şi politică a societăţii româneşti. De aceea, ideea Unirii, asociată cu ideile de libertate şi democraţie, a pus stăpînire pe minţile cele mai înaintate ale vremii, aflîndu-se în centrul preocupărilor revoluţionarilor paşoptişti, alături de abolirea relaţiilor feudale, împroprietărirea ţăranilor, proclamarea egalităţii tuturor cetăţenilor în faţa legii şi alte revendicări burghezo-democratice. În fond, revendicările programatice ale revoluţiei erau menite să desăvîrşească procesul formării naţiunii române, în sensul că înlăturau barierele juridice dintre clasele sociale, cointeresau ţărănimea în apărarea micii proprietăţi, implicit a patriei, şi hotărau întrunirea ţărilor române într-un singur stat naţional.

N. Bălcescu, care — alături de alţi revoluţionari — a luptat cu înflăcărare pentru cauza Unirii, scria cu fermitate în martie 1849 : „Unire naţională şi libertate vrem". Marele democrat revoluţionar preciza, totodată, că „nu poate fi libertate fără putere, şi noi românii nu vom putea fi puternici pînă cînd nu ne vom uni cu toţii într-unul şi acelaşi corp politic" [4].

Dar, deşi întregul popor român dorea să se unească într-o Românie modernă, condiţiile istorice — şi mai ales politica de expansiune şi dominaţie a marilor imperii feudale absolutiste înconjurătoare — nefiind favorabile unirii simultane a celor trei ţări, statul nostru naţional avea să se formeze treptat, primul pas pe această cale fiind unirea Moldovei şi Munteniei.

În fruntea luptei pentru Unirea Principatelor au stat cele mai luminate figuri de patrioţi ai vremii, ca : Al. I. Cuza, Mihail Kogălniceanu, V. Alecsandri, Costache Negri, V. Mălinescu, C.A.Rosetti, D.Bolintineanu, Cezar Bolliac şi alţii. Toţi aceştia au fost participanţi activi şi la revoluţia din 1848. Al.I.Cuza a fost chiar unul dintre fruntaşii mişcării paşoptiste moldovene.

La întrunirea revoluţionarilor moldoveni din 27 martie 1848 Cuza a expus suferinţele poporului, cerînd tuturor să pună mai presus interesele patriei şi adăugînd că „este gata să-şi dea viaţa pentru libertate". A doua zi, îndemnînd pe revoluţionari să atace palatul domnitorului M.Sturza, el sublinia : „Cu moartea noastră trebuie să deschidem un viitor naţiei noastre, vrednic de trecutul strămoşilor noştri romani" [5]. Arestat şi schingiuit — rănit grav la picior — , Cuza a reuşit totuşi să scape şi să participe, peste două luni, la adunarea de pe Cîmpia Libertăţii din Blaj, unde, prin cunoscutul strigăt „Vrem să ne unim cu ţara", românii transilvăneni au cerut, printre altele, şi unirea cu fraţii de peste Carpaţi. Refugiat în Bucovina — alături de M. Kogălniceanu — ,Cuza se ocupă cu întocmirea şi răspîndirea apelurilor către popor ori a memoriilor către ambasadele străine, referitoare la legitimitatea revoluţiei paşoptiste.

---

[4] N. Bălcescu, *Opere*, IV, Corespondenţă, Bucureşti, Edit. Academiei, 1964, ediţie critică de Gh. Zane, p. 135.

[5] Matei D. Vlad, *Rolul lui Alexandru Ioan Cuza în făurirea României moderne*, în *„Studii şi articole de istorie"*, VI, Bucureşti, 1964, p. 95; vezi şi Dumitru Hîncu, *Kogălniceanu*, Bucureşti, Edit. tineretului 1960, p. 128–129.

După întoarcerea din emigraţie, Cuza a fost numit, de către noul domnitor Gr. Ghica, preşedinte al „judecătoriei ţinutului Covurlui", apoi director în Ministerul de Interne, iar mai tîrziu, în 1856, „în postul de pîrcălab la oraşul şi portul Galaţi"[6]. În aceste funcţii el se remarcă „printr-o cinste exemplară" şi „printr-o adîncă înţelegere faţă de ţărănime"[7].

Caimacamul antiunionist N.Vogoride, încercînd să şi-l apropie pe Al.I.Cuza, îl reintegrează în armată (unde mai fusese între anii 1837-1840) avansîndu-l, în scurt timp, pînă la gradul de maior. La 24 iunie 1857, maiorul Cuza îşi dă demisia din funcţia de pîrcălab de Galaţi, protestînd cu vehemenţă împotriva teroarei separatiste introdusă de caimacamul Vogoride în Moldova şi a falsificării alegerilor pentru Divanul ad-hoc. Scrisoarea prin care Cuza îşi dădea demisia — şi în care demasca totodată ingerinţele electorale — a fost multiplicată şi răspîndită în ţară şi străinătate, stîrnind pretutindeni un mare ecou şi contribuind la hotărîrea puterilor garante de a anula alegerile falsificate din Moldova. La noile alegeri a fost ales şi Al.I.Cuza, deputat de Galaţi, în Divanul ad-hoc. În această adunare el a sprijinit propunerea lui Costache Negri, Ioan Roată şi a altor deputaţi, cu privire la împroprietărirea ţăranilor; în acelaşi timp s-a pronunţat pentru desfiinţarea privilegiilor de clasă. În toamna anului 1858, Cuza fusese avansat colonel şi numit locţiitor al hatmanului oştirii.

Activitatea de la 1848 şi din anii următori, demisia răsunătoare în care a demascat pe Vogoride, patriotismul şi ideile sale liberale au făcut din Cuza un luptător popular cunoscut atît pe plan intern, cît şi în afara graniţelor ţării. Puternica personalitate a lui Cuza explică dubla sa alegere ca domn al Moldovei şi al Ţării Româneşti — la 5 şi 24 ianuarie 1859 — şi entuziasmul deosebit al maselor largi populare la aflarea ştirii că el fusese menit să întruchipeze principiul unirii celor două principate. La Bucureşti, unde la 24 ianuarie rolul hotărîtor în alegerea domnitorului l-au avut masele populare, la aflarea rezultatului votului era o atmosferă de adevărat delir; martorii oculari arată că în acele clipe de entuziasm „tot Bucureştiul era în picioare, de la Filaret şi Dealul Mitropoliei pînă la Băneasa" şi că din piepturile tuturor răsunau uralele : „Trăiască Unirea", „Trăiască Cuza-Vodă, alesul Moldovei şi al Munteniei !", „Trăiască România, una şi nedespărţită !"[8].

La începutul lunii februarie 1859, cînd domnitorul Cuza a venit în Bucureşti i s-a făcut o primire triumfală. Populaţia capitalei, aproape în întregime, i-a ieşit în întîmpinare. Oamenii stăteau înghesuiţi pe străzi la ferestre, în balcoane şi chiar pe acoperişurile caselor spre a-l putea vedea pe Cuza. În aclamaţiile şi uralele mulţimii „din toate părţile ploau valuri de flori" în „calea domnului", scriu ziarele vremii[9]. Niciodată pînă atunci nu fusese primit vreun domnitor atît de frumos, cu atîta căldură,

---

[6] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 65—66 ; vezi şi N. Corivan, *Precizări cu privire la funcţiile publice ocupate de Alexandru Cuza pînă la alegerea lui ca domn*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 482—484.

[7] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 66.

[8] I.G. Valentineanu, *Din memoriile mele. Alegerea, detronarea şi înmormîntarea lui Cuza-Vodă. 1859, 1866, 1873*, Bucureşti, 1898, p. 11.

[9] Vezi „Dîmboviţa" şi „Anunţătorul român" din 11 februarie 1859.

nici chiar „suveranii marilor state" n-au avut parte de asemenea primire — remarca M. Kogălniceanu[10].

Ecoul dublei alegeri a lui Cuza a fost foarte mare şi în Transilvania. Nu numai periodicele româneşti, dar şi gazetele progresiste săseşti şi ungureşti — „Kronstädter Zeitung" şi „Koloszvári Közlöny" — relevă că „de 200 de ani, poporul român n-a fost aşa de fericit", ori că alegerea de la 24 ianuarie este „o demonstraţie care face cinste poporului român, o victorie rar întîlnită în istorie"[11]. După 24 ianuarie, forţa de atracţie a tînărului stat naţional român asupra ardelenilor a sporit mereu. Subliniind bucuria deosebită a ardelenilor la alegerea lui Cuza, cărturarul Al. Papiu-Ilarian arată că actul de la 24 ianuarie a făcut să crească flacăra speranţei unirii tuturor românilor într-o singură ţară şi că „românii din Transilvania numai la Principate privesc"[12].

În acei ani, adeseori, mulţi români transilvăneni, cînd se întîlneau între ei, se salutau cu cuvintele : „Să trăiască Badea Ion", sau, la petreceri închinau cîte un pahar de vin în sănătatea lui „Badea Ion" (adică a lui Alexandru Ioan Cuza), în speranţa că va veni să-i dezrobească şi pe ei spre a se putea „uni cu ţara".

Optimismul transilvănenilor este totodată o dovadă peremptorie că alegerea din Principate reprezenta triumful principiului unirii întregului popor român, că Al.I.Cuza era personificarea marii idei de unitate. Este ilustrativ faptul că a doua zi după alegerea de la Iaşi ziarul „Românul" scria că numele domnitorului a fost aclamat în toată România cu un singur glas : „Să trăiască Alexandru Cuza, alesul românilor"[13]. Poporul a văzut în alegerea lui Cuza nu numai „reînălţarea naţionalităţii române", ci şi începutul unei ere noi de dreptate, libertate şi progres[14].

De altfel, modul în care s-a urcat pe tron şi a condus ţara Al.I.Cuza nu-şi are asemănare în viaţa şi opera nici unui alt domnitor din istoria patriei. El a ajuns la domnie nu în virtutea unor drepturi dinastice sau ca rezultat al vreunui joc de interese între marile puteri, ci prin voinţa celor mai largi mase populare, a naţiunii întregi, care, prin dubla alegere de la 5 şi 24 ianuarie 1859, îşi împlinea, în pofida a nenumărate opreliști, un vechi şi scump ideal. Deşi a purtat titulatura şi însemnele tradiţionale ale domniei, primul conducător al României moderne nu s-a considerat decît un mandatar al voinţei poporului, înţelegînd să folosească prerogativele domneşti spre a sluji interesele naţionale fundamentale.

O caracteristică a lui Al.I.Cuza a fost fermitatea cu care a ştiut să apere drepturile şi demnitatea ţării în toate împrejurările, asumîndu-şi orice risc pentru situaţia sa personală. Bărbat de stat curajos şi tenace, animat de un fierbinte patriotism, Cuza, în toată domnia lui, a vegheat şi n-a îngăduit să fie atinse nici unul din drepturile recunoscute românilor de Convenţia de la Paris şi nici prestigiul ţării. Cînd Poarta otomană, urmărind să intimideze Principatele, adună, demonstrativ,

---

[10] *Documente privind Unirea Principatelor. Corespondenţă politică (1855—1859)*, Edit. Academiei, 1963, p. 517 (volum întocmit de Cornelia Bodea).

[11] Vezi Ştefan Pascu, *Ecoul unirii Ţării Româneşti şi Moldovei în Transilvania*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Edit. Academiei, 1960, p. 463.

[12] *Ibidem*, p. 464.

[13] „Românul" din 6/18 ianuarie 1859, apud D.A. Sturdza, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. VIII, Bucureşti, 1900, p. 371.

[14] Vezi A. Oţetea, *Însemnătatea istorică a Unirii*, în „Studii", XII (1959), nr. 1, p. 35.

trupe la Şumla, Cuza ordonă, la 14 aprilie 1859, concentrarea armatelor muntene şi moldovene în tabăra de la Floreşti, pentru a putea stăvili o eventuală agresiune turcească ori austriacă[15]. Chiar mai înainte — în februarie 1859 — domnitorul declarase categoric consulului englez Colquhoun că, „dacă turcii încearcă să intre pe teritoriul muntean, se va aşeza în fruntea poporului său, şi va fi vărsare de sînge"[16]. Cînd guvernul otoman şi cel austriac — nerecunoscînd Unirea Principatelor — ignorau paşapoartele româneşti, domnitorul a dat dispoziţii ca autorităţile române să adopte măsuri similare faţă de paşapoartele turceşti ori habsburgice şi, bineînţeles, cele două puteri au fost obligate să revină asupra dispoziţiilor discriminatorii anterioare.

Chemat la Constantinopol pentru a face vizita îndătinată sultanului, Cuza amînă peste un an şi jumătate plecarea şi răspunde invitaţiei numai după ce obţine asigurarea că va fi primit cu toate onorurile cuvenite unui conducător de stat. Şi în adevăr, domnitorul s-a bucurat la Constantinopol de o primire deosebită, fiind tratat ca un suveran[17].

În anii următori, cu ocazia secularizării averilor mănăstireşti, a introducerii Statutului dezvoltător al Convenţiei ori a înlăturării regimului capitulaţiilor, Cuza a dus aceeaşi politică energică şi demnă în relaţiile cu Poarta otomană, ca de altfel în relaţiile cu toate puterile europene. Domnitorul se considera „şeful unei adevărate naţiuni moderne, capabilă de a-şi apăra toate drepturile ei"[18]. În toamna anului 1865, cînd marele vizir şi-a permis să facă anumite observaţii lui Cuza, în privinţa tulburărilor de la Bucureşti, a primit din partea acestuia un răspuns demn, „unul din cele mai mîndre acte — scrie N.Iorga — care au pornit vreodată de la un guvern românesc în legăturile cu străinătatea"[19].

Am menţionat că domnitorul se purta la fel de demn şi în raporturile cu celelalte ţări europene spre a nu ştirbi — cu vreo manifestare personală — prestigiul României. De pildă, atunci cînd ţarul Rusiei venise în Crimeea, iar unii oameni politici îl sfătuiau pe Cuza să meargă să-i facă o vizită, acesta le-a declarat categoric : „Eu sînt Alexandru Cuza, dar ca domn reprezint demnitatea unui tron ce-mi este încredinţat, reprezint suveranitatea naţiunei ; nu ştiu dacă susceptibilitatea naţiunei nu s-ar irita cînd, fără voia ei, domnul ei ar juca rolul solilor. Dacă politica bazată pe interesele naţiunei cere ca guvernul României să exprime sentimente de omagiu către unul din puternicii vecini, înaintînd chiar în statul său spre a-l felicita, vor merge oamenii trimişi de guvern să execute acest act de curtenie ; eu nu uit că reprezint suveranitatea unei naţii şi nu pot da mai mult decît ea voieşte"[20]. Cuza a trimis totuşi în întîmpinarea ţarului pe generalul Florescu şi pe N.Docan, care nu erau miniştri.

---

[15] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 82.

[16] T.W.Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaţionale, 1856—1866*, trad. de Alice L. Bădescu, Bucureşti, 1944, p. 270.

[17] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 102—103.

[18] N. Iorga, *Războiul pentru independenţă naţională — Acţiuni diplomatice şi stări de spirit*, Bucureşti, 1927, p. 17.

[19] *Ibidem*, p. 18.

[20] Vezi M. Savel, *Domnia marelui domnitor român Alexandru Ion I Cuza*, ediţia a 2-a, Bacău, 1911, p. 96.

Alegerea lui Cuza pe tronul celor două principate n-a constituit decît prima etapă a unirii lor, deoarece acest act trebuia să fie recunoscut de marile puteri europene, iar apoi se impunea şi efectuarea unirii administrative, cu un singur guvern şi o singură adunare. Rămînea ca domnitorul să apere şi să consolideze pe plan european unirea completă. Conştient de menirea sa istorică, Cuza sublinia de la începutul domniei : „Unirea este credinţa mea politică, ea este ţinta de mîntuire a naţiunii române la care părinţii noştri au căutat a ajunge şi la care sper că vom putea ajunge. Eu trebuie să fac unirea, căci sînt dator către naţia care m-a ales şi către istoria către care trebuie să am o responsabilitate"[21]. Desăvîrşirea unirii — implicit recunoaşterea dublei alegeri — era o necesitate stringentă a dezvoltării social-economice a principatelor şi de aceea Cuza — dînd dovadă de o iscusinţă politică deosebită — a luptat cu dîrzenie, în primii ani de domnie, pentru atingerea acestui obiectiv[22].

Spre a obţine recunoaşterea dublei alegeri, Cuza a trimis oameni politici destoinici — C.Negri, V.Alecsandri, Ştefan Golescu, Ludovic Steege — pe lîngă cabinetele europene. La începutul lunii aprilie 1859 recunoaşterea acestei alegeri din partea Franţei, Rusiei, Angliei, Prusiei şi Sardiniei era fapt împlinit. Austria şi Turcia au continuat să se opună şi nu l-au recunoscut pe Cuza decît în august, după ce, în prealabil, Imperiul habsburgic fusese înfrînt de Franţa şi Sardinia în războiul ce avusese loc în nordul Italiei. La începutul lunii octombrie 1859 sultanul trimise lui Cuza cele două firmane de învestitură, pe care domnitorul le primi într-un cadru foarte restrîns şi discret, spre a arăta că nu acordă nici o importanţă acestor formalităţi[23] — el fiind ales prin voinţa ţării şi nu prin favoarea puterii suzerane.

Şi mai grea a fost bătălia pe care a trebuit s-o dea domnitorul pentru acceptarea de către puterile garante a desăvîrşirii pe plan administrativ a Unirii Principatelor. Prin măsuri interne, treptat şi tacit, s-au unificat relaţiile externe, armata, poştele şi telegraful. Administraţia telegrafului din ambele principate a fost centralizată încă din luna mai 1859[24].

În acelaşi timp, în memorii adresate puterilor garante, Cuza arăta greutăţile guvernării cu ministere şi camere diferite, cu deplasări continue dintr-o capitală în alta, insistînd mai ales asupra necesităţii de a se împlini voia poporului, care încă în divanurile ad-hoc se exprimase pentru unirea completă a Principatelor Române. În vara anului 1861, cînd Turcia şi Austria tergiversau încă consimţămîntul lor pentru unirea completă a Principatelor ori puneau condiţii inacceptabile (ca dreptul de intervenţie armată, numirea unui guvernator în Moldova şi a unor consilii provinciale), Cuza a declarat categoric consulului austriac : „Ne trebuie unirea, dacă nu ne-o vor acorda puterile, vom fi siliţi să ne-o dobîndim singuri"[25].

---

[21] *Ibidem*, p. 27.

[22] Pentru cunoaşterea aprofundată a acestor probleme vezi : N. Corivan, *Lupta diplomatică pentru recunoaşterea dublei alegeri a lui Al.I. Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*. Edit. Academiei, 1960, p. 387—412, şi Dan Berindei, *Lupta diplomatică a Principatelor unite pentru desăvîrşirea unirii*, în *op. cit.*, p. 413—449.

[23] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 84.

[24] Vasile Maciu, *Crearea României moderne. Înfăptuirea statului naţional independent*, în *Studii şi articole de istorie*, XI, Bucureşti, 1968, p. 124.

[25] Dan Berindei, *op. cit.*, p. 441—442 ; Vezi şi Matei D. Vlad, *op. cit.*, p. 102.

Manevrînd cu mult tact, circumspecţie şi perseverenţă — necedînd în faţa celor care-l îndemnau la acţiuni pripite, imprudente ori riscante şi bucurîndu-se continuu de sfaturile competente şi încurajatoare ale destoinicului diplomat C.Negri, reprezentantul ţării la Constantinopol —, Cuza a reuşit să obţină, în noiembrie 1861, consimţămîntul celor şapte puteri europene pentru înfăptuirea unirii administrative şi legislative a Principatelor cu un singur guvern, o singură cameră şi o singură capitală. La 3 decembrie 1861, domnitorul, declarînd în faţa Adunării de la Iaşi că „după trei ani de silinţe neîntrerupte... Unirea este în fine dobîndită pentru noi", ţinea să precizeze că „Înalta Poartă, precum şi toate puterile garante, au aderat la Unirea Principatelor", iar această unire „va fi aşa precum România o va simţi şi o va dori" [26]. Observăm că Al.I.Cuza prezenta — pe bună dreptate — unirea deplină ca un rezultat al acţiunilor hotărîte ale poporului român şi nu ca un dar al puterilor garante. Peste o săptămînă Cuza a dat o proclamaţie către ţară prin care a subliniat: „Unirea este îndeplinită ! Naţionalitatea română este întemeiată... În zilele de 5 şi 24 ianuarie aţi depus toată a voastră încredere în alesul naţiei, aţi întrunit speranţele voastre într-un singur domn. Alesul vostru vă dă astăzi o singură Românie"[27].

La 24 ianuarie 1862 s-au deschis la Bucureşti lucrările primei adunări a Principatelor Unite, care de acum înainte aveau să se numească România. Domnitorul anunţa, cu bucurie, deputaţilor că ziua aceasta „este o zi de serbare" pentru întregul popor; „Unirea — preciza Cuza — dobîndită cu preţul atîtor necurmate silinţe este „singura stare politică" ce poate „să asigure viitorul nostru şi să ne permită a da ţării organizarea ce o aşteaptă de atît de mult timp" [28]. În adevăr, de acum înainte lupta avea să se dea pe plan intern pentru introducerea instituţiilor şi a reformelor necesare dezvoltării statului pe calea progresului.

Rolul progresist al lui Cuza nu constă numai în strădaniile sale pentru desăvîrşirea *Unirii Principatelor*, ci şi în elaborarea de legi şi în crearea de instituţii care aveau să reorganizeze statul pe baze moderne[29]. La 5 ianuarie 1859, cu ocazia alegerii lui Cuza pe tronul Moldovei, M. Kogălniceanu — în numele Adunării deputaţilor — i-a adresat cele mai semnificative urări pentru misiunea ce o avea de îndeplinit noul domnitor: „Alegîndu-te pe tine domn în ţara noastră, am vroit să arătăm lumii aceea ce toată ţara doreşte : la legi nouă, om nou . . . Fii dar omul epocei; fă ca legea să înlocuiască arbitrariul; fă ca legea să fie tare; iar tu, măria-ta, ca domn, fii bun, fii blînd, fii bun mai ales pentru acei pentru cari mai toţi domnii trecuţi au fost nepăsători sau răi . . . Fă dar ca domnia-ta să fie cu totul de pace şi de dreptate" [30]. Cuza — înzestrat cu o inteligenţă sclipitoare şi cu o voinţă nestrămutată — a căutat şi a reuşit în mare măsură să fie un om nou, deosebit de domnitorii din trecut, să creeze instituţiile şi să facă reformele necesare stadiului de dezvoltare al societăţii, reforme care să ducă la modernizarea statului, la emanciparea clăcaşilor

---

[26] Dan Berindei, *op. cit.*, p. 447.
[27] *Mesagii şi proclamaţii ale lui Cuza Vodă*, Vălenii de Munte, 1910, p. 61.
[28] *Ibidem*, p. 63—65.
[29] Matei D. Vlad, *op. cit.*, p. 103.
[30] D.A. Sturdza, *Acte şi documente. . .*, vol. VIII, p. 345.

şi la egalitatea tuturor locuitorilor în faţa legilor. „Avem tot de creat — declara Cuza în primul an al domniei —, avem a întemeia creditul nostru public, a deschide drumuri, a face poduri, a împodobi şi a sănătăţi oraşele, a lărgi porturile, a înflori comerţul, a încuraja industria, a întări armata, a săpa canaluri, a întinde linii de drum de fier pe suprafaţa pămîntului nostru pentru înlesnirea comunicărilor şi într-un cuvînt a dezvolta toate stabilimentele publice" [31].

În mesajele domneşti pentru deschiderea sesiunilor Adunării deputaţilor şi în proclamaţiile către ţară, Cuza dădea directive sau sugestii interesante, în privinţa legilor ori a măsurilor ce trebuiau adoptate. Astfel, arătînd că învăţămîntul primar este absolut necesar „spre a răspîndi o viaţă nouă în toată ţara", Cuza sublinia că „în educaţia poporului, bine condusă, se află cele mai bune garanţii de ordine, de progres şi de patriotism luminat". De aceea el cerea ca instrucţia publică să fie pusă la „îndemîna tuturor claselor", ca „fiecare locuitor să ştie în curînd a scrie şi a citi", ca să se înfiinţeze pe lîngă facultăţile proiectate şi facultăţi de ştiinţe economice, administrative, agronomie, industrie şi comerţ, spre a pregăti oamenii capabili de care ţara are nevoie [32]. Preconiza ca administraţia locală să fie condusă de consilii liber alese, agricultura de comisii agricole judeţene, justiţia de magistraţi incoruptibili, iar rangurile armatei să fie deschise tuturor românilor chemaţi întru apărarea patriei [33]. Domnitorul conchidea ca toate reformele ce se vor face să fie însufleţite de „spiritul libertăţii, al egalităţii şi al propăşirii, pentru binele şi fericirea obştească" [34].

Cuza s-a străduit să instaureze în ţară, în toate ramurile de activitate, spiritul de muncă, de dreptate, de egalitate, ordine şi disciplină, împotrivindu-se cu tărie privilegiilor feudale şi abuzurilor dregătorilor. „Cu cît dar cineva este pus mai sus — arăta domnitorul Unirii — cu atît mai mult el trebuie să respecte legea şi să fie pedepsit mai aspru cînd nu o păzeşte" [35]. Arătînd că legile ţării trebuie să se aplice în mod corect tuturor locuitorilor — indiferent de condiţia lor socială —, Cuza declara, în octombrie 1860, că naţiunea i-a „delegat suveranitatea sa" nu pentru a avea „două măsuri", nu pentru a permite „unora toată licenţa şi celorlalţi să nu li dăm măcar dreptatea" [36].

Pe linia organizării interne de stat, Cuza a dispus — după unificarea armatei muntene şi moldovene — să fie întocmite primele legi şi regulamente militare cu caracter naţional, concretizate în legea de reorganizare a armatei din februarie 1864. Aceasta privea recrutarea şi organizarea armatei, constituindu-se patru divizii teritoriale cu sediul în oraşele : Bucureşti, Craiova, Galaţi şi Iaşi. Armata a devenit permanentă. În afară de trupele permanente mai erau miliţiile formate din grăniceri

---

[31] *Mesagii şi proclamaţii...*, p. 14.
[32] *Ibidem*, p. 22—23.
[33] *Ibidem*, p. 19—20.
[34] *Ibidem*, p. 58.
[35] *Ibidem*, p. 46.
[36] *Ibidem*, p. 47.

şi dorobanţi. Serviciul militar era obligatoriu şi ţinea patru ani în activitate şi alţi doi ani în rezervă [37].

Prin grija domnitorului, toate categoriile de arme — infanterie, artilerie, cavalerie etc. — şi-au mărit simţitor efectivele. Tot din timpul domniei lui Cuza datează atelierele pirotehnice din Bucureşti şi Arsenalul armatei; de asemenea, primele publicaţii de specialitate, ca revista „România militară" sau „Almanahul militar". Se căuta ca în aceste reviste, în afară de datele privitoare la instrucţia, încadrarea ori organizarea armatei, să se publice şi fapte din trecutul de luptă al ţării pentru a cultiva patriotismul la ostaşi [38]. Înmînînd regimentelor drapelele noi, cu trei culori, Cuza a ţinut să sublinieze: „Steagul e România, acest pămînt binecuvîntat al patriei, stropit cu sîngele străbunilor noştri şi îmbelşugat cu sudorile muncitoriului. El este familia, ogorul fiecăruia, casa în care s-au născut părinţii şi unde se vor naşte copiii voştri. Steagul este încă simbolul devotamentului, credinţei, ordinii şi al disciplinei ce reprezintă oastea ..., e totodată trecutul, prezentul şi viitorul tării, întreaga istorie a României" [39]. Domnitorul urmărea să creeze o armată puternică, capabilă să lupte pentru a dobîndi independenţa naţională a României.

O realizare de seamă din timpul domniei lui Cuza este organizarea învăţămîntului. Prin legea pentru instrucţia publică din 25 noiembrie 1864 s-au stabilit 3 grade de învăţămînt, şi anume: primar, secundar şi superior. S-a proclamat obligativitatea şi gratuitatea învăţămîntului primar atît la oraşe, cît şi la sate. În vederea răspîndirii culturii s-au luat o serie de măsuri pentru înfiinţarea de şcoli rurale şi urbane. Pe lîngă Universitatea de la Iaşi, care luase fiinţă din 1860, în anul 1864 a fost creată — pe baza unor institute de învăţămînt superior existente — şi Universitatea din Bucureşti, avînd facultăţi de: drept, litere, filozofie şi ştiinţe.

La 6 decembrie 1864, exprimîndu-şi încrederea în eficacitatea legii instrucţiunii publice, Cuza declara în faţa corpurilor legiuitoare că „nu mai tîrziu decît într-un an, pe toată suprafaţa României nu va mai exista un singur oraş, orăşel sau sat care să nu aibă şcoala sa, care să nu poată îndestula tînăra generaţie cu pîinea intelectuală" [40]. Deşi optimismul acesta a fost parţial infirmat de realităţile anilor următori — multe sate rămînînd fără şcoală — este un fapt notoriu că domnitorul Unirii acorda o mare atenţie dezvoltării învăţămîntului, vizitînd adeseori locaşurile de cultură [41]; uneori participa chiar la serbările de sfîrşit de an — la Iaşi ori la Bucureşti — ,distribuind personal premii elevilor silitori. Odată, cu ocazia distribuirii premiilor la Iaşi, Cuza reliefează nobila menire a educaţiei şi a slujitorilor şcolii: „Învăţătura — spunea domnitorul — e fără îndoială mijlocul cel mai puternic, spre a aduce o naţiune la adevărata ei maturitate şi cultură. Instrucţiunea este începutul şi finitul

---

[37] N. Adăniloaie, *Formation de l'état national roumain*, Edit. Meridiane, Bucarest, 1965, p. 69.

[38] Vezi în acest sens Ion Cupşa şi Gh.Romanescu, *Curs de istoria artei militare*, sub redacţia ..., Bucureşti, 1968, p. 97—98.

[39] *Mesagii şi proclamaţii* ..., p. 90.

[40] *Ibidem*, p. 135.

[41] Vezi în acest sens şi interesanta povestire a lui I.L.Caragiale intitulată *Peste 50 de ani*, în culegerea apărută sub îngrijirea acad. P.Constantinescu-Iaşi şi Dan Berindei, *Gîndirea social-politică despre Unire*, Edit. politică, 1966, p. 242—243.

civilizaţiunei. Naţiunea română este dorită de a rezolvi această frumoasă problemă", de a dobîndi „înflorirea şi fericirea de care se bucură celelalte naţiuni europene. Dezvoltarea şi întărirea simţului naţional, dragostea de patrie, cultivarea virtuţilor celor mai frumoase, respectarea legilor, înrădăcinarea principiilor liberale şi egalitare, moralizarea societăţii, răspîndirea tuturor cunoştinţelor practice şi folositoare — iată ce trebuie să ne deie instrucţiunea. Reprezentanţii ei, corpul profesoral este chemat de a lucra în acest simţ prin concursul patriotismului, al talentelor, cunoştinţelor şi zelului lor. Pretutindenea profesorii au stat şi stau în capul tuturor ideilor, tuturor reformelor celor mari". În încheierea cuvîntării, adresîndu-se direct profesorilor, Cuza preciza : „A domniei-voastră domnilor profesori este menirea de a lumina nu numai pre acei ce sunt copii, ci [şi] pre acei ce nu mai sînt copii ; de a lumina societatea, naţiunea întreagă în sînul căreia trăiţi. Dv. sunteţi chemaţi de a deştepta prin idei, scrieri şi cuvinte, renaşterea morală şi materială a ţării" [42].

Al. I. Cuza s-a interesat în mod permanent de administraţia ţării. El voia să fie informat, prin rapoarte scrise, despre situaţia exactă a unor instituţii, judeţe ori oraşe, despre bugetele lor ori despre moralitatea funcţionarilor [43]. Cînd trecea printr-un oraş se interesa şi personal de aceste lucruri. În 1864 au fost promulgate şi legile privind reorganizarea administraţiei locale : legea pentru înfiinţarea consiliilor judeţene şi legea comunală. Prin aceste legi, judeţul şi comuna erau considerate circumscripţii teritorial-administrative investite cu personalitate juridică şi cu putere publică. Administraţia judeţelor şi a comunelor se făcea de consilii alese pe baza votului cenzitar [44], Cuza arăta, în mesajul din 6 decembrie 1864, că de la înfiinţarea acestor consilii „comuna şi judeţul, primind o viaţă proprie a lor, au devenit o realitate".

Una dintre cele mai importante înfăptuiri din timpul domniei lui Cuza a fost reorganizarea justiţiei. Prin legile de organizare, instanţele judecătoreşti erau : judecătoriile de plasă, tribunalele judeţene, curţile de apel, curţile de juraţi (în materie de criminalitate) şi Curtea de casaţie, care era totodată şi instanţa de recurs. Judecătorii, fiind declaraţi inamovibili, îşi încetau funcţiile numai prin demisie, pensionare sau destituire (în cazuri grave) şi nu puteau fi strămutaţi fără consimţămîntul lor.

Îndată după Unire—din îndemnul lui Cuza—s-a început şi opera de unificare a legislaţiei civile, penale şi comerciale, cît şi de întocmirea şi aplicarea codurilor, care să prevadă statornicirea normelor juridice corespunzătoare unui stat modern. Spre sfîrşitul anului 1864 a fost terminată elaborarea Codului comercial, a Codului penal şi a Codului civil. Codurile au intrat în vigoare în 1865. O atenţie deosebită s-a dat întocmirii Codului civil, luîndu-se ca model Codul Napoleon din 1804 şi unele norme juridice autohtone. Codul civil, modificîndu-se substanţial după 1944, a rămas şi astăzi în vigoare, fiind bineînţeles interpretat în spiritul constituţiei socialiste [45].

---

[42] Vezi M.Savel, *op.cit.*, p.87.
[43] Constantin C.Giurescu, *op. cit.*, 398—402.
[44] Dionisie Ionescu, Gh.Ţuţui, G. Matei, *Dezvoltarea constituţională a statului român*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1957, p.147.
[45] *Ibidem*, p.148—150.

Este de menţionat faptul că în 1865, prin aplicarea Codului penal, s-a desfiinţat de fapt jurisdicţia consulară străină, care dăunase economiei şi demnităţii naţionale[46]. A fost aşadar înlăturat regimul capitulaţiilor, potrivit căruia, pînă atunci, cetăţenii străini, bucurîndu-se de dreptul de extrateritorialitate, nu puteau fi supuşi jurisdicţiei române; de acum încolo ei vor fi supuşi legilor româneşti şi prin aceasta autonomia statului va creşte, făcîndu-se încă un pas spre independenţă.

În decembrie 1863, guvernul român a înfăptuit un act de mare importanţă naţională : secularizarea averilor mănăstireşti. Etatizarea acestor bunuri, reprezentînd o necesitate, fusese cerută şi inclusă ca atare atît în programele revoluţiei din 1848 din Moldova şi Ţara Românească, cît şi de divanurile ad-hoc. Moşiile închinate reprezentau un sfert din suprafaţa întregii ţări, iar călugării greci, care administrau aceste însemnate averi, nu voiau să respecte legile şi autoritatea statului român. În cursul anului 1864, moşiile acestea au fost preluate şi date în arendă de guvern, iar, treptat, o suprafaţă de 571 976 ha a trecut, prin aplicarea legii rurale, în proprietatea foştilor clăcaşi. În felul acesta, secularizarea averilor mănăstireşti a însemnat, în afară de creşterea autorităţii statului român, a avuţiei naţionale, şi un pas important spre rezolvarea problemei ţărăneşti[47].

Reformele mai importante nu au putut fi înfăptuite în primii ani de domnie a lui Cuza, întrucît adunarea—aleasă pe baza stipulaţiilor electorale ale Convenţiei d ela Paris şi formată din reprezentanţii moşierimii şi ai marii burghezii—s-a opus cu înverşunare politicii înnoitoare preconizată de şeful statului sau de guvernele mai progresiste ce s-au perindat la cîrma ţării. Reforma agrară şi reforma electorală au fost mereu respinse de majoritatea conservatoare a adunării. În aceste condiţii s-a impus necesitatea unei reforme constituţionale menită să modifice prevederile Convenţiei în sensul creării unor stipulaţii electorale mai largi, care să permită alegerea unei adunări legislative mai reprezentative.

Cuza a fost nevoit să dea lovitura de stat de la 2 mai 1864—sfărîmînd „legalitatea pentru a putea să înfăptuiască dreptatea"[48]—dizolvînd adunarea şi supunînd apoi, printr-un plebiscit, aprobării poporului o nouă lege electorală şi un act constituţional intitulat „Statutul dezvoltător al Convenţiei din 7/19 august 1858". Acest statut, aprobat prin plebiscitul din mai 1864, reprezenta o adevărată constituţie, aducînd modificări esenţiale Convenţiei de la Paris. Prin statut au fost mărite prerogativele domnitorului. Noua lege electorală, micşorînd censul, a sporit cu mult numărul alegătorilor. La sfîrşitul lunii mai 1864, Cuza, mergînd la Constantinopol, a reuşit să obţină din partea sultanului aprobarea statutului şi recunoaşterea deplinei autonomii interne a României cu dreptul de a-şi modifica oricînd legile de organizare ale statului.

Dintre toate reformele cea mai mult aşteptată de masele populare a fost cea agrară. De altfel, A.D. Xenopol a scris că reforma agrară „fusese cuiul în jurul căruia se învîrtise toată domnia lui Cuza"[49]. Cînd Cuza şi M. Kogălniceanu au înţeles că pe cale legală nu pot impune deputaţilor

---

[46] Vasile Maciu, *op.cit.*, p.127.
[47] N.Adăniloaie, *op.cit.*, p.61.
[48] N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, Bucureşti, 1939, p. 370.
[49] A.D.Xenopol, *op. cit.*, p.412.

conservatori împroprietărirea clăcaşilor, au recurs la lovitura de stat din 2 mai 1864, pentru ca apoi, după trei luni, să poată decreta mult aşteptata reformă agrară.

Legea rurală, decretată de Cuza la 14 august 1864, a fost difuzată — —împreună cu o proclamaţie a domnitorului către săteni—, citită şi explicată ţăranilor, prin judeţe, Proclamaţia lui Cuza anunţa pe ţărani că claca este desfiinţată şi ei rămîn „proprietari liberi" pe locurile ce le stăpînesc „în întinderea hotărîtă prin legile în fiinţă". „De astăzi — spune Cuza ţăranilor— voi aveţi o patrie de iubit şi de apărat"[50].

Într-adevăr, vestea decretării legii rurale — care aducea reforma agrară—a avut un mare ecou la sate, ţărănimea primind-o cu explozii de bucurie. Imediat, din multe comune rurale au pornit scrisori de mulţumire şi recunoştinţă către guvern şi în special către domnitorul Cuza, sătenii glorificîndu-l pentru că le-a dat pămînt şi libertate şi le-a ridicat de pe umeri apăsătorul jug al clăcii. Astfel, la 25 august 1864, ţăranii din mai multe sate ale judeţului Fălciu, într-o telegramă către Al. I. Cuza, arată: „Fapta...pe care Măria-Voastră aţi isprăvit slobozind neamul românesc din boieresc, munca silită ce era mai rea şi decît robia, este atît de mare, cît nu o poate scrie nimenea. Dumnezeul părinţilor noştri păstreze zilele Măriei-Tale ferice nebînduite, îl rugăm să ia din zilele noastre şi a copiilor noştri şi să adauge pe ale Măriei-Voastre". În încheiere sătenii scriu: „Rugămu-te ... dă-ne voe ca de acum înainte să te numim părintele cel binevoitor şi slobozitorul neamului ţărănesc"[51].

Locuitorii din Vălenii de Munte îşi exprimă şi ei „cea mai vie recunoştinţă pentru dezrobirea clăcaşilor" şi îi urează domnitorului ani mulţi, ca urmaş al lui Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul, să conducă ţara „la mărire şi independenţă", strigînd „Trăiască România mare şi în veci nedespărţită"[52]. Scrisori şi telegrame asemănătoare de mulţumire pentru legea rurală sînt foarte multe; ele se află în fondul Arhivei Cuza de la Biblioteca Academiei.

Dată fiind vertiginoasa creştere a popularităţii lui Cuza, nu e de mirare că în luna septembrie 1864, cînd domnitorul a plecat în Moldova, „mii de ţărani" au alergat în calea lui să-şi exteriorizeze bucuria „la fiecare staţie de poştă, ca şi în fiecare oraş". Apoi, cînd Cuza a poposit cîteva zile la moşia sa de la Ruginoasa, s-au adunat acolo circa 6 000 de ţărani din nordul Moldovei; Cuza, venind în mijlocul ţăranilor, le-a tălmăcit legea rurală pe înţelesul lor şi i-a sfătuit să fie oameni harnici şi de bună rînduială[53].

Legiuirea agrară, ca şi celelalte reforme de organizare internă—întemeiate pe principiul apărării proprietăţii burgheze—au contribuit la dezvoltarea mai rapidă a relaţiilor capitaliste şi au format totodată baza de susţinere a statului naţional român. Cu toate limitele lor, reformele din timpul domniei lui Cuza au dus la progresul societăţii româneşti pe linia burghezo-democratică. Ţăranii, îndeosebi, i-au păstrat o amintire neştearsă

---

[50] *Mesagii şi proclamaţii* ..., p.126.
[51] Biblioteca Academiei, Manuscrise, fond. Arh. Cuza, vol. XXXVI, f.4.
[52] Ibidem, f. 58.
[53] Vezi N.Adăniloaie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Edit. Academiei, 1967, p. 221.

domnitorului Unirii, domnitorului care i-a emancipat şi împroprietărit. Cînd se vedeau şicanaţi şi nedreptăţiţi la împroprietărire, sătenii ameninţau pe moşieri ori pe subprefecţi că se vor plînge lui Cuza şi de multe ori o făceau, avînd o mare încredere în spiritul de dreptate al domnitorului.

D. Bolintineanu arăta că domnitorul Cuza „cunoştea oamenii şi lucrurile ... primea plîngerile tuturor" şi nemulţumea uneori chiar pe miniştri, pentru că intervenea direct şi îndrepta „rătăcirile lor" cauzatoare de plîngeri. „Orice om nedreptăţit de ministru afla încă la palat o protecţie. Tronul nu era străin de popor în păsurile lui" [54]. N. Iorga sublinia, de asemenea, că lui Cuza „nu-i plăcea pompa şi strălucirea, se amesteca bucuros în mulţime", se apropia „fără trufie şi de cei mai mici" şi avea „urechea deschisă pentru plîngerile lor". Era „sincer şi franc în gîndul şi în vorba sa, necruţînd pe nimeni şi nedespreţuind pe nimeni", Cuza le spunea tuturor „adevărul cu curaj". Era „om fără frică, dar nu fără prevedere, fără cruţare de sine, dar nu fără grija ţării", om viteaz, dar dezinteresat de persoana sa, „niciodată nu i-a păsat... de tronul său, de sănătatea sa, de viaţa şi chiar de reputaţia sa. Ţara era totul pentru dînsul, ţara pe care a întemeiat-o" şi „pe care a ştiut s-o reprezinte cu demnitate". Pentru toate aceste lucruri Cuza a meritat „recunoştinţa contemporanilor săi" şi a urmaşilor şi a fost iubit de popor, iar ţara a fost fericită să-l „aibă în fruntea sa", conchidea marele nostru istoric [55].

Al. I. Cuza însuşi arăta că e mîndru că a reuşit să înzestreze „România cu nişte instituţii atît de mari, atît de liberale", e mîndru că este domnitorul „unui asemenea popor" — capabil „de orice progres" şi „matur pentru viaţa politică" — care l-a înţeles şi a răspuns chemării lui [56]. „Dorinţa şi ambiţiunea mea este — preciza Cuza în decembrie 1864 — şi va fi de a face ca poporul român să dobîndească sub domnia mea toate libertăţile de care se bucură naţiunile cele mai înaintate... Eu am conştiinţa misiunii mele, care este de a funda statul şi societatea română... pe baza marilor principii ale egalităţii şi civilizaţiei moderne. Această misiune voi şti a o îndeplini în tot timpul şi în toate împrejurările" [57].

Dar reformele introduse de Cuza şi în special reforma agrară şi electorală (lărgirea dreptului de vot) au înăsprit relaţiile dintre domnitor şi moşierimea conservatoare. Domnia autoritară, întronată după lovitura de stat din 2 mai, a nemulţumit o parte a burgheziei [58]. Totodată burghezia invoca, tot mai insistent, dorinţele deputaţilor unionişti din divanurile ad-hoc de a aduce pe tron un prinţ străin, dintr-o dinastie apuseană, în speranţa că ţara de origine a noului domnitor va sprijini eficient interesele naţionale ale României, inclusiv obţinerea independenţei. Din aceste considerente unii fruntaşi ai burgheziei s-au aliat temporar cu reprezentanţii moşierimii conservatoare constituind „monstruoasa coaliţie", menită să înlăture pe Al. I. Cuza şi să aducă un domnitor străin.

---

[54] D.Bolintineanu, *Viaţa lui Cuza Vodă*, ediţia a V-a, Bucureşti, 1873, p.56—57.
[55] N.Iorga, *Cuza Vodă şi duşmanii săi a doua zi după detronare*, Vălenii de Munte, 1909, p. 9—10.
[56] *Mesagii şi proclamaţii ...*, p.132 şi 140.
[57] *Ibidem*, p.144.
[58] Vasile Maciu, *op. cit.*, p.128.

Un ziarist al vremii va scrie, mai tîrziu, în acest sens, următoarele: „Cu cît popularitatea lui Cuza Vodă se mărea, mai ales în urma măreţelor acte săvîrşite ca domn al românilor, cu atît conspiraţiunea ocultă lucra din răsputeri pentru ajungerea scopului ei de răsturnare" [59].

Se pare însă că, la sfîrşitul anului 1865, chiar domnitorul îşi considera misiunea oarecum încheiată. La 5 decembrie, în ultimul mesaj către corpurile legiuitoare, domnitorul, arătînd că se consideră doar un depozitar al coroanei, lăsa să se înţeleagă că are intenţia de a renunţa la tron în favoarea unui prinţ străin. Cu acest prilej Cuza declara deputaţilor: „Singura mea ambiţie este de a păstra dragostea poporului român, este... de a fi folositor patriei mele, de a menţine drepturile ei neatinse... Fie în capul ţării, fie alăturea cu d-voastră, eu voi fi totdeauna cu ţara, pentru ţară, fără altă ţintă decît voinţa naţională şi marile interese ale României. Eu voiesc să fie bine ştiut că niciodată persoana mea nu va fi o împiedicare la orice eveniment care ar permite de a consolida edificiul politic la a cărui aşezare am fost fericit a contribui" [60]. După dezvăluirea intenţiei domnitorului de a abdica, prietenii politici au început să-l părăsească, „puţini nu îl trădară" — va preciza D. Bolintineanu [61]. De altfel, a doua zi după detronare, însuşi domnitorul le va declara complotiştilor că dezaproba doar „modul şi alegerea momentului"[62].

Cu toate că Al. I. Cuza arătase limpede că e dispus să abdice dacă interesele majore ale ţării reclamă acest lucru, monstruoasa coaliţie şi-a intensificat pregătirile pentru a-l detrona cît mai repede. Reprezentanţii acestei coaliţii temîndu-se totuşi de o reacţie spontană a maselor populare în apărarea lui Cuza, au ales, pentru înlăturarea domnitorului, nu calea legală sau lupta făţişă, ci conspiraţia nocturnă, cu complicitatea unor comandanţi militari din garda palatului.

Detronat de complotişti la 11 februarie 1866 şi expulzat apoi peste graniţă, domnitorul Unirii se stingea din viaţă, în mai 1873, la Heidelberg, departe de ţara pe care o clădise şi pentru care luptase atît de mult. Rămăşiţele sale pămînteşti au fost aduse în patrie şi înhumate la Ruginoasa. Cu toate măsurile restrictive luate de guvernul conservator, zeci de mii de săteni — din toate colţurile ţării — au venit la Ruginoasa să verse lacrimi de durere şi să-i aducă un ultim omagiu marelui dispărut [63].

Amintirea domnitorului Cuza a rămas vie în conştiinţa ţăranilor. Acest lucru s-a văzut atît în anul detronării, cu ocazia răscoalei grănicerilor din mai 1866 — cînd răsculaţii strigau: „Nu vrem pe Carol, pe care l-au pus ciocoii", sau „să trăiască Cuza... căci ne-a dat puştile şi pămîntul" [64] —, cît şi mulţi ani mai tîrziu, cînd fostul domnitor nici nu mai era în viaţă; de pildă, în timpul răscoalelor din 1888 şi 1907 ţăranii strigau, de asemenea :„Jos Carol! Trăiască Cuza!".

În contrast cu masele populare, moşierimea nu l-a simpatizat pe Cuza chiar de la începutul domniei, pentru că nu făcea parte din „înalta protipendadă" ; după reforma agrară ostilitatea acestei clase s-a accentuat.

---

[59] I.G.Valentineanu, *Din memoriile mele. Alegerea, detronarea şi înmormîntarea lui Cuza Vodă, 1859, 1866, 1873*, Bucureşti, 1898, p.105.

[60] *Mesagii şi proclamaţii ...*, p.196—197.

[61] D.Bolintineanu, *op. cit.*, p.143—144.

[62] N. Iorga, *Cuza Vodă şi duşmanii săi a doua zi după detronare*, p.20.

[63] M.Savel, *op. cit.*, p.160—162.

[64] V.Mihordea, *Răscoala grănicerilor de la 1866*, Edit. Academiei, 1958, p.38.

Cuza era învinuit că prin împroprietărirea sătenilor şi prin lărgirea dreptului de vot a jertfit „inteligenţa ţării", adică pe moşieri.

Spiritul de obiectivitate ştiinţifică ne impune ca, o dată cu relevarea marilor merite ale primului conducător al României moderne, să menţionăm şi unele limite ale sale, limite care, în general, au fost şi ale clasei pe care a reprezentat-o. I s-a reproşat lui Cuza că, mai ales după lovitura de stat, a introdus domnia autoritară, că s-a înconjurat de o „camarilă" personală compromiţătoare, că şi-a adoptat pe cei doi fii nelegitimi, că nu a dat suficientă libertate presei etc. Este adevărat că Al. I. Cuza a avut unele scăderi, oscilări şi inconsecvenţe în adoptarea unor măsuri ce se cereau mai urgente şi mai categorice, că se lăsa cîteodată influenţat de oameni politici interesaţi să-l împiedice în opera de aplicare a anumitor idei înaintate, că favoriza uneori un grup de prieteni care nu aveau o comportare ireproşabilă, că n-a reuşit să potolească discordiile dintre grupările politice, dar, aşa cum a precizat M. Kogălniceanu în discursul funebru de la Ruginoasa, „nu greşelile lui l-au răsturnat, ci faptele cele mari"[65].

Domnitorul Cuza — după cum au afirmat şi unii contemporani — a fost „expresia adevărată a epocii în care a trăit"; în calitate de conducător, el a înţeles cerinţele obiective al dezvoltării societăţii româneşti şi a acţionat, cu toată energia, pentru rezolvarea tuturor problemelor ridicate de această dezvoltare istorică. Identificîndu-se cu năzuinţele de libertate, dreptate şi progres social, Al. I. Cuza şi-a pus pecetea personalităţii sale pe marile reforme care au consolidat şi modernizat statul român. Călăuzindu-ne după indicaţiile lui Lenin, trebuie să judecăm marile personalităţi istorice nu după ceea ce „*n-au dat*... în comparaţie cu cerinţele contemporane, ci după ceea ce *au dat nou* în comparaţie cu predecesorii lor"[66]. Şi Al. I. Cuza, în comparaţie cu predecesorii săi, a înfăptuit foarte mult în scurta-i domnie. Pe bună dreptate scriitorul Emil Gîrleanu, arătînd că domnitorul Cuza a fost o măreaţă şi strălucitoare „figură istorică", sublinia: „Lîngă cei 47 de ani glorioşi, lîngă domnia petrecută în vajnice şi biruitoare războaie ale marelui voievod Ştefan, nici o altă domnie pămînteană nu poate sta mai cu falã alăturea de dînsa ca cei cîţiva ani bogaţi în fapte mari ai domniei lui Vodă Cuza. Alături de acest mare om — continuă Gîrleanu — aceeaşi soartă norocoasă aducea pe cel mai înţelept sfetnic care a fost dat vreodată să-l aibă un domn român — pe Mihail Kogălniceanu. Amîndoi aceşti oameni erau chemaţi să se întregească; unul fără altul n-ar fi putut îndeplini acel şir de alcătuiri măreţe cari au pus temelia României de astăzi; faptele lor deci nu se pot despărţi"[67]. Mihail Kogălniceanu însuşi ţinea să precizeze în discursul de la Ruginoasa că Al. I. Cuza „nu are trebuinţă de istoriograf", deoarece „el singur şi-a scris istoria sa prin legi, prin actele cu care a făcut un stat, o societate alta decît aceea ce i s-a fost dat, cînd l-am proclamat domnitor"[68].

---

[65] M.Savel, *op. cit.*, p. 150.
[66] V.I.Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 2, Bucureşti, Edit. politică, 1963, p.174—175.
[67] Vezi *Gîndirea social politică despre Unire* (*1859*), p.335.
[68] M.Savel, *op. cit.*, p.149.

Prin actele sale grandioase, străbătute de un fierbinte patriotism, Cuza şi-a înscris numele cu litere de aur în istoria României, alături de numele marilor voievozi din trecut; memoria lui va trăi veşnic, bucurîndu-se de recunoştinţa posterităţii, căci fără Unirea Principatelor, fără reformele înfăptuite în timpul domniei lui, nu ar fi fost de conceput progresul poporului român şi intrarea lui în rîndul popoarelor libere, civilizate ale lumii. Hotărîrea UNESCO de a-l sărbători anul acesta pe Al. I. Cuza şi de a-i considera opera ca parte integrantă a patrimoniului universal asociază poporului român celelalte popoare care se recunosc solidar responsabile de păstrarea neîntinată a gîndirii personalităţilor istorice care au contribuit la progresul libertăţii şi civilizaţiei umane.

Astăzi, în noile condiţii istorice — cînd statul nostru socialist ridică pe o treaptă superioară tradiţiile luptătorilor din trecut şi cinsteşte cum se cuvine memoria acestora —, sărbătorind împlinirea a 150 de ani de la naşterea celui mai popular domnitor român, îi aducem un sincer şi profund omagiu.

# ACTIVITATEA ZIARISTULUI SLOVAC GUSTAV AUGUSTINI ÎN TRANSILVANIA (1893—1900)

DE

LUCIAN BOIA

În legătură cu activitatea lui Gustav Augustini, ziaristul slovac care în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea a activat printre români, există numeroase materiale de arhivă inedite (mai ales în Cehoslovacia, dar şi în România), precum şi multe articole din presa vremii, română, slovacă şi cehă. Dată fiind cantitatea şi diversitatea documentelor, precum şi importanţa personajului, o monografie despre Gustav Augustini ar fi o realizare posibilă şi de dorit. Pînă acum s-au publicat cîteva articole şi studii care prezintă în ansamblu sau parţial activitatea ziaristului slovac; deşi necesare istoricului, ele nu analizează însă în întregime personalitatea şi acţiunea lui G. Augustini, încadrate în epoca, atît de complexă, în care a trăit.

Dintre slovaci, printre cei care s-au ocupat cu cercetarea vieţii lui G. Augustini trebuie amintită mai întîi Jindra Hušková-Flajšhansová, profesoară de limba română la Universitatea din Bratislava. Este autoarea unui interesant studiu, apărut în 1928, privind acţiunea lui G. Augustini în vederea apropierii dintre organizaţiile de femei din Transilvania şi Slovacia, bazat pe materiale inedite (între care şi mai multe scrisori semnate de G. Augustini)[1]. De asemenea, J.Hušková-Flajšhansová s-a referit la G. Augustini în mai multe articole de popularizare, dintre care amintim *Ziaristul slovac, prieten al românilor, Gustav Augustini*, publicat în 1940[2].

O prezentare destul de completă a întregii vieţi a lui Gustav Augustini găsim în studiul *Gustav Augustini — ziarist slovac şi român (1851—1900)*, semnat de Fedor Ruppeldt[3]. Autorul, nepot de soră al ziaristului, a avut la dispoziţie ce a mai rămas din arhiva personală a

---

[1] Jindra Hušková-Flajšhansová, *Zajímavá episoda vzájemnosti slovensko-rumunské*, în „Prúdy", 1928, p. 646—654.

[2] Jindra Hušková-Flajšhansová, *Slovenský novinár, priatel' Rumunov, Gustáv Augustiny*, în „Kalendár slovenskej ligy", 1940.

[3] Fedor Ruppeldt, *Gustáv Augustiny — slovenský a rumunský novinár (1851—1900)*, în „Otázky novinárstva", 1959, p. 223—237.

acestuia, căutînd în plus și în alte arhive din Cehoslovacia urme ale activității sale. Îndreptar de un real folos, studiul lui F. Ruppeldt trebuie însă adîncit.

Un studiu interesant, alcătuit cu mult simț critic, este cel al lui Milan Krajčovič, intitulat *Însemnătatea lui Gustav Augustini* (*1851—1900*) *în relațiile slovaco-româno-sîrbe*[4]. Deși conceput doar ca o recenzie a studiului alcătuit de P. Olteanu și Gh. Călin, despre care vom vorbi mai jos, aduce mult material inedit și interpretări noi. Ulterior Milan Krajčovič și-a lărgit baza documentară, scriind un remarcabil studiu *Congresul românilor, slovacilor și sîrbilor*[5], în care este analizată și o parte a activității lui G. Augustini (autorul are sub tipar și un volum privind politica slovacă la sfîrșitul secolului trecut, bazat pe cercetări de arhivă în mai multe țări, inclusiv în România).

Un interes la fel de mare ca în Slovacia a trezit activitatea lui G. Augustini în România, cu atît mai mult cu cît cea mai fructuoasă parte a vieții sale s-a desfășurat aici. Vasile Netea este autorul unui articol despre ziaristul slovac[6]. Exceptînd unele articole cu caracter comemorativ, ocazional, acesta este primul care s-a scris la noi despre Gustav Augustini. Un studiu mai amplu a apărut în 1962 sub semnătura lui P. Olteanu și Gh. Călin[7]. Lucrarea este întemeiată pe studiile anterioare amintite, aducînd elemente noi prin prezentarea unor articole scrise de G. Augustini în presa română din Transilvania. Nu se folosește însă material de arhivă.

Considerăm că se poate face un pas înainte în prezentarea activității lui G. Augustini, prin analizarea mai completă și mai aprofundată atît a materialelor românești, cît și slovace (eventual și cehe) tipărite sau inedite. În cele ce urmează ne propunem a trece în revistă doar o perioadă a vieții lui G. Augustini, este drept cea mai importantă : ultimii șapte ani (1893—1900), petrecuți aproape în întregime în Transilvania. Ca material documentar, în afara articolelor și studiilor amintite, am folosit materialele din presa română și slovacă a vremii, în primul rînd ziarele „Tribuna" (Sibiu), „Tribuna poporului" (Arad) și „Národnie Noviny" (organul Partidului Național Slovac), precum și documente din diferite arhive române și slovace.

Gustav Augustini s-a născut în anul 1851 la Liptovský Svatý Mikulaš, în Slovacia. A urmat studiile la Universitatea din Praga între 1872—1878. În anul 1883 emigrează în România, unde lucrează timp de doi ani în magazinul lui G. Poloni, un negustor slovac din București, iar apoi ca ziarist la gazetele bucureștene „L'Étoile Roumaine" și „Express Orient". În această perioadă publică multe corespondențe din România în ziarul slovac „Národnie Noviny" și un amplu reportaj *Malý Paríž* (*Micul Paris*) în revista „Slovenské Pohľady". Prin această activitate contribuie la o mai bună cunoaștere a României în Slovacia și chiar în Cehia.

---

[4] Milan Krajčovič, *Význam Gustáva Augustinyho* (*1851—1900*) *pre slovensko-rumunsko-srbské vztahy*, în „Slovanské Štúdie", VII, 1965.

[5] Idem, *Kongres Rumunov, Slovákov a Srbov*, în „Slovanské štúdie", VIII, 1966, p.71—110.

[6] Vasile Netea, *Un slovac, ziarist român : Gustav Augustini*, în „Transilvania", 1944, p. 420—429.

[7] P.Olteanu și Gh.Călin, *Ziaristul slovac Gustav Augustiny* (*1851—1900*) *în România*, în „Analele Universității București", Științe sociale, filologie, nr. 25, 1962.

Pînă la începutul anului 1893 G. Augustini a fost exclusiv ziarist. Desigur, prin articolele lui a pregătit şi terenul unei apropieri politice între români şi slovaci, însă o acţiune politică nemijlocită nu a avut. Din 1893, activînd în Transilvania, în condiţii noi, contribuţia sa devine tot mai multilaterală. Ziaristul G.Augustini este acum un militant activ în lupta de eliberare naţională a popoarelor din monarhia habsburgică, în lupta pentru închegarea unei alianţe a naţiunilor asuprite.

Trecerea sa din vechea Românie în Transilvania se leagă de un moment istoric important: lupta pentru făurirea alianţei naţionalităţilor din Ungaria, în condiţiile unei frămîntări naţionale intense (în ce îi priveşte pe români, acţiunea memorandistă era în plină desfăşurare). În septembrie-octombrie 1892, prin Eugen Brote, vicepreşedintele său, Partidul Naţional Român din Transilvania iniţiază acţiunea de apropiere cu celelalte popoare asuprite. Eugen Brote merge la Turčanský Svatý Martin, unde are convorbiri cu conducătorii slovaci, la Novi Sad, unde se întîlneşte cu conducătorii sîrbi, de asemenea la Zagreb, în Croaţia (croaţii nu vor intra însă în alianţă, dată fiind relativa autonomie obţinută în 1868). În lupta lor, memorandiştii români făceau apel aşadar atît la ajutorul românilor din vechea Românie, cît şi la colaborarea cu celelalte popoare asuprite din Ungaria.

În octombrie 1892, Eugen Brote, iar în noiembrie-decembrie 1892 Ioan Raţiu, Vasile Lucaciu şi Iuliu Coroianu vin la Bucureşti, solicitînd sprijinul cercurilor politice şi opiniei publice româneşti. Acum se ia în discuţie eventualitatea trecerii în Transilvania a lui G. Augustini care, cunoscînd bine limbile română, slovacă şi sîrbă şi avînd legături cu reprezentanţii celor trei popoare, putea să aducă o contribuţie, greu de înlocuit, în acţiunea de apropiere recent începută. Eugen Brote, sosind la Bucureşti, după călătoriile întreprinse în diferitele capitale slave, i-a cerut lui Grigore Brătianu, preşedintele „Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor" (Liga culturală), o persoană care să se descurce atît în limba română, cît şi în limbile slave. După plecarea lui E. Brote, Gr. Brătianu a făcut apel la G. Augustini, pe care îl cunoştea de mai multă vreme, oferindu-i un post la ziarul „Tribuna" din Sibiu. Activitatea urma să o înceapă la 1 ianuarie 1893 stil vechi[8].

Gustav Augustini nu era un necunoscător al situaţiei din Transilvania, care se asemăna, de altfel, destul de bine cu situaţia din Slovacia. Urmărise cu atenţie în ultimii ani atît lupta naţională de peste munţi, cît şi sporirea manifestărilor de solidaritate a românilor din România cu mişcarea memorandistă (corespondenţele sale din Bucureşti, publicate în „Národnie Noviny", la 12 mai 1891 şi 12 şi 19 iulie 1892 se referă tocmai la aceste manifestări). Avea de asemenea legături cu „Liga culturală", cunoscînd personal şi pe unii dintre oamenii politici transilvăneni (de pildă pe Vasile Lucaciu). Deci G. Augustini nu pleca la începutul anului 1893 pe teren necunoscut şi nici pentru o cauză necunoscută. Era de fapt şi cauza poporului slovac. A acceptat îndată propunerea.

La 15 octombrie 1892, Gr. Brătianu îi scrie lui E. Brote: „... astăzi mă grăbesc să vedem terminată afacerea cu d. Augustini, căci ideea dumitale de a stabili relaţiuni cu celelalte naţionalităţi mi se pare de o impor-

[8] Literárny Archív Matice slovenskej, scrisoarea lui G. Augustini către S.Hurban Vajanský din 4 decembrie 1892 (fond neinventariat).

tanță capitală, de la a cărei realizare sperăm că se va folosi mult cauza română. Primind scrisoarea dumitale, îndată am trimis după d. Augustini. E prea bucuros să vie, căci și la el soarta națiunii sale e idealul pe care-l urmărește... Lucrul în sine mi se pare mie important, și realizîndu-se, sînt convins că „Tribuna" are să se ridice mult, crescîndu-i importanța într-un mod extraordinar prin faptul că îmbrățișînd cercuri tot mai mari, va deveni un organ cu o autoritate incontestabilă la toate celelalte naționalități din Ungaria și Austria"[9].

Angajat la „Tribuna" din Sibiu, organul Partidului Național Român, Gustav Augustini se impune de la început ca un simbol al cooperării româno-slovace. În acest spirit este scris și primul său articol, *Vocea unui slovac*: „...alianța între slovaci și români — arată el — e nu numai firească, dar și imperios trebuincioasă, cu atît mai intimă, cu atît mai nedespărțită, cu cît amîndoi simțim că trebuia încheiată de mult. Români și slovaci! Nu-i așa că vom merge mînă în mînă?"[10].

În activitatea lui Gustav Augustini în Transilvania deosebim două perioade, strîns legate de evoluția politică a românilor de aici și a popoarelor din Ungaria în general: prima, între 1893—1897, ani cînd a activat la „Tribuna" din Sibiu, a doua între 1898—1900, cînd a lucrat la „Tribuna poporului" din Arad.

Prima perioadă este cea mai rodnică din întreaga viață a lui G. Augustini, deoarece se încadrează într-un avînt general al luptei popoarelor asuprite din monarhie. În acest cadru, entuziasmul nemărginit al ziaristului slovac și-a găsit cele mai prielnice posibilități de realizare.

Un prim domeniu în care excelează Gustav Augustini este, desigur, cel ziaristic. Continuă să trimită în Slovacia ziarului „Národnie Noviny" corespondențe din Transilvania, după cum trimisese pe vremuri din București[11].

---

[9] Arhiva Bibliotecii Centrale de Stat, ms. 4 211, scrisoarea lui Gr. Brătianu către E.Brote, din 15 octombrie 1892.

[10] Gustav Augustini, *Vocea unui slovac*, în „Tribuna", X (1893), nr. 20 (27 ianuarie 8 februarie).

[11] Biblioteca Academiei R.S.R., ms. arhiva Valeriu Braniște, I ms 8 *Însemnările zilnice ale lui Ioan Rațiu*, p. 18).

Iată, o scurtă prezentare a articolelor trimise de el (probabil că, nesemnate, și alte știri sau traduceri din presa română publicate în „Narodnie Noviny" provin tot de la G.Augustini).

În 1893:

— 6 aprilie, în legătură cu mișcarea națională a românilor.

— 25 aprilie, în legătură cu un proces de presă al „Tribunei".

— 1 iunie, *Gr. T. Brătianu, președintele „Ligii" române*, un amplu necrolog.

— 6, 8, 15 iunie și 6 iulie, *Procesul împotriva „Memorandului" român.*

— 1 și 4 iulie, *Dr. Lucaciu în temniță.*

— 18 iulie, în legătură cu adunarea națională a românilor.

— 27 iulie, tot în legătură cu adunarea națională.

— 3 august, despre vizita delegației slovace (Samuel Daxner, Miloš Štefanovič) în Transilvania, cu ocazia adunării naționale.

— 5 și 7 septembrie, *Procesul „Replicei".*

— 21 septembrie, despre procesele „Replicei" și „Tribunei".

— 28 octombrie, despre situația la „Tribuna", în urma proceselor și condamnărilor și despre noul ei redactor, Valeriu Braniște. De asemenea, aprecieri asupra lui A.C.Popovici. Despre elevii slovaci care învață în Transilvania.

— 12 decembrie, despre Eugen Brote, de curînd emigrat la București. G. Augustini îl consideră „sufletul, spiritul conducător al întregii mișcări românești".

În total deci 17 corespondențe publicate în 1893 în „Národnie Noviny", cuprinzînd amănunțit desfășurarea vieții politice transilvănene.

În calitate de redactor al „Tribunei", G.Augustini nu își semna majoritatea articolelor. Putem însă considera că, în general, ce s-a scris în „Tribuna" între 1893 și 1897 despre mișcarea popoarelor slave din monarhie (ca și traducerile din presa acestora) este opera sa.

În afară de activitatea de ziarist, care în perioada Memorandumului căpătase un pronunțat caracter politic, Gustav Augustini a avut și o acțiune politică directă. A fost în această vreme secretarul particular al președintelui Partidului Național Român, I. Rațiu. Acesta l-a folosit mai ales pentru a ține legătura între cele trei popoare aliate: români, slovaci și sîrbi. În acest scop, G.Augustini a făcut o serie de drumuri, atît în Slovacia, cît și în regiunile locuite de sîrbi, atît înainte, cît și după Congresul naționalităților din august 1895 (o prezentare completă și precisă a acestor deplasări și tratative ale lui G.Augustini, rămîne să fie făcută). În arhiva Bibliotecii mitropolitane Sibiu se găsește un intere-

---

*În anul 1894*:

— o primă corespondență la 1 februarie, după care urmează o întrerupere de cîteva luni.

— 8 septembrie, în legătură cu un articol despre slovaci apărut în „Tribuna".

— 27 septembrie, despre vizita făcută la întoarcerea sa din Slovacia (unde își petrecuse un concediu de două luni) întemnițaților de la Vaț și Seghedin (în însemnările sale din închisoare I. Rațiu notează această vizită, care a avut loc la 8—9 septembrie 1893).

— 6 octombrie, despre Vasile Lucaciu și alți conducători ai mișcării naționale întemnițați.

— 3 noiembrie, tot despre vizita la Seghedin.

— 15 decembrie, despre adunarea națională a românilor din 28 noiembrie 1894.

— ultima corespondență din 1894 este publicată la 29 decembrie.

Mai puțin explicabilă este în acest an lipsa corespondențelor din zilele procesului Memorandumului, căruia presa slovacă i-a acordat un spațiu foarte larg. Soarta conducătorilor Partidului Național nu l-a lăsat însă indiferent pe G. Augustini, dovadă vizitele făcute la închisoare și articolele scrise.

*În anul 1895*:

De acum înainte numărul corespondențelor scade. În ce privește anul 1895 faptul este explicabil prin rolul important jucat de G. Augustini în pregătirea Congresului naționalităților, activitate care i-a luat mult timp. Acțiunea politică face ca acțiunea ziaristică să treacă pe al doilea plan. Găsim corespondențe în „Národnie Noviny" la 13 și 18 aprilie (ambele în legătură cu conducătorii Partidului Național întemnițați).

*În 1896*, doar la sfîrșitul anului întîlnim semnătura lui G. Augustini în „Národnie Noviny":

— 16 și 17 decembrie, corespondență intitulată *Cazul Sturdza*, despre situația politică din România.

— 31 decembrie, o corespondență nesemnată, dar aparținînd lui G. Augustini, despre noul guvern român.

*În anul 1897*:

— 8 ianuarie, despre Partidul Național Român.

— 2, 3 și 5 aprilie, *Va fi sau nu război*, relatarea unei discuții avute la București cu Take Ionescu.

— 27 și 28 aprilie, *Rusia și Europa*, pe baza aceleiași discuții.

Scăderea numărului corespondențelor în anii 1896—1897, ca și tematica lor, mai puțin legată de situația din Transilvania, se pot explica prin refluxul temporar înregistrat în acești ani de mișcarea națională, mai ales în urma crizei prin care trecea Partidul Național Român.

Este mai greu de urmărit activitatea lui Gustav Augustini în presa română, mai precis în „Tribuna", deoarece aici doar puține articole sînt semnate. Amintim cîteva dintre acestea:

— *Vocea unui slovac* (27 ianuarie 8 februarie 1893).

— *Slovacii și Jan Kollar* (24 iulie/5 august 1893), în care este prezentată românilor una dintre cele mai importante personalități ale culturii slovace.

— *Părintele Lucaciu* (31 octombrie/12 noiembrie 1893), sub pseudonimul „Slovacul". G. Augustini relatează aici o vizită făcută luptătorului român la închisoare.

sant raport alcătuit de G.Augustini, privind tratativele sale cu conducătorii sîrbi[12].

Desigur, inițiativa tratativelor și concretizarea lor a fost opera partidelor naționale respective (conducătorii acestor partide s-au întîlnit în mai multe rînduri, prima întrunire fiind în ianuarie 1893 la Viena). Dar, lui G.Augustini îi revine un merit deosebit în menținerea unei legături permanente și chiar în găsirea unor puncte de vedere comune.

I.Rațiu a recunoscut contribuția esențială a ziaristului slovac, făcînd următoarele aprecieri : „Dar dintre toți și toate, mai mult a contribuit la realizarea înfrățirii Augustini, care e de naționalitate slovac și din 1893 colaborator la „Tribuna". El a fost secretarul meu în toate afacerile referitoare la alianța naționalităților. Din însărcinarea noastră a călătorit mai de multe ori la slovaci și la sîrbi, iar în timpul din urmă, cînd era să se zădărnicească înțelegerea cu sîrbii, el a călătorit la Neuplanta și pe lîngă unele condițiuni a exoperat învoirea sîrbilor pentru congres"[13].

Un rol important a avut Gustav Augustini și în timpul lucrărilor Congresului naționalităților (al românilor, slovacilor și sîrbilor) din 10 august 1895, de la Budapesta. S-a prezentat la congres ca un reprezentant al alianței celor trei popoare, traducînd discursurile dintr-o limbă în alta. 10 august 1895, dată memorabilă în lupta unită a popoarelor din monarhia habsburgică, este o dată memorabilă și în viața lui G.Augustini, desigur cea mai importantă împlinire din întreaga sa activitate.

Cu totul remarcabil în activitatea ziaristului slovac din acești ani este însă faptul că nu a privit unilateral apropierea româno-slovacă, nu a redus-o doar la apropierea între partidele naționale respective. G. Augustini a încercat și a reușit, condițiile fiind prielnice, să facă mult mai mult. El a înțeles alianța slovaco-română ca o conviețuire strînsă a celor două popoare, manifestată în toate domeniile posibile, chiar în cele care par mai mărunte la prima vedere. Desigur, ce s-a realizat nu este numai opera lui. Momentul istoric a fost cel care a impus o extrem de strînsă colaborare româno-slovacă. Însă, pentru înfăptuirea acestei colaborări pe toate planurile, G.Augustini a muncit neobosit, sacrificînd orice altă activitate înfăptuirii idealului său.

Fără a intra în detalii — căci s-ar putea scrie foarte mult — facem o simplă enumerare a diferitelor modalități în care s-a realizat colaborarea româno-slovacă (în afara laturilor politică și ziaristică, descrise anterior) :

— *Înscrierea la școlile din Transilvania a unor elevi slovaci.* Gimnaziile slovace fuseseră desființate, elevii slovaci fiind nevoiți să-și continue studiile în alte părți. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, ca urmare a făuririi alianței româno-slovace, unii dintre ei învață în Transilvania, fie la liceul „Andrei Șaguna" din Brașov, fie la liceul german din Sibiu. Mai cunoscut este Jan Botto (Ivan Krasko), mai tîrziu cunoscut poet și autorul unora dintre cele mai bune traduceri din M. Eminescu (la Sibiu învață și un nepot al ziaristului, Igor Ruppeldt). Gustav

---

[12] Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu, fond. Vasile Mangra, doc. 58, G. Augustini către V. Mangra (nedatat).

[13] Biblioteca Academiei, mss., arhiva Valeriu Braniște, I ms. 8 *Însemnările zilnice ale lui Ioan Rațiu*, p. 134—135.

Augustini a contribuit în mare măsură la organizarea venirii elevilor slovaci în Transilvania. În multe din scrisorile sale, adresate cunoscuților din Slovacia, găsim știri despre această activitate. Considera că cea mai bună soluție este înscrierea inițială a tinerilor slovaci la școala germană din Sibiu, iar apoi, după învățarea corespunzătoare a limbii române, trecerea lor la școlile românești din Brașov, Blaj sau Beiuș[14]. Pentru primirea într-o școală românească a unor elevi slovaci exmatriculați din motive politice, G. Augustini îi scrie și lui V. Braniște, profesor la Brașov[15]. Un alt profesor din Brașov îi spunea lui G. Augustini : „Elevii voștri... vor fi primiți nu numai ca școlarii noștri români, aceasta nu ar fi destul, ci ca proprii noștri copii... fiecare casă românească le va fi deschisă"[16]. Sînt numai cîteva exemple dintr-o activitate foarte vastă.

— *Învățarea reciprocă a limbilor română și slovacă.* Gustav Augustini a depus eforturi și în această direcție considerînd, pe bună dreptate, că astfel legăturile româno-slovace vor deveni și mai strînse. În afara celor care învățau în Transilvania și alți slovaci se interesează de limba română. De exemplu, sub influența lui G. Augustini, unul dintre fii sorei sale, Dušan Ruppeldt, învăța singur limba română și era mereu urmărit de gîndul de a-și continua studiile la București[17]. Și în Transilvania se manifestă un interes pentru limba slovacă. Într-o scrisoare, G. Augustini se referă la dorința lui George Popovici, protopop în Lugoj, de a învăța limba slovacă; pentru aceasta i-a cerut o gramatică[18].

— *Apropierea între studențimea română, slovacă și sîrbă.* Paralel cu crearea alianței naționalităților, tinerimea universitară a celor trei popoare, de la Budapesta și Viena, începe să țină un contact tot mai strîns și să organizeze întruniri. G. Augustini are și aici un rol. Încă în 1893 el merge la Budapesta și îi convinge pe unii studenți slovaci și sîrbi să participe la o serbare de înfrățire organizată de studenții români. Mai tîrziu pregătesc slovacii o întrunire la care vin vreo 15 studenți români, conduși de G. Augustini[19]. Cu timpul, aceste manifestări vor deveni tot mai numeroase și mai frecventate.

— *Strîngerea legăturilor dintre organizațiile de femei din Transilvania și Slovacia.* Este un capitol în cadrul căruia s-ar putea scrie mult, studiul de bază rămînînd cel semnat de Jindra Hušková -Flajšhansová. Fără a intra în amănunte, trebuie arătat că și aceasta este în bună parte opera lui G. Augustini. În anii alianței naționalităților, între slovace și romånce s-a purtat o vie corespondență, despre legăturile lor s-a scris mult și în presa vremii, și toate acestea au contribuit substanțial la înfăptuirea unui climat favorabil în relațiile dintre cele două popoare.

---

[14] Literárny Archív Matice slovenskej, scrisoarea lui G. Augustini către A. Halaša, din Sibiu, 26 februarie 1894.

[15] Scrisoarea lui G. Augustini către V. Braniște, din Sibiu, 1 februarie 1896, în colecția d-nei Căliman, Brașov.

[16] Literárny Archív Matice slovenskej, o scrisoare a lui G. Augustini din Sibiu, 5 iunie 1894.

[17] Arhiva Centrală a Statului Bratislava, fond. Pavel Knižko (diferite scrisori semnate de Klema Ruppeldtová și Karol Ruppeldt).

[18] Literárny Archív Matice slovenskej, scrisoarea lui G. Augustini către J. Škultetý, din Sibiu, 23 septembrie 1893.

[19] *Seara de înfrățire*, în „Tribuna", XI (1894), nr. 240 (11/23 noiembrie).

— Ca o contribuţie personală a lui G. Augustini mai amintim colaborarea sa la alcătuirea *Enciclopediei Române*, editată de „Astra", sub redacţia lui C. Diaconovici (primul volum, singurul la care a colaborat G. Augustini, apare la Sibiu în 1898). La începutul lucrării, ziaristul slovac este trecut printre autorii Enciclopediei, specificîndu-se că a redactat articole referitoare la slavi. În legătură cu această activitate s-a păstrat o scrisoare a lui G. Augustini, prin care solicită în Slovacia o enciclopedie cehă, fiindu-i necesară pentru colaborarea sa[20], precum şi două scrisori către C. Diaconovici[21].

În urma acestei succinte prezentări se poate trage uşor concluzia că, în ultimul deceniu al secolului trecut, politica, presa, şcoala, organizaţiile de femei şi tineret din Transilvania şi Slovacia s-au aflat în foarte strînsă legătură. Alianţa naţionalităţilor nu a fost numai formală, ci a pătruns pînă în adîncul societăţii româneşti şi slovace. Iar G. Augustini, care a fost considerat un simbol al alianţei, a fost şi unul dintre principalii ei făuritori. A fost cel care a insistat în cea mai mare măsură pentru pătrunderea ideilor alianţei cît mai adînc şi pentru concretizarea lor în toate domeniile posibile.

Plecarea lui Gustav Augustini de la „Tribuna" şi din Sibiu este în strînsă legătură cu evoluţia situaţiei politice. De la începutul anului 1896, alianţa româno-slovaco-sîrbă începe să traverseze o perioadă dificilă. Tactica partidelor naţionale, pasivismul, se învechise. Se impunea schimbarea ei, dar trecerea la activism se va dovedi destul de dificilă, ca urmare a împotrivirii vechilor cadre ale partidelor. De aceea, pînă în 1901 pentru Partidul Naţional Slovac şi pînă în 1905 pentru Partidul Naţional Român (datele cînd se adoptă tactica activistă, participarea la alegeri şi la viaţa parlamentară), ambele partide trec printr-o criză. Cu deosebită violenţă s-a manifestat criza în Partidul Naţional Român, declanşîndu-se la sfîrşitul anului 1895 şi începutul anului 1896; partidul s-a rupt de fapt în două, o parte a membrilor săi urmînd gruparea lui I. Raţiu, susţinătoare a pasivismului, alta gruparea lui E. Brote care se îndrepta spre activism. Primii au rămas în jurul „Tribunei" din Sibiu, iar partizanii lui E. Brote şi V. Mangra au înfiinţat, sub redacţia lui I. Russu-Şirianu, la sfîrşitul anului 1896, ziarul „Tribuna poporului" la Arad.

La izbucnirea crizei, G. Augustini s-a situat alături de I. Raţiu. Într-o lungă scrisoare trimisă în Slovacia, de fapt un raport detaliat al crizei, el ia în întregime partea grupării rămasă fidelă preşedintelui Partidului Naţional[22].

Criza a paralizat însă aproape complet activitatea grupării rămasă la „Tribuna". G. Augustini a continuat să meargă în Slovacia, ca şi printre sîrbi, să poarte tratative pentru noi acţiuni comune, însă practic nu se mai realizează decît prea puţin. Dimpotrivă, la Arad, „Tribuna poporului" insistă pentru întărirea alianţei naţionalităţilor. Prezenţa lui G. Augustini

---

[20] Literárny Archív Matice slovenskej, scrisoarea lui G. Augustini către A. Halaša, din Sibiu, 14 martie 1896.

[21] Arhivele Statului Sibiu, fond. Astra, cutia 619, doc. 435 şi 436.

[22] Literárny Archív Matice slovenskej, scrisoarea lui G. Augustini către A. Halaša, din Sibiu, 26 februarie 1896.

la Sibiu în condiţiile în care conducerile partidelor naţionale, din motive interne, nu mai arătau interes pentru o activitate susţinută a alianţei, nu mai avea nici un sens. Venise la Sibiu în momentul iniţierii acţiunilor comune, era firesc să plece cînd acestea încetau.

Criza din partid se manifesta uneori foarte violent şi în redacţia „Tribunei". Fără a intra în amănuntele acestor dispute, pentru care nu lipsesc documentele, ajunge să amintim că în urma unor neînţelegeri survenite la „Tribuna", G. Augustini îşi dă demisia în iunie 1897 şi părăseşte Sibiul, în care petrecuse patru ani şi jumătate, cei mai însemnaţi din întreaga sa viaţă. Redacţia „Tribunei" anunţa la 13/25 iunie 1897 : „Începînd cu 20 l.c. dl. Gustav Augustini, vechi colaborator al „Tribunei", nu mai face parte din redacţiunea noastră. Dl. Augustini a intrat în redacţiunea „Tribunei" la 20 ianuarie 1893, şi de atunci a muncit necontenit pentru cauza naţională şi mai ales pentru cauza alianţei popoarelor asuprite din Ungaria. Acum, cu 20 iunie, dl. Augustini şi-a dat însuşi abzicerea, care i s-a şi primit şi a fost absolvit cu ziua aceea de la orice mai departe lucrare ca membru intern al redacţiei. Ne place a crede însă că şi pe viitor, oriunde ar fi, dl. Augustini va servi cu devotament cauza pentru care şi-a cîştigat merite, cauza alianţei naţionalităţilor din Ungaria"[23].

La 1 iulie 1897 G. Augustini pleacă din Sibiu. Cu aceasta se încheie prima perioadă a activităţii sale în Transilvania. „Tribuna poporului", condusă de vechiul său colaborator la „Tribuna", I. Russu-Şirianu, l-a invitat să se stabilească la Arad. Bolnav de mai mulţi ani, merge la Braşov pentru a se trata ; preţurile fiind însă prea ridicate vara, pleacă în cursul lunii iulie în Slovacia, urmînd să se întoarcă toamna la Braşov pentru tratament şi în acelaşi timp să lucreze în calitate de colaborator extern la „Gazeta Transilvaniei", condusă de Aurel Mureşianu. I. Russu-Şirianu insista însă ca G. Augustini să sosească la 1 septembrie la Arad, pentru a intra în redacţia „Tribunei poporului"[24]. La începutul lunii septembrie 1897 G. Augustini începe tratamentul la Braşov şi se preocupă tot mai mult de posibilităţile sale viitoare de activitate. Urmare şi a bolii, dar desigur şi a situaţiei politice confuze, observăm o mare nehotărîre, care se va prelungi cîteva luni. Oscilează între mai multe posibilităţi : să se stabilească la Budapesta, în calitate de corespondent al mai multor ziare cehe, slovace şi române, să meargă la Arad sau la o altă revistă română, sau să accepte propunerea unui ziarist slovac, Karol Salva, de a înfiinţa împreună o publicaţie[25]. Pînă la urmă acceptă propunerea acestuia şi editează la Rožomberok (Slovacia) gazeta „Slovenské Listy" (apare la 20 noiembrie 1897). Neînţelegerile între cei doi nu întîrzie, astfel că numai după cîteva săptămîni de colaborare, la începutul lunii ianuarie părăseşte revista. „M-am hotărît — îi scrie acum lui Aurel Mureşianu — la ceea ce aveam gînd îndată cînd plecasem de la „Tribuna", adică să mă stabilesc

---

[23] *Redacţional*, în „Tribuna", XIV (1897), 13/25 iunie.

[24] Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu, fond V. Mangra, doc. 91 scrisoarea lui G. Augustini către I. Russu-Şirianu din 5/17 august 1897.

[25] Literárny Archív Matice slovenskej, fond Fedor Ruppeldt, scrisoarea lui G. Augustini către J. Holeček din 15 noiembrie 1897.

în Budapesta ca corespondent al cîtorva foi. Între acestea număram şi atunci încă „Gazeta Transilvaniei"[26].

La începutul lunii februarie 1898 îl găsim pe G. Augustini în capitala Ungariei. Planurile sale se spulberă însă curînd. Îi scrie acum lui Aurel Mureşianu : „Sînt aici de aproape o lună ; am venit pe baza unor promisiuni şi prospecte, care însă nici pe departe nu s-au realizat ; n-am putut să mă agăţ la nici un punct fix, de care era vorba în promisiunile de care fac amintire... Vin să te rog, dacă ar fi posibil să mă primeşti ca colaborator intern la „Gazeta"[27].

Răspunsul directorului „Gazetei Transilvaniei" este însă negativ, ziarul neavînd nici un post liber. Ca urmare, G. Augustini recurge la ultima soluţie care îi mai rămăsese : stabilirea la Arad şi colaborarea la „Tribuna poporului". Această nehotărîre de aproape un an este uneori greu de înţeles, gazeta arădeană fiind sub unele aspecte mai apropiată de ideile sale decît oricare altă publicaţie. Probabil însă că G. Augustini, din ce în ce mai bolnav, prefera să se stabilească acasă, în Slovacia, sau să facă o muncă independentă în calitate de corespondent la Budapesta.

Dar, din primăvara anului 1898, odată nehotărîrea înfrîntă, G. Augustini începe să lucreze la Arad cu acelaşi entuziasm de care dăduse dovadă la „Tribuna" din Sibiu. În această ultimă perioadă (1898—1900) rezultatele muncii sale sînt mai puţin importante ca în anii precedenţi, căci alianţa naţionalităţilor nu se reînviorase încă, iar Aradul nu devenise un centru politic de însemnătatea ce o avusese Sibiul. Evenimente politice mai importante se vor petrece după anul 1900, cînd G. Augustini nu va mai fi însă în viaţă. Cu toate acestea, în cei doi ani de activitate la „Tribuna poporului", ziaristul slovac a adus o contribuţie de preţ fiind, alături de I. Russu-Şirianu, principalul redactor al gazetei şi contribuind la ridicarea acesteia pe primul plan al publicisticii şi vieţii politice transilvănene.

Preţioasă pentru cunoaşterea activităţii lui G. Augustini la „Tribuna poporului" este o scrisoare trimisă lui J. Škultetý din Arad, la 7 iunie 1898. „Sînt aici — scrie G. Augustini — de la 8 aprilie. Aproximativ o săptămînă după sosirea mea, primul redactor al „Tribunei poporului", Russu-Şirianu, a plecat în România ; ... Am rămas aşadar singur, aceasta înseamnă că eu scriu şi aranjez întreaga gazetă ... şi însuşi Russu în fiecare scrisoare mă felicită ... Lucrez în redacţie de la 6 1/2 dimineaţa pînă la 12 1/2 la amiază şi de la 2 1/2 la 6—6 1/2 după amiază"[28]. Trebuie amintit că acest om care lucra 10 ore zilnic în redacţie şi scria aproape întreg ziarul era de mult timp şi din ce în ce mai grav bolnav de o boală probabil incurabilă.

Spre deosebire de situaţia de la „Tribuna", în „Tribuna poporului" multe articole ale lui G. Augustini sînt semnate sau precedate de iniţialele (Ag). Desigur, dată fiind partea importantă ce a avut-o la redactarea ziarului, trebuie să existe şi multe articole scrise de el, dar nesemnate.

---

[26] Arhiva Muzeului familiei Mureşianu, doc. 1872, scrisoarea lui G. Augustini către A. Mureşianu din 27 ianuarie 1898.

[27] Loc. cit., doc. 1873, scrisoarea lui G. Augustini către A. Mureşianu din 2 martie 1898.

[28] Literárny Archív Matice slovenskej, scrisoarea lui G. Augustini către J. Škultetý, din Arad, 7 iunie 1898.

O prezentare a tuturor acestora şi-ar găsi locul într-un studiu mai vast privind activitatea lui G.Augustini. Este suficient să amintim aici articolul scris imediat după stabilirea sa la Arad, intitulat *Solidaritatea naţionalităţilor*[29]. Autorul arată că numai prin solidaritate şi organizare popoarele asuprite din monarhie pot să cîştige victoria. Probabil că şi alte articole din lunile următoare, referitoare la aceeaşi problemă, sînt scrise tot de G.Augustini.

În aceşti ani, colaborarea sa îndelungată la „Národnie Noviny" încetează. G.Augustini nu mai este de acord cu organul oficial al Partidului Naţional Slovac, după cum nu se mai situează nici pe poziţiile „Tribunei". Pe de altă parte, după cum în Transilvania se încadrează în noul curent de la Arad, şi în Slovacia colaborează la revista tinerei generaţii, „Hlas". Publică aici în anul 1899 un amplu articol intitulat *Problema naţionalităţilor sub Bánffy şi după el*[30]. Se referă pe larg la problema naţională din Transilvania şi la politica guvernului liberal din România prezidat de D.A.Sturdza.

În cursul anului 1899 boala lui G.Augustini se agravează. Fiind convins că nu mai există scăpare se sinucide la 1/13 februarie 1900. În camera lui s-a găsit o scrisoare, datată 25 ianuarie 1900, adresată lui Vasile Mangra. Dăm mai jos cîteva extrase din ea, care vorbesc mai bine decît orice comentariu despre personalitatea şi idealurile lui Gustav Augustini: „Boala mea în stadiul în care mă aflu este, cred, incurabilă; dar să fie chiar curabilă, ar cere o aşa cură specială şi îndelungată, încît aş cădea orişicum spre sarcină grea... Cu mult regret mă hotărăsc la pasul fatal, deoarece, dacă aş fi sănătos şi în putinţa de a lucra, aş avea încă multe de îndeplinit; cu regret atît mai mare fiindcă-mi stă mai limpede ca nicicînd pînă acum în viaţă-mi dezvoltarea evenimentelor într-un viitor relativ apropiat; văd cu siguranţă biruinţa cauzei drepte naţionale a fiecăruia, ba chiar o slăbire a luptelor naţionale... Vă rog pe toţi şi în special pe dta, să mă îngropaţi după „legea românească", să-mi faceţi un locşor în cimitirul românesc printre D-tre..."[31].

Dorinţa de a muri printre români şi a rămîne după moarte în pămîntul românesc constituie o dovadă emoţionantă a gradului în care G. Augustini se identificase cu aspiraţiile naţionale ale poporului nostru. Desigur, a continuat să se simtă slovac, dar anii îndelungaţi de luptă alături de români, activitatea sa care, în tot ce are mai valoros, s-a desfăşurat în mijlocul românilor, l-au făcut să vorbească, să scrie şi să simtă româneşte. Sinteza slovaco-română pe care o realizase în el însuşi, G.Augustini a vrut să o realizeze şi între cele două popoare. A fost ajutat în aceasta de un entuziasm extraordinar, de o pasiune rar întîlnită. Dăruirea totală pentru o cauză a făcut din ziaristul slovac un simbol al înfrăţirii între cele două popoare, de asemenea un simbol al alianţei naţionalităţilor: români, slovaci şi sîrbi.

---

[29] G. Augustini, *Solidaritatea naţionalităţilor*, în „Tribuna poporului", II (1898), nr. 65 (5/17 aprilie).

[30] G. Augustini, *Národnostná otázka pod Bánffy a po ňom*, în „Hlas", I (1899), nr. 12, p. 353—362.

[31] Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu, fond V. Mangra, doc. 269, scrisoarea lui G. Augustini către V. Mangra din 25 ianuarie 1900.

Mesajul lăsat de Gustav Augustini este însă mai cuprinzător. În condiţiile existente la sfîrşitul secolului trecut era necesară şi posibilă o luptă unită a celor trei popoare amintite. Credem însă că, aşa cum reiese şi din ultima scrisoare adresată lui V.Mangra, idealul lui G.Augustini era triumful definitiv al ideii naţionale şi în acelaşi timp o deplină înţelegere între toate naţiunile. El însuşi a fost unul dintre oamenii cei mai potriviţi pentru a milita în vederea unei asemenea înţelegeri. Trăind, de-a lungul existenţei sale, în mai multe ţări, în mijlocul mai multor popoare, le ştia obiceiurile, idealurile şi cunoştea un număr impresionant de limbi : slovaca, ceha, rusa, sîrba, romàna, maghiara, germana, franceza. Viaţa şi-a dăruit-o înţelegerii şi prieteniei între popoare.

# ANTIFASCISMUL MASELOR POPULARE, FACTOR HOTĂRÎTOR AL ÎNTÎRZIERII INSTAURĂRII DICTATURII FASCISTE ÎN ROMÂNIA

DE

Gh. I. IONIȚĂ

În cuvîntarea rostită cu prilejul celei de-a 45-a aniversări a creării Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al C.C. al P.C.R., caracterizînd viața politică a României interbelice și mai ales perioada care a urmat luptelor eroice proletare din 1933, aprecia că *„eroica luptă dusă în acei ani de partidul comunist în fruntea clasei muncitoare și a unor largi forțe progresiste sub steagul democrației și independenței țării, atitudinea lucidă a unor grupări politice ale claselor conducătoare au stăvilit pentru un timp ascensiunea spre putere a organizațiilor fasciste și înrobirea țării Germaniei naziste"*[1].

Consistența acestei aprecieri, probată cu forța de convingere a concluziilor desprinse din analiza tumultuoasei vieți politice a României din perioada premergătoare celui de-al doilea război mondial, rezultă pregnant din rezultatele cercetărilor istorice întreprinse în țara noastră în ultimul sfert de veac[2].

Preocuparea istoricilor pentru investigarea științifică a problematicii extrem de complexe a perioadei interbelice s-a dovedit, mai ales în ultimii ani, tot mai insistentă. Au fost publicate în acest sens numeroase lucrări, studii și articole, la elaborarea cărora a contribuit un cerc larg de istorici, cercetători ai istoriei patriei, a istoriei partidului comunist, a mișcării revoluționare, democratice și antifasciste.

În intenția de a deschide mai larg viziunea asupra problemei deosebit de importante pe care o abordăm în acest studiu și cu dorința de

---

[1] Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, în *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, Edit. politică, 1968, p. 371.

[2] În numărul 6/1969 al revistei „Anale de istorie" am avut prilejul de a ne referi pe larg la rezultatele obținute în ultimul sfert de veac în cercetarea științifică a istoriei contemporane a României.

„STUDII", tomul 23, nr. 5, p. 927–953, 1970.

a contribui la precizarea unor concluzii rezultate dintr-o cercetare efectuată timp de mai mulți ani, ne vom strădui să argumentăm în cele ce urmează teza potrivit căreia antifascismul maselor populare din România a constituit factorul hotărîtor al întîrzierii instaurării unei dictaturi fasciste în această țară.

Este bine cunoscut faptul că fascismul nu a fost o mișcare apărută independent în țara noastră, ci rezultatul exercitării unor influențe de această natură pornite din alte zone și țări de pe continentul european. Orientarea unei părți a cercurilor oligarhice spre lichidarea democrației parlamentare și înlocuirea ei prin dictatură a fost, după cum se știe, un fenomen internațional, generat pretutindeni de aceeași cauză fundamentală : agravarea contradicțiilor de clasă.

Ascensiunea unui curent de dreapta sau de extremă dreaptă în diferite țări încuraja forțele reacționare de pretutindeni. Între mișcările fasciste îndeosebi s-au stabilit de timpuriu relații, acordîndu-și sprijin reciproc și împrumutîndu-și unele altora din arsenalul ideologic, din formele și din metodele de acțiune folosite. Un rol mare au avut în acest sens regimurile fasciste și dictatoriale instaurate în deceniul al treilea și la începutul deceniului al patrulea în Portugalia, Italia și Germania.

Este neîndoielnic că, pretutindeni unde a existat fascism, una dintre principalele „arme" ale acestuia, un element central al propagandei lui demagogice, a fost exaltarea ultranaționalismului. Hitler prezenta imaginea unei Germanii Mari și a unei lumi dominate de Germania și de arieni. Mussolini visa la un nou imperiu roman. Japonia năzuia să domine Răsăritul și chiar mai mult. Mișcările fasciste din diferite țări — ustașii din Croația, naționaliștii din Serbia, Garda de fier din România, fasciștii și extrema dreaptă din Polonia și Ungaria, Crucile de foc din Franța și cercurile fasciste din celelalte țări din Europa occidentală — erau prin excelență profund șovine. Naționalismul extremist, rasismul, visurile de imperiu și de dominație asupra unor regiuni mari ale lumii se aflau în centrul ideologiei fasciste.

Și toate acestea, știut este, se creau sub masca celui mai „pur" patriotism. În Franța, de pildă, grupările burgheze de dreapta și diferitele grupări fasciste (cum este cazul amintitelor Cruci de foc), în timp ce afirmau că sînt superpatriote, nu numai că s-au ridicat împotriva drepturilor democratice cucerite în decursul a zeci de ani de luptă, dar au negat și au respins întregi sectoare largi ale istoriei și culturii franceze : revoluția franceză din 1789—1792, tradițiile revoluționare din 1830 și 1848, Comuna din Paris, materialiștii din secolul al XVIII-lea, pe Diderot și pe ceilalți semeni ai lui, lucrările și învățămintele lui Voltaire, întreaga contribuție în istorie și cultură a clasei muncitoare și a oamenilor muncii francezi.

Istoricii și-au pus adeseori întrebări firești, căutînd să afle cauzele care au determinat răspîndirea fascismului în atît de multe țări și mai ales victoria lui de proporții în Germania. Desigur, un răspuns complet la asemenea întrebări majore nu se poate formula decît la capătul unei analize complexe și atotcuprinzătoare[3]. Ceea ce dorim să subliniem aici

[3] Din cele ce s-au scris și publicat pînă acum cu privire la nașterea și dezvoltarea fascismului în România, în mod deosebit dorim să remarcăm abordarea problemei de către Lucrețiu Pătrășcanu în cunoscuta sa lucrare *Sub trei dictaturi*, „Forum", 1944, p. 36—64.

este numai o concluzie la care am ajuns printr-un studiu de mai mulţi ani, şi anume că *fascismul de pretutindeni a progresat în împrejurările în care popoarele şi în primul rînd factorii răspunzători de conducerea destinelor acestor popoare nu au înţeles marea importanţă a apărării democraţiei burgheze şi a luptei pentru lărgirea ei sub capitalism ca parte a luptei pentru progres, iar dacă ne referim la mişcările comuniste, revoluţionare, antifasciste, ca parte a luptei pentru socialism.* Dar, pentru a înţelege mai profund lucrurile, să detaliem în cele ce urmează subiectul pe care ni-l propunem spre analiză.

★

Încă în primii ani care au urmat încheierii primului război mondial, viaţa politică a ţării avea să înregistreze acţiunea de coloratură naţionalistă şi antisemită, cu evoluţii deschise spre fascism, acţiune în fruntea căreia se situa în calitate de ideolog şi practician profesorul ieşean A.C. Cuza. „Haina antisemitismului sub care s-a născut fascismul în România a sporit în mod deosebit simpatia unei părţi a cercurilor de dreapta pentru noul curent, în acea perioadă cînd orice diversiune era bine venită pentru a abate atenţia maselor de la problemele majore care le frămîntau"[4].

Spre cinstea lor, mişcarea revoluţionară, Partidul Comunist Român, încă în momentele în care pentru prima oară fascismul se strecura în viaţa politică a ţării prin acţiuni şi mijloace nu întotdeauna dintr-o dată sesizabile, au intuit primejdia reprezentată de acesta, caracterul său reacţionar, antipopular şi antinaţional, stigmatizîndu-l în faţa maselor şi chemîndu-le pe acestea să-i riposteze vehement. Inspirat din curente asemănătoare prezente în alte ţări, şi în primul rînd în Italia, „fascismul — citim în organul de presă central al P.C.R. încă la 7 decembrie 1922 — caută să-şi găsească imitatori şi la noi. Guvernul îl încurajează... Dacă guvernul protejează pe aţîţătorii la pogromuri, muncitorimea are datoria să înăbuşe aşa cum se cuvine încercările fasciste ale bandelor antisemite". Acelaşi ziar privea mult mai larg problema atunci cînd, într-un alt număr al său, preciza : „Aşadar, fascismul, care s-a dezvoltat în Italia şi a apărut în diferite alte state burgheze, îşi face apariţia şi la noi ca un fenomen firesc al dezvoltării capitalismului, care, simţind că-i scapă puterea statului din mînă, îşi formează bande plătite pentru susţinerea sa şi înfrîngerea muncitorimii. Proletariatul din România va avea deci de luptat şi împotriva teroarei guvernamentale, ca şi în contra bandelor plătite de capitalişti şi susţinute de guvern"[5].

Izvorît din aceeaşi poziţie înaintată conformă stării de spirit a maselor celor mai largi, Comitetul secţiunii Bucureşti a P.C.R. a lansat la începutul anului 1923 un viguros apel adresat clasei muncitoare şi tuturor oamenilor de bună-credinţă pentru a se organiza în vederea apărării drepturilor şi libertăţilor democratice supuse atacurilor extremei drepte[6].

Analizînd asemenea prime reacţii, dar deosebit de semnificative prin conţinutul lor, se poate concluziona că mişcarea antifascistă din România îşi are originile îndepărtate în efervescenţa revoluţionară din primii ani

---

[4] Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, Bucureşti, Edit. politică, 1970, p. 18.

[5] „Socialismul", an. XVII, nr. 188 din 25 septembrie 1922.

[6] Ibidem, an. XVII, nr. 10 din 4 februarie 1923. În valoroasa lucrare amintită mai sus, Al. Gh. Savu consideră cu justeţe acest apel drept unul din primele documente cu caracter antifascist lansate de forţele democratice din România.

postbelici, atunci cînd a apărut ca o ripostă împotriva agitațiilor adepților fanatici ai lui A.C.Cuza și ai celor cîțiva sprijinitori ai acestuia. Concluzia nu ar fi deplin întemeiată dacă nu i-am adăuga totodată opinia potrivit căreia mișcarea antifascistă incipientă din România acelor ani a purtat în sine și o pronunțată tentă demascatoare și protestatară față de ascensiunea fascismului în Italia. De aici desprindem caracterul internaționalist pe care mișcarea antifascistă din România și-l imprima sieși încă pe primele trepte ale apariției și dezvoltării sale.

Departe de a înregistra succese răsunătoare nici în influențarea maselor, nici în convertirea unor exponenți ai cercurilor politice marcante, preocupate în acea etapă de probleme mult mai arzătoare pentru stabilizarea propriilor poziții șubrezite în urma avîntului revoluționar din anii de după primul război mondial, fascismul s-a extins totuși în perioada următoare și, ceea ce reține atenția, s-a închegat din punct de vedere organizatoric. Astfel, în cadrul unui congres deschis la Iași la 4 martie 1923, s-au pus bazele grupării fasciste denumite „Liga apărării național-creștine" (L.A.N.C.), sub conducerea lui A.C.Cuza[7]. În fruntea grupării de tineret a ligii a activat încă de la începuturi Corneliu Zelea Codreanu, organizatorul manifestațiilor și pogromurilor antisemite, care au fost puse la cale atît atunci, cît și în anii următori.

Clasa muncitoare, masele largi în general au primit încă de la început cu vie dezaprobare acțiunile banditești, huliganice ale elementelor declasate cuprinse în rîndurile acestei ligi. Guvernul liberal însuși a simțit nevoia să ia unele măsuri de ordine atunci cînd a constatat că elementele fasciste depășeau cu mult limitele inițial admise și formele de activitate scontate. Riposta căpeteniilor fasciste a fost pregătită însă fără șovăire, în toamna anului 1923 fiind pusă la cale organizarea unui complot care urmărea suprimarea a șase miniștri. În fruntea acțiunii se afla același invariabil Corneliu Zelea Codreanu.

În împrejurările în care huliganismul bandelor fasciste și împingerea „glumei" pînă la adevărate asasinate politice au rămas nepedepsite de autorități, patru ani de activitate deșănțată fiind considerați suficienți pentru o demonstrație de această natură, în 1927 Corneliu Zelea Codreanu avea să părăsească „Liga apărării național-creștine" și să înființeze la 24 iunie, împreună cu adepții săi fanatici, o nouă organizație teroristă, „Legiunea arhanghelului Mihail"[8]. Pe actul de naștere al noii grupări politice era înscrisă de la început crima, iar violența i-a rămas metodă forte de acțiune în tot restul existenței sale. Însăși Siguranța generală a statului avea să aprecieze cîțiva ani mai tîrziu, în 1938, că „în acest mod un asasinat a constituit geneza organizației «Arhanghelului Mihail», care s-a născut cu un viciu congenital, păstrat pînă în zilele de față"[9].

Treptat această grupare teroristă avea să se consolideze, în limite care aveau s-o mențină însă constant departe de a-și stabili contacte și influență însemnată în masele largi populare și mai ales în rîndurile claselor a căror ostilitate față de fascism nu a contenit să se afirme, în

---

[7] Ernst Nolte, *Les mouvements fascistes d'Europe de 1919 à 1945*, „Calmann — Lévy", 1969, p. 241.

[8] Ernst Nolte, *op. cit.*, p. 243.

[9] Arh. M.A.I., dos 110 237, vol. 13, f. 60 (citat de Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 20).

cele mai multe din împrejurări, în maniere care purtau amprenta vehemenței, a protestului manifest. Totuși, așa cum afirmă cu justețe Henri Prost, în acei ani ofensiva fascistă codrenistă s-a întețit treptat. ,,În însuși sînul guvernului el a găsit sprijinitori puternici. În 1926 el a beneficiat de sprijinul Ministerului de Interne, pe care-l conducea Goga. El a beneficiat apoi de sprijinul mai discret al lui Vaida-Voievod, care va recunoaște el însuși că a încurajat propaganda naționalistă pentru a contracara agitația muncitorească. Codreanu — conchide Henri Prost — a putut deci în toată liniștea să-și întărească pozițiile"[10].

Într-un asemenea context politic, în perioada crizei economice din 1929-1933, gruparea codrenistă a procedat la schimbarea denumirii sale în Gardă de fier, considerată mai aptă pentru a agita spirite și a răvăși în acea etapă conștiințele celor mai ușor de convertit. ,,Fenomenul cel mai caracteristic al tendințelor ultrareacționare promovate de cercurile oligarhiei române îl constituie crearea organizației teroriste de tip fascist. «Garda de fier» și impunerea ei în viața politică a țării — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, caracterizînd semnificația apariției pe arena politică a mișcării fasciste sub noua ei titulatură. — Mișcarea legionară, agentura hitlerismului în România, aservită în întregime imperialismului german, a dus o politică profund antinațională, prejudiciind grav interesele poporului român. În cîrdășie cu reprezentanții burgheziei monopoliste, ea a trădat interesele poporului, a subordonat țara dominației Germaniei hitleriste, punînd în pericol însăși existența României ca stat independent și suveran"[11].

O dată cu ,,reorganizarea" principalei grupări fasciste din România, reorganizare căreia i s-a asigurat o largă acțiune propagandistică ale cărei încheieri se cufundau în aceleași tenebre ale demagogiei sociale și politice proprii fascismului de pretutindeni și dintotdeauna,s-a procedat la gruparea adepților pe cuiburi, la introducerea unei ierarhii împrumutate cu intenții mărturisite din arsenalul hitlerist, abundent la acea dată în mijloace dintre cele mai ,,rafinate" de distragere a maselor de la problemele fundamentale prin orientarea atenției lor înspre aranjamente politice intens regizate în vederea obținerii unor efecte cu pronunțat iz de stupefiant.

Grație unora asemenea manevre, gruparea gardistă a reușit în 1932 să obțină chiar trimiterea primilor săi reprezentanți în parlamentul țării, moment de tristă amintire, insuficient stigmatizat în scrierile istorice sau de altă natură de pînă acum. În viața parlamentară burgheză tradițională a țării se infiltra în acele momente morbul fascist, apăreau primele semne vizibile ale unor alterații, care, nestăvilite, îi puteau deveni fatale.

Paralel cu Garda de fier, pe o pistă mai moderată a continuat să evolueze în viața politică a țării a doua grupare fascistă mai importantă, ,,Liga apărării național-creștine" a lui A.C.Cuza.

---

[10] Henri Prost, *Destin de la Roumanie*, Paris, 1954, p. 63.
[11] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 368—369.

Ambele grupări și alte cîteva care au luat ființă în acei ani sau ulterior* au beneficiat pe diverse planuri — în unele momente mai vizibil, alteori în forme mascate — de îngăduința autorităților, de sprijinul unor moșieri, capitaliști, al unor politicieni de diverse nuanțe. „Cercuri politice influente, aparținînd vechilor partide burgheze, nu se temeau de concurența pe care le-o făceau grupările fasciste, prea slabe pentru a le periclita pozițiile dominante deținute în viața politică"[12]. Este în afara oricărei îndoieli că, situîndu-se pe pozițiile parlamentarismului, aceste cercuri nu erau de acord cu ideologia și cu orientarea spre dictatura fascistă a acestor grupări, dar pentru ele pericolul venea nu din partea grupărilor fasciste, ci a mișcării revoluționare, a forțelor progresiste, spre înăbușirea cărora își concentrau toată atenția. Acestui scop, existența și activitatea grupărilor fasciste nu numai că nu-i dăuna, dar, dimpotrivă, îi aduceau servicii deosebit de mari. Aceasta cu atît mai mult, cu cît, prin atacurile teroriste împotriva mișcării revoluționare și a unor elemente democratice, fascismul completa gama măsurilor represive întreprinse de organele polițienești ale statului.

Deceniul al patrulea al secolului nostru, jalonat de marea criză economică din 1929—1933 și de începutul celui de-al doilea război mondial, a constituit, cum se știe, pentru întreaga omenire o perioadă de profunde frămîntări sociale și politice, care reflectau, pe de o parte, ascuțirea contradicțiilor fundamentale ale capitalismului, instabilitatea lumii burgheze, iar pe de altă parte viguroasa ridicare la luptă a forțelor democratice și progresiste.

Pe plan internațional, în timpul și în anii următori crizei economice s-au conturat tot mai mult grave amenințări din partea statelor fasciste -militariste la adresa păcii, la adresa suveranității și independenței multor popoare, prevestind viitoarea conflagrație mondială. Consolidarea fascismului în Italia, instaurarea dictaturii hitleriste în Germania, alianța dintre acestea două și Japonia militaristă au dus la schimbarea raportului de forțe pe plan internațional, la accentuarea tendințelor de reîmpărțire a sferelor de influență și a coloniilor, de cotropire a unor teritorii străine. Transformată în centrul celor mai reacționare forțe ale imperialismului, Germania nazistă a devenit principala primejdie pentru securitatea și pacea generală, pentru libertatea popoarelor. Se nășteau și se activizau în diverse țări noi organizații fasciste și militariste puse în slujba fascismului războinic, organizații serios impulsionate de instalarea lui Hitler la putere în Germania.

Așa s-au petrecut lucrurile cu Garda de fier, devenită coloana a cincea a hitlerismului în România, precum și cu celelalte grupări și orga-

* Amintim în acest sens în primul rînd grupările hitleriste care au acționat în România sub directa îndrumare a NSDAP Auslandsorganisation (Secțiunea pentru străinătate a Partidului Național Socialist German) și a DAF (Frontul muncii germane). Ne referim la „Hitler Jugend", „Evanghelischer Frauenverein", „Reichsdeutsche Frauenschaft", „Österreichischer Club" și altele. Ne referim de asemenea la organizațiile hitleriste care acționau printre cetățenii de naționalitate germană din România, conduse de Hans Otto Roth („Frontul unității germanilor din România") și de Fritz Fabricius („Deutsche Volkspartei in Rumänien"). Amintim de asemenea „Cruciada românismului", „Svastica de foc" și menționăm existența altor cîteva organizații sau grupări fasciste a căror influență politică și număr de membri au fost cu totul neînsemnate.

[12] Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 21.

nizaţii fasciste. Garda de fier, organizaţie teroristă, criminală, lipsită de principii şi de ideologie, care, după aprecierea şefului ei însuşi trebuia să fie „mai degrabă o şcoală sau o armată decît un partid politic"[13], a făcut în acea perioadă eforturi desperate pentru a-şi menţine prozeliţii — tulburaţi şi ei de amploarea marilor bătălii revoluţionare aflate la ordinea zilei — în nebuloasa misticii, în marasmul izvorît din îmbinarea hibridă a fanatismului religios cu demagogia deşănţată. Legionarii au recurs tot mai mult la „rezolvarea" problemelor lor cu ajutorul unor lozinci grandilocvente: „veac nou legionar", „sfîntă tinereţe legionară", „moartea — cea mai sfîntă nuntă dintre nunţi", sau cu împrumuturi din textele sacre: „ecumenicitate naţională", „învierea neamului", noţiuni de neluat în seamă în arena politică, unde, de regulă, nu se validează istoric decît soluţiile conforme cu realitatea.

Folosind prejudecăţile religioase şi bizuindu-se pe apreciabila doză de obscurantism a păturilor înapoiate, în special a celor de la sate, erijîndu-se în apărători ai religiei, în „cavaleri ai crucii", în purtători ai „războiului sfînt" împotriva comunismului, acţionînd adesea sub patronajul regelui şi al guvernanţilor, legionarii regizaseră şi pînă atunci, dar după 1933 aveau s-o facă şi mai intens, tot felul de minuni dumnezeieşti, sfinţirea de troiţe ale Gărzii de fier, depuneri de jurăminte legionare în cadrul unor procesiuni religioase etc.

Propovăduitori obişnuiţi ai cultului morţii, ai terorii şi rasismului, ai sadismului nedisimulant, ai urii faţă de om, altoită pe egocentrism şi pe megalomanie, legionarii au folosit instalarea lui Hitler la putere în Germania în scopul intensificării propagandei lor deşănţate şi, fără nici o sfială, au militat consecvent pentru apropierea treptată a României de Germania hitleristă pînă la subordonarea ţării intereselor imperialismului revanşard şi revizionist hitlerist. De altfel, Corneliu Codreanu, căpetenia Gărzii de fier, nu o singură dată în acei ani şi chiar în împrejurări hotărîtoare pentru soarta ţării a afirmat public că, „în 48 de ore de la biruinţa mişcării legionare, România va avea o alianţă cu Roma şi Berlinul"[14].

Fireşte, acesta urma să fie preţul pentru sprijinul pe care Garda de fier şi celelalte grupări fasciste îl primiseră permanent din partea Reichului hitlerist[15].

---

[13] Klaus Charlie, *Die Eiserne Garde*, Berlin, 1939, p. 43. Această grupare fascistă n-a avut un program propriu-zis şi nici o ideologie în sensul unui sistem de idei distinctă de a altor partide fasciste. Lipsa programului decurgea din însăşi concepţia generală a fasciştilor, care, neadmiţînd lupta de opinii, înlocuiau principiul argumentării ştiinţifice cu acela al supunerii oarbe faţă de „căpitan" şi de ordinele lui.

[14] Vezi, de exemplu, „Buna-vestire", an. I, nr. 225 din 25 noiembrie 1937.

[15] Numeroase documente atestă legăturile strînse existente între Hitler şi Garda de fier în anii premergători celui de-al doilea război mondial. O scrisoare a ambasadorului german în România, Fritz Fabricius, adresată secretarului de stat von Weizsäcker arăta în acest sens: „Procesul lui Codreanu (din mai 1938. — *n.n.*), care fără îndoială va fi urmat de alte procese analoge ale şefilor Gărzii de fier, este pentru noi foarte neplăcut. Pe de o parte, din cauza documentului care a fost găsit la Codreanu şi cu ajutorul căruia vrea să dovedească relaţiile cu Führerul, pe de altă parte pentru că printre membrii Gărzii de fier urmărite sînt cei a căror ideologie se apropie cel mai mult de a noastră" (*Les archives secrétes de la Wilhelmstrasse*, vol. II, Paris, 1954, p. 318—319).

Pentru a se infiltra în sînul maselor, al muncitorilor în primul rînd, legionarii au lansat în mod demagogic o serie de lozinci de real interes în acele vremuri şi cu care, gîndeau ei, puteau mai uşor converti conştiinţele. Aşa era lozinca : „pîine pace, dreptate; nici pîine fără muncă, nici muncă fără pîine; contra exploatării capitaliste". Ţăranilor li se adresau cu „omul şi pogonul", „înnobilarea muncii" sau cu „ţăranii trebuie să stăpînească avutul pe care-l creează", deşi nu-şi propuneau nici să exproprieze moşierimea şi nici să împroprietărească ţărănimea muncitoare.

Adevărata faţă a Gărzii de fier a rezultat însă efectiv din practica istorică : nicicînd ea nu a acţionat pe linia îndeplinirii unor asemenea promisiuni larg trîmbiţate în masă.

Nu puţine la număr au fost încercările făcute pe plan „ideologic", în momentele care au urmat instaurării hitlerismului la putere în Germania de a se da un suport „teoretic" curentelor care preconizau instaurarea şi în România a unui regim de dictatură fascistă. Au fost traduse în acest scop o serie de lucrări apărute în Italia fascistă şi în Germania hitleristă, publicîndu-se totodată şi unele producţii „originale", ca, de exemplu, *România, stat corporativ* (1933) şi *Le siècle de corporatisme* (1934) de Mihail Manoilescu, *Sistem de politică corporativă* de I. Rădulescu, *Problema noilor elite* (1933) de G. Brătianu, *Mustul care fierbe* de O. Goga etc. Străbătute de la un capăt la altul de idealism, propagînd concepţii rasiste şi mistice, cultul „eroilor" şi al „elitelor", care aveau „chemarea" istorică de a conduce „gloatele", aceste lucrări reprezentau de cele mai multe ori compilaţii, cu vizibile trăsături eclectice.

Încercările repetate ale fasciştilor autohtoni, încurajaţi de semenii lor de peste hotare, de a intra într-o ofensivă care să-i conducă pînă la instaurarea în România a unei dictaturi făţişe s-au izbit însă şi în această perioadă ca de un zid de ostilitatea maselor largi faţă de fascism, de hotărîrea acestora de a apăra cu preţul oricăror sacrificii aşezămintele democratice ale ţării, integritatea teritorială, independenţa şi suveranitatea ei naţională.

În acest context, evident, în faţa Partidului Comunist Român, forţa cea mai activă şi mai consecventă din întreg peisajul vieţii politice interbelice, se ridica imperativul major al dezvăluirii marilor primejdii reprezentate de fascism, punerea maselor largi la adăpost faţă de pericolul fascist. „În aceste împrejurări — sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu —, Partidul Comunist din România, exprimînd interesele vitale ale maselor largi, militează activ pentru unirea tuturor forţelor democratice şi patriotice ale poporului pentru apărarea independenţei şi suveranităţii ţării" [16].

Obiectivele sub care s-a desfăşurat activitatea pentru unirea tuturor acestor forţe — lupta contra stării de asediu şi a cenzurii, pentru dezarmarea organizaţiilor fasciste şi interzicerea activităţii lor, pentru amnistierea deţinuţilor comunişti şi antifascişti, pentru apărarea integrităţii fruntariilor naţionale, a independenţei şi suveranităţii patriei etc. — interesau în mod firesc masele cele mai largi : clasa muncitoare, ţărănimea, intelectualitatea, studenţimea, funcţionărimea, meseriaşii, micii întreprinzători, pensionarii, în general păturile mijlocii, inclusiv o parte a bur-

[16] Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, p. 369.

gheziei, neliniştită de perspectivele sumbre ale aservirii ţării intereselor Germaniei hitleriste. Pornind de la asemenea considerente, comuniştii, organizaţiile de masă legale conduse sau influenţate de P.C.R. au putut înregistra în perioada tratată succese deosebite în mobilizarea maselor la acţiuni pe cele mai diferite probleme şi în jurul unor variate revendicări general-democratice, antifasciste, antihitleriste.

Acest lucru a fost posibil numai ca urmare a unor intense şi permanente eforturi făcute în cadrul mişcării antifasciste de către clasa muncitoare şi de alte pături şi categorii sociale. Mişcarea antifascistă a cunoscut o amploare deosebită în ţara noastră şi s-a materializat în forme bine organizate îndeosebi în anii ce au urmat eroicelor lupte ale ceferiştilor şi petroliştilor din ianuarie-februarie 1933, iniţiate şi conduse de partidul comunist. Creşterea forţei de atracţie a proletariatului şi a prestigiului P.C.R. în cursul acestor mari bătălii de clasă a constituit fondul pe care ulterior au avut loc noi şi noi regrupări ale forţelor sociale şi politice angajate efectiv în frontul luptei antifasciste, pentru democraţie şi pace. Orientîndu-se just în acele împrejurări, P.C.R. sublinia că o reală apărare a maselor populare împotriva pericolului fascist, împotriva acţiunii teroriste, huliganice, distructive a legionarilor şi altor elemente fasciste putea fi asigurată numai în condiţiile grupării în jurul clasei muncitoare a tuturor păturilor sociale asuprite şi ameninţate de ofensiva forţelor reacţionare, fasciste.

Valorificînd experienţa pozitivă a luptelor proletare din 1933, P.C.R. a reuşit în perioada următoare să activizeze, în jurul clasei muncitoare, ţărănimea, intelectualitatea progresistă, funcţionărimea nevoiaşă, studenţimea democrată, micii întreprinzători, pensionarii, invalizii de război, mase largi de cetăţeni, bărbaţi şi femei, tineri şi vîrstnici pentru crearea unui front democratic capabil să apere interesele celor mai largi pături sociale, capabil să creeze o opinie de masă împotriva fascismului. Pentru aceasta, partidul comunist s-a sprijinit, în anii premergători celui de-al doilea război mondial, pe un însemnat număr de organizaţii de masă democratice, dintre care o intensă activitate şi rezultate deosebite au obţinut : Comitetul naţional antifascist, Frontul plugarilor, Comitetul antirăzboinic, Liga muncii, Madosz-ul, Blocul democratic, comitetele cetăţeneşti, comitetele pentru apărarea antifasciştilor, patronajele populare, Grupul avocaţilor democraţi, Frontul feminin, Uniunea democratică etc. [17].

În lupta împotriva fascismului, clasa muncitoare s-a afirmat în România drept clasa socială fundamentală, forţa principală. Sub conducerea Partidului Comunist Român, forţa politică fundamentală a mişcării antifasciste, clasa muncitoare a activat hotărît pentru a antrena în această luptă alte pături şi categorii sociale în vederea concentrării lor pe o platformă comună a Frontului popular antifascist. Din păcate, pînă acum în literatura de specialitate din ţara noastră nu a apărut o lucrare care şi-ar justifica cu totul utilitatea şi care ar trebui să se numească fără îndoială *Clasa muncitoare — forţa socială fundamentală a mişcării antifasciste din*

[17] Cu privire la activitatea desfăşurată de aceste organizaţii în perioada amintită vezi, în „Anale de istorie”, nr. 1/1969, p. 31—52, articolul lui Gh. I. Ioniţă, *Organizaţiile democratice create, îndrumate şi influenţate de P.C.R — rezervor de cadre şi energii revoluţionare, mijloc important de stringere a legăturilor partidului cu masele în anii 1921—1944*.

*România.* Au apărut însă numeroase studii, articole și comunicări, care constituie tot atîtea contribuții la elucidarea problemei enunțate și în același timp părți componente ale unei viitoare monografii pe problematica enunțată mai sus [18].

O atenție din ce în ce mai mare a acordat partidul comunist întăririi legăturilor sale cu satele [19]. Alături de obiectivul de mare interes pentru țărănime, lupta pentru pămînt, lupta împotriva primejdiei fasciste a constituit pentru partidul comunist o a doua pistă principală pe care s-a întîlnit cu țărănimea. Nu au fost puține la număr prilejurile în care lupta antifascistă a trecut chiar pe primul plan în cadrul unora dintre acțiunile țărănești. Din multitudinea întrunirilor, a manifestațiilor și a celorlalte acțiuni de acest gen desfășurate în acei ani, reținem cu titlul de exemplu una dintre ele, desfășurată la 8 februarie 1936 la Turnu-Severin. Aici, în cadrul unei întruniri convocate de Blocul democratic, organizație de masă legală condusă de P.C.R., au participat delegați ai țăranilor din 16 comune. Luînd cuvîntul, Athanase Joja, secretarul general al Blocului democratic, „a salutat pe participanți, scoțînd în relief importanța acțiunii pornită de membrii țărani ai Blocului (democratic. — *n.n.*) care au înțeles să trezească pe frații lor de muncă la conștiința drepturilor lor". „Țărănimea — spunea el în continuare — trebuie să înțeleagă că salvarea nu-i poate veni de la ciocoime, ci numai de la o acțiune comună a păturilor exploatate : țărănimea și muncitorimea". Luînd cuvîntul din partea partidului comunist, Ilie Pintilie, secretar al C.C. al P.C.R., arăta în continuare : „Trebuie să luptăm pînă la ultima suflare împotriva fascismului, fiindcă pătura producătoare orășenească și sătească vor suferi grozav de pe urma lui". Concluzia cu care se încheia această semnificativă întrunire era simbolic exprimată în cuvîntul muncitorului metalurgist Nicolae Cristea. Rezolvarea situației grele prin care trecem, spunea el, o vom găsi „numai unind forțele țărănești și muncitorești în lupta pentru o adevărată democrație muncitorească și țărănească, strîns legate într-un front popular antifascist" [20].

Cum este și normal, pe planul demascării fascismului și al luptei practice împotriva lui, o contribuție de seamă au adus-o intelectualii democrați, patrioți [21]. Într-o etapă de mari frămîntări sociale și politice ca cea

---

[18] Ne referim la *Lupta muncitorilor metalurgiști din România împotriva exploatării capitaliste și a pericolului fascist (1934 — februarie 1938)* de Gh. I. Ioniță și C. Botoran, în „Analele ...", nr. 3/1965, p. 52-68 ; *Acțiuni ale minerilor din Valea Jiului desfășurate împotriva exploatării capitaliste și a pericolului fascist în perioada 1934—1937*, de Gh. I. Ioniță, în „Analele...", nr. 6/1964, p. 14—26 ; *Date privind mișcarea grevistă în timpul dictaturii regale* de Al. Gh. Savu, în „*Analele...*", nr. 5/1963, p. 65—80 ; *Realizarea Frontului unic muncitoresc—moment de însemnătate istorică în lupta de eliberare a poporului român* de Gh. Țuțui, în „Anale de istorie", nr. 2/1969, p. 3—15.

[19] Vezi pe larg date privind această problemă în lucrarea *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, București, Edit. politică, 1969, p. 143—243.

[20] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 6, dos. 9 084, f. 119; dos. 1 190, f. 48—51.

[21] În literatura de specialitate, această concluzie se desprinde din numărul mare de lucrări, studii și articole publicate, dintre care ne rezumăm a aminti cu titlu de exemplu doar cîteva : Titu Georgescu, *Intelectuali antifasciști în publicistica românească*, Edit. științifică, 1967 ; I. M. Oprea, *Poziția unor personalități științifice și culturale din România față de problemele războiului, fascismului și independenței naționale*, în *Din lupta antifascistă pentru independența și suveranitatea României*, Edit. militară, 1969, p. 104—129; Gh. I. Ioniță, *Corpul didactic universitar — o prezență activă și eficientă în mișcarea democratică, antifascistă din România (1933 — 1944)*, în „Revista învățămîntului superior", nr. 1/1968, p. 16—28.

cuprinzînd anii la care ne referim, tot ce a avut mai de preţ intelectualitatea noastră — savanţi, scriitori şi artişti al căror renume depăşise de mult graniţele ţării — s-a situat de partea forţelor democratice, a militat prin fapta şi opera lor, în spiritul chemărilor partidului comunist, împotriva fascismului, a afirmat năzuinţele de independenţă şi de suveranitate ale poporului nostru, s-a ridicat împotriva înrobirii străine, a nesocotirii demnităţii naţionale. O trăsătură a antifascismului intelectualităţii româneşti a constituit-o faptul că manifestările sale nu erau izolate de mişcarea antifascistă a celor mai consecvente forţe ale democraţiei : clasa muncitoare şi organizaţiile sale.

Lupta împotriva ideologiei şi politicii fasciste a mobilizat tot ce avea mai bun intelectualitatea românească, care înţelegea că ora gravă a istoriei îi poruncea să-şi fixeze atitudinea. „Astăzi — scria Camil Petrescu în 1936 — oricărui intelectual i se cere să se pronunţe". În ce direcţie să se pronunţe? Răspunsul la această întrebare majoră purta girul autorităţii lui Mihail Sadoveanu, care arăta că datoria intelectualilor patrioţi era de a se situa „pe linia de progres pe care au urmat-o intelectualii din toate timpurile".

Nenumăraţi intelectuali de prestigiu au înfierat în acei ani fascismul şi hitlerismul în general, activitatea trădătoare antinaţională şi antipopulară a legionarilor şi a celorlalte organizaţii fasciste în special. Condamnarea Gărzii de fier era făcută de pe postamentul solid al intereselor vitale ale patriei, al apărării democraţiei, independenţei şi suveranităţii, a însăşi integrităţii statului naţional unitar român, grav ameninţată de fascism. „Dacă este un duşman al naţiunii, el este, pretutindeni ca şi la noi, fascismul — aprecia Lothar Rădăceanu în „Şantier" din 1 noiembrie 1933. — Nimic nu poate fi mai antinaţional decît hitlerismul, cel german în primul rînd şi, întocmai ca el, cel ce se dezvoltă sub o formă românească, sub ochii noştri în România". „Fascismul — menţiona Kovacs György în cotidianul clujean „Uj Szö" din 2 februarie 1936 — vrea să răpească nu numai pîinea muncitorului, pămîntul ţăranului sărac şi uneltele micului meseriaş, el vrea să nimicească şi ultimele rămăşiţe ale democraţiei din ţara noastră". În chip asemănător, Petre Constantinescu-Iaşi scria în „Buletinul mişcării antifasciste" din 12 noiembrie 1933 : „Oricum privim fascismul, el este un generator de războaie. El gestează cel mai groaznic război, acela al distrugerii totale pe bazele progresului tehnic. În faţa lui se ridică însă o pavăză uriaşă, care-l va zăgăzui : muncitorimea de la oraşe şi sate". În apărarea intereselor primejduite ale maselor muncitoare îşi ridica energic glasul şi Athanase Joja în articolul *Fascismul: expresie a capitalului monopolist*, publicat în „Cuvîntul liber" din 4 ianuarie 1936. „Aprecierea justă a fenomenului fascist — preciza el — nu reprezintă un simplu interes teoretic, ci o covîrşitoare importanţă practică. Lămurirea naturii fascismului, dreapta sa înţelegere, e o condiţie esenţială a unei juste tactici antifasciste a forţelor muncitoreşti şi democratice, ameninţate direct de ofensiva anticapitalistă a batalioanelor de asalt, comandate, prin mijlocirea ducilor, führerilor şi căpitanilor, de statul-major al marelui capital". N.D. Cocea, relevînd necesitatea stringentă ca „nebuniei lui Hitler" să i se pună capăt, cerea ca „tot tineretul, toţi proletarii şi intelectualii cu adevărat democraţi să se unească şi să înceapă o cruciadă a

păcii, a înfrățirii dintre popoare și a realizării unei democrații sincere" [22]. Ideile nobile ale luptei pentru apărarea păcii, periclitate de uneltirile războinice ale Germaniei hitleriste și ale sateliților săi, au fost permanent prezente în publicistica lui Geo Bogza. De ororile războiului pregătit cu febrilitate de Hitler, scria Geo Bogza în „Lumea românească" din 13 iunie 1938, „nimeni nu mai trebuie să se îndoiască. Această oribilă amenințare care planează asupra noastră e un motiv grav și e un motiv tragic pentru întreaga omenire de a se ridica din toate puterile împotriva războiului viitor".

Cu multă vigoare, profesorul comunist Ilie Cristea scria în articolul *Imponderabilul decide*, apărut în „Cuvîntul liber" din 11 aprilie 1936: „Unii susțin orientarea spre Germania fără să le pese prea mult de integritatea hotarelor. În numele naționalismului intransigent, ei sînt dispuși să accepte pentru țară și situația de colonie germană, numai ordinea capitalistă să rămînă în ființă. Dacă nu mai pot fi patroni, se mulțumesc să se transforme în lachei. Presa lor cade în extaz în fața erupțiilor isterice ale cancelarului german". Avertizînd căpeteniile organizațiilor fasciste, elemente iresponsabile și trădătoare, asupra gravelor primejdii la care expuneau țara, semnatarul acestor rînduri conchidea: „Cei care se lasă atrași în mirajul puterii germane vor avea să-și regrete gestul".

Dezvăluind primejdia pe care o reprezenta fascismul pentru cultură, George Macovescu asocia în „Cuvîntul liber" din 25 mai 1935 semnificația acestui lucru cu situația existentă în Germania hitleristă, unde, în acele momente de dominație a fascismului, „prostia a luat locul inteligenței, incapacitatea a detronat cultura, brutalitatea a luat locul simțirii și forța musculară pe acela al gîndirii". În dorința de a insufla încredere în opinia publică din România asupra inevitabilității înfrîngerii fascismului, marele muzician George Enescu își exprima în „Cuvîntul liber" din 17 martie 1934 convingerea fermă potrivit căreia „cultura va trăi... Prea e mare patrimoniul ce l-au acumulat atîtea secole de trudă și credință pentru a face dintr-o dată *TABULA RASA* din tot ce am strîns și am asimilat. Impasuri a mai avut omenirea. Și le-a răzbit pe toate cu o vitalitate eroică. Nu-i va lipsi curajul nici de data aceasta. Trebuie să credem că vom *ÎNVINGE*".

Pe măsură ce primejdia hitleristă creștea în întreaga Europă, în momentele în care sub amenințările urgiei fasciste popoarele se mobilizau tot mai activ în vederea organizării rezistenței, în România intelectualitatea progresistă s-a concentrat tot mai mult pe problemele luptei pentru apărarea fruntariilor patriei, a independenței și a suveranității naționale.

De la catedra pe care a slujit-o vreme de jumătate de veac, prin articolele zilnice apărute în „Neamul românesc" sau în alte ziare, prin conferințele pe care le ținea în toate colțurile țării, ca și la numeroase reuniuni internaționale, reputatul istoric român Nicolae Iorga a arătat permanent primejdia pe care o constituiau ideologia hitleristă și militarismul german. Cercul atît de larg al preocupărilor lui Iorga, care, pornind de la interesele propriului său popor, îmbrățișa deopotrivă interesele altor popoare amenințate și, în genere, valorile umane permanent aflate în primejdie, făcea din istoricul român o figură proeminentă a rezistenței

[22] „Clopotul" din 20 octombrie 1933.

europene împotriva Germaniei hitleriste. În slujba acestei acţiuni, Iorga aducea o energie veşnic trează şi adînca sa cunoaştere a trecutului, prestigiul său de savant, condeiul său de neîntrecut polemist. De aici şi ecoul deosebit al acţiunilor sale, cărora forţele adverse legionare nu i-au putut pune capăt decît prin suprimarea fizică a autorului lor, prin asasinat.

Asemenea lui Nicolae Iorga, şi alţi intelectuali de prestigiu au stat în acei ani alături de forţele democratice, slujind cu patriotism cauza apărării pămîntului strămoşesc de urgia hitleristă (Nicolae Titulescu, Petre Andrei, C. Băicoianu, Mitiţă Constantinescu, Grigore Filipescu, Nicolae Lupu, Dem. Dobrescu, Grigore Iunian ş.a.).

O vie şi extrem de necesară acţiune s-a dus prin coloanele presei democratice a vremii pentru demascarea celor mai „nevinovate” nuanţe sub care se ascundea ascensiunea fascismului. Împotriva fascismului s-au pronunţat străluciţii reprezentanţi ai culturii româneşti, patrioţi luminaţi, conştienţi de gravitatea primejdiei hitleriste. M. Sadoveanu i-a înfierat cu indignare pe legionari ca „partizani năimiţi ai lui Hitler”; „Hitlerismul e o rătăcire a timpurilor de după război — scria el —, o enormă sălbăticie şi o revenire la epoca de piatră”. Spiritul umanist al lui Enescu respingea cu aversiune nazismul: „Nu recunosc în Germania de azi nimic din măreţia celor ce au sfinţit geniul german în secolele trecute” [23]. Plin de mînie şi demnitate patriotică a demascat N. Iorga cîrdăşia dintre „căpitanul” german şi „căpitanii” români, legaţi prin „zvastica berlineză comună”; cu marea sa autoritate, savantul patriot lansa o chemare la vigilenţă pentru apărarea independenţei şi integrităţii teritoriale ameninţate de Germania nazistă: „Fereşte-te, popor al meu, căci mari primejdii ţi se pregătesc...”.

Semnificative demascări ale fascismului aflăm de asemenea şi într-o serie de articole semnate de Iorgu Iordan, *Despre fascism* („Ecoul” din 1 iulie 1934), Andrei Oţetea, *Revoluţia naţional-socialistă în Germania* („Viaţa românească” din iulie-august 1935), Eduard Mezincescu, *Situaţia ţărănimii în Germania hitleristă* („Ţara de mîine” din ianuarie-februarie 1937) ş.a.

Spre cinstea lor, intelectualii patrioţi au dat în publicistica vremii riposte energice reacţiunii şi fascismului, ideologiei acestora, lui Nae Ionescu şi acoliţilor săi întru metafizică şi trăirism, promotori ai celei mai tenebroase dintre „filozofii”, cea legionară. Bătălia cu fascismul, cu ideologia gîndiristă-ortodoxistă, cu cea deghizată sau direct legionară a fost aspră şi aprigă, angajînd nume prestigioase ale culturii, ştiinţei, artei, literaturii şi publicisticii militante, atent îndrumate de partidul comunist, avangarda a tot cea ce a reprezentat în acei ani pe plan ideologic mai bun, mai nobil şi mai înălţător în ţara noastră.

În perioada la care ne referim, cu contribuţia efectivă a intelectualilor patrioţi, partidul comunist a făcut să circule ideile cele mai înaintate cu privire la artă şi la literatură. Din iniţiativa partidului s-au purtat discuţii în presă, în întruniri publice şi la o serie de simpozioane despre realism în artă şi literatură, despre rolul scriitorului în societate, despre umanismul artei, despre caracterul naţional al artei şi literaturii, despre apărarea tradiţiilor culturale ale poporului român, despre arta populară,

[23] „Gazeta” din 1 ianuarie 1936.

despre valoarea marilor creatori de artă şi literatură română din trecut. Desigur, cercetătorul nu va găsi punctele de vedere ale partidului în aceste probleme concentrate într-o singură publicaţie sau simpozion, dar, răsfoind cu atenţie ziarele şi revistele din acea vreme, legale şi ilegale, le va descoperi fie exprimate direct, fie în reacţia literaţilor faţă de ele.

Cum s-au reflectat aceste discuţii în creaţiali terară? Este de acum un lucru constatat că al patrulea deceniu a produs o literatură valoroasă în ansamblul ei. Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Cezar Petrescu, George Călinescu au ridicat în acea perioadă proza română pe o treaptă superioară faţă de deceniile trecute. Realismul acestei proze, înţeles în sensul larg al noţiunii, era o consecinţă a problematicii vremii respective, la rîndul ei determinată de lupta maselor muncitoare conduse de Partidul Comunist Român. Nu e o întîmplare că în acel deceniu de mari frămîntări sociale în România, de greve muncitoreşti, de răzmeriţe ţărăneşti, de proteste ale intelectualilor, de luptă patriotică pentru apărarea independenţei ţării, împotriva fascismului, Sadoveanu a conceput şi a scris în parte *Fraţii Jderi*, Liviu Rebreanu a publicat *Răscoala*, Camil Petrescu *Patul lui Procust*, Cezar Petrescu *1907*. Nu e o întîmplare că, în acea vreme, cînd forţe acaparatoare din afară, sprijinite pe cele mai reacţionare cercuri din interior, tindeau la deplina înrobire politică şi economică a ţării şi în acest scop ne contestau trecutul, contestau continuitatea existenţei noastre şi în special prezenţa unei culturi româneşti de-a lungul veacurilor, George Călinescu a scris *Istoria literaturii române de la origini şi pînă în prezent* şi *Viaţa lui Mihail Eminescu*.

În împrejurările în care se manifesta asupra culturii o presiune ideologică obscurantist-fascistă, de falsificare, de negare şi defăimare a creaţiilor tradiţionale, critica literară marxistă şi progresistă lupta perseverent pentru a menţine neîntinată creaţia măiastră a lui Mihail Eminescu, Ion Luca Caragiale, Ion Creangă, George Coşbuc şi a celorlalţi reprezentanţi ai culturii româneşti, întîmpinînd în acelaşi timp cu căldură operele de reală valoare ale scriitorilor contemporani, continuatori ai tradiţiilor progresiste ale culturii româneşti şi cunoscători ai năzuinţelor maselor populare. Pe această din urmă linie se situau Mihail Sadoveanu, „una din figurile reprezentative ale culturii române — cum îl califica un ziar al vremii —, figură care va rămîne şi sub unghiul de privire schimbat al unei Românii proletare de mîine"; Liviu Rebreanu, care prin epopeea *Răscoala* şi-a dobîndit locul de pionier al romanului social contemporan românesc; Tudor Arghezi, care prin ceea ce publicase pînă în 1937 era deja situat „pe treapta cea mai de sus a tinerei noastre poezii româneşti". Contribuţii prestigioase în patrimoniul vieţii artistice româneşti au adus în acei ani George Enescu, Constantin Brâncuşi, N.N. Tonitza, Aurel Jiquide ş.a.

Valoroşi oameni de ştiinţă şi de cultură cu orientări materialiste în activitatea lor ştiinţifică au fost purtători ai curentului democratic, progresist în cultura şi ştiinţa românească. Dragomir Hurmuzescu, G. Atanasiu (fizică), G. Ţiţeica, S. Stoilov (matematică), Gh. Marinescu, C. I. Parhon, D. Bagdazar (medicină), Athanase Joja (filozofie) şi mulţi alţii s-au situat pe poziţii materialiste în interpretarea unor importante probleme teoretice, cu repercusiuni asupra practicii ştiinţifice. Impo-

triva propovăduitorilor ideologiei obscurantiste fasciste (Nae Ionescu, Nicolae Roşu, Nichifor Crainic, M. Manoilescu etc.) s-a manifestat un important număr de filozofi, istorici, sociologi şi psihologi. Printre aceştia se aflau, deşi unii cu multe inconsecvenţe, Nicolae Iorga, Petre Andrei, Mihail Ralea, Dimitrie Gusti, P.P Negulescu, Tudor Vianu, D. D. Roşca, Mircea Florian, Dan Bădărău, Alexandru Posescu ş. a.

Un sector important în care s-a desfăşurat o susţinută luptă pentru apărarea valorilor culturale şi a culturii însăşi l-a constituit activitatea de demascare a obscurantismului, a misticismului religios, a superstiţiilor de tot felul, care stăpîneau anacronic mintea oamenilor. Pe această linie s-au înscris nenumăratele articole demascatoare apărute în presa vremii, cum a fost de pildă, cel semnat de Alexandru Philippidi în „Adevărul literar şi artistic'' din 31 ianuarie 1937 (*Misticismul, infiltraţie antiromânească*), pe această linie s-a înscris acţiunea practică de dezvăluire a josniciei înscenărilor maglavitiene asupra „minunilor'' umilului cioban Petrache Lupu, pe aceeaşi linie s-au înscris alte variate acţiuni de demascare a propagandei mistice desfăşurată de organizaţiile fasciste, şi în primul rînd de Garda de fier.

O vie activitate au desfăşurat-o intelectualii democraţi pe linia apărării integrităţii fruntariilor naţionale, a independenţei şi suveranităţii naţionale. „Politica internă şi externă a fascismului se desfăşoară în mod absolut paralel — arăta Iorgu Iordan în articolul *Fascismul şi pacea* apărut în „Ecoul'' din 7 iulie 1934 —, cum nici nu se poate altmintrelea, şi amîndouă constituie o mare primejdie pentru interesele adevărate ale omenirii''. În aceeaşi ordine de idei, cu adîncă înţelegere şi răspundere pentru soarta ţării, Vasile Maciu se întreba în articolul *Relaţii franco-române*: „Care vor fi deci relaţiile de azi şi de mîine ale României cu Franţa? Vom continua legăturile care ne-au folosit atît de mult în trecut, rămînînd în interior pe tărîm democratic, sau ne vom remorca Germaniei şi culturii germane, ca în epoca de umilire a României mici pentru a fi pe placul fasciştilor de la noi? Întrebarea aceasta, care ar fi părut nefirească acum zece ani, se pune astăzi cu atît mai stăruitor, cu cît sînt în ţară partide politice şi curente ideologice care cer apropierea de Germania hitleristă şi de Italia fascistă, fiindcă aceste ţări sînt conduse de dictatori fascişti'' [24].

O contribuţie de preţ a adus intelectualitatea în acei ani prin intermediul publicisticii la mişcarea de solidaritate cu lupta antifascistă a altor popoare. Pe această linie se înscriu, de pildă, articolele semnate de Petre Constantinescu-Iaşi, *Fascismul şi războiul* („Buletinul mişcării antifasciste'' din 12 noiembrie 1933) şi *Evenimentele din Germania* („Clopotul'' din 6 iulie 1934), Dumitru Almaş, *Revoluţia mută* („Lumea românească'' din 6 noiembrie 1937), Ilie Cristea, *Lovitura iminentă* („Cuvîntul liber'' din 18 iulie 1936) etc. Sentimente de profundă simpatie a exprimat intelectualitatea din România în legătură cu orientarea realistă, democratică şi antifascistă pe care o avea Franţa Frontului popular antifascist în acei ani. Aceste sentimente şi manifestaţiile deschise de solidaritate cu această ţară sporeau în condiţiile în care, cum citim într-un document al vremii elaborat de asociaţia „Tinerimea amică româno-franceză'',

[24] „Gîndul vremii'' din 15 decembrie 1937.

„poporul românesc, apropiat sufletește de Franța, nu poate uita trecutul care îl leagă de țara care a încălzit la flacăra ei și spiritele mari ale noastre, oameni care au clădit și înălțat România" [25].

O formă obișnuită de exprimare a hotărîrii de luptă antifascistă, antihitleristă a maselor o reprezenta organizarea unor mari întruniri populare. Adeseori aceste întruniri se sfîrșeau prin puternice manifestații antifasciste, pentru pace, prin organizarea de demonstrații de stradă. Din numărul impresionant de întruniri pe care le-a înregistrat istoria în acei ani, ne mărginim aici a ne referi la puternicele întruniri antifasciste organizate în cursul anului 1933 în capitală și în alte centre ale țării de către Comitetul național antifascist, la impresionantele întruniri țărănești organizate pe meleagurile hunedorene de către Frontul plugarilor, la grandioasa întrunire de la sala „Tomis" din capitală convocată de comitetele cetățenești la 1 septembrie 1935, după care „miile de oameni s-au încolonat și au manifestat pe străzi pentru democrație și pentru frontul popular"[26], la șirul de întruniri convocate de Blocul democratic și de alte organizații de masă legale în cadrul campaniei electorale de pregătire a alegerilor parlamentare parțiale de la 18 februarie 1936 în județele Hunedoara și Mehedinți, întruniri desfășurate la Turnu-Severin, Deva, Hunedoara, în numeroase comune și în cadrul cărora au luat cuvîntul nenumărate și binecunoscute personalități ale vremii, printre care dr. Petru Groza, Ilie Pintilie, Petre Constantinescu-Iași, Athanase Joja, C. Popovici, S. Callimachi, Petre Andrei, M. Ghelmegeanu, N. Lupu, Miron Belea, Romulus Zăroni, Ion Moga Fileriu, M. Macavei, N. Bucurescu, Vasile Bîgu, C. Trandafirescu, Augustin Almășan, Gh. Micle, Nicolae Cristea ș. a. Amintim, de asemenea, marile întruniri antifasciste, pentru pace, convocate în 1936 de Comitetul român al R.U.P. la București, Cluj, Iași, Galați etc., întrunirile electorale convocate de Uniunea democratică în cadrul campaniei de pregătire a prezentării unite a forțelor democratice în alegerile parlamentare din decembrie 1937, întrunirile cu un asemenea caracter din anii dictaturii regale ș.a.m.d. Nota comună a acestor întruniri și a altora asemenea lor a constituit-o spiritul combativ și dîrz în care s-au desfășurat, atitudinea hotărîtă, democratică, antifascistă a maselor ce au populat pînă la refuz sălile în care s-au desfășurat, de cele mai multe ori sute și uneori mii de oameni ce nu mai încăpeau înăuntru rămînînd în stradă și manifestînd ore în șir pentru democrație, contra pericolului fascist, pentru pace, pentru apărarea independenței și suveranității țării.

Un loc dintre cele mai importante l-a ocupat în activitatea antifascistă a maselor organizarea de demonstrații de stradă. O impresie profundă a produs, de pildă, opiniei publice întrunirea antifascistă de la 23 ianuarie 1936, organizată de Frontul studențesc democrat la sediul său din Calea Victoriei. Urmată de o puternică demonstrație de stradă antifascistă, acțiunea s-a soldat cu ciocniri puternice între miile de demonstranți și elementele huliganice legionare, care au intervenit pe parcurs pentru a le sparge manifestația[27]. O puternică manifestație de stradă au organizat la 13 martie 1936 în capitală și Blocul democratic, comitetele cetățenești și alte orga-

---

[25] „Dimineața" din 16 noiembrie 1937.
[26] „Adevărul" din 3 septembrie 1936.
[27] „Cuvîntul liber" din 1 februarie 1936.

nizații legale. Începută în vecinătatea sălii „Aro”, manifestația urma să se continue în fața Legației Franței, în semn de salut și de solidaritate cu Frontul popular antifascist înfăptuit în această țară și în fața Legației Germaniei, în semn de protest împotriva agresivității hitlerismului și planurilor sale expansioniste spre răsărit, planuri care puneau în mare pericol integritatea, independența și suveranitatea României. Împotriva manifestației, poliția a intervenit și de astă dată cu brutalitate, operînd mai multe arestări și confiscînd plancardele cu care demonstrau sutele de oameni[28]. O lună mai tîrziu, la 24 mai 1936 întrunirea convocată de comitetele cetățenești la sala „Tomis” a căpătat aspectul unei mari demonstrații antifasciste, la care au luat parte peste 25 000 de oameni convocați de P.C.R. și de organizațiile de masă legale, îndrumate de partid[29].

Una dintre cele mai impresionante demonstrații democratice, antifasciste care a avut loc în anii la care ne referim a constituit-o marea manifestație convocată de P.N.Ț., la 31 mai 1936, în București și în alte centre ale țării, care, la chemarea P.C.R. și cu concursul organizațiilor de masă legale, s-a transformat într-o măreață demonstrație antifascistă, numai la București participînd la ea peste 100 000 de oameni[30].

În anii dictaturii regale, pe fondul general al luptei de masă pentru apărarea integrității teritoriale, a independenței și a suveranității naționale, P.C.R. și organizațiile democratice, care au fost silite să-și desfășoare ilegal activitatea, au acționat de asemenea pentru organizarea unor mari întruniri antifasciste. Rămîn în acest sens înscrise pentru totdeauna în istorie grandioasele manifestații de stradă cu prilejul zilelor de 1 Mai, mai ales cele din anul 1939[31], în capitală luînd parte atunci peste 20 000 de cetățeni, și mai ales șirul demonstrațiilor de la finele anului 1940, declanșate ca urmare a impunerii țării noastre a odiosului dictat de la Viena de către Germania hitleristă și sateliții săi[32]. Spiritul combativ în care se desfășurau demonstrațiile antifasciste din România a făcut o impresie deosebită pe plan internațional, fiind remarcat în mai multe rînduri de la tribuna unor mari congrese, cum s-a întîmplat la Conferința mondială pentru apărarea păcii și democrației, ținută la Paris la 13—14 mai 1939[33], unde s-a relevat că manifestațiile de la 1 Mai 1939 din București erau „o dovadă că poporul român se raliază la mișcarea antifascistă și că voința sa este de a lupta în mod real împotriva agresorului și fascismului”[34].

În împrejurările în care, în scopul de a lovi în partidul comunist și în mișcarea revoluționară, antifascistă, cercurile guvernante au organizat

---

[28] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 193, f. 345.

[29] Ibidem, fond. 1, inv. 8, Internaționala Comunistă, dos. 156, f. 24—25.

[30] Pentru detalii vezi articolul lui Gh. I. Ioniță, *Demonstrațiile populare antifasciste din 31 mai 1936*, în „Analele...”, nr. 4/1966, p. 8?—100.

[31] Vezi studiul lui O. Matichescu, *Întruniri și demonstrații ale oamenilor muncii din România împotriva exploatării capitaliste, pericolului fascist și de război desfășurate cu prilejul zilei de 1 Mai în perioada dictaturii regale*, în „Analele...”, nr. 2/1964, p. 63—84.

[32] Detalii vezi în suita de articole publicate de V. Bunescu în revista „Analele...”, nr. 6 1964 (p. 73—74), nr. 3/1965 (p. 82—92), nr. 1/1966 (p. 43—54), nr. 6/1966 (p. 93—102), nr. 1 1968 (p. 69—84).

[33] Despre aceasta am relatat pe larg în revista „Analele...”, nr. 6/1966, p. 83—89, în comunicarea intitulată *Adeziuni ale forțelor democratice din România la Conferința mondială pentru apărarea păcii și democrației* (*Paris, 13 — 14 mai 1939*).

[34] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 211, f. 169.

un șir de monstruoase înscenări judiciare unora dintre cei mai buni fii ai poporului român, o permanentă preocupare și-au făcut partidul comunist și organizațiile de masă din sprijinirea comuniștilor și antifasciștilor în procese, din ajutorarea lor morală și materială pe timpul detențiunii, din ajutorarea familiilor lor rămase fără sprijin. Larga campanie de sprijinire morală și materială a acestora, de solidaritate cu ei întreprinsă de P.C.R. și de organizațiile de masă legale determina un ziar să constate cu dreptate că „prin marele număr de adeziuni de solidarizare cu acuzații, trimise din toate unghiurile țării, s-a dovedit că *mișcarea antifascistă este mișcarea întregului popor muncitor din România*" [35].

Pentru a spori eficiența mișcării generale antifasciste din România, partidul comunist s-a orientat, îndeosebi începînd din anii 1935 — 1936, spre concentrarea într-un front comun antifascist a tuturor organizațiilor revoluționare, democratice, lăsînd totodată deschise porțile pentru toate partidele, grupările și organizațiile de alte nuanțe politice dornice a colabora la o înfruntare fățișă cu fascismul, cu propaganda sa demagogică și cu acțiunile sale deșănțate. În acest sens, P.C.R. a și adresat în mai multe rînduri apeluri celor mai diverse partide și grupări politice.

În această activitate au fost obținute o serie de succese importante, a căror relevare într-o asemenea discuție este neapărat necesară. Blocul democratic a fost cel care la 26 noiembrie 1935, la fel cum făcuse Frontul plugarilor cu Madosz-ul la 24 septembrie 1935 la Băcia, a încheiat la București un acord de colaborare democratică, antifascistă cu Partidul Socialist (Popovici). „Încheind acest acord— se specifica în documentul adoptat—, cele două organizații sînt convinse că exprimă, prin concentrarea acțiunii lor, realitatea năzuințelor, *luptelor și organizării mulțimilor* muncitoare de la orașe și sate, a intelectualilor, micilor comercianți, micilor industriași, meseriașilor, funcționarilor, pensionarilor și a tuturor acelora care sînt expuși pericolului fascist, creator de mizerie, război și lagăre de concentrare". Organizațiile semnatare, se arată în continuare, „cred că acordul încheiat este expresia nu a discuției dintre comitete și delegați, ci își are originea în frămîntarea și acțiunea mulțimilor muncitoare care doresc unirea forțelor democratice, fiind hotărîte, să înfrunte, prin toate mijloacele legale de masă, orice fel de aventură dictatorială fascistă-hitleristă" [36].

Răspunzînd chemărilor P.C.R., Petre Constantinescu-Iași, președintele Blocului democratic, L. Bányai, secretarul general al Madosz-ului, și C. Popovici, liderul Partidului Socialist, au desfășurat rodnice tratative, ajungînd la realizarea unei colaborări mai largi democratice, antifasciste, între toate aceste forțe politice. Ca o expresie a acestei înțelegeri și a aderării la ea și a Frontului plugarilor, avea să se încheie la scurt timp, la 6 decembrie 1935, acordul de la Țebea (jud. Hunedoara) [37]. Semnificația acestui acord, încheiat simbolic sub gorunul legendar al lui Horia și la mormîntul lui Avram Iancu, a fost cu totul deosebită, dovedindu-se prin aceasta

---

[35] „Înainte" din 1 mai 1936 (subl. ns.).

[36] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 20, dos. 4 076, f. 52.

[37] Vezi detalii în articolul lui Gh. I. Ioniță, *Încheierea acordului de la Țebea (1935), moment important în lupta P.C.R. pentru crearea Frontului popular antifascist*, în „Sargetia", vol. IV/1966, p. 203—209.

posibilitatea reunirii pe platforma comună a maselor populare pe baza unui program de revendicări largi democratice, antifasciste.

Este important de subliniat că acordurile la care ne-am referit, ca şi altele asemenea lor, au constituit temelia pe care s-a dezvoltat larga acţiune de colaborare dintre organizaţiile de masă, democratice, colaborare care a chezăşuit reuşita acţiunilor iniţiate în comun.

Concluzii preţioase se pot desprinde în ceea ce priveşte aversiunea maselor faţă de fascism, în general, şi faţă de activitatea Gărzii de fier şi a grupării naţionaliste gogo-cuziste în special, din analiza campaniilor electorale şi a desfăşurării alegerilor parlamentare, judeţene şi comunale în perioada ce ne stă în atenţie. O asemenea analiză ne oferă posibilitatea de a aprecia, pe baza rezultatelor concrete obţinute de către fiecare din partidele şi organizaţiile participante, raportul de forţe din viaţa politică a României acelor ani. În pofida terorii şi manevrelor de tot felul exercitate asupra maselor de organizaţiile fasciste, a încercărilor de a împiedica pe alegători de a se prezenta la urne, a demagogiei deşănţate a partidelor de dreapta şi fasciste, a furtului de urne şi a celorlalte samavolnicii comise, masele largi s-au afirmat pretutindeni în alegeri ca adversari hotărîţi ai oricăror tendinţe dictatoriale şi fasciste, ca partizani fideli ai luptei democratice, antifasciste. Acest lucru a rezultat, mai deplin decît în oricare alt exemplu ce se poate da din acei ani, cu prilejul alegerilor parlamentare parţiale din judeţele Mehedinţi şi Hunedoara, cînd forţele democratice antifasciste, raliate pe o platformă comună, au înregistrat una dintre cele mai prestigioase izbînzi [38].

În succesele obţinute de forţele democratice în alegeri pe ansamblul întregii ţări, concretizate în obţinerea unui mare număr de mandante şi voturi, trebuie distinsă, cu deosebire contribuţia P.C.R. la concentrarea forţelor democratice, după exemplul Hunedoarei şi Mehedinţiului din 18 februarie 1936, în jurul unui candidat comun, care, indiferent de apartenenţa sa la partid, trebuia să reprezinte din momentul alegerii sale interesele şi voinţa colectivă a maselor de alegători care, de pe poziţiile Frontului democratic, îl susţinuseră în faţa urnelor.

Desigur într-o asemenea analiză nu trebuie să ne scape din atenţie faptul că Garda de fier, principala organizaţie fascistă din România, din 1933 abia în alegerile parlamentare din decembrie 1937 a îndrăznit să ridice capul şi să emită pretenţii deosebite, în rest mulţumindu-se în alegerile comunale şi judeţene desfăşurate în intervalul amintit cu acţiuni de hărţuire a forţelor democratice, de terorizare şi de intimidare a lor.

La 24 aprilie 1937, de pildă, la Iaşi, „grupările de extremă dreaptă, care—prin procedee împrumutate din alte ţări—au crezut că vor impresiona masele prin manifestări zgomotoase şi anarhice, sînt respinse de corpul electoral" [39]. Candidînd pe lista comună a P.N.Ţ., forţele democratice din localitate (P.C.R., secţiunea locală a C.G.M., Frontul unic al func-

---

[38] Faptul că despre aceste alegeri s-a scris mult în literatura de specialitate ne determină să nu aducem detalii, ci să ne mulţumim cu trimiterea cititorului la următoarele surse: *Momente din istoria Partidului Comunist Român*, Edit. politică, 1966, p. 103—112, şi studiul lui Gh. I. Ioniţă, *Succesul forţelor democratice sub conducerea P.C.R. în alegerile parţiale din februarie 1936*, în „Analele...", nr. 5/1961, p. 51—63.

[39] „Adevărul" din 27 aprilie 1937.

ționarilor etc.) au obținut 4 417 voturi, cu 2 857 mai multe decît gogo-cuziștii, care aveau înscris pe liste pe însuși A.C. Cuza, și cu 1 065 mai multe chiar decît lista guvernamentală[40]. „Cu tot valul demagogiei folosite— arăta un ziar al vremii—, cu toată dispoziția electorilor de a incinta masele cu promisiunea împărțirii pămînturilor ca pe vremea lui Cuza, cu toată aparatura mistică de jurăminte și afurisenii pusă în practică, cuzismul n-a reușit să ajungă a stăpîni situația"[41].

În mod asemănător s-au încheiat și alte alegeri din județele Moldovei (Vaslui, Piatra-Neamț, Covurlui etc.)[42]. Se cuvine a fi menționat că, în alegerile desfășurate pînă la acea dată, partidul „Totul pentru țară", care devenise, după aprecierea istoricului englez Seton Watson, „o mică bandă indisciplinată de ucigași"[43] n-a avut îndrăzneala unei confruntări electorale cu celelalte partide decît în extrem de puține locuri. La Piatra-Neamț, de pildă, legionarii au participat la alegeri, dar nu individual, ci cartelați într-o așa-zisă „Uniune națională", împreună cu georgiștii, vaidiștii și gogo-cuziștii[44]. Și în această formulă „înfrîngerea a fost din cele mai nete"[45]. „Avantajul" legionarilor a constat doar în faptul că nu s-a putut stabili după alegeri cît anume la sută din voturi le-au fost acordate lor și cît celorlalte partide și organizații cartelate.

Concluzia ce se desprinde din analiza acestor date este că, chiar în centrele de obîrșie a mișcărilor fasciste legionare și gogo-cuziste, ostilitatea maselor față de acestea era atît de mare, încît, în pofida tuturor încercărilor lor, ele nu s-au putut situa în alegeri în rîndul partidelor cît de cît cu pretenții. Ambele partide erau „departe de a întruni majorități (mult trîmbițate de altfel de ele în campaniile electorale—*Gh.I.I.*). Sensul politic al acestui fapt nu scapă, credem, nimănui", atrăgea atenția cititorilor săi ziarul „Adevărul" la 30 aprilie 1937.

O desfășurare cu adînci implicații pentru poziția ocupată de mișcarea fascistă, îndeosebi de Garda de fier, în viața politică a României au avut-o alegerile parlamentare din decembrie 1937, ultimele alegeri de pînă la război. Considerînd că aceste alegeri trebuiau să constituie pentru ea ceea ce au însemnat pentru Hitler alegerile din Germania din 1933, adică o posibilitate legală de a pune mîna pe putere, primind și girul politic al celui mai mare partid al burgheziei și moșierimii, Partidul Național Țărănesc, Garda de fier a intrat la finele anului 1937 într-o ofensivă față de care doar corpul electoral i-a putut servi argumente precise asupra nepopularității fascismului în țara noastră. Argumentele concretizate în votul exprimat de corpul electoral erau în același timp de natură a sugera legionarilor că „acumulările", despre care căpeteniile lor n-au scăpat multe prilejuri spre a le aduce în discuție, nu erau încă întrunite și prin aceasta nici vorba nu putea fi de o reușită în asaltarea pozițiilor guvernamentale. Cu toate acestea, cele 15,58% din totalul voturilor dovedeau că, mai mult decît oricînd pînă atunci, primejdia fascistă devenea iminentă.

---

[40] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 515-530; „Adevărul" din 27 și 30 aprilie 1937.
[41] „Adevărul" din 30 aprilie 1937.
[42] Ibidem.
[43] Hugh Seton—Waston, *Eastern Europe Between the Wars 1918-1941*, „Archon Books", 1962, p. 397.
[44] „Adevărul" din 27 aprilie 1937.
[45] Ibidem, din 30 aprilie 1937.

Ieşirea din situaţia grea în care ţara se afla, ieşire hotărîtă de regele Carol al II-lea printr-o formulă-paravan—guvernarea gogo-cuzistă—şi apoi, după numai 44 de zile, prin instaurarea dictaturii regale, nu era o soluţie rezistentă. Acest lucru a fost intuit bine de Garda de fier. Timp de doi ani de zile pînă în septembrie 1940, aceasta a făcut eforturi spre a-şi asfalta calea spre putere. Cu sprijinul intern de care a beneficiat din partea unor cercuri şi mai ales vîrfuri reacţionare ale burgheziei şi moşierimii, dar mai ales datorită conjuncturii internaţionale caracterizate printr-o ofensivă continuă a Germaniei hitleriste şi a sateliţilor săi, fascismul din România a reuşit să-şi creeze condiţii favorabile pentru ceea ce istoria ţării avea să consemneze la 6 septembrie 1940. Masele largi populare, elementele democratice din cele mai diferite pături şi categorii sociale au rămas însă la fel de reci ca şi înainte în contactul cu propaganda legionară, cu dezmăţul bandelor fasciste. Antifascismul acestor mase căpăta în aceste condiţii noi dimensiuni, amplitudini noi şi foarte importante.

O contribuţie de seamă la demascarea fascismului, la mobilizarea maselor în frontul comun de luptă pentru democraţie şi pace a adus-o presa antifascistă a vremii. Numai în anii 1933 — 1935, de pildă, au fost tipărite peste 200 de titluri de organe ale presei revoluţionare, democratice antifasciste : 72 în 1933, 65 în 1934 şi 70 în 1935.

În presa ilegală a P.C.R. („Scînteia", „Lupta de clasă" etc.) a U.T.C. („Tînărul leninist", „Tînăra gardă" etc.), în presa altor partide şi grupări muncitoreşti („Lumea nouă", „Proletarul" etc.), în numeroasele organe de presă ale sindicatelor şi mai ales în presa legală a organizaţiilor de masă, antifasciste, larg răspîndite în mase : „Înainte", „Buletinul C.C. al B.M.Ţ.", „Munca zilnică", „Fabrica şi ogorul" (B.M.Ţ.), „Buletinul A.M.R.", „Unirea", „Szolidaritás", „Összetartás", „Buletinul C.C. al Ajutorului roşu", „Descătuşarea" (Ajutorul roşu), „Amnestia" (Comitetul pentru amnestie), „Apărătorul proletar" (Comitetul central de ajutorare), „Apărarea ceferiştilor" (comitetele de apărare ale ceferiştilor), „Umanitatea", „Năzuinţa celor ce muncesc" (Liga muncii), „Horia" (Frontul plugarilor), „Buletinul mişcării antifasciste" (Comitetul naţional antifascist), „Székelyfoldi-Nepakarat", „Székelyfoldi Neplap", „ Erdélyi Magyar Szö" (Madosz), „Studentul român" (Frontul studenţesc democrat), „Blocul" (Blocul democratic), „Orizont" (Liga contra prejudecăţilor), „Dreptul femeii" (Frontul feminin), „Buletinul Grupului avocaţilor democraţi" (Grupul avocaţilor democraţi) etc., au fost aduse contribuţii de mare semnificaţie la susţinerea activităţii antifasciste. Toate aceste publicaţii şi altele asemenea lor şi-au oferit coloanele tuturor celor dispuşi să colaboreze la înfierarea fascismului. Este de mare importanţă faptul că numărul celor care au colaborat pe asemenea probleme ori în strînsă legătură cu acestea a fost mereu în creştere, printre aceşti colaboratori numărîndu-se personalităţi proeminente ale vieţii politice, cultural-ştiinţifice, artistice şi publicistice din ţara noastră, printre care: dr. Petru Groza, Grigore Preoteasa, N.D. Cocea, Ion Călugăru, Alexandru Sahia P. Constantinescu-Iaşi, Athanase Joja, Iorgu Iordan, Miron Radu Paraschivescu, Dante Gherman, Mihai Lavente, Vasile Malinschi, Alexandru Bîrlădeanu, Gheorghe Rădulescu, George Macovescu, Zaharia Stancu, Constanţa Crăciun, Al. Rosetti, Ilie Cristea, Ion Popescu-Puţuri, Geo Bogza, Demostene Botez, Ladislau Bányai, Gal

Imre, Mezei Lajos, Vincze Ion, Barbu Rădulescu, Scarlat Callimachi, George Ivașcu, Andrei Oțetea, Vasile Maciu, Emil Condurachi, Miron Constantinescu, Ștefan Voicu, Valter Roman, Petre Pandrea, Ștefan Voitec, Victor Eftimiu, George Călinescu, Alfred Margul Sperber, Kovács Gyorgy, Iosza Bela, Eugen Jebeleanu, Ion Pas, Ella Negruzzi, Al. Mihăileanu, Oskar Csizek, Nagy Istvan, Gal Gabor, Tudor Teodorescu-Braniște, Nicolae Deleanu, Ion Felea, Stelian Nițulescu, Cicerone Theodorescu, Gheorghe Micle, Miron Belea ș.a.

Este cu atît mai mare meritul slujitorilor presei antifasciste din acel timp, cu cît a fi gazetar „de stînga", antifascist, în vremea cînd legionarii ucideau pe peronul gării Sinaia pe I.G. Duca, primul ministru al țării, și își lichidau adversarii cu cuțitul, pistolul sau pușca-mitralieră nu era o profesiune comodă. A combate pătrunderea fascismului în România, a expune oprobiului public metodele de cumpărare a unor politicieni români de către hitleriști, a condamna măsurile luate de guvernanți împotriva clasei muncitoare și maselor în general, a scrie despre partidul comunist, atunci cînd simpla menționare a numelui lui constituia delict penal, toate reprezentau acte de curaj civic, curaj plătit deseori cu jertfe. Cum se știe, numărul celor care au nesocotit gravele pericole care planau asupră-le și au închinat activitatea lor luptei antifasciste cu toată măiestria gazetărească și profunzimea sentimentelor patriotice de care erau animați a fost cu totul impresionant.

Deosebit de active s-au dovedit clasa muncitoare, masele largi antrenate de P.C.R. în inițierea unor acțiuni fățișe îndreptate împotriva organizațiilor fasciste, a propagandei și activității lor. Provocărilor bandelor fasciste pe străzi, atacării de către acestea a sediilor forțelor democratice le-au răspuns de fiecare dată masele prin acțiuni de protest, de combatere și dejucare a planurilor fasciștilor. Față de atacurile întreprinse de bandele fasciste împotriva presei democratice, față de devastarea de către acestea a chioșcurilor de ziare și arderea presei democratice, antifasciste, organizațiile democratice, masele au luat severe măsuri de apărare.

Comitetele cetățenești, de pildă, prin manifestul, *Cetățeni ai capitalei*, au convocat la 21 iunie 1936, masele pe străzi spre a împiedica organizațiile fasciste să-și realizeze planurile. Ziarul „Adevărul", sub titlul *Comitetele cetățenești au desfășurat o acțiune energică*, își informa cititorii a doua zi că la 22 iunie pe străzile capitalei, grație muncii desfășurate de organizațiile de masă legale, „bătăușii în slujba hitlerismului românesc au primit o lecție strașnică din partea apărătorilor democrației" [46].

Asemenea poziții ale maselor au făcut ca în România organizațiile fasciste să nu-și poată permite ceea ce în alte țări au reușit cu mare ușurință. A fost dureros pentru ele să constate că cetele de teroriști, bătăuși și spărgători de grevă și de demonstrații antifasciste nu le-au putut alcătui decît din huligani de profesie, adepții lor fanatici și, în cazuri cu totul izolate, din elemente mic-burgheze îndeosebi confuze, din punct de vedere politic, dezorientate și mai mult prin ceea ce pretinsa ideologie legionară le oferea. Așa stînd lucrurile, acțiunile „tari", „pilduitoare", inițiate de legionari, cuziști sau alte nuanțe de fasciști, au putut fi orga-

[46] „Adevărul" din 23 iunie 1936.

nizate doar cu unele şi aceleaşi cete de oameni declasaţi cărora istoria le-a înregistrat pentru todeauna în paginile ei profilul.

Deosebit de active s-au dovedit masele, mişcarea democratică şi antifascistă în combaterea tendinţelor revanşarde şi revizioniste ale Germaniei hitleriste şi ale acoliţilor ei, tendinţe care puneau în pericol integritatea teritorială a României, independenţa şi suveranitatea ei naţională [47]. Alături de P.C.R., îndeosebi Comitetul naţional antifascist, Blocul democratic, Uniunea democratică, Comitetul român al Reuniunii universale pentru pace (R.U.P.) au organizat nenumărate acţiuni pe această linie. Intensitatea lor a sporit în general după instalarea lui Hitler la putere în Germania în 1933 şi mai ales, în a doua parte a anului 1936, după discursul revizionist rostit de Mussolini la Milano şi după vizita lui Horthy în Italia. „Comitetul român al R.U.P. — se arăta într-o moţiune a sa —, luînd în discuţie recentul discurs al d-lui Mussolini şi constatînd creşterea primejdiei războiului prin noul atac revizionist, ţine să sublinieze justeţea hotărîrilor Congresului R.U.P.de la Bruxelles (din septembrie 1936. — *n.n.*), care a făcut din apărarea inviolabilităţii tratatelor de pace şi a graniţelor actuale, în cadrul Ligii naţiunilor, o problemă centrală". Moţiunea aprecia apoi că „politica externă a României de pînă acum, prin care s-a aderat la blocul ţărilor pacifiste — Franţa, Anglia, Mica Antantă, U.R.S.S. şi Înţelegerea Balcanică — şi prin care s-a sprijinit Liga Naţiunilor, se dovedeşte singură în concordanţă cu interesele noastre naţionale... Această politică, inaugurată cu strălucire de Nicolae Titulescu, îşi găseşte astăzi, în lumina discursului de la Milano, verificarea totală". Şi, în încheiere, organizaţia sublinia că „apărarea păcii în faţa încercărilor războinice agresive şi mobilizarea tuturor forţelor vii ale naţiunii împotriva revizionismului este astăzi o datorie cetăţenească de la care nimeni n-are dreptul să se sustragă" [48].

În chip asemănător, un manifest elaborat de Uniunea democratică în februarie 1938, după ce arăta că „acei care vor să rupă alianţele noastre ne duc în prăpastia pierzaniei", sublinia că „În faţa primejdiei războiului revizionist vom striga hotărîrea noastră de a apăra independenţa ţării noastre şi pacea lumii prin alianţa cu marile democraţii" [49]. Cîteva luni mai tîrziu, aceeaşi organizaţie a elaborat un nou manifest în care, cum nota un raport al siguranţei, denunţa „coaliţia revizionistă fascistă atît de nefastă a Gărzii de fier", şi înfiera „atentatele şi pe atentatorii odioşi ai acestei mişcări, încheind cu dorinţa sinceră a păstrării independenţei ţării noastre" [50].

Aşa cum P.C.R. a indicat permanent, mişcarea antirevizionistă s-a împletit an de an tot mai organic cu mişcarea antirăzboinică, pentru pace. „Numai printr-un front unic antirăzboinic al tuturor celor ce muncesc, numai prin acţiunea marilor mase împotriva pregătirii războiului se va

---

[47] Împreună cu V. Smîrcea am publicat în volumul *Din lupta antifascistă pentru independenţa şi suveranitatea României*, Edit. militară, 1969, p. 41—103, un amplu studiu intitulat *Acţiuni de masă desfăşurate în România în anii 1933—1940 pentru apărarea independenţei şi suveranităţii patriei, împotriva fascismului.*
[48] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 25, dos. 4 201, f. 286.
[49] Ibidem, fond. 6, dos. 1 201, f. 122.
[50] Ibidem, dos. 1 199, f. 110.

putea reuși să se înlăture acest grav flagel. Frontul unic al păcii pe plan național și internațional — iată lozinca momentului de față"[51], preciza organul central de presă al P.C.R. Pe aceeași linie, „Lupta de clasă", organul teoretic al partidului, preciza: „Comuniștii vor fi în primele rînduri ale luptătorilor pentru apărarea păcii, vor susține cu toate forțele lor orice acțiune pentru apărarea acestui bun suprem al omenirii, pacea, vor ajuta la mobilizarea maselor celor mai largi, sub conducerea comitetelor pentru apărarea păcii, alese de către mase, vor lupta, vor îndeplini loial orice însărcinare care li se va da în această direcție"[52].

Răspunzînd acestor îndemnuri, masele largi au participat cu entuziasm la acțiuni antirăzboinice, pentru pace, la numeroasele întruniri și manifestații, au contribuit la editarea și difuzarea zecilor și sutelor de manifeste și broșuri pentru pace, au salutat de fiecare dată inițiativele pentru pace ale guvernului român și ale guvernelor altor state. Stringența obiectivelor mișcării antirevizioniste, pentru pace a făcut ca acesteia să i se alăture mase din ce în ce mai largi.

Un loc important în mișcarea antifascistă generală l-au ocupat protestele energice de masă împotriva instaurării dictaturii mussoliniene în Italia (octombrie 1922), solidaritatea cu insurecția populară antifascistă din Bulgaria (septembrie 1923), de solidaritate cu Nicola Sacco și Bartolomeo Vanzetti, executați în S.U.A. (august 1927), de protest împotriva asasinării de către horthiști a patrioților unguri Imre Sallay și Sandor Fürst (iulie 1932), de solidaritate cu Gheorghi Dimitrov și cu tovarășii săi implicați în procesul incendierii Reichtstagului (1933), de solidaritate cu antifascistul Ernest Thälmann, conducătorul clasei muncitoare germane, de solidaritate cu insurecțiile antifasciste din Austria și Spania (1934), de solidaritate cu poporul abisinian, căzut victimă agresiunii Italiei fasciste (1935), de solidaritate cu Frontul popular înfăptuit în Franța (1936), de solidaritate cu patrioții spanioli aflați în luptă cu intervenția fascistă străină și cu reacțiunea internă ș.a.m.d.

Comitetul național antifascist din România, se arăta într-o declarație adoptată în 1934 de organizație, „în numele maselor de muncitori, țărani și intelectuali antifasciști din întreaga țară..., cere încetarea masacrării maselor muncitoare spaniole, eliberarea tuturor celor închiși și stingerea tuturor proceselor în curs de judecată"[53]. Într-un alt document, o telegramă din 1936 expediată, printre alții, de Ion Gheorghe Maurer N.D. Cocea, Mihail Roșianu, Ion Iancovescu, Barbu Rădulescu, Ion Vinea, Scarlat Calimachi, Șerban Cioculescu ș.a. patrioților francezi care chezășuiseră prin acțiunea lor punerea bazelor Frontului popular antifascist în această țară, citim: „Niciodată n-am simțit atît de multă nevoie de a fraterniza cu generoasa națiune franceză, de a participa la fecunda și puternica sa viață"[54].

În anii premergători declanșării celui de-al doilea război mondial și în anii războiului, P.C.R., alte organizații democratice antifasciste

---

[51] „Scînteia" din 23 mai 1936.
[52] „Lupta de clasă" din august — septembrie 1936.
[53] „Cuvînt nou" din 3 noiembrie 1934.
[54] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 218, f. 73.

au inițiat felurite acțiuni de înfierare a sălbăticiei cu care erau tratați patrioții comuniști și antifasciști în Reichul hitlerist, au organizat acțiuni menite a duce la strîngerea legăturilor de prietenie între popoarele amenințate de urgia hitleristă (Franța, Anglia, Cehoslovacia, Austria, Polonia etc.). Pentru realizarea acestor obiective, sub îndrumarea P.C.R. au luat ființă în țara noastră unele organizații de masă legale speciale pentru a coordona mișcarea de solidaritate internațională cu forțele democratice, antifasciste și antiimperialiste din diferite țări, cum au fost, de pildă, comitetele de ajutorare a Abisiniei, comitetele ,,Pro-Spania'', ,,Tinerimea amică româno-franceză'' ș.a. Fără a intra în detalii legate de activitatea lor, vom sublinia că aceste organizații s-au situat pe linia tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România de îmbinare organică a sarcinilor luptei patriotice, pentru viitorul prosper al țării noastre cu sarcinile internaționaliste ale sprijinirii luptei pentru mai bine a popoarelor din alte țări.

Ca un simbol al poziției ei internaționaliste, mișcarea antifascistă din România și-a desemnat delegații și a salutat de fiecare dată prin variate forme congresele, conferințele și celelalte manifestări internaționale antifasciste, pentru apărarea democrației, umanității și a păcii cum au fost: Congresul de la Paris al scriitorilor antifasciști (iunie 1935), Congresul mondial contra rasismului de la Paris (septembrie 1937), Congresul pentru pace de la Praga (6 decembrie 1937), Conferința universală de la Paris împotriva bombardării orașelor deschise (23—24 iulie 1938), Congresul antifascist al tineretului dela ,,Vassar College Poughkespsie'' (15—24 august 1938), Congresul secțiunii franceze R.U.P. de la Paris (august 1938), Congresul internațional al R.U.P. de la Londra (18—19 februarie 1939), Conferința mondială pentru pace și democrație de la Paris (13—14 mai 1939) etc.

Clasa muncitoare, masele largi au salutat cu căldură în întreaga perioadă analizată măsurile de limitare sau de interzicere a activității organizațiilor fasciste. Așa, de pildă, în condițiile în care dictatura regală a adoptat măsurile cunoscute de lichidare a Gărzii de fier, o delegație a oamenilor muncii s-a prezentat la ministrul de interne Armand Călinescu, prezentîndu-i un memoriu. Memoriul asigura pe Armand Călinescu ,,că dorința cea mai vie a muncitorilor este de a-i acorda cel mai larg sprijin în acțiunea întreprinsă împotriva mișcării legionare... Conștienți de îndatoririle noastre de cetățeni și români — se arăta în memoriu — am combătut întotdeauna cu energie uneltirile străine, neîngăduite, introduse în țara noastră prin mijlocirea fostei Gărzi de fier.

De ani de zile am denunțat opiniei publice românești rolul de trădare de țară al Gărzii de fier, rolul ei de spionaj și agentură a statelor revizioniste și agresoare.

În aceste condiții am fost adînc îngrijorați cînd, după dezarmarea Cehoslovaciei, am văzut renăscînd, sub impulsul și conducerea acelorași state revizioniste, activitatea teroristă și destrămătoare de țară a Gărzii de fier''. De aceea, se arăta în continuare, ,,lichidarea bandelor de asasini și spioni în frunte cu Corneliu Codreanu o considerăm ca o măsură curajoasă de salvare a independenței țării'' [55].

---

[55] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 6, dos. 1 159, f. 117—118.

Analizei obiective a evenimentelor politice din perioada interbelică, analizei mişcării antifasciste din România nu-i pot scăpa din atenţie consecinţele nefaste pe care le-au avut în acei ani unele directive ale Internaţionalei Comuniste, care, nepornind în aceste situaţii de la o analiză concretă a faptelor, a dat orientări şi indicaţii nepotrivite. Astfel, este bine cunoscut faptul că, în condiţiile avîntului revoluţionar, antifascist al maselor, cînd fascismul german atacase deja şi subjugase numeroase ţări din Europa, în directivele Cominternului din 1940 adresate Partidului Comunist Român, în loc de a se aprecia justeţea luptei contra războiului hitlerist şi de a se chema la intensificarea acestei lupte, se aduceau critici comuniştilor români pentru activitatea desfăşurată împotriva Germaniei şi pentru poziţia de apărare a independenţei naţionale a patriei. Contrar realităţilor evidente, in directivele Cominternului se afirma: „Germania şi Italia doresc în etapa actuală ca ţările balcanice să fie atrase în război. Ele vor să dezvolte producţia necesară lor de cereale, petrol şi diferite materii prime. Numai incendiatorii războiului — imperialiştii englezi şi francezi — în etapa actuală doresc, caută să împiedice dezvoltarea producţiei din aceste ţări şi comerţul lor cu Germania. Numai ei caută prin toate forţele să deschidă în Balcani un front împotriva Italiei, pentru ca, după aceea să poată să atace Germania în flanc". Punîndu-se în mod arbitrar Germania fascistă alături de Uniunea Sovietică, în continuare se arată că în faţa poporului român, în faţa clasei muncitoare şi a partidului ei stă sarcina de a nu admite „transformarea României într-un cap de pod al Angliei şi Franţei pentru un război împotriva Germaniei şi împotriva U.R.S.S", cerîndu-se ca lozinca „apărării graniţelor", sub care partidul reuşise să strîngă largi forţe patriotice, să fie demascată „ca o continuare a politicii de apropiere de Anglia şi Franţa şi a războiului împotriva Germaniei şi U.R.S.S." [56].

Aceste directive, care veneau în contradicţie cu linia politică a partidului, cu necesitatea luptei împotriva fascismului şi agresiunii hitleriste, „au provocat o adîncă confuzie şi dezorientare în partid, au frînat pentru un timp activitatea sa, au creat pericolul îndepărtării de partid a unor largi categorii sociale, a numeroase grupări politice. Ele au avut urmări grave asupra întregii activităţi desfăşurate în România pentru unirea poporului împotriva fascismului şi agresiunii Germaniei" [57].

După cum se ştie, în august 1940 României i-a fost impus dictatul de la Viena, prin care nordul Transilvaniei era răpit şi predat Ungariei horthiste. Partidul comunist, numeroase cercuri politice, Madosz-ul şi alte organizaţii democratice, patriotice, inclusiv grupuri ale armatei, s-au ridicat împotriva dictatului, au organizat în diverse centre ale ţării puternice manifestaţii populare, au cerut să se treacă la luptă armată pentru apărarea integrităţii şi suveranităţii patriei. „În acest moment greu pentru destinele ţării sale, poporul român s-a găsit singur, fără nici un sprijin din afară, părăsit de toate puterile Europei. România a fost nevoită să accepte condiţiile nedrepte ale dictatului de la Viena. Prin

---

[56] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, inv. 8, dos 167, f. 15—22 („Directive pentru P.C. din România").

[57] Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, p. 44.

aceasta ea a fost lăsată la cheremul Germaniei, a fost aruncată de fapt în braţele forţelor hitleriste. Scurt timp după aceea au şi avut loc în ţara noastră instaurarea regimului dictaturii militare-fasciste, pătrunderea în ţară a trupelor germane, care aveau de fapt misiunea unor trupe de ocupaţie, România fiind apoi tîrîtă în războiul antisovietic"[58].

Perioada dictaturii militare-fasciste şi a războiului dus alături de Germania hitleristă a constituit cea mai neagră pagină din istoria modernă a României.

Instalarea dictaturii militare-fasciste la putere la 6 septembrie 1940, formă de guvernare menţinută nu mai mult de patru luni, în care Garda de fier şi-a asigurat un rol diriguitor, a oferit legionarilor posibilitatea de a da curs tuturor patimilor şi instinctelor nesatisfăcute, acumulate în membrii săi încă de la începuturile organizării mişcării fasciste în România.

Sentinţa istoriei a fost însă necruţătoare. Mişcarea fascistă, compromisă prin însuşi actul său de naştere, s-a dovedit prin întreaga ei existenţă un fenomen străin României, potrivnic maselor largi populare şi detestat de acestea. Aprecierea plenarei C.C. al P.C.R din iulie 1936, conform căreia „fascismul nu este popular în România şi nu are rădăcini în masele populare"[59], capătă, în lumina celor afirmate mai sus, în lumina realităţilor istorice, semnificaţii deosebite. A nu recunoaşte conţinutul profund al acestei aprecieri, adevărul reflectat de ea pe fondul general al realităţilor din România înseamnă a fi în afara istoriei.

Chiar dacă, datorită măsurilor extreme adoptate ca urmare a unei politici nefericite pentru ţară, fascismul a ajuns la putere la finele anului 1940, susţinătorii săi fanatici făcînd uz de întregul arsenal al măsurilor teroriste, nimeni şi nimic nu a putut înăbuşi dezvoltarea ideilor nobile antifasciste, patriotice pe care P.C.R. organizaţiile de masă le sădiseră în rîndurile tuturor acelora care, membri activi sau simpli simpatizanţi, se încadraseră în mişcarea antifascistă şi participaseră la acţiunile iniţiate de aceasta.

Numai pornind de aici se poate înţelege pentru ce anume izvoarele succeselor deosebite repurtate de poporul român, sub conducerea încercată a partidului comunist, după 6 septembrie 1940, în perioada grea a luptei împotriva dictaturii militare-fasciste şi a războiului hitlerist, pentru scoaterea ţării din acest război şi întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, izvoarele victoriei insurecţiei armate antifasciste din august 1944 şi ale succeselor dobîndite ulterior în opera de instaurare şi consolidare a puterii populare trebuie căutate în poziţia înaintată a mişcării democratice, antifasciste din întreaga perioadă interbelică, în activitatea susţinută desfăşurată de P.C.R. în anii grei ai ilegalităţii pentru strîngerea legăturii sale cu masele în vederea mobilizării acestora la lupta eroică şi grea pentru apărarea drepturilor şi libertăţilor democratice, împotriva fascismului, pentru apărarea integrităţii teritoriale a ţării, a independenţei şi a suveranităţii sale naţionale.

---

[58] *Ibidem*, p. 45.
[59] A.I.S.I.S.P., Cota Ab. XX — 3, inv. nr. 956.

# D O C U M E N T A R

## UN MANUSCRIS NECUNOSCUT AL LUCRĂRII LUI DESPOT VODĂ „DE ARTE MILITARI"

DE

ŞT. OLTEANU

Secolul al XVI-lea poartă, din punct de vedere politic, pecetea unei pronunţate tendinţe de confruntare militară şi diplomatică între două dintre marile puteri ale acelei vremi, Imperiul otoman şi cel habsburgic, pentru cucerirea de noi teritorii în estul şi sud-estul Europei. Vechilor intenţii ale habsburgilor de transformare în provincii imperiale a Slovaciei, Croaţiei şi Transilvaniei li se adăuga acum proiectul de desprindere a Moldovei şi Ţării Româneşti de sub influenţa otomană şi includerea lor în sistemul austriac; acest lucru urma să se realizeze prin susţinerea la tronul celor două ţări române a unor candidaţi proprii credincioşi politicii habsburgice. Datorită acestor stări de lucruri regiunile estice şi sud-estice, mai cu seamă cele carpato-dunărene unde se întîlneau contradicţiile dintre cele două mari puteri, au fost teatrul unor permanente stări de nesiguranţă şi instabilitate politică. E de subliniat faptul că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea la tronul Ţării Româneşti s-au perindat 17 domni, iar în Moldova 21, revenind fiecăruia în medie cam 3 ani şi respectiv 2 ani şi cîteva luni de guvernare efectivă. Vechiul sistem de ocupare a tronului suferă în această vreme repetate abateri. Adeseori noul domn n-avea nici o legătură cu familia domnitoare şi chiar cu ţara. Este cazul lui Iacob Heraclid Despotul, grec de origine, ce pretindea că descinde din familia Despoţilor de Samos, ajuns la tronul Moldovei în această vreme de incertitudini şi confruntări politico-militare.

Dacă pentru Moldova, domnia efemeră a acestui aventurier a purtat pecetea încercărilor de realizare a unor interese şi scopuri străine poporului român, acest poet, medic şi militar de o vastă cultură, a reuşit să lase numeroase şi importante urme în arhivele şi bibliotecile din Europa, urme care şi astăzi mai ies încă la iveală. Domeniul în care s-a impus cu adevărat este cel al artei militare în care Despot a dovedit reale însuşiri de teoretician. Competenţa sa de scriitor militar a fost pusă în evidenţă cu 30 de ani în urmă prin publicarea unor manuscrise de limbă latină me-

dievală ale lucrărilor sale din domeniul istoriei militare descoperite în diferite biblioteci şi arhive din Europa: manuscrisul cuprins într-un miscellaneum aflător în Biblioteca Naţională din Varşovia[1], manuscrisul din Biblioteca Naţională din Viena[2] şi manuscrisul aflat în Arhivele Statului din Königsberg[3]. La aceste trei manuscrise adăugăm un al patrulea, consacrat de asemenea problemelor de ordin militar, pe care l-am descoperit cu prilejul cercetărilor întreprinse în arhivele şi bibliotecile din R.P. Polonă în iarna anului 1969. Este vorba de un manuscris în limba latină medievală ce se află în fosta bibliotecă a conţilor poloni Działynski de la Kórnik[4], localitate situată la circa 25 km de Póznan. Se prezintă sub forma unei cărţi de dimensiunile 20 × 15 cm cu coperte de carton; hîrtia e cea obişnuită a vremii. Conţine în total un număr de file numerotate cu litere latine A, B, C, ... din 4 în 4 file; o numerotare modernă a filelor este făcută în cifre arabe de la 1 la 33. Filele sînt scrise pe ambele părţi (prin urmare 66 de pagini; ultima pagină nu conţine nici o însemnare).

Din punct de vedere al conţinutului, tratatul de artă militară de la Kórnik cuprinde 4 cărţi, fiecare carte fiind împărţită în capitole şi paragrafe. Cartea întîi intitulată *Artis militaris liber I in quo universalia omnium certaminum genera tractantur* conţine 6 paragrafe intitulate *De monomachia sive singulari certamine*; *Levis certaminis quod scarmuca vocatur descriptio; Defendendi ratio; Expuqnandarum artium sive civitatum ratio*; *De praelio sive conflictu et pugna*; *Larvorum quas hispani incamisadas vocant ratio*. Cartea a doua *In quo germanorum, gallorum hispanorumque pugnandi ratio describitur atque stratagemata quibus vinci possint docentur* conţine 6 capitole: *Germanorum peditum puqnandi ratio*; *De equitibus germanis*; *De hispanis peditibus*; *De equitibus hispanis*; *Galli pedites*; *Galli equites*. Cartea a treia *In quo tota puqnandi ratio quae et tutior et utilior tractantur* cuprinde 5 paragrafe: *De peditibus instruendis*; *De equitibus*; *De urbium expuqnatione*; *Urbium defendendarum ratio*; *Quaedam necesaria praecepta militaria*. Cartea a patra *In quo offitia eorum qui ordines ducunt ac exercitum gubernant tractatur*. *Summi exercitus imperatoris officium* se divide în 13 paragrafe tratînd despre probleme ca: *Magistri campi offitium*; *Bellicorum tormentorum ducis offitium*; *Leges militares* etc. Urmează două paragrafe: *Turticarum atierum instructio tum peditum, tum equitum* şi *Polonicarum copiarum instructio*. Lucrarea se încheie cu un mic paragraf unde autorul dă unele explicaţii foarte interesante asupra scopului lucrării, a condiţiilor în care a fost scrisă, scuzîndu-se, totodată, faţă de cititor că n-a putut realiza ceva mai bun.

---

[1] A fost dat la lumină de Marya Karsterska-Sergerscu, menţionat de C.Marinescu în *Jacques Basilicos „Le Despote, prince de Moldavie (1561—1563), écrivain militaire*, în *Mélanges d'histoire générale*, Cluj, II, 1938, p.320 şi urm.; ms. are cota Lat Q XVII. 57 şi poartă titlul: *Artis militaris liber primus in quo universalia omnium certaminum genera tractantur, autore Heraclide Jacobo Basilico, Despota Sami et Doridis, Cicladum et Sporadum principis.*

[2] Publicat de C.Marinescu în *op. cit.*, p.347 şi urm. purtînd titlul: *Artis militaris libri IV*. A fost menţionat prima dată de Max Jähns, în *Geschichte der Kriegsnissenschaften, vornehmlich in Deutschland*, I, München und Leipzig, 1889, p.523. Se află sub cota nr. 10 980.

[3] Publicat de C.Marinescu, în *op. cit.*, p.337 şi urm. purtînd titlul: *De arte militaria liber*. Se află sub cota E.M.83 a.

[4] Astăzi bibliotecă publică aparţinînd de Academia Polonă de Ştiinţe, unde se mai găsesc şi alte materiale privind istoria medievală a României. Cota ms. este B.K. 1 017.

Unele capitole sau paragrafe conţin scheme de tactică militară pentru explicarea cărora pe ultima pagină s-a indicat o legendă a figurilor.

N-avem intenţia să facem în nota de faţă o analiză detaliată a textului, comparativ cu cel al celorlalte manuscrise cunoscute, lucru care comportă, fireşte, o muncă mai îndelungată [5]. Ne vom mulţumi, deocamdată, să aducem la cunoştinţă cititorilor unele date privitoare la vremea cînd a fost compus tratatul de artă militară de către Despot, împrejurările în care a fost scris şi scopul elaborării lui aşa cum reiese din foaia de titlu a acestei opere şi din unele pasaje ale textului.

*Cînd şi în ce împrejurări a fost elaborat tratatul de artă militară.* Preocupările în domeniul istoriei militare ale celui ce avea să ocupe între 1561 şi 1563 tronul Moldovei s-au cristalizat în vremea peregrinării sale pe la curţile occidentale, participînd el însuşi la diferite campanii militare. În 1555 apărea la Anvers prima sa lucrare dedicată campaniei din 1554 a lui Carol al V-lea contra Franţei, campanie la care Despot luase personal parte [6]. Fire instabilă, dornică de aventură, după ce călătoreşte în mai multe oraşe ca Tübingen, Rostock şi altele, acest „vir doctus et rei militaris peritus'' cum era denumit într-o scrisoare a lui Melanchthon [7] pare să se stabilească în 1556 la Königsberg la curtea ducelui Prusiei, Albert, intrînd astfel în sfera intereselor polone (Prusia era pe atunci vasala Poloniei). Adept al noii reforme religioase, Despot cîştigă repede simpatia ducelui Albert supranumit „patron al tuturor evanghelicilor'' şi prin preocupările comune de artă militară pe care atît unul, cît şi celălalt le aveau [8]. Aici făcu cunoştinţă cu o serie de personalităţi ale vremii printre care şi cu Jonas Christofor, consilier de seamă al ducelui Albert, numele lui avînd, aşa cum vom vedea mai departe, o strînsă legătură cu elaborarea manuscrisului de artă militară de la Kórnik [9].

Ocazia care avea să ducă la compunerea tratatului se ivi nu după multă vreme. La începutul anului 1557 regele Poloniei, Sigismund August, începu pregătirile în vederea campaniei militare contra cavalerilor Săbiei (Schwertritter) stabiliţi în Livonia. În urma intervenţiei ducelui Albert pe lîngă regele polon, acesta consimţi ca Despot să participe la campania proiectată în calitate de teoretician militar, alături de consilierul ducelui, Christoforski Jonas. Precum se ştie, campania din Livonia a fost scurtă, ea încheindu-se în septembrie acelaşi an. Despot rămase în continuare în Polonia stabilindu-se la Vilna unde făcu cunoştinţă cu prinţul Nicolae Radziwill şi cu Johann Trziziesski (Tricesius), cîntăreţul reformei polone şi epigramist de seamă. Campania din Livonia a constituit pentru Despot

---

[5] Menţionăm cu acest prilej doar faptul că textele sînt în general asemănătoare, dar nu identice. Comparativ cu ms. de la Viena care e cel mai complet, ms. de la Kórnik are unele pasaje diferite care probează şi ele că ne aflăm în faţa unui exemplar mai vechi decît ms. de la Viena, aşa cum vom vedea mai jos.

[6] H. Petri, *Relaţiunile lui Jakobus Basilikus Heraclides zis Despot Vodă* ...., în An. Ac. Rom., Mem. Secţiei Ist., seria III, tom.VIII (1927), p.6.

[7] *Ibidem*, p.11.

[8] Pentru opera militară a lui Albert de Prusia vezi şi D.Todericiu, *Preistoria rachetei moderne. Manuscrisul de la Sibiu 1400—1569*, Bucureşti, 1969, p.47—48, 66, 304 (schiţă).

[9] „Christhophorus Jonae, illustrissimae dominationis vestrae consiliario'' (din scrisoarea lui Albert Laski către ducele Albert de Prusia), în N.Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos L'Héraclide dit le Despot prince de Moldavie*, Bucureşti, 1900, p. XII.

prilejul compunerii tratatului de artă militară. Aceasta reiese din pagina de titlu a manuscrisului descoperit la Kórnik în care se arată că el a fost compus cu prilejul campaniei din Livonia din anul 1557. Iată textul: „Iacobus Basilicus Heraclides, Despota Sami et Marchio Pari, qui postea fuit palatinus Valachiae, comes itineris mei Livonici anno 1557. Hunc libellum De arte militari composuit et mihi dono dedit Vilnae. Joanes «Johanes» Christoporski manu sua scripsit "(vezi anexa 1). În traducere românească: „Iacobus Basilicus Heraclides, Despot de Samos şi marchiz de Paros, care după aceia a fost voievodul Valahiei, însoţitorul călătoriei mele în Livonia în anul 1557. Această carte Despre arta militară a compus-o şi mi-a dăruit-o la Vilna. Ioan Christoforski a scris cu mîna sa". Aşadar potrivit mărturisirilor consilierului ducelui Albert, Despot a elaborat tratatul său de artă militară în timpul campaniei din Livonia din 1557. Acest tratat, după aceleaşi mărturisiri, a fost dăruit la Vilna în semn de recunoştinţă lui Ioan Christoforski, pe care Despot îl însoţise în campania amintită. Avem, prin urmare indicaţia certă a datei redactării tratatului în forma sa cea mai extinsă [10].

*Scopul redactării lucrării.* Am văzut mai sus că preocupările lui Despot în domeniul artei militare erau mai vechi, axate fiind pe descrierea unor campanii militare cum a fost cea din 1554. De data aceasta el a realizat un tratat de artă militară în care sînt expuse principiile teoretice generale de tactică militară ale acelei vremi. Cum s-a născut ideea elaborării lucrării ne-o mărturiseşte autorul în partea finală a ei într-un pasaj [11] pentru a cărui importanţă îl reproducem în întregime: „Haec sunt quae de re militari dicere proposuimus, non equidem ut totam ipsam artem edoceremus, sed potius ut amicorum quorundam petitionibus indulgeremus. Breviter igitur ea descripsimus quae nobis in castris occurere potuerunt; quare beniqnus lector boni consulet et iudicabit ea ut castrensia non potuisse in castris ita bene describi quemadmodum si inter musas descripta esset. Finis igitur hic sit" (vezi anexa 2). Traducerea : Acestea sînt cele ce ne-am propus să spunem despre lucrurile militare, nu, desigur, să învăţăm pe alţii toată această artă, ci mai degrabă să ne plecăm la solicitările unor prieteni. Aşadar, am descris, pe scurt, cele ce ni s-au putut înfăţişa în tabără (campania militară— *n.n.*); deci cititorul binevoitor le va accepta şi va socoti că aceste lucruri în legătură cu tabăra n-au putut fi atît de bine descrise în tabără cum ar fi fost descrise „inter musas". Scopul, aşadar, să fie acesta" [12]. Prin urmare la îndemnul şi solicitările prietenilor săi, unul dintre ei fiind chiar Christoforski căruia i-a fost dăruit manuscrisul,

---

[10] Pînă acum se presupunea, pe baza unei însemnări a epigramistului Tricesius, că cu ocazia campaniei din Livonia în 1557 ar fi fost redactat manuscrisul din Königsberg, care tratează probleme de artă militară într-o formă foarte restrînsă şi care ar fi fost dăruit ducelui Albert al Prusiei, protectorul lui Despot (C. Marinescu, *op.cit.*, p.324). În lumina textului manuscrisului de la Kórnik, în campania din 1557 a fost compus un text dezvoltat; la această lucrare se referă Tricesius cînd afirmă că: „In libbellos *De arte militari*, Heraclides Iacobi Basilici Despotae Sami etc. in expeditione Livonica scriptos". Adăugăm că titlul din „epigrama" lui Tricesius este cel al ms. de la Kórnik aşa cum apare în pagina de titlu, iar nu al celui de la Königsberg.

[11] Acest pasaj diferă în ms. de la Viena; el este aproape identic numai în cel de la Varşovia.

[12] Această ultimă frază care defineşte scopul lucrării nu există în nici un manuscris

Despot compune lucrarea în timpul campaniei, scuzîndu-se faţă de cititori dacă anumite lucruri, din cauza condiţiilor în care a fost elaborată, nu sînt atît de bine descrise.

*Consideraţii referitoare la raportul dintre manuscrisele existente.* Cronologia redactării celor 4 manuscrise cunoscute reprezintă o problemă dintre cele mai spinoase, deoarece nu există date precise în această privinţă. Potrivit paginei de titlu, manuscrisul de la Kórnik indică ca dată a elaborării anul 1557, în timpul campaniei din Livonia. Este, deci, în afară de orice îndoială că Despot şi-a compus tratatul său de artă militară în formă dezvoltată cu acest prilej. Problema care se pune este însă de a şti dacă ms. de la Kórnik este originalul scris de însuşi Despot sau dacă n-avem de-a face cu o copie a originalului. Nu intră în discuţie foaia de titlu care, după cum se arată în ea a fost scrisă de Christoforski după 1563, anul morţii lui Despot, şi adăugată manuscrisului. De altminteri o comparaţie între grafia foii de titlu şi restul manuscrisului indică două scrieri deosebite (vezi cele două anexe). Există două obiecţii care ne împiedică să socotim manuscrisul de la Kórnik ca fiind originalul redactat de Despot însuşi. Mai întîi grafia care, după cîte se cunoaşte pînă acum, nu ar aparţine lui Despot[13]. În al doilea rînd nu credem că Despot ar fi putut dărui lui Christoforski chiar originalul lucrării. Considerăm mai probabilă ipoteza potrivit căreia Despot ar fi dăruit prietenului său o copie a lucrării originale, lucrare după care au fost ulterior copiate manuscrisele de la Viena şi Varşovia. Aşadar ms. de la Kórnik ar fi prima copie după originalul in extenso elaborat în 1557, scrisă de o a treia mînă (în cazul în care se va dovedi că grafia nu aparţine lui Despot).

În aceeaşi vreme a fost redactat şi ms. de la Königsberg care se deosebeşte de celelalte prin forma sa mult concentrată într-o singură carte de 14 pagini[14]. Problemele discutate în cărţile II şi III ale ms. de la Kórnik, Viena şi Varşovia, precum şi paragrafele care privesc armatele turcă şi polonă lipsesc din acest exemplar. Lucrarea a fost găsită în biroul ducelui Albert de Prusia la puţină vreme după moartea sa. Ea fusese trimisă de Despot care se afla în Polonia înainte de 28 octombrie 1557, data unei scrisori prin care Albert confirma primirea exemplarului[15]. Se ridică nedumerirea de ce Despot a trimis protectorului său o formă concentrată a lucrării de artă militară dacă ar fi avut la dispoziţie forma dezvoltată în circa 66 de pagini a tratatului reprezentat prin ms. de la Kórnik? După părerea noastră este posibil ca ms. de la Königsberg să fi fost redactat cu puţin înaintea campaniei militare din vara lui 1557, exemplar pe care l-a trimis protectorului său. În timpul campaniei, pe baza observaţiilor directe din tabără, Despot a completat şi sistematizat cunoştinţele sale sub forma unui tratat de artă militară în 4 cărţi a cărei copie îl constituie ms. de la Kórnik, dăruit lui Christoforski[16].

---

[13] Compară cu textul scrisorii lui Despot publicată în C. Marinescu, *op. cit.*, fig. 1B (în măsura în care scrisoarea a fost redactată de însuşi Despot).

[14] Reprodus de C.Marinescu, în *op. cit.*, 337 şi urm.

[15] C.Marinescu, *op. cit.*, p. 325.

[16] Poate că la aceste două lucrări se referă Tricesius epigramistul, cînd afirmă că *lucrările* (libellos) despre arta militară ale lui Despot au fost *scrise* în expediţia din Livonia (C.Marinescu, *op. cit.*, p. 380).

Manuscrisul de la Viena dedicat regelui Maximilian al Boemiei a fost redactat în împrejurările politice dintre anii 1558 şi 1561 cînd Despot a desfăşurat o febrilă activitate diplomatică, politică şi chiar militară pentru ocuparea tronului Moldovei. Precum se ştie în primăvara anului 1558 Despot se găsea la Iaşi la curtea voievodului Alexandru Lăpuşneanu. Aici puse la cale un complot împotriva gazdei sale, nereuşit însă, lucru care-l obligă să fugă în Transilvania la Braşov, unde publică a sa genealogie. Prin intermediul vechiului său protector (ducele Prusiei) şi al lui Laski se puse în legătură cu regele Maximilian al Boemiei, cunoscut susţinător al evanghelicilor. În cursul anului 1560 între Despot şi Maximilian avu loc o vie corespondenţă [17]. Au urmat cele două tentative de cucerire a tronului Moldovei, ultima aducîndu-i la 8 noiembrie 1561 coroana mult rîvnită. În aceste împrejurări trebuie căutată, după părerea noastră, originea alcătuirii noii variante a tratatului de artă militară descoperită la Viena. Ea a fost dăruită lui Maximilian cu scopul cîştigării bunăvoinţei suveranului care l-ar fi putut sprijini în realizarea ţelului său de ocupare a tronului Moldovei. Manuscrisul, aşa cum s-a dovedit [18], a fost redactat de însuşi Despot. Conţinutul lui este foarte asemănător cu cel al manuscrisului de la Kórnik; autorul a retuşat unele pasaje, eliminînd [19] sau adăugînd fraze întregi. Totodată au fost adăugate la începutul cărţii I şi la începutul paragrafului care tratează despre oastea turcească, dedicaţii şi unele explicaţii cu privire la unele izvoare folosite [20]. De asemenea, ilustraţiile care în ms. de la Kórnik erau foarte sumar redate, aici sînt deosebit de îngrijit lucrate. Conţinutul aproape identic al celor două manuscrise ne face să apreciem că la baza manuscrisului de la Viena a stat acelaşi original care a stat şi la baza celui de la Kórnik, adică originalul redactat cu prilejul campaniei din Livonia din 1557, pe care Despot l-a păstrat tot timpul la sine.

Manuscrisul de la Varşovia prezintă aceleaşi caracteristici ca şi celelalte două. O sumară apreciere a lui ne determină să afirmăm că acest manuscris este mai apropiat de cel de la Kórnik în sensul că lipsesc pasajele cu caracter de dedicaţii care se găsesc în exemplarul de la Viena; textul final al manuscrisului de la Kórnik, care lipseşte în cel de la Viena, se păstrează, cu mici deosebiri, în cel de la Varşovia. Totodată, fraze care lipsesc în ms. de la Kórnik, dar se întîlnesc în cel de la Viena, se păstrează şi în exemplarul varşovian. Evident că fără o analiză critică a textelor este foarte dificil, în stadiul actual, să se precizeze cronologia redactării manuscrisului de la Varşovia. Unele ipoteze de lucru se pot avansa însă. Astfel, în ceea ce ne priveşte se pare că varianta varşoviană a avut la bază acelaşi original compus de Despot în 1557; că a putut fi copiată, cu rectificările amintite datorate copistului, cam în acelaşi interval de timp în care a fost redactat şi ms. de la Viena, poate chiar înaintea acestuia, adică între 1558 şi 1561. Dacă se va dovedi însă că unele fraze şi chiar pasaje provin din ms. de

[17] H. Petri, *op. cit.*, p. 17 şi urm.

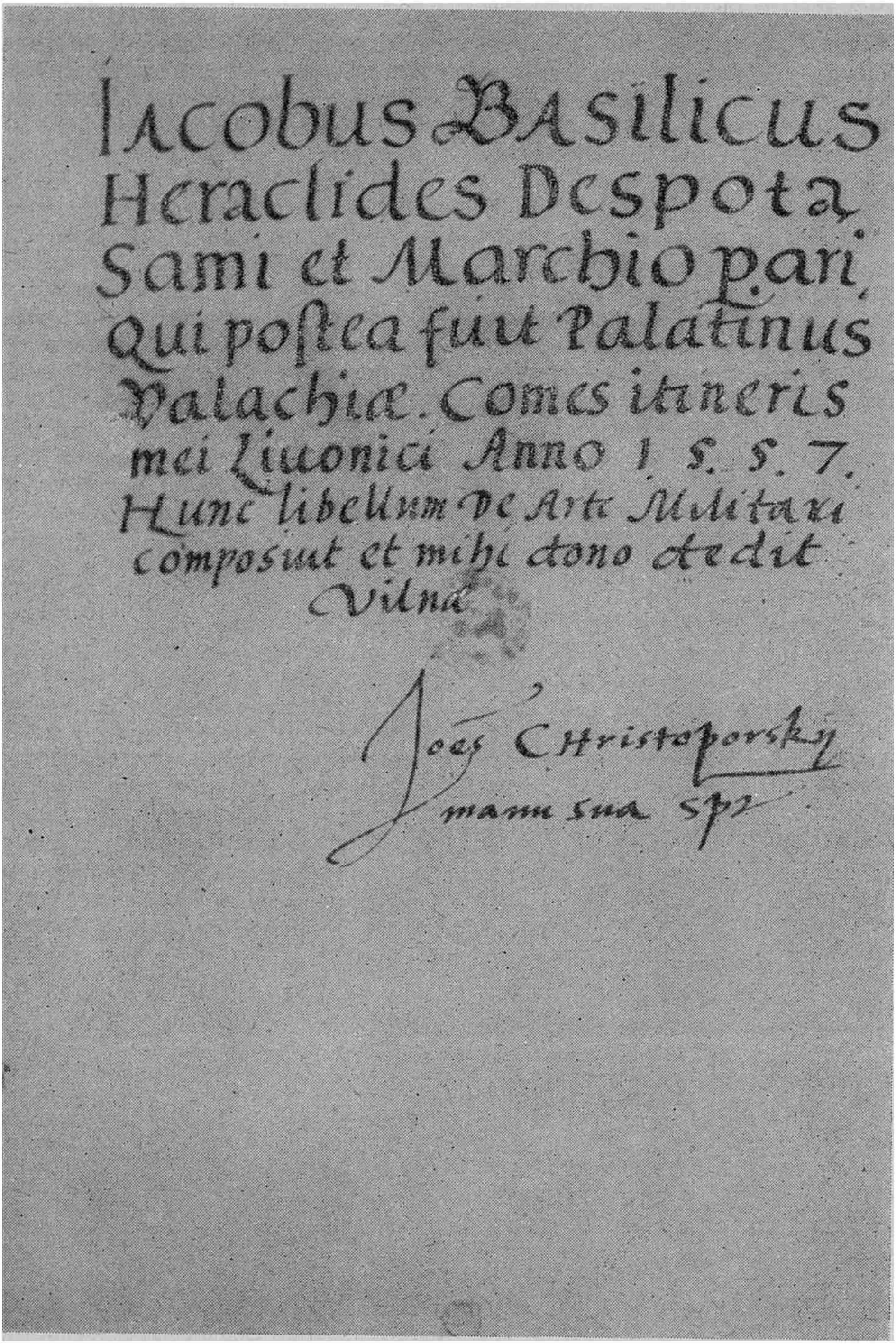
[18] C. Marinescu, *op. cit.*, p. 3–4 (fig. 1).

[19] Textul final, în care se explică condiţiile în care a fost scrisă lucrarea şi se precizează scopul elaborării ei, lipseşte în acest ms.

[20] C. Marinescu, *op. cit.*, p. 3–4 (fig. 1).

la Viena, înseamnă că ms. de la Varşovia a avut la bază originalul compus de Despot în 1557, precum şi ms. de la Viena şi a fost redactat prin urmare după 1561. Aceste consideraţii rămîn însă în domeniul ipotezelor de lucru şi numai o atentă analiză comparativă a textelor celor trei manuscrise asemănătoare (Kórnik, Viena, Varşovia) va putea aduce precizările cronologice de rigoare.

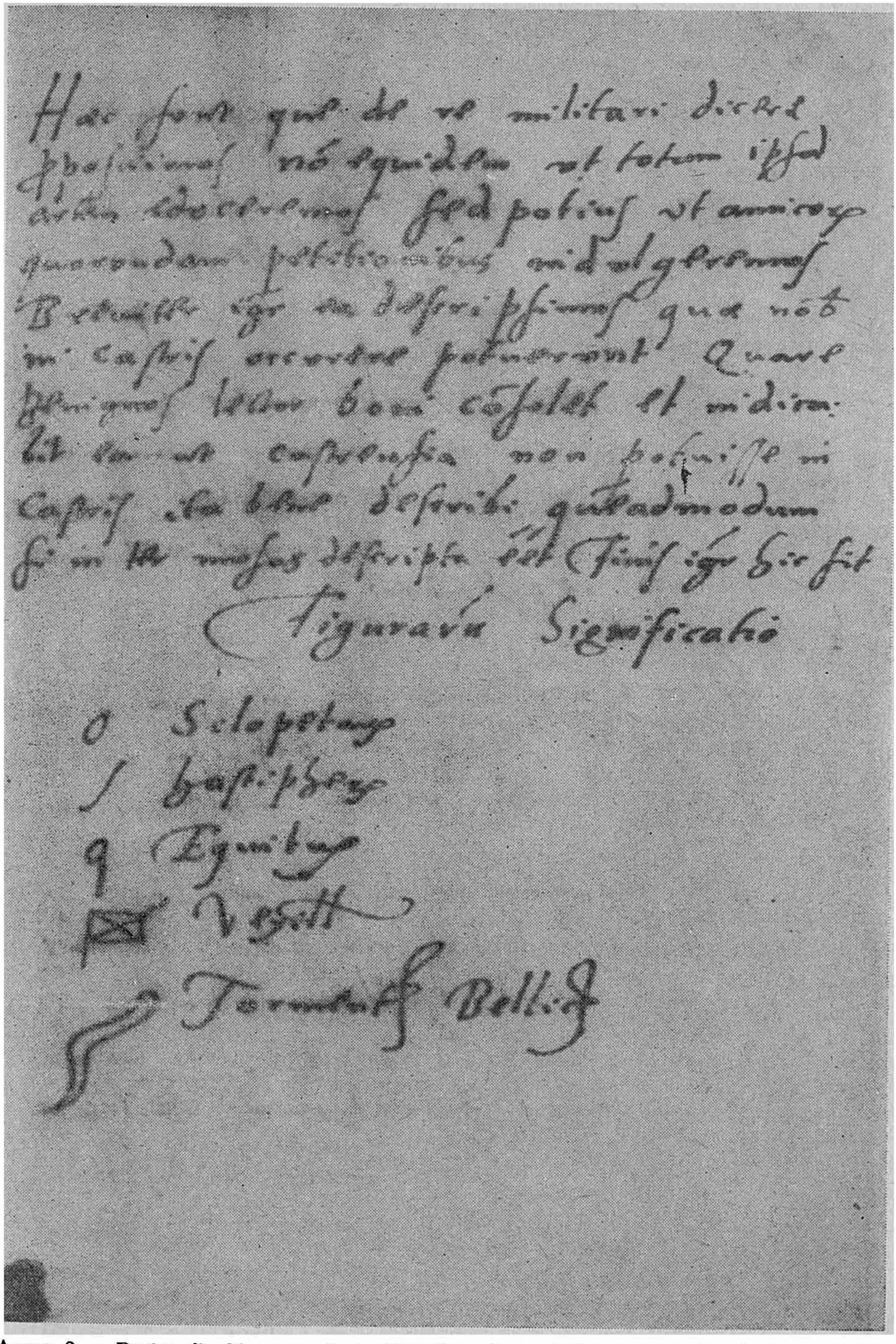
În concluzie, manuscrisul de la Kórnik reprezintă prima variantă in extenso a tratatului de artă militară compus de Iacob Heraclid Despotul cu prilejul campaniei militare din Livonia din 1557 la care el a participat în persoană. Acest exemplar se adaugă la cele trei cunoscute pînă acum dovedind, o dată mai mult, că opera cu caracter militar elaborată de cel ce a fost domn al Moldovei a circulat în capitalele unor mari puteri europene din acea vreme, bucurîndu-se de aprecierea specialiştilor în materie cum era, de pildă, ducele Albert al Prusiei.



Iacobus Basilicus
Heraclides Despota
Sami et Marchio pari
Qui postea fuit Palatinus
Valachiae. Comes itineris
mei Livonici Anno 1. 5. 5. 7.
Hunc libellum De Arte Militari
composuit et mihi dono dedit
Vilnae

Joes Christoporsky
manu sua spr

Anexa 1.—Pagina de titlu a manuscrisului de la Kórnik.



Anexa 2. — Partea finală a ms. de la Kórnik unde se definește scopul elaborării lucrării.

# UN DOCUMENT DE LA PETRU RAREŞ

DE

I. CAPROŞU

În ambele sale domnii, Petru Rareş a stat o singură dată la Bîrlad, între 27 martie şi 2 aprilie 1546. Din acest interval se cunosc pînă astăzi 15 documente date de voievodul moldovean. Între acestea se numără şi cel din 1546 martie 29, pe care îl publicăm acum pentru prima dată după original. Documentul, menţionat într-o carte de judecată a divanului Moldovei din 1817 martie 20 [1], era cunoscut pînă acum dintr-o traducere, prescurtată pe alocuri, din 1762—1763 (7271), făcută de Gheorghe Evloghie; după această traducere a fost publicat de Ghibănescu [2] şi apoi în *Documente privind istoria României*, A, Moldova, veacul XVI, vol. 1, nr. 393.

Prin acest act se confirmă nepoţilor lui Ion Odobă stăpînirea asupra satului Vereşani, din vechea zonă a Cobîlelor de la nord-est de Bacău.

Satul, cumpărat în vremea lui Ştefan cel Mare de Ion Odobă, s-a numit mai tîrziu Odobeşti.

Actul de faţă, pe care îl publicăm după normele de editare ale colecţiei *Documenta Romaniae Historica* [3], este foarte bine conservat. E scris în slavoneşte pe pergament şi îşi păstrează pecetea. El se află în posesia locuitorului Gh. Cristea din Odobeşti, judeţul Bacău [4].

† Милостїю Божїєю, Мы Петра воєвода господарь земли Молдавскои. Знаменито чиним ис сим нашим листом въсѧ кто на нем възрит или его чтоучи оуслъишит ѡже тот истинїи слоуга наш Мържелат и сестра его, Марицѫ, и племенници иХ, Анꙋшка и сестри еи Софїика, ꙋси внꙋкове Їѡноу Ѹдобѫ, жаловали есми иХ ѡсобною нашею милостїю, дали и потвръдили есми им иХ правїи ѡтнини и дѣдинноу иХ ис привилїе кꙋпежно що имал дѣд иХ Їѡн Ѡдобѫ ѡт родїтелѣ господства ми Стефана воеводї, едно село ꙋ Кобъле, на имѣ Верешани, где бил Вѣреш, како да ест ѡт нас ꙋрик и съ въсем доХодом, <иХ и>[5] дѣтим иХ и

---

[1] *Uricariul*, VI, p. 308, nr. 9.

[2] *Surete şi izvoade*, IX, p. 24—25.

[3] Vezi *Introducerea la colecţie*, în vol. 1, Ţara Românească, p.V şi urm.

[4] Îl edităm după o fotografie obţinută prin strădania colegului Viorel Căpitanu de la Muzeul din Bacău, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[5] Neclar.

ȣнȣчатом иⷯ и прѣȣноучатом иⷯ и прашȣрѣтом иⷯ и въсємȣ родȣ иⷯ кто [кто] сѣ им изберет наиближнїи непорȣшено николиже на вѣки.

А ли да єст иⷯ тоє село на двоє: половина да єст слȣѕѣ наш Маржелатоу и сєстри єго, Марици, нижнаа половина, а пак вишнаа половина да єст Анноушци и сєстри єи, Со<ф>[6]їици.

А Хотар томоу више писанномȣ селоу ȣ Кобъле, на имѣ Верешанїи, где бил Вереш, да єст им ѡ<т въ>сего Хотара на двоє, а ѡт иншиⷯ сторон по старомȣ Хотарȣ покȣда из вѣка ѡживали.

А пак аще ли сѣ знаидоут нѣкїи привилїи ѡт того Стефана воєводї ре<комїи>[7] Лакȣста а тоти привилїи нигде закон да не имают прѧд нашими привилїѧми.

А на то єст вѣра нашего господства, више писаннаго, мы Петра воєводї и вѣра прѣвъзлюбленниⷯ сынов господства ми Їлїѧша и Стефана и Костантина и вѣра боѧр нашиⷯ: вѣра пана Хȣрȣ дворника, вѣра пана Борчи и пана Стȣрѕи пръкалабове Хотинскиⷯ, вѣра пана Петра Кръковича, вѣра пана Хȣрȣ и пана Данчȣла пръкалабове Немецкиⷯ, вѣра пана Шандра и пана Тъмпа пръкалабове Новоградскиⷯ, вѣра пана Петра Вартиковича портарѣ Сочавского, вѣра пана Юрїѧ спатарѣ, вѣра пана Моⷯила вистѣрника, вѣра пана Хръбора постелника, вѣра пана Пътрашко чашника, вѣра пана Нѣгоула столника, вѣра пана Плаѯі комиса и въсѧⷯ боıар нашиⷯ великиⷯ и малиⷯ молдавскиⷯ.

А по нашим животѣ, кто бȣдет господаръ ѡт дѣтеи нашиⷯ или ѡт нашего рода или пак бȣд кого Богъ изберет быти нашеи Молдавскои земли, тот <бы>[7] непорȣшил нашего даанїа и потвръжденїа, али би им потвръдил и ȣкрѣпил занȣже есми им дали и потвръдили за що им єст права ѡтнина и дѣднина.

А на бȣлшеє крѣпост и потвръжденїе томоу въсемоу више писанномȣ велѣли єсмы нашемȣ вѣрномȣ паноу Матїѧшоу логоѳетоу писати и нашȣ печат привѣсити к семоу листоȣ нашемоу.

Писал Василїе Бȣздȣган, ȣ Бръладъ, в лѣто з҃н҃д мѣсеца мартїа к҃ѳ.

TRADUCERE

Din mila lui Dumnezeu, noi Petru voievod domn al ţării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor celor ce vor vedea sau o vor auzi citindu-se că pe această adevărată slugă a noastră Mărjelat şi sora lui, Mariţa, şi rudele lor, Anuşca şi sora ei Sofiica, toţi nepoţii lui Ion Udobă, i-am miluit cu deosebita noastră milă, le-am dat şi le-am întărit a lor dreaptă ocină şi dedină din privilegiu de cumpărătură ce a avut moşul lor Ion Odobă de la părintele domniei mele Ştefan voievod, un sat la Cobîle, anume Vereşani, unde a fost Vereş, ca să le fie de la noi uric şi cu tot venitul, <lor şi> [7] copiilor lor şi nepoţilor lor şi strănepoţilor lor şi răstrănepoţilor lor şi întregului lor neam care [care] li se vor alege mai apropiat, neclintit niciodată, în veci.

Însă să le fie acel sat în două: jumătate să fie slugii noastre Marjelat şi surorii lui, Mariţa, jumătatea de jos, iar jumătatea de sus să fie Anuşcăi şi surorii ei, So<f> [6]iicăi.

---

[6] Omis.
[7] Neclar.

Iar hotarul acelui mai sus scris sat la Cobîle, anume Vereşanii, unde a fost Vereş, să le fie din tot hotarul în două, iar dinspre alte părţi, pe vechiul hotar, pe unde au folosit din veac.

Şi iarăşi, dacă se vor afla nişte privilegii de la acel Ştefan voievod numit Lăcustă, acele privilegii nicăieri să nu aibă lege înaintea privilegiilor noastre.

Iar la aceasta este credinţa domniei noastre, a mai sus scrisului noi Petru voievod, şi credinţa preaiubiţilor fii ai domniei mele Iliaş şi Ştefan şi Constantin şi credinţa boierilor noştri : credinţa panului Huru vornic, credinţa panului Borcea şi a panului Sturza pîrcălabi de Hotin, credinţa panului Petru Crăcovici, credinţa panului Huru şi a panului Danciul pîrcălabi de Neamţ, credinţa panului Şandru şi a panului Tîmpa pîrcălabi de Cetatea Nouă, credinţa panului Petru Varticovici portar de Suceava, credinţa panului Iurie spătar, credinţa panului Mohilă vistiernic, credinţa panului Hrăbor postelnic, credinţa panului Pătraşco ceaşnic, credinţa panului Neagul stolnic, credinţa panului Plaxa comis şi credinţa tuturor boierilor noştri moldoveni mari şi mici.

Iar după viaţa noastră, cine va fi domn din copiii noştri sau din neamul nostru sau iarăşi pe cine îl va alege Dumnezeu să fie domn al ţării noastre Moldova, acela să nu clintească dania şi întărirea noastră, ci să le întărească şi împuternicească pentru că le-am dat şi le-am întărit, pentru că le este lor dreaptă ocină şi dedină.

Iar pentru mai mare putere şi întărire a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru pan Matiiaş logofăt să scrie şi să atîrne pecetea noastră la această carte a noastră.

A scris Vasile Buzdugan, la Bîrlad, în anul 7054 ‹1546› luna martie 29.

# DOCUMENTE DIN JUDEȚUL PRAHOVA [1]

DE

RADU CREȚEANU

Actele ce le publicăm aici privesc diferitele așezări din zona Văii Doftanei, începînd de la munte și pînă la Brebu, în special satele de pe teritoriul comunelor Trestieni și Teșila. Din rîndul acestora unele sînt cunoscute, cum sînt, spre exemplu, cele de la Brebina, Cătunul, Cîmpina, Pietriceaua, Telega, Găgeni, Stăncești, Teșila, Trestieni [2] și Vărbilău. Altele însă nu apar atestate în volumele de *Documente privind istoria României* sau *Documenta Romaniae Historica* editate pînă în prezent, și anume: *Ciupărcénii*, astăzi Ciopîrțeni, comuna Teșila, *Clăbucet*, sat sau moșie, *Negrași*, comuna Trestieni, întîlnit anterior [3], ca și Clăbucetul [4], numai ca munte, precum și *Vîrtejul*, sat dispărut, ce poate fi localizat lîngă Negrașul.

Documentele cuprind mai ales date în legătură cu vînzarea unor proprietăți sau pricini relativ la stăpînirea cîtorva moșii.

Relevăm în mod deosebit pe acelea care stau mărturie vitregiei vremurilor de pe la mijlocul secolului al XVII-lea, cum este actul prin care jupîneasa Maria a lui Parepa din Stăncești își vinde moșia pentru a se răscumpăra din robie [5] (doc. 8). De asemenea vînzarea făcută de cele două surori, Stana și Neacșa, „de lipsă și de nevoia birului" (doc. 9); zălogirea unei moșii „cînd «fu» foametea" (probabil în timpul domniei lui Matei Basarab) și pierderea actului de răscumpărare „cînd ‹fură› răotățile în zilele lui Costandin vodă" (doc. 10).

---

[1] Aflate în proprietatea lui Alexandru Miculescu (București).

[2] Atestat și în doc. din 1578 februarie 10 (D.I.R., veac. XVI, IV, p.309). În *Indicele numelor de locuri*, Buc., 1956, p.145, satul este localizat în *județul Prahova*. Numele martorului din document, care se regăsește în topicul „Lazul Pascului" din documentul 2 și 4, precum și la martorul numit Pascu din documentul 4, indică în mod sigur că este vorba de același sat Trestieni din zona Sinaia, ca în cele două acte publicate de noi.

[3] D.I.R., veac. XVI, I, p. 59, și II, p. 249.

[4] D.R.H., B. Țara Rom., I, p. 321.

[5] Robie în care, foarte probabil, va fi căzut în cursul campaniei de represalii a armate tătărești împotriva lui Mihnea al III-lea Radu, din lunile noiembrie-decembrie 1659 (documentul este din aprilie 1660), campanie în timpul căreia se știe că județul Prahova a fost devastat în două rînduri, tătarii la plecare „tîrînd în urma lor cîteva zeci de mii de robi de prin aceste părți" (Al.Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea al III-lea, 1658—1659*, în „Buletinul Comisiei istorice a României", 1935, p. 215—217; vezi și A.Andralffy, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în anul 1659, ibidem*, 1933, p. 26—27 și 34).

## 1

*1562 (7071) octombrie 4*

Petru cel Tînăr voievod întărește Todorei, fata Neagăi, partea ei de moșie din Brebu, surorile ei fiind înzestrate mai înainte „cu vaci, cu oi și din toate bucatele".

† Cu mila lui Dumnezeu, Io Petru voevod și domnu a toată Țara Rumânească, feciorul marelui și preabunului Mircea vodă. Dat-am domniia-mea această poruncă a domnii-mele Neagăi, fetei Neagului, ca să ție ocină în Breb toată partea ei cîtă să va alege, pentru că iaste a ei dreaptă și veche ocină de baștină.

Iar dup-aceia au venit Neaga singură denaintea domnii-mele de au dat și au pus pe fie-sa, anume pe Todora, peste toată partea ei de moșie din Breb, carea au fost de la părinții ei; și să n-aibă treabă alte fete au feciori a să mesteca într-acea moșie, pentru că altor fete le-au dat și le-au înzestrat cu vaci, cu oi și din toate bucatele.

Pentru aceia am dat și domniia-mea Todorei, fetei Neagăi, ca să-și ție moșiia ohabnecă, iar cine ar strica această tocmeală ce s-au tocmit cu gura Neagăi să fie proclet și afurisit de cei 318 părinți de la Nicheia. Pentru aceasta am dat și domniia-mea Todorei să-i fie ocina de moșie din Breb ohabnică și stătătoare în veci, ei și feciorilor ei și nepoților și strenepoților și de nimeni neclătit, dupre zisa domnii-mele.

Încă și mărturii am pus domniia-mea pe toți cinstiții boerii divanului domnii-mele.

Octomvrie 4, leat 7071 ⟨1569⟩.

Traducere din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea.

## 2

*1642 (7150) mai 5*

Vlad vinde lui Dumitru jumătate din partea lui de ocină cu cinci galbeni.

† Scris-am eu, Vlad, al meu zapis să fie de mare credință, cum să se știe cum i-am vîndut eu Vladu de în parte me de ocină lu Dumitru, jumătate de ocină, în cîmpu și în pădure șă munte șie în ⟨a⟩pă, de hotar pînă hotar; și amŭ dat eu Dumitru lu Vlad aspre gata, galbeni 5, iar... [1] nu i-am datu lu Dumitru.

Șie me-au vîn⟨du⟩tu Vlad de în zelele lu Matei vodă.

Și aldămășare a fostu frati-său Odre i Andrieș i Lepădatu i Badea Ceca i Mane Ci⟨m⟩-boiu, Ivanu Garca, de Tăistreni Voico vătah i Stoica Corne i Drăgan ot Negrași i popa Ivan ot Negrași.

Pis mesița maiu... [1] dni, vă leat 7150 ⟨1642⟩.

Copie.

---

[1] Loc rupt.

## 3

*1642 (7150) mai 5*

Andriaş vinde lui Dumitru partea lui din lazul de la „fundul Stînei Arse", cu 300 bani.

† Şi au cumpărat Dumitru di la Andriaş [2] di în partea lui, lazul di în fundu Stînii Arse din lazul Pascului pînă în vîlceaoa Coceanei, cu păduri cu tot, şi au dat bani 300.

Şi aldămăşari au fost Udrea i Vlad, frati-său, i Lăpădat Cocoşilă, ⟨Badea⟩ [1] Cica i Manea Gimboiul, Ivan Carca i Voico ot Tăistréni, vătah, i Stoic⟨a⟩ al ⟨Cornei i⟩ [1] popa Ivan ot Nigraşi i Drăgan ot tam i diiacon Mihaiu, să-i fii di moşie şi lui şi ficiorilor lui.

Pis maiu, dne 5, vă leat 7150 ⟨1642⟩.

Copie.

## 4

*1642 (7150) mai 22*

Dumitru cumpără de la Stoian, Cîrstea, Andriaş şi Tîrziul părţi de ocini, silişti, pădure ş.a. la „fundul Stînei Arse", Negraşi ş.a.

† Să să ştii cum au cumpărat Dumitru di la Stoian şi Cîrstea, ficiorii Strechii di Ciupăcéni, partea lor di silişti toată, cu casă t⟨oa⟩tă, şi au dat bani 304 costande, să-i fii di moşii lui şi ficiorilor lui. Mărturie iată : Craia i Stoica, Di⟨e⟩ i Carca, Mihaiu, Bad⟨ea⟩ al Cicăi i Lepădat Co⟨co⟩şilă i Manea Ginboiul i Néniul Ruşiliscul.

Şi au mai cumpărat Dumitru di la Andriiaş di Ciupărcéni un laz din partea lui în fun⟨dul⟩ Stînii Arse, din lazul Pascului pînă în valea Coceanii, cu păduri cu tot, şi au dat bani ughi 1, să-i fii di moşie lui şi ficiorilor lui. Şi cine se va ispiti a-ntoarci să fii blăstimaţi di 318 oteţă ije vă Nichii [3]. Şi mărturie iată : Craia i Die, Stroe, Drăgan, Buzdug i Drăgan Bota i Badea al Cicăi i Bucur i Lăpăda⟨t⟩ Cocoşilă, diiacon Mihaiu i Radul.

Şi au mai cuînpărat Dumitru di la Tîrziul din ⟨Ne⟩graşi un pămîntu di arătură în rîndul diriptu sat, din partea Tîrziului al doili, şi au dat bani 19 costande, să-i fie di moşie lui şi ficiorilor lui. Şi cini va întoarci să fie blăstimaţi di toţi otiţii. Şi mărturie Ivan şi Bădicean al Tîrziului şi Stroe frati-său i Pascul i Costea Moţoacă i Vlad Ţiţeiu şi popa Ivan ot tam.

Şi se-au cunpărat acésti moşii toate vă dnă Matiiu vodă, vă leat 7150 ⟨1642⟩.

Pis mesiţa mai vă 22 dni.

Orig. hîrtie.

## 5

*1646 (7154) august 25*

Stroe, fiul lui Andriaş, vinde lui Dumitru ocina Gîlmei cu 300 bani şi un loc de arătură în Piscul cu Cremenea, cu un ughi.

---

[1] Loc rupt.
[2] Din Ciupărceni.
[3] Părinţi, cei de la Nicheia.

† Scris-am eu Stroi snă Andriiaș [1] acista al miu zapis, să fii di mari credință la mîna lui Dumitru, să să știe că i-am vîndut Gilma za bani gata bani 300; și i-am mai vîndut un loc di arătură în Piscul cu Créminea za ughiu 1.

Și mărturie au fost Badea Cica și Lipădat Cocoșilă i Ursu și Stroi ot Tișilă, ficiorul lui Pițiri.

Și s-au scris ot pri dni Io Matiiu voivod.

Pis agost dni 15, vă leat 7154 ⟨1646⟩.

Și pîntru cridință am pus mai jos și dégitile.

Badea.

Lipădat.

Cocoșilă.

Ursu.

Stroe.

Orig., hîrtie.

## 6

*1654 (7163) octombrie 21*

Popa Iordan și popa Mîrzea adeveresc că baba Nana a lăsat partea ei de moșie lui Neagu, Vlad și Catalinei.

† Adecă eu popa Ìordan i popa Mîrzea, carii amŭ fostŭ la moartea babei Nane de o am ispovedit și o am pricịștuit și o am întrebat peintru părticeaoa de moșie cui va să o dea. Ci ia așa au zis : pàrtea mea de moșie, cît se va alége, să fie pe 3 frați anume Neagul cu frații lui, pe o parte, și Vlad pe altă parte și Catalina pe altă parte, și să aibă a mă grijirea după moartea mea, iar moșiia să le fie de moșie stătătoare lor și feciorilor lor și cine se va trage di în ei. Iar cine se va scula peste cuvîntul mieu într-altŭ chip, să fie blestemat și afurisit de 318 otețâ ije vă Nechei [2].

Și au fostŭ mulți oamenii buni mărturii, anume : Mîrzea i Stan Chirică și Stănislav Moisi i Stan Bocancea i Radu Iștion, Drăghiu, Dobrotă, Stoica, Mușat, Ivan.

Pis mesița octomvrie 21 dni, vă leat 7163 ⟨1654⟩.

Orig., hîrtie.

## 7

*⟨1658–1659⟩*

Mihnea al III-lea Radu voievod întărește lui Bădicean și Stroe ocini la Vîrteju.

† Cu mila lui Dumnizeu, criștinul Mihnea voivod și domnŭ a toată Țara Rumânească Dat-au domnia-lui această poruncă a domnii-lui lui Bădicean și lui Stroe di la Vîrtej, cu feciorii

[1] Din Ciupărceni.

[2] Părinți, cei de la Nicheia.

lor cîți Dumnizeu li va da, ca să li fie ocină în Breb, partea lui Voico, toată, și partea Stoicăi, toată, și partea Bratului, toată, veri cît se va alége, însă den cîmpu di pisti tot și den margini iar di pisti tot, pentru că o au cumpărat Bădicean și Stroe de la Voico și de la Stoica și de la Bratul acea ocină, dript 1 600 di aspri.

Iar dup-acéia Bădicean și frate-său Stroe ei au schimbat această ocină ci zice mai sus cu Stoica și frate-său Radul, di au dat Bădiceanul și Stroe Stoicăi și Radului acea moșie ci au cumpărat de la Voica și de la Stoica și de la Bratul, iar Stoica și frate-său Radul ei au dat a lor moșie de la Vîrtej pri jumătate lui Bădicean și lui Stroe, di piste tot hotarul, și den siliștea den sat și den cîmpu și den apă și den păduri și di pritutindinilea.

Și iar au cumpărat Bădiceanul și Stroe moșie în Vîrtej partea Voicăi, toată, viri cît să va alége pisti tot hotarul, pentru că o au cumpărat Bădicean și Stroe di la Voica dript 1 200 di aspri.

Și iar au cumpărat Bădicean și frate-său Stroe ocină în Vîrtej di la Dobra și di la Neagole și di la Neacșa și di la Voica a lor parte di la Vîrtej toată viri cît se va alége di pritutindinilea dript 1 200 di aspri gata.

Șoi iar au cumpărat Drăgan de la Negrași di la Voica 2 pămînturi, 1 din sus di cîmpu, altul din jos de cîmpu, dript 300 di aspri gata, 200 di argintu, iar 100 di bani.

Și au vîndut aciști oamini ci sînt mai sus scriși acésti moșii de a lor bună voe și cu știrea tuturor megiiașilor dinprijurul locului, și din sus și din jos, și dinnaintea domniii-méli.

Dript acéia dat-am și domniia-mea acistor oamini ci zic mai sus, lui Bădicean și lui Stroe, ca să le fii acésti moșii ci sînt mai sus zise și lui Drăgan acéli 2 pămînturi moșie di strimoșie lor și ficiorilor, nipoților și strănipoților lor și de nimea niclătit pisti zisa domniii-méli.

Și mărturii încă pus-am domnia-mea boiarii divanului, după rînduială care ar hi fost în hrisovul cil vichiu, spart și rumtu înpriună cu văleatul[1].

Copie de la începutul veacului al XVIII-lea.

Datat din domnia lui Mihnea al III-lea; Bădicean și Stroe sînt atestați ca martori și în 1642 (doc. 4).

## 8

*1660 (7168) aprilie 20*

Maria, jupîneasa lui Parepa din Stăncești, vinde lui Dumitru partea ei de moșie din Ciupărceni cu 10 ughi, pentru a se răscumpăra din robie.

† Eu jupîneasa Mariia a Parepei de Stăncești făcut-am al meu zapis cum să fie de mare credință la mîna lui Dumitru ot Ciupărcéni, cum să știe că i-am vîndut a mea moșie din Ciupărcéni, cîtă să va afla, și din cîmpu și din pădure și din munte și di în apă și de peste tot hotarul, și o am vîndut să-i fie lui moșie și feciorilor și nepoților, ci o am vîndut dereptu bani gata ughi 10.

Și cu acești bani m-am scumpărat de la robie, că am fostu roabă.

Și mărturie : jupînul Adam de Stăncești și Tănasie logofătul ot selo ot tam[2] și Gligorie ginere-mieu ot tam ; să să știe din zilele Mihnei vodă.

Pis aprilie dni 20, vă leat 7168 ⟨1660⟩.

---

[1] De la „boiarii divanului..." pînă la sfîrșit, adăugat textului original de către copistul din veacul al XVIII-lea.

[2] Din sat de acolo.

Şi eu Dumitru ot Ciupărcéni, cîndu am cumpărat această moşie, am întrebat pe Aldea, feciorul Udrei, şi pe unchii lui şi pe verii lui şi pe nepoţii lui.

Şi mărturie : Badea Cica ot Ciupărcéni şi Lăpădat Cocoşilă de-acolea şi Stroe al lui Andriiaş ot tam.

Orig., hîrtie.

## 9

*1661 (7169) aprilie 15*

Stana şi Neacşa, fiicele Tudorei, vînd lui Gherghe, Oancea, Costandin şi Radu partea lor de ocină din Brebu, „de lipsă şi de nevoia birului", cu 12 ughi.

† Adecă eu Stana i Neacşa, fétele Tudorei, acesta ⟨al nostru zapis⟩ [1], ca să fie de mare credinţă la mîna lui Gherghe, cu frate-său Oancea şi Costandin, cu nepotu-său Radulu, cum să se ştie că le-am vîndut noi partea noastră de oc⟨ină⟩ [1] de în sat den Brebu, toată, şi de moşie şi de cumpărătoare, cum iaste scris în cărţile de moşie carele le-amu datu la mîna lor, moşie de a nooa, de preste totu hotarul, şi de în cîmpu şi de în apă şi de în pădure şi de în lazure şi de în silişte, varu cîtu se va alége, şi amu vîndut noi această moşie care scrie mai sus cu ştirea a tot satul. Şi amu întrebat noi în doao, în t⟨rei⟩ [1] rîndure cine va vrea să cunpere şi niméne nu se-au aflat să ne dea ⟨ne⟩ [1] voia noastră pre moşie, iar aceştea se-au aflat şi li se-au căzut... [1], că au ţinut cu noi de într-acest moş. Şi a⟨mu⟩ [1] vîndut de lipsă ⟨şi de⟩ [1] nevoia birulu şi amu luat noi bani gata ughi 12, ca să fie lor moşie şi feciorilor şi nepoţilor şi strenepoţilor.

Şi mărturie încă au fost de în Breb, Oana şi Ion i brat ego Stoica şi Dragomir Bră... [1] aşul i snă ego [2] Stoica şi Eorga a lu Pană şi de în Telega Radul Purlig şi Manea Zvérnicul, şi cu ştirea a totu satul, şi ⟨mic⟩ [1] şi mare. Şi păntru credinţa ne-am pus şi dégetile.

Pis mesiţa aprilie dnă 15, leat 7169 ⟨1661⟩.

Oana.
Ion.
Stoica.
Dragomir.
Stoica.
Eorga.
Radul.
Manea.
Pis az, erei Irimie.

Orig., hîrtie.

## 10

*1668 (7176) august 13*

Ionaşco postelnic, fiul lui Miroslav logofăt din Cătun, adeverează că Stoica Gloabeş, Neguţ şi Neagu Ciortan din Brebu au plătit banii pentru care-şi zălogiseră moşia „cînd ⟨fu⟩ foametea".

1 Loc rupt.
2 Şi fiul lui.

† Adecă eu Ionaşco postelnicul, feciorul lui Miroslav logofătul ot Cătun, scris-am acesta al mieu zapis cum să fie de mare credinţă la mîna Brebénilor, anume: Stoica Gloabeş şi Neguţ şi Neagul Ciortan, cum să să ştie că cîndu foametea, fostu-se-au zălogit aceşti oameni, care sîntu scrişi mai sus la tată mieu, Miroslav logofătul, de au luoat bani pre moşie. Deci, după moartea tătîne-mieu, lui Miroslav logofătul, rămas-au zapisăle de zălogitură la mîna mea. Deci mie trebuindu-mi bani, apucat-am pre aceşti oameni ce scrie mai sus cu zapisul tătîne-mieu, care au fost zălogitură, de m-i-au plătit banii toţi, deci cîţi era zălogiţi. Şi le-am făcut şi zapisul mieu la mîna lor de răscumpărătoare, cum să aibă bună pace ei şi feciorii lor şi de către nimenea val ⟨au⟩ [1] nevoie să n-aibă. Iar cîndu răotăţile în zilele lui Costandin vodă, fostu-ş-au perdut zapisele lor care le-am făcut eu. Deci temîndu-se ei să nu cază la vreo nevoie, venit-au de le-am înoit zapisul şi le-am făcut altul nou acum în zilele Radului voevod, în cursul anilor 7176, cum să fie în bună pace ei şi feciorii lor şi ⟨de⟩ [1] către nimiinilea să nu aibă nici un val, căci că se-au plătit la mine.

Pentru aceasta dat-am zapisul mieu la mîna acestor oameni, ca să aibă b⟨ună⟩ [1] pace de mine şi de feciorii miei şi de nepoţii miei şi de cîţi se vor trage de ruda mea. Iar cine se va scula peste zapisul mieu a face într-altu chip, unii ca aceia să fie blăstemaţi şi afurisiţi de 318 oteţi ije vă Nichei [2].

Şi cîndu s-au făcut acest zapis, fost-au mulţi boiari şi oameni buni şi mărturii care voru pune iscăliturile mai jos.

Şi am scris eu, Tudor logofătul, cu învăţătura postelnicului Ionaşco, şi pentru mai adeverită credinţă pusu-mi-i-am şi dégetul mai jos.

Pis avgust 13 dni, leat 7176 ⟨1668⟩.

Ionaşco ot Cătun [3].

. . . . . . . . . . [4].

Amfonie ermonah [3].

. . . . . . . . . . [4].

. . . . . . . . . . [4].

Negul.

Ona.

Mihaiu.

Avram.

Cuciul.

Sava.

Stoica.

Stoian.

*Pevrso*:

Oana.

Bigul.

Stoica snă Drăghici.

Neagul Cioc... [1].

Cuciul ot Cîmpina.

Mihaiu Mahamet.

---

[1] Loc rupt.
[2] Părinţi, cei de la Nicheia.
[3] Semnătură autografă.
[4] Semnătură indescifrabilă.

Stan snă Ligul.
Pă. . . .[1]
Ion ot Vărbilov.
Stoica diaconul snă Leucă.

Orig., hîrtie.

## 11

*7?? (7272) decembrie 18*

Constantin Brîncoveanu voievod poruncește la șase megiași să cerceteze și să dea mărturie în pricina dintre Radu și Stan din Ciopîrțeni, cu Stan, Neagu și Constandin din Brebu, pentru o moșie din Vîrtej.

† Милостїю Божїю, Їѡ Костандин воевод и господинъ. Писах господство ми[1] voao 6 megiiaș, anume: Costea Teris ot Trestiiani i Stan Ovesa ot Teșilă i Albul ot Negrași i Vladul Țîrcă ot Piitricea i Vasile iuzbașa ot Cîmpina i Iorga vătaf za plai. Către aceasta vă fac domnia-m⟨ea⟩ în știre că aici naintea cinstiților și credincioșilor boiarilor domnii-méle Costandin Știrbéi vel ban i Gligorie Băleanul vel sluger avînd întrebăciune Radul i Stan ot Ciopărcéni de față cu Stan i Neagul i Costandin ot Breb pentru partea de moșie a lui Voico și a Stoicăi i a Bratului de la Vîrtej, carii au fost cumpărat Bădicean i Stroe de la acești oameni ce scriu mai sus încă mai denainte vréme, din zilele Mihnii vodă, și tot o au ținut și o au stăpînit moșii i strămoșii Radului și ai lui Stan și ei de atunci pîn-acum, cu pace.

Iar cînd iaste acum, sculatu-se-au Stan i Neagul i Costandin ot Breb, cu pîră asupra Radului i Stan, scoțînd o carte a lui Mihail vodă întru care scriia ca să-și ție Stan i Neagul i Costandin partea lor de moșie de la Breb, jumătate, și la Găgéni a treia parte și Clăbucetul tot și scriia să ție și moșiia din Vîrtej, toată. De care lucru neputîndu-le rumpe boiarii domnii-méle ce scriu mai sus judecata din divan, iată că v-am rînduit domnia-m⟨ea⟩ pre voi la mijlocul lor. Deci în vréme ce veți vedea cartea domii-méle, iar voi să căutați să vă strîngeți cu toții la această moșie Vîrtejul și să strîngeți oameni bătrîni, înprejuréni; și de veți dovedi cu adevereință bună cum că au stăpînit moșii, strămoșii ai Radului și ai lui Stan, și ei și părtașii lor și Brébenii n-au mai stăpînit moșie într-acel hotar al Vîrtejului de atunci pîn-acum, numai acum să scoală cu acea carte a lui Mihail vodă, deci pe cum veți afla și veți adăvăra cu ale voastre suflete mai pe direptate, așa să dați scrisoarea voastră la mîna celora ce li să va cădea să ție moșiia și pe cîtă parte veți adăvăra, ca să ție făr-de gîlceavă. Într-alt chip să nu faceți.

Толико писах господство ми[2].
Dechemvrie 18 dni, leat 7221 ⟨1712⟩.
ѡ Костандин вѡевѡд, милостїю божїю господинь[3].
Прочит вел логофът[4].

Orig., hîrtie.

---

[1] Din mila lui Dumnezeu, Io Costandin voievod și domn. Am scris domnia-mea.
[2] Astfel a scris domnia-mea.
[3] Io Costandin voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.
[4] A citit marele logofăt.

# DOCUMENT PRIVIND SATUL CĂTUN (JUD. GORJ)[1]

DE

RADU CREȚEANU

Actul prezintă interes fiind prima mențiune documentară relativă la satul Cătun de pe Motru, amintit apoi în 1581 [2] și 1599 [3]. Textul relevă pricina între două grupuri de moșneni pentru stăpînirea moșiei, fapt care avea să ducă, ulterior, la împărțirea acesteia și formarea celor două sate, Cătunul de Jos [4] (actualul Steic) și Cătunul de Sus.

Printre toponimicele întîlnite în document cităm mai ales „Fîntîna călugăriței" și „Viile mănăstirilor" [5], care amintesc de vreo fostă mănăstire — sau mai curînd un schit — ce va fi dat și numele satului vecin, Valea Mănăstirii (tot comuna Cătunele), atestat sub formă „Mănăstirea", încă din 1537 [6].

⟨*1579*⟩ *iulie 12*

Mihnea Turcitul voievod întărește lui Stan, Pană, Curuiac ș.a. și lui Neagoe, Danciul, Datco și Drăgoi, cu cetașii lor, stăpînirea pe cîte o jumătate de sat din Cătunul.

Izvodul cărții Mihnii vodă, ficiorul lui Alixandru Vodă.

† Dat-au domniia-lui această poruncă a domnii-lui, lui Stan și Panei și lui Curuiac i lui Jitiian și lui Ion cu ficiorii lor, cîți Dumnizeu le va da, ca să le fii lor moșii satul ce să cheamă Cătunul cu tot hotarul, pintru că iaste a lor moșii veche și diraptă di moștinire.

---

[1] Aflat în proprietatea lui Radu Antonescu (București).

[2] Doc. din 1581 martie 12 (D.I.R., veac. XVI, V, p.14).

[3] Doc. din 1599 februarie 13 (*ibidem*, VI, p.348).

[4] Fracționarea hotarului o găsim atestată într-un document din 1633 mai 12 (Acad. R.S.România, CXXXIV/16), în care este menționată o cumpărătură în Cătunul de Jos.

[5] Probabil în loc de „Viile mănăstirenilor", altfel fiind mai greu de acceptat ideea că aici au avut vii două sau mai multe mănăstiri.

[6] Doc. din 1537 mai 10 (D.I.R., veac. XVI, II, p.221).

„STUDII", tomul 23, nr. 5, p. 977–978, 1970.

Iar dup-aceia avut-au pîră acişti omini ci s-au zis mai sus, Stan i Pana i Curuiac i Jitiian i Ion cu Neagoe şi cu citaşii lui i Danciul cu citaşii lui i Datco cu citaşii lui şi cu Drăgoi cu citaşii lui. Şi aşa pîrîia Stan şi Pana şi Curuiac şi Jitiian şi Ion pi Neagoi şi pe Danciul şi pe Datco i pe Drăgoi naintea domnii-lui, cum că n-au ei nimica moşii în Cătun. Iar într-aciia domniia-lui au căutat şi au judicat pi direptate şi pe lege dumniziiască cu toţi cinstiţii dirigători domnii-lui şi au adivărat domniia-lui cum că au avut şi ei moşii înpreună unii ca şi alţii. Dici domniia-lui i-au înfrăţit şi i-au înpăcat domniia-lui ca să ţie dinpriună pricum au fost ţinut şi mai dinainte vrîme, pi jumătate. Însă şi semnile să să ştie : din fîntîna Călugăriţi pîn-în tău şi din tău pîn-în Gura Purcariului, dici pe malu în sus, pe apa Motrului în sus pîn-în... [7]. Băiulescului, pîn-la lacul Porcilor, diciia dealul pîn-în viile mănăstirilor, pîn-în fîntîna Călugăriţii. Şi au fost cheltuit ei într-acea pîră toţi înpreună 6 000 di aspri. Dici care nu va lăsa pe acea tocmală să întorcă acii banii aspri 6 000 care i-au fost cheltuit ei şi să-i scoată şi ochii aceluia. Dirept aciia au dat şi domniia-lui acistor oamini ci s-au zis mai sus, cu ai lor ficiori, ca să le fie lor moştinire ohamnicilor nipoţi i strănepoţi şi despri nimini niclătit peste porunca domnii ⟨lui⟩.

Iată şi mărturii au pus domniia-lui dirigători : jupan Dobromir vel ban al Craiovii i jupan Mitrea vel vornic i jupan Miroslav vel logofăt, Dumitru vel spătar, Costandin vel vistiar i Stan vel comis i Harvat vel stolnic i Gonţa vel păharnic i Stoica vel postelnic. Ispravnic Mitrea vel vornic.

Au scris Vîlcul grămătic în divanul curţii, în Bucurişti, la luna lui iulie 12 dni, leat 7088 ⟨1580⟩ [8].

Traducere din 1749.
Datat după divan.

[7] Loc rupt.
[8] Textul a fost redatat după divan în 1579.

# „T E I U L"
# DENUMIRE DE PROPRIETATE MOŞNENEASCĂ

DE

VASILE CĂRĂBIŞ

În articolul de faţă ne propunem să reliefăm, pe bază de documente, prezentate în ordine cronologică, denumirea de *tei* a proprietăţii moşneneşti în timpul şi după dezagregarea obştii ţărăneşti, prin ieşirea treptată din indiviziune.

Principiul proprietăţii private începe să fie concretizat în delimitările precise ale fiecărui sătean asupra lotului său de-abia în secolul al XVI-lea [1].

La sfîrşitul secolului al XVI-lea, mai cu seamă în cursul celui următor, procesul de destrămare al obştii devine din ce în ce mai accentuat, iar creşterea diferenţelor de avere între membrii ei tot mai vizibilă [2].

Măsurarea pămîntului a început să se facă atunci cînd delimitarea moşiilor s-a lămurit pe deplin, stabilindu-se lungimea şi lăţimea. Măsurătoarea lungimilor şi a suprafeţelor de pămînt se deosebea însă de la o provincie la alta (Muntenia şi Moldova) şi uneori chiar de la judeţ la judeţ.

Operaţiile agrimensurale care delimitau loturile sînt caracteristice satelor moşneneşti sau răzeşeşti. Aceste operaţii de măsurare dau naştere unei terminologii speciale, care scoate în relief forma lor, astfel : „blană" după numele scîndurilor de lemn, „sfoară" sau „funie" după bucata de sfoară (de cînepă de obicei), „curea" după forma curelii de piele — lungă şi îngustă, „tei", „chingă" etc. [3]. Corespunzător „sforii" sau mai curînd „funiei" e „teiul", împărţire şi denumire puţin cunoscută, sau de loc, în lucrările de drept românesc şi de istorie socială.

Documentaţia acestui termen e mai mult în Oltenia şi în primul rînd în judeţul Gorj. De aci o slabă influenţă în Mehedinţi şi Vîlcea şi prea

[1] V.Costăchel, *Obştea sătească*, în vol. colectiv (P.P.Panaitescu şi A.Cazacu) *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1957, p.86,

[2] P.P.Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1964, p.13.

[3] H.H.Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, vol. II, Bucureşti, p. 256.

puţin în Dolj, judeţ al marilor latifundii. În alte regiuni denumirea de tei, după cum vom arăta mai departe, e destul de rară.

★

Menţionăm că obştea nu purta nume de persoană, ci „obştea satului — cutare". În schimb, înainte şi după hotărnicie, de obicei „funiile" purtau numele stăpînitorilor lor. Acelaşi lucru se întîlneşte şi la teie; vecinii de teie se numesc *teiaşi.*

În paginile care urmează vom documenta denumirea de *tei* a proprietăţii moşneneşti.

Trebuie să menţionăm că împărţirea moşiei satului pe funii sau teie este un sistem practicat numai în Ţara Românească. Aceasta poate din cauza unei anumite configuraţii a solului la satele de munte şi deal. O „funie de moşie" cuprinde în lungimea ei fragmente din toate părţile structurale ale pămîntului obştesc, ca: munte, deal, cîmp de arat, fîneaţă, păşune, apă [4].

Pentru delimitarea loturilor de pămînt se folosea de obicei o bucată de sfoară sau funie, de unde şi numele loturilor delimitate: „sfoară de moşie", „funie de moşie". Spre confirmarea acestei afirmaţii ne sprijinim nu numai pe tradiţie, dar şi pe documente. Iată, de pildă, într-un document din 12 ianuarie 1650; Matei Basarab confirmă mănăstirii Tismana stăpînirea peste moşiile Groşani ş.a.: „Şi-au căutat cărţile sf. mînăstiri Tismenii de moştenire şi zapisele de cumpărătură şi au măsurat toate moşiile mînăstirii tot *cu funia*"[5] (*s.n.*). Iată acum un document în care ni se descrie lungimea funiei de măsurat, cît şi numărul unor astfel de funii într-un lot de pămînt. Radu Leon-voievod, la 1 iunie 1665, confirmă stăpînirea peste o falcă de pămînt în hotarul Vădenilor (Gorj) „în lat de 8 funii, în lung de 12 funii, iar funia de 12 coţi" [6]. Aşadar, funia — ca instrument de măsură de lungime — avea 7,68 m, deoarece în Oltenia de nord cotul este egal cu 0,640 m, în Muntenia 0,666 m, în Moldova 0,637 m[7]. Aceeaşi lungime a funiei s-a păstrat şi în secolul al XVIII-lea [8].

Funia, ca măsură de lungime, varia însă din timp în timp şi din loc în loc. Astfel, la 1 iulie 1737, Matei Bălăcescu, Chirea Căleşin ş.a. au făcut hotărnicia moşiei Teleştii de Sus din judeţul Gorj, în care se spune: „...s-au găsit funii 121, funia de cîte stînj. 20 m (2420): şi pă mijloc din piatra dum. boierilor Bălăceşti... pînă în hotarul Drăgoeştilor... funii 114 stînj. (2280)" [9]. S-ar părea din prima vedere, fiind vorba de măsurarea întregii moşii a Teleştilor, că aceasta s-a împărţit în 121 de funii, fiecare lată de 20 de stînjeni, însă în act e scris că „puind funia" s-a procedat la măsurarea moşiei. Reiese, deci, că funia — ca măsură de lungime — avea 20 de stînjeni, folosită la moşii întinse, spre uşurarea muncii şi economisirea timpului. Alex. Ştefulescu afirmă de asemenea că „funia avea şi 20 de stînjeni" [10].

---

[4] P.P.Panaitescu, *op. cit.*, p.156.
[5] Alex.Ştefulescu, *Mînăstirea Tismana*, Bucureşti, 1909, p.328.
[6] Idem, *Gorjul istoric şi pitoresc*, Tg.-Jiu, 1904, p.LXI.
[7] I.Aurel Candrea, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*, p.343.
[8] „Oltenia", cartea IV, Craiova, 1944, p.119 (doc. din 29 mart. 1786).
[9] Alex.Ştefulescu, *Gorjul istoric şi pitoresc*, Tg.-Jiu, 1904, p.264.
[10] *Ibidem*, pl.LXII.

Documentele pe care le-am enumerat pînă aici ne confirmă îndeajuns că termenul de „funie" dat loturilor de pămînt delimitate vine de la unitatea de măsură — funia — care avea o lungime a ei stabilită de comun acord de moşnenii măsurători. Era lucrată de obicei din cînepă; în lipsa acesteia, din in sau lînă.

Înainte de a trece la „teiul", ca proprietate, găsim de cuviinţă să înfăţişăm cîteva denumiri agrimensurale, unele puţin cunoscute, altele necunoscute.

Într-un act al familiei Teodorini din Craiova găsim scris : „Toată partea noastră este 15 *odgoane* (*s.n.*), cîte treizeci de stînjeni, din care am să trag eu două părţi care mi se fac 180 stînjeni" [11]. Odgonul e un lot de pămînt care îşi trage numele de la odgon, funie groasă, folosită de obicei la corăbii sau la legarea plutelor la mal (comp. srb. *odgon*) [12].

O altă denumire folosită e *chiriveiul*. La 28 noiembrie 1835, Matei Ciolac, din Cîmpu-Fomi (Gorj), în jalba către judecătoria Gorj declară „că acum în iarna trecută i-am vîndut un *chirivei* (*s.n.*) de loc în lat stînjeni cinci şi jumătate şi în larg (lungime) stînjeni patruzăci, în taleri 45" [13].

Locul vîndut, cum arată şi dimensiunile, a fost o bucată de pămînt scurtă. Chiriveiul (cărăveiul, în uzul actual) în agrimensură e asemenea cisvîrtei sau ciosvîrtei.

În terminologia agrimensurală din această regiune sînt frecvente în vechile hotărnicii mai ales *capetele şi cirtele*.

*Capetele* sînt loturi de pămînt *diferite ca suprafaţă*, pe regiuni structurale, măsurate şi calculate în stînjeni. Trei *capete* pot să aibă la un loc 69 de stînjeni, după cum cinci *capete* ale altui moşnean pot să aibă 43 de stînjeni.

*Cîrta* e o bucată mică de pămînt, nedefinită ca suprafaţă.

În actele cercetate pentru articolul de faţă, într-unul singur am găsit termenul de *ogor*. Menţiunea aceasta e în documentul din 17 iulie 1587 : „. . .şi iarăşi a cumpărat Rustea la Stolojani (Gorj) de la Mihail 3 ogoare cu 150 aspri gata"[14].

*Răzorul*. Prin răzor sau „răzvor" nu trebuie să înţelegem numai mejdina, adică hotarul între două loturi de moşie, ci şi o suprafaţă de pămînt. În general aceste răzoare sînt mai mici decît pogonul şi se măsoară tot cu stînjenul.

În zapisul din 12 decembrie 1730 al lui Dragu Popeanga din Brădiceni (jud. Gorj) se află scris următoarele : „De buna voia mea pentru bani ce are la min(e) i-am dat 2 răzoare de vie în florini nemţeşti 30 şi i-am mai dat un răzor de vie de pomană ca să mă pomenească la biserică şi să fie sfinţiei sale aceste 3 răzoare *moşie* (*s.n.*) stătătoare în veac, care aceste 3 răzoare sînt alăturea cu viia lui Drăghici Băloi ot Cîmpul-Fomii" [15].

Sistemul „pogonitului" e o împărţire reală numai în moşiile boiereşti. La moşneni pogonul delimitat ca suprafaţă, cu mejdinile lui, nu există.

---

[11] *Arhiva Olteniei*, VII, nr. 37—38, mai-august, 1928, p.201.

[12] I.A.Candrea, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*, p.860.

[13] „Oltenia", cartea IV, Craiova, 1944, p.126.

[14] Acad. R.S.România *Documente privind istoria României veac XVI, B. Ţara Românească, vol. V*, p.315 (în continuare citat Doc. B. Ţara Românească).

[15] Doc. orig. în posesia autorului.

Real e numai bucata de pămînt măsurată în stînjeni. După aceşti stînjeni se calculează spre ştiinţă în pogoane, jumătăţi, sferturi de pogoane etc.

Şi acum, în ceea ce priveşte denumirea de *tei* a proprietăţii moşneneşti, aceasta vine de la *funia din coajă de tei*, folosită ca unitate de măsură a lungimii.

Coaja de tei era folosită din două motive : practic şi economic. Întîi, că se lucra mai repede decît funia de cînepă, care trebuia toarsă şi care, în momentul măsurării, poate nu se afla la îndemînă sau era greu de găsit; al doilea, se făcea economie de cînepă. Trebuie subliniat însă că, deosebit de cele menţionate, coaja de tei era folosită chiar dacă existau şi alte mijloace la îndemînă pentru măsurat, pentru că ea are întinderea neelastică, pe cîtă vreme funiile de lînă sau cînepă, fiind elastice, puteau da naştere la diferenţe de măsură, generatoare de certuri. Coaja de tei, ca instrument agrimensural, a fost folosită pînă în vremea noastră.

Alături de termenul *funie* ca suprafaţă de lot, folosit în Oltenia şi Muntenia, în Oltenia şi în special în judeţele de munte, unde era majoritatea moşnenilor, apare şi termenul de *tei*.

*Teiul* reprezintă în general, ca şi funia, proprietatea moşnenească, cuprinzînd diferite părţi structurale ale terenului sau numai un fel de teren.

Într-un act domnesc din 19 iulie 1517, Neagoe Basarab-voievod confirmă lui Draica cu fiii săi stăpînire de cumpărătură: „Ca să le fie în Groşani (Gorj) 5 teie (funii) pentru că le-a cumpărat de la Grozea şi de la nepotul său Radul al Tomanei şi de la Mareş” [16].

Fiind cinci „teie” sau „funii”, înseamnă că moşia iniţială începuse să se fărîmiţeze. E o subîmpărţire a vechiului „tei” al familiei Grozea.

Apariţia cît mai multor stăpînitori — de teie sau funii — nu înseamnă dizolvarea obştii, care continua ca un organism social, ci numai o treptată destrămare şi slăbire a ei. Creşterea formei de stăpînire individuală a pămîntului era o necesitate economică şi mergea în pas cu creşterea treptată a agriculturii [17].

Trebuie mare atenţie cînd întîlnim „teiul” în acte, spre a nu se face confuzie între *arborele* tei ca semn de hotar, care poartă numele unei persoane în forma genitivă sau dativă, pe cîtă vreme teiul ca proprietate poartă numele unei familii, de obicei în formă adjectivală : teiul Blăjesc, Coicăesc etc.

Într-un act din 25 august 1625, sînt scrise următoarele : „Şi iar a cumpărat boierul domniei-mele Necula ocină la Arşi (Gorj) de la Ciutea, însă anume : teiul Novăcescu peste tot hotarul de pretutindeni pentru 400 aspri gata” [18]. Constatăm că aici e o pătrundere a unui feudal (boierul Necula) în obştea ţărănească a satului Arşi. În secolul al XVII-lea e tendinţă de dezagregare şi cotropire din ce în ce mai accentuată a obştilor ţărăneşti de către boierime. O dată ce intra în obşte, feudalul avea aceleaşi drepturi ca şi membrii obştii. După ce se întărea şi mai cumpăra sau cotropea şi alte loturi, el cerea hotărnicia moşiei ca să iasă din devălmăşie [19].

---

[16] Alex.Ştefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj (1406—1665)*, Tg.-Jiu, 1908, p.79 ; vezi şi Doc. B., Ţara Românească, vol.I, (1501—1525), p.123.

[17] P.P.Panaitescu, *op.cit.*, p.160.

[18] Doc. B. *Ţara Românească*, vol. IV, p.557—558.

[19] V.Costăchel, *op. cit.*, p.90.

Matei Basarab-voievod, în zapisul din 16 octombrie 1642 confirmă lui Marco postelnic din Curte (Curtişoara Gorj) mai multe cumpărături ş.a. : „Şi iar să-i fie lui Marco post. cu fraţii săi, fiii lui Vılsan, moşie în sat în Cartiu, însă să se ştie din *teiul* de sus al patrulea loc de arătură" [20]. Din documentul acesta reiese că moşia satului Cartiu (Gorj) era împărţită în mai multe *teie*. Teiele însăşi erau divizate şi stăpînite de mai multe familii înrudite sau diferite.

La 19 august 1668, şase boieri megieşi adeverează că în Frăteştii de Sus (Gorj), care au şapte *teie*, mănăstirea Tismana are două *teie*. „Deci noi am aflat pre cărţu şi am găsit în Frăteştii de Sus 7 teie pre acel hotar cît iaste"[21].

Aşadar, Frăteştii de Sus au fost împărţiţi în şapte teie, evident, egale, dintre care cinci cu ţărani liberi, iar cele două, care au aparţinut Tismanei, cu ţărani dependenţi acestei mănăstiri. Dezagregarea obştilor ţărăneşti din afară venea nu numai de la feudali, ci şi de la mănăstiri.

Într-o catagrafie din 7 august 1699 a locuitorilor schitului de la Bogdăneşti (Vîlcea) se află şi „un loc la Bogdăneşti în Piscul Runcului la tei, fălci de pămînt şi le-am luat pe lei 5 şi seamnele acestui loc" [22]. Sîntem de părere că acest tei din Piscul Runcului e un arbore. Prepoziţia „la" e indicatoare în acest sens ; prepoziţiile : „în" sau „din" (în Piscul Runcului — *în* sau *din tei*) ar fi indicarea unei moşii.

În zapisul din 10 aprilie 1715 al lui Ionăşi Burduh din Arcani (Gorj), prin care vinde moşia Papii pîrcălabul din Runc, scrie : „C-am vîndut-o de a me bună-voia denpreună cu femeia me Zamfira şi cu ştirea tuturor arcanilor, care sînt moşneni şi *teiaşi* (*s.n.*) cu minea" [23]. Teiaşii erau moşnenii vecini de teie.

Negoiţă Ulogul din Stroeşti (Gorj), în zapisul din 1 mai 1721, dat lui Stoica şi Gheorghe Mircioiu, din acelaşi sat, scrie : „...şi am vîndut partea mea de moşiie *teieşilor* (*s.n.*) mei care au avut împărţare cu noi peste tot hotarul cu noi moşie din Stroeşti. Şi am vîndut... cum să se ştie *teiul* (*s.n.*) mieu al treilea de peste hotar, l-am avut cu ei denpreună" [24]. Din acest document uşor se înţelege că Negoiţă Ulogul cu Stoica şi Gheorghe Mircioiu, iniţial, împreună au stăpînit un singur tei întins „peste tot hotarul" Stroeştilor. Cerînd să li se demarce fiecăruia „moşia" din teiul comun, asupra căreia aveau dreptul de stăpînire, s-a ajuns în urma acestei operaţii de subdiviziune la trei teie, iar numiţii moşneni au ajuns acum „teiaşi", deci vecini cu proprietăţile pe trupul unei foste moşii comune. Termenul de *teieşi* sau *teiaşi* e folosit în limbaj numai acolo unde există şi denumirea de *tei* a proprietăţii funciare. Un termen care să indice pe vecinii de „funii" sau „sfori" de moşie nu am întîlnit. Analog cu teiaşii ar fi funiaşii sau sforaşii.

Prin hotărnicia moşiei Racoţii de Sus şi de Jos a mănăstirii Tismana, din 6 iunie 1734, „s-au ales din aceştia şi sf. m-ri partea lui Gherasim călugărul Ţăpîrdea din teiul *Cocimănesc* (s.n.), ce a fost dat de danie pe la răsărit stj. 35 şi pe la mijloc stj. 35 şi pe la apus stj. 35" [25].

---

[20] Alex.Ştefulescu, *Doc...*, p.500.
[21] Idem, *Mînăstirea Tismana*, Bucureşti, 1909, p.350.
[22] Arh. Olt., an. XIX, nr. 107—112, 1940, p.133.
[23] Doc. orig. în posesia autorului.
[24] Acad. R.S.România, Doc. orig., CLXXXV, 107.
[25] Alex.Ştefulescu, *Mînăstirea Tismana*, Bucureşti, 1909, p.417.

Partea ce i-a revenit călugărului Ţăpîrdea, după dimensiunile specificate, nu-i decît o parcelă, măsurată însă cu stînjenul şi nu cu funia de 12 coţi. De altfel, cea mai veche măsurătoare de pămînt cu stînjenul cunoscută e din a doua jumătate a secolului al XVI-lea [26].

Stînjenul diferă însă după locul şi natura moşiei. Astfel, în satul Cîmpofeni (Gorj), într-un cîmp de fîneaţă, unde s-a păstrat sistemul devălmăşiei pînă la colectivizarea din 1962, se măsura cu *„stînjenul lui Duşe”* [27], care avea *1,93 m.*

Într-un zapis din 1 octombrie 1760 al lui Dumitru Căliţoiu din Stolojani (Gorj), scrie : „...precum să se ştie că i-am vîndut un loc de vie stearpă (neproducătoare) din dealul Stolojanilor despre răsărit, care loc l-au fost cumpărat vătaful Stan de la Gherghina Blăjescu din *teiul Blăjesc* (s.n.) ...şi am vîndut de a mea bună voie şi cu ştirea tuturor părţilor şi a *teiaşilor* (*s.n.*) miei...” [28].

Blăjescu, după numele căruia e teiul Blăjesc, a fost „moş mare” în Stolojani [29]. Teiul Blăjesc s-a divizat prin hotărnicie la membrii şi rudele familiei, deveniţi teiaşi, care, după aceea, au şi început să vîndă diferite locuri.

În cartea de hotărnicie din 2 august 1767 din Stroeşti (Gorj), e scris : „Iar din *teiul* Grozăescu (*s.n.*) s-au mai dat şi după zapisele de cumpărătură ce au cumpărat Pîrvul i Ilie Mircioiu de la ceilalţi moşneni...”. Teiul Grozăesc, datorită moştenirii, dar mai ales vînzărilor la moşneni străini de „neamul” Grozoilor, s-a divizat ca şi atîtea alte teie. Iniţial teiele constituiau moşii unitare în hotarul satului, deşi cuprindeau părţi de diferite structuri geografice, însă înzestrările, daniile, schimbările şi mai ales vînzările au dus la o situaţie de stăpîniri individuale distanţate. Situaţia aceasta a grăbit dizolvarea devălmăşiilor. Din această cauză moşnenii aveau teiele reduse ca dimensiune şi risipite în diferite părţi.

În hotărnicia din 20 mai 1778 a satului Cîmpu-Fomii (azi Cîmpofeni, din Gorj), pe lîngă alte alegeri „alesu-s-au partea Coicăeştilor (azi Coiculeştii) pe din sus pe lîngă *teiul lor ce-l au de cumpărătură* (*s.n.*) de la Arcani” [30].

Moşia Cîmpofenilor, înainte de întemeierea satului lor prin „roire”, aparţinea de Arcani.

La 30 octombrie 1784, în zapisul de împăcare între monahul Rafilă şi fratele său Mihăilă din Stolojani (Gorj), se spune : „...luînd megieşi ca să mă îndrepteze cu frate-mieu Rafilă monah pentru un loc ce mi *l-au fost cuprins* (*s.n.*) cu viia cea tînără din *teiul Coicăiesc*” [31].

La 5 iunie 1803, postelnicul Gheorghe Zagorianu, printr-o reclamaţie adresată domnitorului, împotriva lui biv vel vistier Dumitrache Bibescu, pentru moşia Cernădia (Gorj), declară : „...dă la moşiia mea şi pîn(ă) la moşiia d-lui mai sînt 10 *teae de moşii* (*s.n.*) printre noi măgieşăşti” [32]. Iată un document în care se arată categoric că teiul e o moşie. Teiul ca moşie varia ca mărime.

---

[26] P.P.Panaitescu, *op. cit.*, p.161.
[27] Duşe a fost armaş în Cîmpofeni, cunoscut în actele locale din secolul al XVII-lea.
[28] Academia R.S.România, Doc. orig., CLXXXV, 27.
[29] Hotărnicia Stolojanilor din 29 mai 1757, doc. orig. în posesia autorului.
[30] Academia R.S.România, Doc. orig. CLXXXV, 97.
[31] Doc. orig. în posesia autorului.
[32] Alex. Ştefulescu, *Biserica satului Căleşti*, Tg.-Jiu, 1910, p. 18.

La 10 ianuarie 1827, în zapisul de vînzare al lui Gheorghe Savu din Arcani (Gorj), sînt trecute următoarele: „...precum să se ştie că i-am vîndut 6 stînjeni şi două palme de pămînt alăturea cu ai sfinţiei sale...cu apă, cu pădure cît merg toate teiele" [33].

În secolul al XIX-lea teile — în anumite sate — ajunseseră simple curele de pămînt ca lăţime, dar foarte lungi. Pe măsură ce s-au înmulţit teiele, nu mai apar numele posesorilor lor, păstrîndu-se doar numele vechilor stăpînitori, consideraţi „moşi" întemeietori.

La 5 iunie 1828, într-o carte de pricină dată popii Piţigaia (astăzi Piţigoi — urmaşii săi) din Stolojani (Gorj), sînt declarate următoarele: „...că avînd loc de deal de viie în *teiul Blăjesc* despre apus, împreună cu Toma Coicheci şi cu neamul lui... şi măsurînd acel *tei* ce se zice *Blăjesc*... am găsit stînjeni 20, numai supt stăpînirea Tomei nouă cuprinşi de el cu viia... care mergînd la faţa locului la acest *tei al lui Vlad*, unde este prigonirea, au cosit şi partea lui Piţigaia... şi au găsit cu cale... ca să-i dea lui Constantin tatăl popii Matei loc de viie într-alt *tei* şi i-au dat în *teiul* din faţă unde au toţi *Blajii*... fiind acest *tei* vîndut din vechime de toţi Blajii la dumnealor boierii Rioşeanu... În cele din urmă i-am dat alt *tei* în dealul despre răsărit... De aceea, după toată cercetarea ce am făcut neamurilor lor, găsim cu cale ca în *toate teiele Blăjeşti* şi *pă deal* şi *pă vale* să stăpînească Toma cu neamul lui Arici şi Peştişanu o parte şi popa Matei jeluitorul altă parte» [34].

Am specificat mai sus că, la mijlocul secolului al XVIII-lea, e cunoscut un „moş mare Blăjescu", de la care şi-a luat numele teiul său, care cuprindea întreaga avere şi care, fiind unitară, avea o lăţime şi lungime destul de mare. Teiul acesta a fost vîndut, cum reiese din documente, nu numai boierilor Rioşanu, dar şi altor moşneni rude sau nu cu Blăjeştii, încît teiul mare — iniţial — s-a divizat într-o serie de teie stăpînite de diferiţi teiaşi.

Cît despre boierii Rioşanu subliniem că, deşi se găsesc cumpărători de pămînt în acest sat moşnenesc, n-au stăpînit aceste teie decît vremelnic. Moşnenii opunîndu-se infiltraţiei feudale, boierii au fost siliţi să-şi vîndă pămîntul iarăşi moşnenilor locali, fapt care s-a petrecut şi în celelalte sate vecine moşneneşti. Nici un boier n-a putut să se stabilească aici. Prin obşte, ţăranii fiind solidari şi dîrzi, au avut întotdeauna un mijloc de apărare a libertăţii lor sociale în perioada feudală.

Dar în secolul al XIX-lea apare tendinţa de împărţire a obştilor în proprietăţi individuale. Într-o hotărnicie din 1835 a satului Găleata din judeţul Mehedinţi, printre altele, se află următoarele: „...după care jalbă cerîndu-se pă noi, ca să le hotărnicim şi să le împărţim moşia hotarului Orbesc ce-i zice şi Găleată i *teiul Vrăbenesc*... ca să facem măsurătoare şi împărţeală, să punem şi pietri, de va fi mulţumire" [35].

Moşiile moşnenilor nefiind hotărnicite, au prilejuit boierilor sau celor mai înstăriţi, dornici de a-şi întinde proprietăţile, dese ocazii de răş-

[33] Doc. orig. în posesia autorului.
[34] Doc. orig. în posesia autorului.
[35] Gheorghe V. Crăciun, *Monografia comunei Broşteni din judeţul Mehedinţi*, Tr.-Severin, 1932, p. 12.

luirea proprietății moşneneşti. Faptul acesta ducea la procese între ei, care se sfîrşeau de cele mai multe ori în favoarea celor puternici, cu toată dîrzenia ce o arătau moşnenii în apărarea pămîntului lor.

La 5 aprilie 1840, printr-o jalbă, popa Dumitru şi Ion Ghidia din Stolojani (Gorj) se jeluiesc domnitorului Alexandru Ghica: „...două zapise care vinde Duşe în *teiul* Coicăieştilor şi stăpînesc în *teiul* nostru i alte zapise... şi au avut judecată cu Nica diaconul şi cu Drişte Paicul *ce nu sînt din neamul nostru* şi le stăpînesc părțile lor deplin şi că se mută în *teiul* nostru Blaj" [36].

Documentul acesta ne demonstrează că vechile teiuri au ajuns, pe cît a fost posibil, să fie stăpînite şi după diviziune de urmaşii direcți sau colaterali ai vechiului „moş", ținîndu-se seama deci de „spița de neam". Aceştia se opuneau cînd alți consăteni de alt „neam" se infiltrau cu posesiuni pe trunchiul bătrînului tei.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în schimbul „teiurilor", care dispar treptat, apar „curelele" de pămînt. După hotărnicii, prin înmulțirea populației, moşiile atît s-au fărîmițat, încît s-a ajuns să se vîndă şi cîte un stînjen, care şi acesta constituia tot o „moşie".

Cu toată înmulțirea „curelelor" de pămînt, anumite „teie" s-au mai menținut pînă în secolul al XX-lea. Astfel, în comuna Curtişoara (Gorj), la începutul secolului nostru, se uzita termenul de „tei" pentru „curelele" de pămînt care se întindeau între hotarul Bălăneştilor şi hotarul Turcineştilor. Astfel de curele care mergeau în lungul hotarului aveau aproape 4 kilometri. Aşa era „Teiul boieresc", moşia Cornoiu, în lărgime de 60 de stînjeni; „Teiul Versănesc", „cureaua" de pămînt a familiei Versan, care avea o lățime de 24 de stînjeni [37].

Pentru o argumentare cît mai amplă şi elocventă a denumirii de „tei" a proprietății moşneneşti, ne sprijinim şi pe toponimie. Astfel, sînt cunoscute: Teiul Popii, loc în satul Atîrnații de Jos din județul Mehedinți; Teiul-Ogaş în comuna Cireşu (Mehedinți); Adunații Teiului (Mehedinți). Numele cel vechi (1819) e Adunații din Tei (Adunații ot Teiu); Cantonul Teiului, canton în pădurea Punghina (Mehedinți) [38]. Toate aceste nume derivă fără îndoială de la anumite teie-moşii. Mai departe ne sînt cunoscute şi următoarele nume topice: Tei-sat, Tei-sălişte (teren lîngă pădure), Tei-moşie particulară, Tei-pădure particulară, toate aflate în comuna Cornu din județul Dolj [39].

La vest de Izlaz, din fostul județ Romanați, e Teiul Brazului, localitate mlăştinoasă [40], nume care pare să indice o moşie.

În alte părți sînt: Aleşii din Tei, Teiu, Teiul din Deal şi Teiul din Vale, toate sate în județul Argeş [41]. Numele acestor localități pot să fie, într-adevăr, de la moşii cu terenurile structurate, mai ales că aici e o regiune moşnenească.

---

[36] Doc. orig. în posesia autorului.

[37] Informație de la prof. Aurel Motomancea, Bucureşti.

[38] C. Pajură, *Dicț. geogr., istoric şi topogr. al jud. Mehedinți*, Tr.-Severin, 1947, p. 7, 32, 154.

[39] *Dicț. geogr. al jud. Dolj*, Bucureşti, 1896, p. 640—641.

[40] *Marele Dicț. geogr. al României*, vol. V, fasc. II, p. 577.

[41] D. Frunzescu. *Dicț. topografic şi statistic al României*, Bucureşti, 1872, p. 478; Cf. M.D.G., p. 476.

Teiul sau La Tei, De la Tei — loc lîngă Bucureşti în partea nordică şi Teiul sau la Tei — balta (lacul) formată din Colentina, în aceeaşi parte a Bucureştilor, nu pot să fie decît de la arborele tei [42].

În Moldova menţionăm : Dealul Teiului în satul Podoleni din fostul judeţ Neamţ [43]. Fîntîna Teiului, loc la nord de Buciumeni din judeţul Tecuci [44] şi Piatra Teiului de la Bicaz. Şi aceste trei nume topice moldovene credem că derivă tot de la arborele — tei.

Din documentele şi toponimia prezentată în acest articol, prin care am dovedit denumirea de — tei — ca proprietate moşnenească, reiese că acest termen ar fi specific Olteniei şi în primul rînd judeţului Gorj.

Cercetarea documentelor şi toponimiei satelor va găsi probabil, astfel de denumiri într-o serie întreagă de localităţi pe o arie cît mai largăi care ar ajuta mai mult la cunoaşterea obştii ţărăneşti şi la lărgirea istorie sociale româneşti.

---

[42] Vezi şi M.D.G., p. 477.
[43] C. Mătasă, *Cercetări din preistoria jud. Neamţ*, 1940, p. 34.
[44] M.D.G. p. 577.

# RELAŢIILE COMERCIALE ALE TRANSILVANIEI ÎN LUMINA VENITURILOR VAMALE DIN ANII 1717—1724

DE

LIDIA A. DEMÉNY

Timp de aproape două decenii au durat luptele la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, pentru încorporarea Transilvaniei în Imperiul habsburgic. Declanşate o dată cu eşecul expediţiei turceşti împotriva Vienei la 1683, ele au luat sfîrşit prin lichidarea ultimelor focare de rezistenţă antihabsburgică condusă de Francisc Rákóczi al II-lea şi prin semnarea păcii de la Satu Mare din 1711. Acest din urmă eveniment a marcat încorporarea pentru o perioadă de mai bine de două secole a Marelui Principat al Transilvaniei în Imperiul habsburgic. Locul dominaţiei otomane, exercitate în forma unei suzeranităţi, a fost luat de către cea austriacă mai bine organizată, cu o administraţie şi o birocraţie caracteristică absolutismului în diferitele ei faze de dezvoltare.

Dominaţia austriacă asupra Transilvaniei a fost consolidată în urma succeselor militare în sud-estul Europei, consfinţite în tratatul de la Passarovitz din 21 iulie 1718, cînd Austria lua în stăpînire Banatul, Oltenia, Serbia pînă la Timoc şi o bună parte a Slavoniei. Chiar dacă succesele militare făceau incontestabilă stăpînirea austriacă în Transilvania, încadrarea ei în sistemul de guvernămînt şi în viaţa politică, socială şi, mai ales economică a imperiului întîmpina greutăţi pe care nu întotdeauna le-a putut birui curtea de la Viena. Rezistenţa teribilă a nobilimii transilvănene, care reuşea să obţină o bază socială relativ solidă, zădărnicea una după alta încercările Vienei de a introduce reforme şi reorganizări. Desigur toate aceste proiecte şi reforme vizau înainte de toate ţelul legării Transilvaniei de imperiu şi scoaterea din ţară a unor sume sporite atît de necesare cheltuielilor militare mereu sporite ale imperiului.

Un capitol foarte important al veniturilor fiscului îl constituiau sumele încasate în urma schimbului de mărfuri. Era evidentă şi explicabilă preocuparea permanentă şi interesul curţii de la Viena pentru orien-

tarea comerţului Transilvaniei [1]. În planurile economice ale Vienei — după cum foarte bine preciza I. Moga — Ungaria şi Transilvania erau „destinate a furniza materii prime şi consuma produsele industriei din ţările ereditare habsburgice" [2]. În acest scop curtea de la Viena căuta să preia toate poziţiile cheie ale vieţii economice transilvănene în mîinile proprii şi astfel „cu toate protestele magnaţilor ardeleni dădu administrarea veniturilor erariale pe mîna funcţionarilor austrieci şi institui o comisie care cercetă capacitatea de plată a locuitorilor, putinţa de exploatare a solului şi bogăţiilor naturale, precum şi starea prezentă şi rentabilitatea industriei şi a comerţului" [3]. Toate aceste proiecte au apărut chiar înainte ca Transilvania să fi fost efectiv încorporată, ele arătau interesul major manifestat de Viena. După cum era şi firesc stăpînirea austriacă la început prelua sistemul de guvernare a provinciei, mai bine zis de administrare a ei aşa cum o găsise, încercînd de la început să-l modifice, să-l adapteze la noile cerinţe. Acest sistem însă reprezenta un bun refugiu pentru rezistenţa nobilimii.

Austria căuta însă să lege viaţa economică a Transilvaniei nu numai prin strîngerea contactelor directe, ci prin proiecte mai vaste de impulsionare a negoţului cu Orientul apropiat. Se ştie că imediat după încheierea păcii de la Passarovitz, Austria semna la 27 iulie 1718 tratatul comercial cu Turcia, iar la 31 octombrie a aceluiaşi an Comisia aulică comercială atrăgea atenţia autorităţilor că negustorii din Moldova şi Muntenia ca şi orice alt tîrgoveţ, supus otoman, poate efectua comerţ liber cu ţările supuse Austriei dacă posedă paşapoarte eliberate de Poartă. Se stabilea o vamă avantajoasă, adică 3% ad valorem plătită o singură dată. Acelaşi scop al intensificării comerţului cu Poarta urmărea şi înfiinţarea la 27 mai 1719 a „Companiei orientale de comerţ".

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea vămile, ca una din principalele surse de venit ale principelui, erau arendate unor nobili sau unor reprezentanţi ai marii negustorimi în special de origine grecească. Curtea de la Viena considera acest sistem defavorabil pentru creşterea veniturilor fiscului. După o luptă acerbă, spre sfîrşitul deceniului al doilea din

---

[1] Pentru politica economică austriacă din această perioadă a se vedea Franz Mensi, *Die Finanzen Oesterreichs von 1701 bis 1740, nach archivalischen Quellen dargestellt*, Wien 1890; Josef Dullinger, *Die Handelskompagnien Oesterreichs nach dem Orient und Ostindien in der ersten Hälfte des 18. Jh.*, în „Zeitschrift fur Sozial — und Wirtschaftsgeschichte", B. VII (1900), Heft 1, p. 44—83; Karlovsky E., *Erdély iparosai az 1702—iki védvámokról* (Industriaşii transilvăneni despre vămile protecţioniste din 1702), în „Magyar Gazdaságtörténeti Szemle", IV (1897), p. 420—422; Takáts S., *Külkereskedelmi mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt* (Mişcări de comerţ exterior în ţara noastră sub Leopold I), în „Magyar Gazdaságtörténeti Szemle", VI (1899); Sinkovics István, *Az erdelyi kamarajövedelmek a Habsburg uralom kezdetén* (Veniturile camerei din Transilvania la începutul stăpînirii habsburgice), în *Domanovszky Sándor emlékkönyv*, Budapesta, 1937; I. Moga, *Politica economică austriacă şi comerţul Transilvaniei în veacul al XVIII-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", vol. VII (1936—1938); Alex. A. Vasilescu, *Vămile Olteniei supt austriaci*, în „Arhivele Olteniei", III (1924), nr. 15; C. Şerban, *Sistemul vamal al Ţării Româneşti în secolul al XVIII-lea*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. III (1961); M. Popescu, *Spicuiri privitoare la Oltenia în timpul ocupării austriece 1718—39*, în „Arhivele Olteniei", VI (1927), nr. 31; Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Le régime privilégié des marchands bulgares et grecs en Oltenie pendant l'occupation autrichienne (1718-1739)*, în „Revue des études sud-est européennes", VI (1966), nr. 3—4; Ş. Papacostea, *Istoria României*, vol. III, Bucureşti, 1964, p. 220—255 şi 455—523.

[2] I. Moga, *Politica economică austriacă...*, p. 91.

[3] *Ibidem*, p. 93.

secolul al XVIII-lea ea reușește să închege o administrație proprie și să preia în mîinile fiscului încasarea directă a sumelor rezultate din vămi de la cele 30 de puncte vamale care funcționau pe teritoriul Marelui Principat al Transilvaniei în acea epocă. Astfel se explică și faptul că socotelile vamale au ajuns în arhiva tezaurariatului unde se păstrează și azi. Materialul, aflat în original la Arhivele statului din Budapesta, a fost în întregime microfilmat pentru Arhivele statului din București, unde, prin amabilitatea colaboratorilor ei, am avut posibilitatea să le studiez[4]. Materialul conține informații despre veniturile și cheltuielile fiscului pe anii 1717—1724 atît în ce privește Transilvania, cît și Oltenia. Cea mai mare parte a socotelilor sînt cele referitoare la vămi. S-au păstrat doar socotelile totalizatoare pe an sau pe trimestre indicîndu-se suma încasată de la fiecare punct vamal atît în florini unguești, cît și în florini renani. Subliniem faptul că, noi am folosit indicațiile în florini renani[5], căci și socotelile totalizatoare au fost făcute de cei care au întocmit rapoartele finale, tot în aceste unități. Faptul că socotelile vamale cu excepția anului 1719 sînt complete și au o continuitate pe o perioadă de 8 ani reflectă — după părerea noastră — relativ fidel realitatea. Spunem relativ, căci socotelile vamale nu cuprindeau întreg comerțul extern al țării. Întîi, că încă era în vigoare sistemul privilegiilor și scutirilor vamale, apoi trebuie avut în vedere comerțul clandestin, adică ocolirea punctelor vamale în ciuda unei mai stricte organizări a pazei drumurilor.

## ÎNCASĂRILE VAMALE ÎN CADRUL VENITURILOR GENERALE ALE FISCULUI

Încasările vamale reprezentau o parte importantă a veniturilor generale anuale ale fiscului din Principatul Transilvaniei și la începutul secolului al XVIII-lea. După socoteli, suma totală de încasări ale fiscului a fost pe anul 1717 de 349 325 de florini renani și 24 $^3/_4$ de cruceri din care venitul vamal reprezenta suma de 114 064 de florini renani și 51 de cruceri, adică aproape 33% din veniturile generale ale fiscului. Numai încasările de la monetării depășeau sumele obținute de fisc din vămi, ele reprezentau pe același an suma de 121 000 de florini renani. Sumele obținute de fisc din arendarea dijmei în comitate (2 803 florini renani și 23 $^1/_2$ cruceri), din domeniile fiscului (8 141 de florini renani și 22 de cruceri), din arendarea dijmei pe pămîntul crăiesc (4 000 de florini renani), din censul anual (2 466 de florini renani și 40 de cruceri), din taxele de

[4] Materialul se află în următoarele fonduri și dosare : Magyar Országos Lévéltár ; Erdély Országos Kormányhatósági Levéltárak ; Erdélyi Kincstári Levéltár ; Thesaurariatus. Kincstár Számadások és pénztári könyvek. F. 222. Ratio Regii Perceptoratus cassae Transylvanicae 1717, p. 1—60 ; Idem,—1718, p. 1—53 ; Harmincad számadások — 1717, 1718, 1720, p. 1—116 ; Recognitio — 1720, p. 1—132 ; *Diarium* — 1720 ; idem, Erdélyi Fiskális Levéltár F. 234. Instructiones. Toate aceste pachete au fost microfilmate și microfilmele în negativ se află la Arhivele statului din București. Și pe această cale ne exprimăm recunoștința față de Direcția Generală a Arhivelor Statului pentru promptitudinea și amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție microfilmele.

[5] Un florin unguresc avea 100 de denari, pe cînd, un florin renan avea 120 de denari sau 60 de cruceri. Subliniem acest lucru deoarece la socotirea sutimilor trebuie avut în vedere că suma de 60 reprezintă unitatea care trebuie transformată în florini de exemplu 1,75 din socotelile noastre este egal cu 2 florini renani și 15 cruceri.

*Tabelul*

**Tabel cumulativ al sumelor vamale încasate în**

| Nr. crt. | Punctele vamale | Sumele încasate din | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| | | 1717 | 1718 | 1719* | 1720 |
| 1. | Braşov | 12 265,05 | 23 433,14 ½ | 3 627,31 ½ | 8 872,02 |
| 2. | Bran | 28 168,25 | 18 017,04 ½ | 1 866,33 | 13 982,41 |
| 3. | Timiş | 8 883,14 ½ | 7 829,31 ½ | 2 051,43 ½ | 3 649,00 |
| 4. | Săcele | 264,37 | 53,27 ½ | — | — |
| 5. | Breţcu | 1 103,47 | 2 697,01 ½ | 231,22 | 379,33 |
| 6. | Ghimeş | 133,01 ½ | 27,45 ½ | 315,13 | 724,50 ½ |
| 7. | Gheorghieni | 439,17 | 453,58 ½ | 734,54 ½ | 1 094,12 |
| 8. | Sibiu | 24 524,06 ½ | 15 904,31 ½ | 5 778,35 | 7 253,38 ½ |
| 9. | Tr. Roşu | 4 134,10 | 2 681,52 | 909,06 ½ | 1 597,11 ½ |
| 10. | Cluj | 12 412,00 | 19 366,02 ½ | 7 503,22 ½ | 15 077,36 |
| 11. | Dej | 200,36 | 174,31 | 39,08 | 211,00 ½ |
| 12. | Lăpuş | 214,44 | 341,09 ½ | 122,33 ½ | 581,28 |
| 13. | Huedin | 231,35 ½ | 761,34 ½ | 411,45 ½ | 308,03 |
| 14. | Şimleu | 1 166,20 | 1 497,26 | 880,38 | 1 079,08 |
| 15. | Jibău-Zălau | 443,22 ½ | 453,42 ½ | 337,47 | 435,48 ½ |
| 16. | Tăşnad | 320,58 ½ | 454,03 ½ | 511,00 | 527,15 ½ |
| 17. | Deva | 394,26 ½ | 442,54 ½ | 207,08 | 303,48 ½ |
| 18. | Brad | 85,59 | 109,07 | 155,10 | 167,10 |
| 19. | Dobra şi Ilia | 232,16 | 336,14 ½ | 221,55 | 228,58 |
| 20. | Orăştie | 12 586,47 ½ | 26 336,46 ½ | 8 791,22 ½ | 17 541,56 |
| 21. | Vulcani | 1 205,51 | 869,42 | 209,21 | 251,22 ½ |
| 22. | Haţeg | 706,26 ½ | 1 080,23 ½ | 260,36 ½ | 303,31 |
| 23. | Zeicani | 450,27 | 346,15 ½ | 301,59 | 148,25 ½ |
| 24. | Cîmpeni | 304,15 ½ | 316,43 | 134,28 ½ | 242,55 ½ |
| 25. | Sighet | 1 609,59 ½ | 1 730,09 ½ | 1 335,19 ½ | 1 711,04 ½ |
| 26. | Hust | 358,32 ½ | 403,12 ½ | 406,45 | 324 ,10 |
| 27. | Vişc | 83,47 ½ | 49,46 ½ | 58,23 | 59,20 ½ |
| 28. | Teci | 39,30 ½ | 26,57 ½ | 54,47 | 40,23 |
| 29. | Bistriţa | 1 101,12 | 287,28 | 993,14 | 1 311,49 |
| 30. | Întors. Buzăului | — | — | — | — |
| | TOTAL | 114 064,51 | 126 482,37 | 38 451,42 ½ | 78 408,22 |

* Datele anului 1719 nu sînt complete.

oierit (321 de florini renani şi 22 $^1/_2$ de cruceri) erau în comparaţie cu venitul vamal şi din monetării de o mult mai mică importanţă. Dintre veniturile ocazionale o sumă relativ mare reprezentau în 1717 încasările din confiscarea averii lui Clement Mikes (14 584 de florini renani şi 2 $^1/_2$ cruceri), adept devotat al lui Francisc Rákóczi al II-lea cu care şi-a împărţit soarta tristă a pribegiei şi lungului exil, şi din averea confiscată a lui Mihail Szava (10 000 de florini renani). Anul 1717 nu constituie excepţie în ce priveşte ponderea încasărilor vamale în cadrul veniturilor generale ale fiscului.

Astfel, în 1718, de exemplu, venitul total al fiscului a fost conform socotelilor oficiale de 346 140 de florini renani şi 9 $^1/_2$ cruceri, din care încasările din vămi reprezentau suma de 126 482 de florini renani şi 37 de cruceri. Faţă de cheltuielile militare făcute de curtea de la Viena, sumele încasate de fisc erau destul de scăzute. Ele nu reprezentau nici măcar jumătatea cheltuielilor militare, care în anul 1717 erau de 760 000

*nr. 1*

**Principatul Transilvaniei pe anii 1717—1724**

| vămi pe anii : | | | | Total pe vămi |
|---|---|---|---|---|
| 1721 | 1722 | 1723 | 1724 | |
| 9 004,29 | 7 591,27 | 5 911,09 | 6 369,37 | 77 074,35 |
| 35 977,29 | 35 890,47 ½ | 20 383,37 ½ | 14 798,13 | 169 084,50 ½ |
| 3 331,51 ½ | 3 907,11 | 2 176,40 | 2 098,19 | 33 927,31 |
| — | — | — | — | 318,04 ½ |
| 778,09 | 958,44 | 727,36 ½ | 380,18 ½ | 7 256,31 ½ |
| 507,38 ½ | 427,31 | 428,26 ½ | 286,33 ½ | 2 851,— |
| 692,19 | 1 072,11 | 930,49 ½ | 425,01 ½ | 5 842,43 |
| 6 230,09 | 5 082,05 ½ | 4 779,31 ½ | 3 784,40 | 73 337,17 ½ |
| 1 799,26 ½ | 5 856,54 ½ | 4 710,58 ½ | 4 035,22 ½ | 25 725,02 |
| 13 669,56 ½ | 9 235,10 ½ | 3 584,30 ½ | 4 088,44 | 84 937,22 ½ |
| 59,00 | 164,44 | 126,01 | 207,33 ½ | 1 182,34 |
| 374,44 ½ | 517,47 | 422,29 ½ | 327,12 ½ | 2 902,08 ½ |
| 213,04 ½ | 704,15 | 1 058,35 ½ | 464,44 ½ | 4 153,48 |
| 688,59 | 896,24 ½ | 1 271,50 ½ | 657,32 | 8 138,18 |
| 234,14 ½ | 334,22 ½ | 366,18 | 187,31 | 2 793,06 ½ |
| 450,19 ½ | 453,24 ½ | 296,48 | 402,07 | 3 415,56 ½ |
| 589,47 ½ | 569,31 | 549,45 ½ | 562,12 | 3 619,33 ½ |
| 331,03 | 176,10 ½ | 408,54 ½ | 413,14 ½ | 1 846,48 ½ |
| 288,22 | 326,14 | 388,57 ½ | 406,13 | 2 429,10 |
| 14 270,08 | 5 803,15 ½ | 2 960,48 | 3 516,05 ½ | 91 807,09 ½ |
| 212,47 | 350,23 | 320,55 ½ | 198,01 ½ | 3 618,23 ½ |
| 189,22 ½ | 231,00 | 180,25 ½ | 236,16 | 3 188,01 ½ |
| 222,23 | 432,29 | 320,14 ½ | 565,47 ½ | 2 788,01 |
| 161,56 | 134,56 ½ | 580,16 | 323,44 ½ | 2 199,15 ½ |
| 1 681,28 | 1 805,42 ½ | 1 459 40 | 1 129,35 ½ | 12 462,29 |
| 257,52 | 297,04 ½ | 256,53 | 215,49 ½ | 2 520,19 |
| 92,07 | 89,43 ½ | 100,26 | 73,04 | 606,38 |
| — | — | — | — | 161,38 |
| 912,11 ½ | 533,36 ½ | 276,33 ½ | 295,23 ½ | 5 711,28 |
| — | — | 5 398,36 ½ | 1 463,17 ½ | 6 861,54 |
| 93 221,17 ½ | 83 842,36 | 60 377,48 | 47 912,17 ½ | 642 761,45 ½ |

fl.r.; în 1718 — 700 000 fl.r.; în 1719 — 540 000 fl.r.; în 1720 — 500 000 fl.r.; în 1721 — 510 000 fl.r.; în 1722—1724 — 500 000 fl.r. pe fiecare an[6].

*Veniturile vamale pe anii 1717—1724.* Toate datele privind veniturile vamale au fost cuprinse în două tabele cumulative. Primul indică, în cifre absolute, cel de-al doilea în procente, suma încasată în fiecare an și la fiecare punct vamal în cadrul veniturilor vamale generale pe an. Ni s-a părut că astfel totalizate cifrele și datele oferă elemente suficiente de judecată.

Ar fi, desigur, foarte interesant să se facă unele comparații cu perioade anterioare în ce privește veniturile încasate de la diferite puncte

[6] Constantin Sassu, *Tabloul cheltuielilor obișnuite și extraordinare, aprobate de țările monarhiei habsburgice, pentru corpuri militare, între anii 1700—1746 inclusiv, cuprinzînd între aceste țări și provinciile românești Oltenia, Banatul și Transilvania*, în „Arhivele Olteniei" VII (1928), nr. 37—38, p. 308.

*Tabelul nr. 2*

**Tabel cumulativ al vămii încasate la diferite puncte vamale transilvănene în anii 1717–1724**

| Nr. crt. | Punctele vamale | Sumele încasate exprimate în procente pe anii : | | | | | | | | Media |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | 1717 | 1718 | 1719 | 1720 | 1721 | 1722 | 1723 | 1724 | |
| 1. | Braşov | 10,75 | 18,53 | 9,43 | 11,32 | 9,66 | 9,06 | 9,79 | 13,29 | 11,39 |
| 2. | Bran | 24,69 | 14,24 | 4,85 | 17,83 | 38,59 | 42,86 | 33,76 | 30,89 | 26,31 |
| 3. | Timiş | 7,79 | 6,19 | 5,33 | 4,65 | 3,57 | 4,67 | 3,60 | 4,38 | 5,28 |
| 4. | Săcele | 0,23 | 0,04 | — | — | — | — | — | — | 0,05 |
| 5. | Breţcu | 0,97 | 2,17 | 0,60 | 0,48 | 0,83 | 1,14 | 1,20 | 0,79 | 1,13 |
| 6. | Ghimeş | 0,12 | 0,02 | 0,82 | 0,92 | 0,54 | 0,51 | 0,71 | 0,60 | 0,44 |
| 7. | Gheorghieni | 0,38 | 0,36 | 1,91 | 1,40 | 0,74 | 1,24 | 1,54 | 0,89 | 0,91 |
| 8. | Sibiu | 21,50 | 12,57 | 15,03 | 9,25 | 6,68 | 6,07 | 7,92 | 7,90 | 11,41 |
| 9. | Tr. Roşu | 3,62 | 2,12 | 2,36 | 2,04 | 1,93 | 6,99 | 7,80 | 8,42 | 4,00 |
| 10. | Cluj | 10,88 | 15,31 | 19,51 | 19,23 | 14,66 | 11,03 | 5,94 | 8,53 | 13,21 |
| 11. | Dej | 0,18 | 0,14 | 0,10 | 0,27 | 0,06 | 0,20 | 0,21 | 0,43 | 0,18 |
| 12. | Lăpuş | 0,19 | 0,27 | 0,32 | 0,74 | 0,40 | 0,62 | 0,70 | 0,68 | 0,45 |
| 13. | Huedin | 0,20 | 0,60 | 1,07 | 0,39 | 0,23 | 0,84 | 1,75 | 0,97 | 0,65 |
| 14. | Şimleu | 1,02 | 1,18 | 2,29 | 1,38 | 0,74 | 1,07 | 2,11 | 1,37 | 1,27 |
| 15. | Jibău | 0,39 | 0,36 | 0,88 | 0,55 | 0,25 | 0,40 | 0,61 | 0,39 | 0,44 |
| 16. | Tăşnad | 0,28 | 0,36 | 1,33 | 0,67 | 0,48 | 0,54 | 0,49 | 0,81 | 0,53 |
| 17. | Deva | 0,35 | 0,35 | 0,54 | 0,39 | 0,63 | 0,68 | 0,91 | 1,17 | 0,56 |
| 18. | Brad | 0,07 | 0,09 | 0,40 | 0,21 | 0,36 | 0,21 | 0,68 | 0,86 | 0,29 |
| 19. | Dobra | 0,20 | 0,27 | 0,57 | 0,29 | 0,31 | 0,39 | 0,64 | 0,85 | 0,38 |
| 20. | Orăştie | 11,03 | 20,82 | 22,86 | 22,37 | 15,31 | 6,93 | 4,90 | 7,34 | 14,28 |
| 21. | Vulcani | 1,06 | 0,69 | 0,54 | 0,32 | 0,23 | 0,42 | 0,53 | 0,41 | 0,56 |
| 22. | Haţeg | 0,62 | 0,85 | 0,68 | 0,39 | 0,20 | 0,28 | 0,30 | 0,49 | 0,50 |
| 23. | Zeicani | 0,39 | 0,27 | 0,78 | 0,19 | 0,24 | 0,52 | 0,53 | 1,18 | 0,43 |
| 24. | Cîmpeni | 0,27 | 0,25 | 0,35 | 0,31 | 0,17 | 0,16 | 0,96 | 0,67 | 0,34 |
| 25. | Sighet | 1,41 | 1,37 | 3,47 | 2,18 | 1,80 | 2,16 | 2,42 | 2,36 | 1,94 |
| 26. | Hust | 0,31 | 0,32 | 1,06 | 0,41 | 0,28 | 0,35 | 0,42 | 0,45 | 0,39 |
| 27. | Vişc | 0,07 | 0,04 | 0,15 | 0,08 | 0,10 | 0,11 | 0,17 | 0,15 | 0,09 |
| 28. | Teci | 0,03 | 0,02 | 0,14 | 0,05 | — | — | — | — | 0,03 |
| 29. | Bistriţa | 0,97 | 0,23 | 2,58 | 1,67 | 0,98 | 0,64 | 0,46 | 0,62 | 0,89 |
| 30. | Int. Buzăului | — | | | | — | — | 8,94 | 3,05 | 1,07 |
| | TOTAL : | 100 % | 100 % | 100 % | 100 % | 100 % | 100 % | 100 % | 100 % | 100 % |

vamale transilvănene. Cel mai util ar fi dacă s-ar putea întocmi un tabel comparativ de genul celui privind anii 1717—1724. Din izvoarele publicate pînă acum un asemenea tabel pe mai mulți ani nu se poate întocmi, căci izvoarele sînt fragmentare și nu prezintă serii pe mai mulți ani. Sîntem nevoiți să recurgem la datele oarecum fragmentare din socotelile curții princiare din perioada lui Mihai Apafi, sau la socotelile vamale ale unor puncte vamale din secolul al XVII-lea. Astfel în socotelile vamale ale principesei Ana Bornemisza pe anul 1668, se arată că din vama de la Bran s-au încasat următoarele sume: ianuarie — 866,56; februarie — 935,10; martie și aprilie — datele lipsesc; mai 1 053,48; iunie — 1 333; iulie — 914,17; august — 618,95; septembrie — 831,00; octombrie — 677; noiembrie — 1 231; decembrie — 1 300. Total pe cele 10 luni: 9 759,78[7]. Socotind o medie lunară de 976 de florini, se poate constata că vama încasată la Bran pe anul 1668 trebuia să fie de cel puțin 11 711 florini, deci față de această sumă venitul vamal pe anii 1717—1724 (cu excepția anului 1719, an în care datele sînt incomplete) arată o sensibilă creștere, o dublare sau chiar o triplare, ceea ce ar putea să ne ducă la concluzia creșterii accentuate a schimbului vamal pe această arteră comercială dintre Transilvania și Țara Românească. Dacă ținem seama de faptul că punctul vamal de la Timiș nu figurează niciodată în socotelile princiare pe perioada 1667—1690, iar pentru perioada 1717—1724 înregistrăm anual o sumă care variază între 2 051,43 $^1/_2$ fl. (1719) și 8 883,14 $^1/_2$ fl. (1717) creșterea se pare și mai vădită. Vama de la Bistrița în timpul lui Mihai Apafi I era arendată orașului pentru suma anuală de 400 fl.[8]. Ținînd seama că venitul vamal depășea cu siguranță suma plătită pentru arendare, putem conchide că față de a doua jumătate a secolului al XVII-lea venitul vamal obținut de curtea imperială în anii 1717—1724 la Bistrița nu numai că nu arată în ansamblu o creștere simțitoare, ci dimpotrivă pe anii 1722—1724 se constată o vădită scădere. Aceasta constituia un indiciu interesant al diminuării schimbului de mărfuri desfășurat prin Bistrița.

Un punct de sprijin util pentru comparație ne poate oferi vama de la Turnu Roșu. Vama încasată aici era în 1673 — 2 963,92 $^1/_2$ fl.; 1682 — 3 535,23$^1/_2$ fl.; 1683 — 4 346,23 $^1/_2$ fl.; 1684 — 6 264,52 fl. și în 1685 — 6 342,94 $^1/_2$ fl.[9]. Chiar dacă ținem seama că pentru secolul al XVII-lea sumele sînt indicate în florini ungurești și atunci constatăm o evidentă diminuare a rolului vamal de la Turnu Roșu în anii 1717—1724. Faptul se explică prin aceea că a crescut foarte mult rolul Sibiului și prin urmare valea Oltului, în ansamblu, nu și-a pierdut rolul de arteră comercială de prim rang în relațiile comerciale externe ale Principatului Transilvaniei. Un șir de date pentru comparații avem și de la vama de lîngă Cluj, dar de data aceasta din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Din aceste date se poate constata, vorbind în cifre absolute, o oarecare

---

[7] *Apafi Mihály fejedelem udvartartása* (Administrarea curții principelui Mihai Apafi I), vol. 1; *Bornemisza Anna gazdasági naplói* (Socotelile economice ale Anei Bornemisza), editate de Szádeczky Béla, Budapesta, 1911, p. 87—90.

[8] Dispunem de date despre arendarea vămii de la Bistrița pentru anii 1667—1669, 1674, 1676—1677, 1681—1682, 1685, 1688—1689 și 1691. În toți acești ani bistrițenii plăteau 400 de florini ungurești.

[9] Arh. st. Sibiu, Dreisig Rechnungen, cutia XXVII, anii 1673, 1682—1685.

creştere a schimbului comercial înregistrat la această vamă mai ales în anii 1717, 1718, 1720 şi 1721, faţă de prima jumătate a secolului al XVII-lea, cînd suma de vamă încasată ajungea la următoarele cifre: 1599 — 3 966,89 fl.; 1613 — 2 583,80 fl.; 1614 — 3 108,67 $^1/_2$ fl.; 1622 — 2 516,48 fl.; 1630 — 6 975,67 fl.; 1632 — 3 439,045 f.; 1635 — 7 937,235 fl. şi 1636 — 9 483,72 fl.[10].

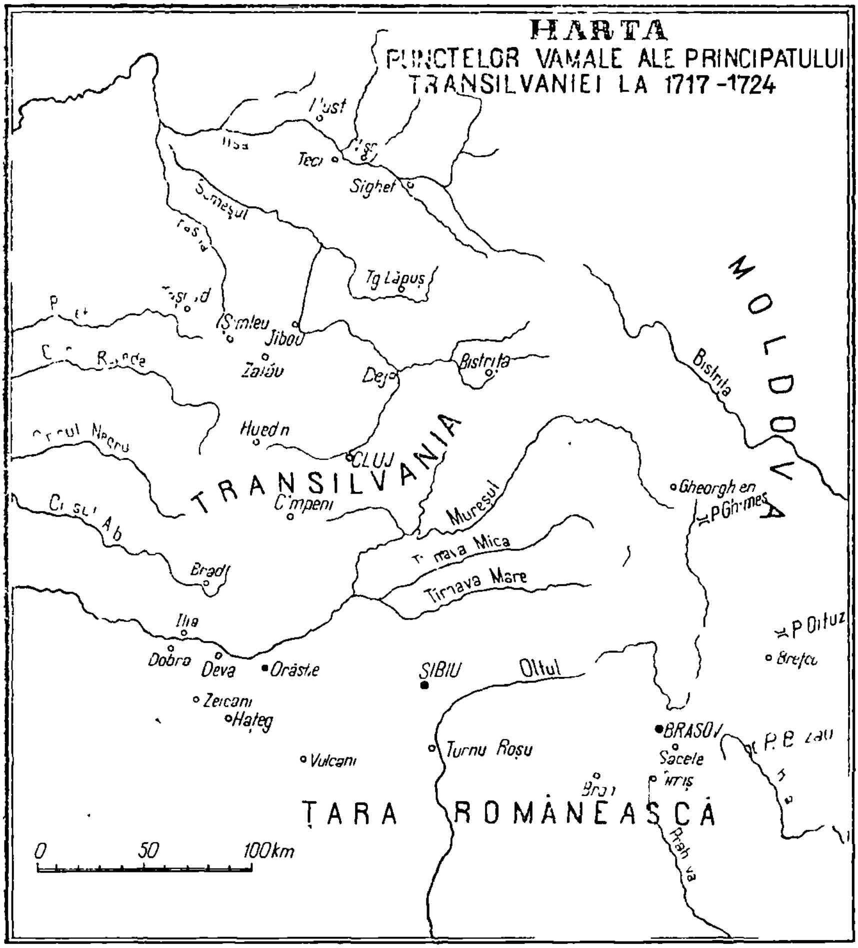
Ar fi greşit ca din aceste date destul de disparate şi din perioade şi împrejurări diferite să se facă generalizări cu privire la evoluţia comerţului transilvănean. Se pot totuşi desluşi unele orientări, unele aspecte sumare. Astfel nu vom greşi dacă vom constata că în ciuda stăruinţei insistente a Vienei de a activiza comerţul cu zonele sud-estului european, schimbul de mărfuri al Transilvaniei nu înregistrează saltul mult aşteptat de curtea vieneză. Creşterea acestui comerţ este destul de lentă faţă de epocile anterioare. În al doilea rînd, datele anterioare comparate cu cele din 1717—1724 ne dovedesc că cel puţin la începutul dominaţiei austriece coordonatele comerţului extern transilvănean, au rămas aceleaşi, ele găsind o nouă orientare abia mai tîrziu.

*Harta punctelor vamale ale Principatului Transilvaniei la începutul secolului al XVIII-lea.* Sînt în total cuprinse în socoteli 30 de puncte vamale, dintre care 27 figurează în toţi anii, iar trei apar doar în unii ani (Săcele şi Teci la 1717 şi 1718, iar Pasul Buzăului la 1723 şi 1724). Numele punctelor vamale figurează în tabelul alăturat şi pentru a oferi o imagine vizuală de ansamblu mai clară, ele au fost schiţate pe o hartă de aceea nu le mai repetăm aici. Harta ne permite să tragem unele concluzii despre principalele drumuri comerciale, care legau diferitele puncte economice în interior, dar şi despre direcţiile de bază ale legăturilor externe ale Principatului Transilvaniei la începutul secolului al XVIII-lea. Întîi de toate observăm faptul că un număr de puncte vamale se aflau în sudul Transilvaniei, unde se desfăşura cel mai intens trafic de mărfuri spre Ţara Românească. Un număr însemnat de puncte vamale ca Breţcu, Pasul Oituz, Pasul Ghimeş, Gheorghieni, Bistriţa, Tg. Lăpuş şi Sighetul, legau Principatul Transilvaniei de ţara aflată pe versantul răsăritean al Carpaţilor, de Moldova. Se remarcă apoi lipsa totală de puncte vamale în spaţiul aşezat în interiorul cercului Sibiu-Braşov-Gheorghieni-Bistriţa-Cluj-Cîmpeni-Brad-Deva-Orăştie. O altă grupare de puncte vamale, avînd o pondere infinit mai mică, se plasează în regiunea aşezată la nord-nord-vest de oraşul Cluj.

*Rolul preponderent al legăturilor comerciale ale Transilvaniei cu Moldova şi Ţara Românească în ansamblul relaţiilor sale economice externe.* Încasările vamale reprezintă un indiciu concludent în privinţa orientării legăturilor comerciale externe ale Transilvaniei în perioada studiată. Partea covîrşitoare a veniturilor vamale provenea, după cum se vede din tabelul cumulativ, de la punctele vamale aşezate la marginile Transilvaniei spre Ţara Românească şi Moldova. Astfel, în anul 1717, numai la punctele vamale Braşov, Bran şi Timiş, încasările s-au ridicat la suma de 49 316 florini renani şi 44 $^1/_2$ cruceri din suma totală de 114 064 de florini renani

[10] Arh. st. Cluj, Arhiva oraşului Cluj, Socoteli, volumele 13—20.

şi 51 de cruceri cît era venitul vamal anual de la cele 29 de puncte vamale ale Transilvaniei pe acel an. Aceasta reprezenta, prin urmare, mai mult de 43% din totalul vămii pe 1717. Faptul că schimbul de mărfuri al Transilvaniei era orientat cu precădere spre Țara Românească şi Moldova ne apare şi mai evident dacă comparăm venitul vamal încasat la vămile de trecere în Moldova şi Țara Românească cu totalul veniturilor anuale de la toate punctele vamale. Astfel, în acelaşi an 1717, numai la punctele




vamale Braşov, Bran, Timiş, Săcele, Breţcu, Ghimeş, Gheorghieni, Sibiu, Turnu Roşu, Orăştie, Vulcani, Haţeg şi Bistriţa, vama încasată s-a ridicat la suma de 95 514 florini renani şi $^1/_2$ de cruceri, ceea ce reprezenta aproape 83% din totalul de 114 064 florini renani şi 51 de cruceri, încasat la toate punctele vamale ale Transilvaniei pe anul 1717. De fapt anul 1717 nu constituie o excepţie. Din tabelul cumulativ se poate uşor constata că punctele vamale enumerate mai sus erau cele mai frecventate de negustori, aici se desfăşura cea mai însemnată parte a traficului de mărfuri,

dinspre Transilvania spre Țara Românească, în primul rînd, și spre Moldova, în al doilea rînd, și invers. La totalul vămilor încasate pe cei opt ani în care dispunem de date complete sau parțiale, apare clar ponderea fiecărui punct vamal. Observăm că în toți acești ani, procentul de venituri la vămile Brașov, Bran, Timiș, Săcele, Întorsura Buzăului, Brețcu, Ghimeș, Gheorghieni, Sibiu, Turnu Roșu, Orăștie, Vulcani, Hațeg și Bistrița, reprezintă 77,15% din toată suma de 642 761 fl.r. și 45 $^1/_2$ cruceri încasată.

Apare prin urmare, foarte evident că și la începutul instaurării dominației austriece în Transilvania, această țară menținea strînsele și tradiționalele sale legături economice cu Țara Românească și Moldova, preponderente în schimbul de mărfuri externe ale ei.

# PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

## COLOCVIUL DE LA TOULOUSE PE TEMA ABOLIRII REGIMULUI FEUDAL

Între 12 — 16 noiembrie 1968 a avut loc la Toulouse, din inițiativa Centrului Național de Cercetări Științifice al Franței și cu concursul unui mare număr de istorici din toate țările Europei și din Canada, un colocviu pe tema *Abolirii regimului feudal în lumea occidentală*.

În realitate, așa cum rezultă din publicarea comunicărilor și discuțiilor care au avut loc pe marginea comunicărilor, în prestigioasa revistă de studii robespierriste, „Annales historiques de la révolution française" — care consacră acestei probleme întregul ei număr 196 pe aprilie — iunie 1969 — comunicările au îmbrățișat problemele puse de existența și desființarea, treptată sau rapidă, a regimului feudal, în aproape întreaga Europă, cu excepția Franței și Angliei, și în Canada, considerată ca o prelungire inițială a regimului feudal european. Într-adevăr, din cele 17 comunicări reproduse, 3 privesc Belgia și Țările de Jos, 2 Peninsula Iberică, 2 Italia, 1, Germania, 3 Imperiul austro-ungar, 1 țările române, 3 Polonia și Rusia, 1 cele trei țări scandinave și una Canada franceză. Avem astfel un tablou aproape complet al evoluției comparative și sincronice, a regimului feudal european, de la apogeul lui spre inevitabilul lui sfîrșit. Prilej aproape unic de a urmări, la lumina istoriei comparate, desfășurarea unui proces istoric, la mai multe latitudini geografice, demografice, sociale și spirituale. Aceasta cu atît mai mult cu cît toate comunicările au fost de exigența celui mai înalt nivel științific, la stadiul actual al științei istorice comparate, și cu cît majoritatea istoricilor care au împărtășit celor peste 80 de participanți la colocviu rodul unor vaste și aprofundate cercetări, au ținut să dea cîte o definiție a regimului feudal, colorată în mare măsură după caracteristica regimului feudal în societatea cercetată.

Una din problemele fundamentale pe care a trebuit să le elucideze colocviul de la Toulouse a fost definirea însăși a sistemului feudal. Specialiștii în istorie feudală occidentală, ca și feudiștii vechi, tind, într-adevăr, să considere ca regim feudal numai regimul politic, social și militar bazat pe sistemul de fiefuri (sau, după expresia predilectă a istoricilor de limbă engleză, *military tenure*) și pe raporturi de vasalitate.

Acest regim perfect închegat în evul mediu de mijloc (secolele IX-XIII) a făcut loc cu vremea unui regim care, în secolul al XVIII-lea (secolul luat în general ca bază pentru comunicări și discuții) ajunsese să constituie *un statut particular de proprietate*, pentru care istoricii occidentali preferă să folosească, pentru a-l defini, termenul de *regim seniorial*.

Totuși, după un procedeu frecvent în istorie, și legat de un mental colectiv caracteristic, niciodată termenul de *feudal* nu a fost mai frecvent folosit ca în secolul al XVIII-lea, care va vedea desființarea sau dislocarea regimului feudal într-un mare număr de țări europene, și în primul rînd în Franța. Este secolul în care seniorii își revizuiesc arhivele conținînd datoriile vasalilor și șerbilor. Este epoca în care apar marile tratate juridice de drept feudal, cum ar-

fi acelea ale lui Renauldin sau Brussel; şi este vremea în care drepturile feudale sînt atacate din toate părţile, atît de majoritatea gînditorilor iluminişti, cît şi de autorii dramatici, în frunte cu Beaumarchais; şi chiar de un jurist ca Boncerf, a cărei lucrare, apărută în 1776 şi intitulată semnificativ şi evocator, *Les inconvénients des droits féodaux* a fost condamnată de Parlamentul din Paris, depozitar al gîndirii şi al intereselor claselor posedante integrate în sistemul social feudal.

Prin celebrul decret legiferat în noaptea de 4 august 1789, la propunerea vicontelui de Noailles, Adunarea Naţională franceză a proclamat *abolirea totală* a regimului feudal şi a constituit un comitet pentru cercetarea rapidă a modalităţilor punerii în aplicare a decretului. De la început, după cum se ştie, problema s-a complicat prin întrepătrunderea unor drepturi corelate cu obligaţii izvorînd din regimul feudal sau din regimul contractual precapitalist. A fost deci nevoie să se definească drepturile feudale, şi în acest sens cel mai mare specialist francez al problemei, deputatul Merlin de Douai, a explicat la 4 septembrie adunării că „drepturile feudale sînt acelea derivînd dintr-un contract de fief, principiul lor direct fiind *infeudarea*. De la acest sens original s-a ajuns la extinderea noţiunii la toate drepturile aflate de obicei în mîna seniorului ca posesor al unui domeniu, drepturi constituind ceea ce marele jurisconsult Dumoulin definea, cu un termen fericit, *complexum feudale*". Erau astfel incontestabil drepturi feudale: rentele senioriale, banalităţile, diferitele corvezi, prestaţiunile cuvenite după tradiţie stăpînului domeniilor feudale etc. *Dijmele*, deşi desfiinţate de Adunarea Naţională o dată cu regimul feudal, nu erau, istoriceşte, legate de acesta.

Pornind de la aceste considerente limpezi, toţi istoricii participanţi la colocviu şi aparţinînd marii majorităţi a ţărilor din Răsăritul şi Apusul Europei au fost de acord să înţeleagă prin regimul feudal, ca bază de discuţie: un regim caracterizat printr-o formă caracteristică de proprietate, îndeobşte prin servaj, dar în mod constant prin plata unor redevenţe de către truditorii pămîntului, în baza unor drepturi feudale sau senioriale afirmate de stăpînii pămînturilor.

Inaugurînd seria comunicărilor propriu-zise, profesorul J. Devleeshouver a analizat modul de constituire şi de lichidare a drepturilor feudale în regiunile care constituie astăzi Belgia[1] şi care, după multe vicisitudini, ajunseseră în secolul al XVIII-lea să fie grupate sub coroana habsburgică sau să constituie arhiepiscopatul de Liège.

Din analiza drepturilor feudale existente la sfîrşitul secolului al XVIII-lea în ţinuturile belgiene, mai ales în comitatul Hainaut (Hennegau) pentru care avem o documentare completă, rezultă că dreptul feudal fundamental era acela *judiciar*, care constituia atributul principal al regimului seniorial. Seniorul avea astfel obligaţia să facă investigaţii, să urmărească şi să judece în materie de crime capitale. Aceste crime, pasibile de pedeapsa capitală sau de retorsiune — legea talionului — erau, în esenţă: omuciderea, rănirea urmată de moartea victimei, furtul calificat, raptul şi violul. În toate aceste cazuri, sentinţa capitală îngăduia şi confiscarea întregii averi a osînditului în folosul seniorului justiţiar. Tendinţa a fost însă restrîngerea dreptului de *haute justice* pe seama tribunalelor comitale, ducale sau imperiale.

Dreptul de *basse justice*, pentru delicte mai mici, care se pedepseau cu privaţiunea de libertate, îngăduia seniorului dotat cu acest drept să perceapă amenzi, dar îi impuneau obligaţia de a se îngriji de întreţinerea temniţelor şi a deţinuţilor. De aceea, seniorii nu s-au împotrivit etatizării acestei funcţiuni.

*Serviciul militar* (host sau ost) era o străveche obligaţie feudală care se convertise într-o redevenţă în numerar menită să îngăduie angajarea de mercenari. Tot în numerar fusese convertită şi obligaţia de *ospitalitate*, foarte importantă în evul mediu, cînd seniorul impunea să fie găzduit cu suita sa şi să capete şi merinde.

[1] *Les Droits féodaux et leur abolition en Belgique*, p. 149—162.

Integrate în secolele XV-XVI în regimul politic global al Țărilor de Jos, sub stăpînire burgundă, habsburgică sau spaniolă, ținuturile de nord care constituie astăzi regatul Olandei au cunoscut o evoluție socială oarecum deosebită, pe care a analizat-o prof. J. J. Brugmans [2] și, pentru condițiile desființării regimului feudal, prof. J. Haak [3].

Regimul feudal s-a constituit în ținuturile Olandei de astăzi în secolele X-XI, pornind de la stabilirea unei justiții senioriale căreia îi corespundeau plăți în producte, numerar, și prestații (corvezi). Șerbii au fost inițial *adscripti glebae*, siliți să solicite seniorului autorizarea prealabilă pentru a contracta o căsătorie, și a-i plăti redevențe excepționale pentru cazuri de *formariage*, sau dacă întreprindeau vreo meserie. Seniorul avea și un drept de succesiune general asupra bunurilor șerbilor săi.

Extinderea șerbiei și menținerea ei, în condiții apăsătoare, se constată a fi avut loc în ținuturile în care era cu putință constituirea *marii proprietăți agrare*, și anume în Gelderland, Overijsel și Drenthe. În aceste ținuturi, regimul feudal a rămas intact — și apăsător — pînă în secolul al XVIII-lea. În Olanda și Zelanda, ca și în Friesland și Groningen, regimul feudal a fost mult atenuat, ca urmare a dezvoltării sistemului economic urban și a imposibilității constituirii de mari domenii funciare. Peste tot, tendința a fost de a se înlocui prestațiile în natură cu plăți în numerar. Justiția seniorială a fost înlocuită treptat cu dreptul cutumiar, dar servajul a ajuns cu vremea un adevărat *drept real*, proprietarul apărînd în ipostaza de *colector de rente funciare* de obîrșie feudală. Starea de aservire a țăranului ajunge să fie o simplă expresie, statutul lui social nefiind deosebit de statutul țăranilor liberi. De altfel, în 1795, nou înființata Republică Batavă nu va desființa decît servitutea feudală personală. Abia în 1811, după încorporarea regatului Olandei la Imperiul francez, tribunalele domaniale feudale vor fi desființate.

Senioria, în ținuturile olandeze, a avut caracterul unei delegații de suveranitate, pe care detentorul ei o exercită, *nu ca o funcție publică, ci ca pe un drept personal și ereditar*. De obicei, acest drept era legat de posesiunea unei feude; dar ar fi o eroare să se facă o confuzie între seniorie și feudă, căci au existat și seniorii alodiale (*de franc alleu*) cum ar fi, în Țările de Jos, senioriile din Buren, Leerdam, Culemburg, Vianen și Ijselstein.

În sens abstract, senioria se poate defini ca fiind *ansamblul drepturilor senioriale*. În sens concret, ca *teritoriul asupra cărora se exercită aceste drepturi*, drepturi care, în esență, cuprind: dreptul de a împărți dreptatea, de a administra, de a percepe anumite dări sau prestații și de a exercita anumite monopoluri.

Evoluția feudalismului în Spania a fost tratată de prof. A. Dominguez Ortiz [4], care constată că, la începutul secolului al XVI-lea, jumătate din solul arabil spaniol era proprietatea seniorilor laici sau ecleziastici, iar cealaltă jumătate era domeniul regal. Carol Quintul și Filip al II-lea au obținut bule papale în virtutea cărora au putut transfera în proprietatea statului un mare număr de domenii senioriale aparținînd episcopatelor sau stăreților, ca și ordinelor călugărești și militare, asigurînd astfel un important proces de laicizare a proprietății rurale.

După expulzarea populației de moriscos din Valencia și Aragon, prin decretul din 1609 al regelui Filip al III-lea, suveranul și seniorii laici au stabilit pe domeniile locuite mai înainte de moriscos, țărani veniți din regiunile muntoase, dar impunîndu-le condiții grele, care vor prilejui existența unui focar permanent de neliniște și de tulburări.

În 1626, Cortesurile îi îngăduie lui Filip al IV-lea să alieneze 40 000 de țărani vasali ai coroanei (*realengos*) pe un preț prestabilit. Operație pur financiară din partea monarhiei, ea învederează o ciudată manifestare derivată din sentimentul onoarei, *honra*, din partea proprietarilor care i-au cumpărat pentru a-și spori baza socială.

---

[2] *La fin de la féodalité aux Pays-Bas* (p. 163—175).
[3] *Tentative batave de régler la question des droits seigneuriaux* (p. 176—184).
[4] *La fin du régime seigneurial en Espagne* (p. 185—190).

Instaurarea dinastiei Bourbonilor, la începutul secolului al XVIII-lea, inversează procesul de înstrăinare a domeniului regal. Regii Bourboni urmăresc reconstituirea domeniului coroanei, mai ales din motive economice. Într-adevăr, istoricii par să fie de acord că feudalitate propriu-zisă, *cu tradiție de suveranitate feudală*, nu a existat, nici în Castilia, nici chiar în Aragon. În ambele regate a precumpănit motivarea *economică* a feudalității, nu cea *politică* și nici cea *judiciară*, deși seniorii aveau atribuții judiciare locale pe care le împărțeau cu consiliul regal al justiției.

În secolul al XVIII-lea, seniorii spanioli au avut tendința de a transforma contractele de arendă perpetuă în contracte de arendă pe termen, lovindu-se însă de rezistența dîrză a fermierilor, sprijiniți de guvernul de despotism luminat al lui Carol al III-lea, mai ales de ministrul Jovellanos. Atunci, seniorii au început să practice *despopularea* proprietăților lor, izgonindu-și prin diferite mijloace, fermierii, ca să constituie mari domenii cu proprietate absolută și dotate cu imunitate fiscală (*coto redonto*). Fenomenul a luat mari proporții mai ales în Castilia, în timp ce în regatul Valenciei seniorii au izbutit să sporească redevențele fermierilor și mai ales taxele la bîlciurile de pe domeniile lor.

Un decret din 6 august 1811 abolise regimul seniorial și banalitățile, dar decretul a fost revocat de Ferdinand al VII-lea în 1814, repus în vigoare între 1820-1823, revocat iar în 1823. În sfîrșit, în 1837, un nou decret desființează drepturile feudale, dar transformă proprietatea feudală în proprietate absolută, colonii de pînă atunci, *cu titlu perpetuu*, devenind *fermieri cu titlu precar sau zilieri*.

Un proces similar a avut loc în Portugalia, după cum a arătat prof. A. Silbert [5], care definește pactul feudal ca o convenție comportînd cesiunea unui pămînt cu titlul de beneficiu *în schimbul unor servicii de caracter nobil* (*mai ales serviciu militar*). Un asemenea sistem feudal nu s-a putut înscrie, istoricește, în sistemul politico-social al monarhiilor leonezo-castiliană și portugheză, care au cunoscut în schimb regimul seniorial, complicat cu ideea că proprietatea eminentă aparținea regelui (*direitos reais*), care în virtutea ei percepea drepturi fiscale.

Același fenomen pare a se fi desfășurat și în Italia, mai ales în Italia de sud, după cum rezultă din comunicările prof. Angelo Massafia [6] și Pasquale Villani [7].

Baronajul napolitan, foarte puternic și închegat, constituia, în secolul al XVIII-lea, 1 500 de familii nobile care controlau munca a peste trei milioane de locuitori și beneficiau de venituri feudale anuale variind între 3 — 5 milioane de ducați. 80% din acest venit revenea la numai 600 de familii, controlînd 2 200 de feude. 18 familii de mare nobilime (Montaleone, Caracciolo, Carafa, Doria Pamphili Laudi di Melfi, Sanseverrino, Ruffo, Tocco, Orsini etc.) controlau 780 000 de suflete. Toți acești nobili au izbutit să-și asigure concursul interesat al burgheziei locale, integrînd-o într-un vast front de exploatare a țărănimii.

Solidaritatea feudalității napolitane cu burghezia a fost prilejuită și de conjunctura agricolă favorabilă, provocată de sporirea constantă a prețurilor produselor agricole, mai ales începînd cu deceniul al cincilea al secolului al XVIII-lea. Dar, încă din secolul al XVI-lea, criza economiei și societății italiene ajunsese să determine într-un mod care abia recent a început să fie intuit și studiat, *revalorificarea proprietății și veniturilor agrare. Il feudo* ajunge astfel să fie, în secolele XVI-XVIII, considerat ca plasamentul cel mai avantajos pentru capitaluri. Ca urmare, regimul feudal anacronic s-a restabilit *chiar în regiuni unde importanța lui fusese redusă în Evul mediu*, și anume în Italia septentrională și centrală. El devine astfel un sistem privilegiat de posesiune a pămînturilor și *suportul esențial al unei societăți devenite esențial conservatoare*, tinzînd să arunce exclusiv asupra populației rurale tot costul declinului economiei italiene începînd cu anul 1527.

---

[5] *La fin de la féodalité portuguaise* (p. 191—210).
[6] *La crise du baronnage napolitain à la fin du XVIII-e siècle* (p. 211—228).
[7] *L'abolition de la féodalité dans le royaume de Naples* (p. 229—238).

Astfel, în 1714, în Lombardia, două treimi din solul milanez era înfeudat, fiind cuprins într-o rețea feudală compusă din familii istorice (Visconti, Malaspina, Borroméo), dar și de dată recentă.

Suveranii austriaci, Maria Tereza și Iosif al II-lea, au dispus răscumpărarea de către stat a așa-numitei *regalia ordinaria* (dreptul seniorului de a colecta și de a-și însuși impozitele) și *regalia straordinaria* (amenzile penale, drepturile de vînat, de pescuit etc.), acestea din urmă fiind o consecință a primelor. În 1796, o dată cu prima ocupație franceză, se statornicesc în Lombardia principiile proprietății burgheze. De altfel, în secolul al XIX-lea, baronajul feudal mai rămîne puternic numai în regatul Neapolelui și în Latium.

Deosebit de importantă ni se pare a fi comunicarea prof. W. von Hippel privind dezvoltarea și abolirea feudalității în Germania [8].

Existența unui număr mare de varietăți ale feudalismului în imperiul german și statele anexe îl silește pe istoricul german să facă o analiză sistematică a noțiunii de feudalism. Astfel, din punct de vedere *juridic*, sistemul feudal este acela care recunoaște dreptul seniorului de a împărți dreptatea pe domeniile sale. Din punct de vedere social și politic, sistemul feudal a ajuns cu vremea, mai ales începînd din secolul al XVIII-lea, să echivaleze cu un sistem medieval, anacronic, reacționar, antiprogresist. Procesul de dezagregare a feudalismului prin eliberarea țăranilor de obligații față de seniori constituie astfel o etapă hotărîtoare și o mutație globală esențială a structurii statului și societății, mai ales în țările germane. Societatea burgheză a secolului al XIX-lea va ajunge la acest proces prin integrarea agriculturii în economia liberală.

În secolul al XVIII-lea, țărănimea germană trăia încă într-un cadru pluralist de raporturi tradiționale, de protecție și dominație, cu sarcini și redevențe specifice. Acest regim părea anacronic și vetust, mai ales fiindcă nu mai exista cauza istorică originară: protecția armată și judecătorească a celor slabi de către cei puternici, protecție care stătuse la baza legăturilor inițiale complexe dintre seniori și țărani.

Raporturile dintre seniori și țărani în Germania îmbrăcau o serie foarte nuanțată de forme, între limitele extreme ale arendei temporare și ale proprietății ereditare țărănești grevate de sarcina unei rente.

Se pot însă distinge două varietăți fundamentale de proprietate feudală:

1. *Grundherrschaffl*, în Germania occidentală și meridională, comportînd un sistem de redevențe precise, sub forma unor rente feudale în numerar sau produse.

2. *Gutherrschafl*, la răsărit de Elba, în Moravia și Boemia, comportînd o concentrare specifică de drepturi feudale, cu legături funciare, juridice și, în general, personale, (supunere ereditară a unor familii de servitori ai conacului feudal, corvezi, redevențe în bani, producte etc.).

Tendința nobilimii de a transforma sistemul (1) în sistemul (2) a izbutit acolo unde nobilimea s-a putut baza pe sprijinul principelui: în Mecklemburg, Pomerania suedeză, Boemia Moravia, Ober-și Nieder-Lausitz, Hoch-Schlesien, starea țăranilor în aceste regiuni fiind precară și supusă unor nenumărate opreliști. În Mecklemburg și Pomerania suedeză nobilii izbutesc chiar, la începutul secolului al XIX-lea, să acapareze întregul pămînt al țăranilor.

În Prusia și Austria s-a desfășurat în secolul al XVIII-lea un proces contrastiv, dar avînd inițial aceeași finalitate: asigurarea satisfacerii intereselor militare și fiscale ale statului, în dauna intereselor individuale ale nobilimii; dar fără a pune în cauză regimul feudal în structura lui juridică și economică, ci, dimpotrivă, consolidînd-o, prin intabularea redevențelor și garantarea de stat a efectelor exploatării țăranilor. Statul înțelegea astfel să limiteze sfera capacității) de acțiune a nobililor față de țărani, dar asigura protecția statului pentru nobili în cadrul limitelor de exploatare fixate de stat.

---

[8] *Le régime féodal en Allemagne au XVIII-e siècle et sa désagrégation* (p. 239—253).

În Prusia, dinastia de Hohenzollern a urmărit cu stăruință integrarea sistemului feudal în aparatul de stat. Nobilii au fost obligați să devină ofițeri sau înalți funcționari, exploatarea în anumite limite a șerbilor lor fiind garantată și protejată de stat.

Iosif al II-lea a ajuns să conceapă structura feudală a statelor sale succesorale ca o piedică în calea planurilor sale de organizare centralizatoare a statului pentru îngăduirea progresului economic. De aceea ia în 1781 măsura abolirii servajului, zguduind dependența țăranilor de sistemul de *Gutherrschaft* practicat pînă atunci. Adept al concepțiilor fiziocratice, împăratul tinde să stabilească impozitele exclusiv asupra proprietății funciare, transformînd toate prestațiile feudale în dări în numerar.

Revoluția franceză a intervertit brusc linia de dezvoltare a acțiunii statului în Prusia și Austria. Principiile feudale au fost eliminate în Prusia ca reprezentînd frînturi de drept public, și integrate în organizația unitară de stat. Dimpotrivă, în Austria, consecințele revoluției franceze au înghețat și sterilizat gîndirea politică la vîrf, producînd un imobilism eminamente birocratic și centralizator, pînă la un anume punct favorabil nobilimii. Această reacțiune a împiedicat Austria să beneficieze din plin de urmările economice favorabile ale expansiunii europene după 1820, și a provocat revoluția din 1848/1849, care a dărîmat cea mai substanțială parte a regimului seniorial.

În Boemia, despre care s-a ocupat prof. Kweta Mejdricka[9] tendința sporirii sarcinilor feudale asupra țăranilor se poate urmări începînd din secolul al XVI-lea, dar ea se agravează în urma bătăliei de la Muntele Alb și a statornicirii dominației opresive austriace (1620-1918). Seniorii feudali, de obicei germani, interzic șerbilor să-și trimită fiii la școli sau să învețe vreo meserie, pentru a nu lipsi domeniul de brațe de muncă. Șerbia în Cehia avea caracterul unui *Leibeigenschaft*, șerbii aflîndu-se în dependență personală față de seniori. Pe baza intabulărilor cadastrale instituite mai întîi de Maria Tereza, apoi de Iosif al II-lea corvezile — adică partea cea mai grea a regimului feudal ceh — au fost ierarhizate în 11 clase, de la 13 zile pe an pînă la 3 zile pe săptămînă. Abia în 1781, prin decretul pentru abolirea servajului dat de Iosif al II-lea, se îngăduie șerbilor să-și trimită copiii la școli sau meserii și să se căsătorească fără asentimentul prealabil al seniorului. În noiembrie 1789, prin *Steuer-und-urbarial Patent*, se determină în sfîrșit cuantumul angajamentelor șerbilor față de seniori și față de stat. În timpul revoluției din 1848, legea din 7 septembrie desființează dijma în natură, de altfel destul de rară în Boemia. În sfîrșit, între 1850—1868, o serie de legi au trecut la stat drepturile feudale în materie de administrație și de justiție.

În Ungaria. prof. K.Benda[10] arată că lucrurile s-au petrecut altfel decît în Boemia, prin faptul că aici exista o nobilime națională istorică foarte puternică și destul de numeroasă, care exploata țărănimea. Din această țărănime, 70 % o formau iobagii, care în 1765 reprezentau 448 972 de familii, exploatînd 182 452 *partae* (mici exploatări feudale variind între 16—40 de iugăre). Obligațiile către senior și biserică (nonă, dijmă robotă- — o zi pe săptămînă în secolul al XVI-lea, 4—5 zile în secolul al XVIII-lea) și către stat (*domesticalia*—impozit funciar, *contributio*—dare de război, cam 30 de florini de *parta*) reprezentau, după calculul marelui economist de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Berzeviczy, cam 225 de florini pentru o *parta*, venitul ei mediu fiind de numai 180 florini. Deficitul nu putea fi acoperit decît prin muncă suplimentară.

Exploatarea servilă nu se putea transforma în exploatare nobiliară întrucît acestea erau scutite de impozite și statul ar fi pierdut. Dar sistemul se dovedea tot mai puțin economic, astfel încît încă din 1770 generalul Hadik, guvernatorul militar al Transilvaniei, propune guvernului imperial desființarea iobăgiei. Dar acțiunea spre acest sfîrșit a iacobinilor unguri, în frunte cu Ignacz Martinovicz, se încheie în 1795 cu judecarea și condamnarea la spînzurătoare a șefilor iacobini, și cu triumful reacțiunii nobiliare și birocratice.

---

[9] *Le régime féodal et les conditions de sa suppression en Bohème* (p. 253—267).

[10] *Le régime feodal en Hongrie à la fin du XVIII-e siècle* (p. 268—275).

Încercînd un studiu comparativ asupra emancipării ţăranilor în Ungaria şi în întreaga Europă orientală, profesorul E. Niederhauser[11] arată că trecerea de la regimul feudal la regimul proprietăţii burgheze îmbracă nesfîrşite forme, soluţiile fiind foarte contrastive.

1. Un caz extrem îl constituie transformarea totalităţii proprietăţii feudale în proprietate liberă încredinţată seniorilor, fără nici un fel de compensaţie pentru ţărani. Acest fenomen s-a petrecut în ducatele de Mecklemburg, în Livonia, Estonia şi Curlanda, între 1816-1819, ca şi în Marele Ducat al Varşoviei, chiar de la întemeierea lui în 1807. În aceste regiuni, nobilimea era foarte puternică din punct de vedere social şi chiar politic şi obţinuse sprijinul autorităţii; burghezia era inexistentă sau alogenă, iar ţărănimea lipsită de conştiinţă de clasă şi supusă influenţelor fideiste.

2. Un alt caz îl constituie acela al Prusiei în 1807, al Rusiei în 1861 şi al Principatelor Române în 1864. A fost atunci vorba de o încercare de soluţionare a problemei feudale în spirit capitalist, prin eliberarea proprietăţii funciare de orice fel de sarcini şi împărţirea ei între seniori (iunkeri, boieri) şi ţărani, după anumite criterii în general favorabile nobilimii. Statul urmărea astfel să-şi asigure baza economică a dezvoltării, integrînd proprietatea funciară în circuitul economic capitalist, şi lichidînd embrioanele de suveranităţi feudale locale care se puteau opune centralizării şi birocratizării regimului politico-social.

3. Un al treilea caz se poate urmări în ţinuturile supuse Casei de Habsburg între 1848—1867, în Prusia după 1850 şi în regatul Poloniei după 1864. În toate aceste regiuni a fost vorba de o revoluţie, burgheză sau naţionalistă, ale cărei urmări trebuiau lichidate pe plan politic şi social. În general soluţiile au fost mai favorabile ţărănimii decît în primele două cazuri.

4. În sfîrşit, un al patrulea model se poate urmări în Peninsula Balcanică, în urma lichidării ocupaţiei turceşti şi a regimului feudal otoman (timar, sipahilîk). În Serbia, Bulgaria şi Grecia (Macedonia), proprietatea ţărănească, a fost eliberată, iar proprietăţile feudale ale ocupanţilor vremelnici expropriate fără indemnizaţie, cu excepţia Bosniei şi Herţegovinei, unde ocupaţia austriacă a păstrat vechea proprietate de caracter feudal otoman. Pămîntul a devenit astfel liber în Balcani, dar o serie de alţi factori au frînat integrarea ţărilor balcanice în marele curent al economiei europene.

Ţările române, aşa cum a arătat magistral colegul nostru Dan Berindei[12] au cunoscut un proces deosebit de dezagregare a regimului feudal. Acest proces, început de fapt de la sfîrşitul veacului al XVII-lea, a avut un caracter complex, fiind determinat de interferenţa unor factori externi cu factori interni de ordine socială (rezistenţa dîrză a boierimii în Principate, a nemeşimii în Transilvania) şi de ordine economică (aspiraţia burgheziei de a constitui o piaţă internă liberă, articulată marelui comerţ european). După reformele lui Constantin Mavrocordat dintre 1746—1749, prin care se desfiinţa rumânia şi se unificau redevenţele feudale şi dările către domnie, pătura luminată revoluţionară începe să fie tot mai mult pătrunsă de necesitatea lichidării regimului feudal în vederea creării unei baze sociale şi economice pentru edificarea unui stat naţional unitar şi independent. Asemenea tendinţe se pot constata în *Supplex Libellus Vallachorum*, din 1790, în proclamaţiile lui Tudor Vladimirescu în 1821, în frămîntările revoluţiei din 1848, dar chiar în Convenţia de la Paris, din 1815, act diplomatic şi constituţional heteroclit, după pregnanta expresie a istoricului român, dar care, prin art. 46, stabilea principiul egalităţii fiscale şi egala vocaţie la ocuparea funcţiilor publice, iar prin art. 23 se asigura deplina libertate de comerţ şi de navigaţie, pe baza premisei fundamentale create în 1829 prin tratatul de la Adrianopole, prin care se desfiinţa apăsătorul şi anacronicul monopol otoman.

Condiţiile abolirii regimului feudal în Polonia sînt dezbătute de prof. Boguslav Lesnedowski[13]. Ca şi în Principatele Române, acest proces s-a desfăşurat în trei regiuni diferite,

[11] *L'émancipation des serfs en Hongrie et en Europe orientale* (p. 276—282).

[12] *L'abolition de la féodalité en pays roumains* (p. 283—295).

[13] *Le processus d'abolition du régime féodal dans les territoires polonais aux XVIII-e et XIX-e siècles* (p. 296—310).

supuse vremelnic stăpînirilor străine : rusă, prusiană şi austriacă, şi a fost influenţat, atît de structura socială şi politică a fiecăreia dintre cele trei puteri imperialiste spoliatoare, cît şi de condiţiile contrastive, sociale şi intelectuale ale populaţiei poloneze din cele trei regiuni.

Republica nobiliară poloneză se dovedise incapabilă în tot decursul secolului al XVIII-lea să prevadă prezentul şi să-şi revizuiască structurile politice şi sociale anacronice, reedificînd statul şi societatea poloneză pe ideea-forţă propusă de vizionarul Hugo Kallotaj : emanciparea ţărănimii de legăturile feudale.

Problema complexă a lichidării regimului feudal în Rusia a fost tratată de doi istorici, unul francez, R. Portal [14] şi celălalt sovietic P. Ryndzunski [15].

Istoricul francez începe prin a defini societatea feudală ca fiind aceea în care producătorii bunurilor materiale depind, *prin persoana lor*, de o clasă de proprietari funciari care-i exploatează.

Exploatarea feudală în imperiul ţarilor nu îngăduia şerbilor să aibe capacitate juridică şi uneori iniţia chiar transferul forţat al unor şerbi din sectorul agricol în cel industrial, constituind astfel o şerbie industrială. Existau însă şi ţărani liberi (mai ales în Siberia, unde nu se implantase regimul seniorial) şi ţărani ai statului (şerbii tezaurului).

Dezvoltarea rapidă a economiei libere europene a pus imperiului ţarist grave probleme de structură, care nu au putut fi rezolvate prin simple paleative, cum ar fi fost proiectul de reformă al statutului şerbilor vistieriei, iniţiat de Kiselev la 26 decembrie 1837, sau ucazul din 1842 care îngăduia pomeşnicilor să contracteze liber cu şerbii lor, cărora în acest caz li se recunoştea capacitatea juridică. Pînă în 1855 s-a constatat că numai 24 000 de ţărani contractaseră cu stăpînii lor (pomeşnicii).

Marea problemă a tranziţiei de la economia de subsistenţă (feudală) la economia de piaţă (capitalistă) trebuia însă rezolvată, şi a fost, aparent, prin marea reformă din 1861. Dar această reformă n-a făcut altceva decît să schimbe caracterul legăturilor materiale dintre ţărani şi pomeşnici, şi să împartă proprietăţile funciare între stăpîni şi ţărani în condiţii care-i avantajau esenţial pe stăpîni. Exploatarea şi-a schimbat astfel caracterul, dar nu s-a micşorat.

Istoricul sovietic consideră şi el că ucazul din 1861 a fost predeterminat de un proces economic şi social îndelungat, şi mai ales de concurenţa nemiloasă pe care economiile evoluate ale Europei occidentale şi centrale o făceau economiei ţariste. Agravarea exploatării şerbilor, între 1800—1860, pentru a face faţă nevoilor de export masiv de cereale şi problemelor puse de rapida sporire a populaţiei, a dus la crearea unui climat nesănătos din punct de vedere economic şi social. Lipsa de stimulente economice şi sociale îndemna treptat ţărănimea muncitoare spre o stare de tulburare şi de deznădejde, ea văzîndu-şi produsul muncii irosit de pomeşnici şi de stat.

Pentru a împiedica agravarea procesului de autodistrugere a economiei rurale ţariste, ţarul Alexandru al II-lea a găsit, în 1861, soluţia ingenioasă a eliberării ţăranilor de şerbie, dar şi de pămînt. În urma aplicării ucazului de desfiinţare a şerbiei, s-a constatat, după statistica din 1877—1878, că un număr de 24 de milioane de familii ţărăneşti stăpîneau în total 33,7 milioane de desiatine, în timp ce 114 700 de familii de nobili stăpîneau 73, 2 milioane desiatine. Dintre aceste familii nobile, 784 de familii exploatau fiecare peste 1 000 de desiatine, dispunînd astfel de un total de 23,5 milioane desiatine, iar cele 13 300 de familii nobile (inclusiv primele) care exploatau peste 1 000 de desiatine fiecare totalizau 55 de milioane desiatine.

Înmulţirea populaţiei, dezvoltarea agriculturii şi a industriei, îngăduiau acum proprietarilor să exploateze contractual munca ţărănimii, folosind, atît mentalul colectiv constituit în epoca feudală, cît şi noile condiţii economice burghezo-capitaliste.

---

[14] *Le régime féodal en Russie et son abolition* (p. 311—316).
[15] *Le régime féodal en Russie à la veille de son abolition* (p. 317—330).

Problemele puse de existenţa feudalismului în cele trei regate scandinave au fost analizate de prof. Kare D. Tonneson [16]. Aceste probleme sînt contrastive pentru fiecare din cele trei regate.

Astfel, Danemarca a cunoscut un sistem de exploatare feudală agravată în secolul al XVIII-lea. Un mic număr de familii nobile, 3-400, stăpînea în 1780 peste 85 % din solul danez, exploatînd în proprietăţile lor (*herregård* sau *hovegård*) munca ţăranilor, mai ales prin corvezi. Depresiunea economică europeană, care şi-a produs efectele pînă către 1740, a dus la agravarea exploatării ţărănimii, care a manifestat tendinţe de nemulţumire din ce în ce mai violente. Atunci nobilimea daneză a obţinut în 1733, de la regele Cristian al VI-lea, reinstaurarea miliţiei recrutate la ţară (stavnbånd) lăsîndu-se pe seama seniorului local alcătuirea listei ţăranilor între 18—36 de ani apţi să satisfacă serviciul militar, şi interzicîndu-se ţăranilor să părăsească domeniul dacă seniorul le da de lucru. Dispoziţia privind recrutarea miliţiei a fost agravată în 1735 (vîrsta minimă fiind coborîtă la 14 ani) şi în 1742, cînd seniorului i s-a îngăduit să-i treacă pe liste pe toţi ţăranii între 9 şi 40 de ani. Astfel încît de senior atîrna dacă ţăranii vor face serviciul militar (care dura 12 ani şi putea fi prelungit disciplinar cu încă 6 ).

În timp ce seniorii se pregăteau să agraveze regimul de exploatare ,obţinînd dreptul de a trece pe liste şi femeile de pe domeniile lor, începe să se dezvolte brusc, sub influenţa gîndirii fiziocratice franceze şi a celei cameraliste germane, un curent de reforme, care ia mare avînt după apariţia cărţii lui Adam Smith în 1776 asupra *Bogăţiei naţiunilor*, carte tradusă în limba daneză chiar din 1779. Atotputernicii miniştri Bernstorf (1712—1772) şi Struensee (1737—1772) amîndoi de origine germană angajează politica daneză pe liniile despotismului luminat. Mai întîi sînt desfiinţate corvezile senioriale, apoi, între 1786—1792, o mare comisie agrară obţine aprobarea unor reforme substanţiale, printre care desfiinţarea sistemului *stavnsbånd* în 1788 şi stabilirea precisă a obligaţiilor şi drepturilor feudale corelate, pentru a se pune capăt arbitrariului. O serie de măsuri legale contribuie la treptata lichidare a proprietăţii senioriale şi la constituirea unei clase puternice, ţăranii cu proprietăţi mijlocii, pe activitatea cărora s-a constituit repede forţa economică a regatului danez.

În Suedia, regimul feudal a avut caracteristici diferite, fiind în esenţă un sistem fiscal şi militar, pe unităţi de impunere şi recrutare ostăşească. Ţăranii erau de trei categorii : *skattebönder* (fermieri-proprietari, care plăteau impozitul agricol); *kronobönder* (arendaşi-avrad- pe domeniile coroanei, scutiţi de impozite) şi *frälsebönder* (ţăranii de pe domeniile nobililor, supuşi la corvezi, dar scutiţi de impozite). Primele două categorii constituiau starea a IV-a şi ca atare aveau reprezentanţi în dieta suedeză.

Sistemul feudal suedez se baza în esenţă pe exploatarea muncii ţăranilor de către nobili sau de către coroană prin corvezi. Exploatarea s-a agravat în secolul al XVII-lea, cînd seniorii, îmbogăţiţi în urma războaielor din Germania şi a folosirii litoralului Mării Baltice devenite un lac suedez, încep să-şi constituie mari exploatări agricole şi să-şi zidească puternice castele senioriale, mai ales în sud (Scania) şi la răsărit de Stockholm. Dezagregarea regimului feudal a cunoscut astfel în Suedia patru faze :

1. Într-o primă fază, în secolul al XVI-lea, coroana, expropriind proprietăţile întinse ale bisericii catolice, devine o puternică forţă politică şi economică.

2. În faza a doua (sfîrşitul sec. XVI şi sec. XVII), expansiunea militară şi economică suedeză în Marea Baltică şi Germania duce la sporirea proprietăţii nobililor, care trece de la 15 % în 1560 la 60 % din solul cultivat în 1655, mai ales prin alienarea de către coroană a fostelor bunuri ecleziastice, scutite de impozit. În dietă, burghezia oraşelor se aliază cu reprezentanţii stării a IV-a (ţărănimea) pentru a stînjeni extinderea proprietăţii nobiliare care, fiind scutită de impozite, arunca întreaga sarcină fiscală pe seama stării a III-a şi a IV-a.

---

[16] *Problèmes de la féodalité dans les pays scandinaves* (p. 331—342).

3. În faza a III-a, începută în 1680, sub Carol al XI-lea, *Riksdagul* (dietă suedeză), inițiază, la propunerea regelui și cu sprijinul reprezentanților burgheziei și țărănimii, o vastă campanie de *reducțiune* a pămînturilor regale alienate nobilimii. În același timp se schițează tendința emancipării țăranilor, care trec progresiv de la situația de *kronobönder* la aceea, liberă, de *skattebönder.* Faza își atinge punctul culminant în 1789, cînd Gustav al III-lea, pentru a-și asigura sprijinul țărănimii în războiul cu Caterina a II-a, lasă liberă achiziția de către țărani (*skatteköp*) a proprietății nobiliare.

4. În faza a IV-a, în secolul al XIX-lea, proprietatea țărănească liberă sporește necontenit în dauna celei nobiliare și mai ales a domeniului regal, ajungînd să reprezinte în 1850 60 % din solul cultivat, față de 30 % cît reprezenta în 1720, domeniul regal scăzînd în aceeași perioadă de la 33 % la 10 %.

În Norvegia, solul accidentat și condițiile istorice nu au îngăduit dezvoltarea regimului feudal decît în comitatele Larwik și Jarlsberg și în baronia Rosendal. Țăranii, proprietari individuali sau în comun, exploatau mai ales văile rîurilor (odetsbonde). Corvezile erau reduse la obligații de cărăușie, mai ales a lemnului, pentru coroană sau seniori. Dezvoltarea economiei forestiere în secolele XVII și XVIII a venit în ajutorul țărănimii libere, care, în anul 1661, stăpînea 31 % din solul arabil al țării, în 1814 stăpînea 60 %, iar în 1835 a ajuns să stăpînească 70 %.

Ultima comunicare, a prof. Jean Pierre Wallot[17] ne îngăduie să urmărim proiectarea regimului feudal european în afara Europei, și condițiile de conjunctură în care structura juridică și socială a acestui regim a fost silită să se adapteze unor coordonate neeuropene.

Statele europene care au colonizat Lumea nouă au avut tendința firească să implanteze pretutindeni structurile sociale ale metropolei, ca o garanție a menținerii ordinei și a stabilității, prin articularea mîinii de lucru indigenă în cadrul feudal (encomienda, tenure).

În 1627, cînd Franța, din inițiativa cardinalului de Richelieu și cu concursul companiei celor 100 de asociați, începe punerea în valoare a Canadei, ea își proiectează dincolo de Atlantic viziunea feudală a unei societăți de ordine, ierarhizate, cu rol precis stabilit pentru fiecare ordin și individ, și principiul „nulle terre sans seigneur".

În Europa însă, regimul seniorial păzea o proprietate puțină, rară, de revendicările unei populații în plină expansiune demografică. În Canada condițiile erau inversate : pămîntul se găsea în cantități nelimitate, iar populația era extrem de rară. Sîntem deci în sistemul *ipotezelor multiple*, după celebra formulă a istoricului american Frederick Jackson Turner. În consecință, cadrele feudale implantate în Canada au trebuit să fie suficient de elastice pentru a asigura suplețea unui regim avînd nevoia mai ales de mobilitate socială prin avuție și statut social ordonat în jurul noțiunii de îmbogățire și considerație politică. Stimulentele economice și sociale au ajuns astfel să precumpănească și să modifice structura însăși a regimului feudal canadian, seniorul feudal devenind la aceste latitudini un adevărat antreprenor de demografie, însărcinat cu asigurarea populării domeniilor sale.

Regele înfeudase fiecărui senior care consimțea să accepte pămînt în Canada proprietăți feudale variind între 2 și 6 leghe pătrate. Seniorii înfeudau unor roturieri porțiuni de 100—120 de pogoane (arpents). Condițiile de viață erau grele, iar singura activitate economică era aceea a vînatului animalelor cu blănuri prețioase și comercializarea acestor blănuri, deci puține stimulente pentru creșterea populației. În 1760 astfel, în ajunul cuceririi Canadei de către trupele engleze, cei 250 de seniori stăpîneau circa 8 milioane de acri (pogoane), din care 75 % era proprietate seniorială laică, iar 25 % ecleziastică, dar întreaga populație albă a Canadei era de 65 000 de locuitori (orășeni, clerici, negustori sau proprietari nenobili (roturieri) care cultivau porțiunile lor în condiții foarte grele din punct de vedere tehnic, dar ușoare din punct de vedere feudal (rentele plătite nu depășeau 5 — 10 % din veniturile obținute).

[17] *Le régime seigneurial et son abolition au Canada* (p. 343—371).

Englezii au menţinut regimul feudal francez şi au protejat chiar aristocraţia franco-canadiană. Dar, în condiţiile creşterii rapide a populaţiei (340 000 în 1820, 650 000 în 1850) şi a crizei din 1815 provocate de căderea preţurilor produselor agricole, în urma încheierii păcii în Europa şi America, regimul feudal se dovedea a fi şi în Canada contrar unui progres social şi economic firesc. Din această cauză, el a fost abolit în 1854, cu despăgubirea forfetară a proprietarilor seniorali.

★

Colocviul de la Toulouse ne îngăduie să avem astfel, pentru prima dată, un tablou comparativ limpede şi documentat al condiţiilor în care regimul feudal a evoluat în faza lui finală şi a ajuns să se dezagrege, fie lent, fie prin măsuri revoluţionare sau reformiste. Avem astfel posibilitatea să pricepem mai bine structura lui şi conjuncturile variate în care a fost lichidat, în diferite ţări europene şi în Canada.

*Dan A. Lăzărescu*

# VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

## SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE „NICOLAE IORGA"

Sesiunea anuală de comunicări a Institutului nostru a avut loc în zilele de 15 și 16 iunie 1970, axată pe două teme majore : *Relațiile dintre cele trei țări române de-a lungul veacurilor* și *Locul României în istoria universală.*

Din prezidiul sesiunii au făcut parte : profesorul universitar Miron Constantinescu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice, profesorul universitar Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga", Dan Berindei și Traian Lungu. Au luat parte la această sesiune unele personalități ale vieții științifice românești și străine : profesor E.D.Tappe de la Universitatea din Londra, profesor universitar Mihai Berza, director al Institutului de studii sud-est europene, profesor universitar Ion Nestor, Dorin Popescu, director adjunct al Institutului de arheologie, Augustin Deac, director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., colonel Eugen Bantea, directorul centrului de cercetări și studii de istorie și teorie militară, Val. Al. Georgescu, arheologul Gh. Cantacuzino și alții.

Directorul Institutului de istorie, profesor Ștefan Ștefănescu, deschide sesiunea de comunicări, salutînd prezența distinșilor oaspeți și insistînd asupra însemnătății tematicii comunicărilor, după care dă cuvîntul cercetătorului Iancu Bidian, cu o comunicare intitulată, *Mărfuri din Țara Românească pe piața orașului Sibiu.* Bazată pe o conștiincioasă despuiere a registrelor vicesimale ale acestui puternic centru de comerț din sud-estul Europei, comunicarea a prezentat cu date statistice importanța comerțului ce lega Țara Românească cu Sibiul în special în secolul al XVI-lea.

Ludovic Demény a vorbit apoi despre *Cartea și tiparul, mesageri ai legăturilor culturale dintre țările române în secolul al XVI-lea,* în care a sintetizat rezultatele și concluziile unor preocupări mai vechi de situare a tiparului chirilic românesc în cadrul general răsăritean și central-european. Merită reținută constatarea că în cursul secolului al XVI-lea din totalul de 200 de cărți chirilice tipărite în toată Europa, 40 au fost opera cărturarilor români.

A stîrnit de asemenea interes comunicarea Georgetei Penelea intitulată *Legături economice dintre Țara Românească și Transilvania în perioada regulamentară (1829 — 1848)* în care autoarea a relevat scăderea volumului comerțului dintre cele două țări ca urmare a schimbărilor survenite în Țara Românească după tratatul de la Adrianopol și Regulamentul Organic.

Alexandru I. Gonța a vorbit apoi despre *Mărfuri și negustori moldoveni în Transilvania în secolele XIV—XV.* Două pagini de considerații abisale asupra temeiurilor indoeuropene ale unității economice românești au fost urmate de o trecere în revistă a documentelor menționînd schimbul de mărfuri între cele două versante ale Carpaților Răsăriteni.

Ideea romanității românilor în evul mediu este subiectul unei teze de doctorat a colegului Adolf Armbruster care ne-a oferit cîteva precizări despre *Romanitatea și unitatea românilor în gîndirea și acțiunea lui Despot Vodă*, subliniind că Despot, departe de a fi un „aventurier bizar", a avut tactul politic de a-și atrage sufragiul moldovenilor folosind ideea romanității lor pentru atingerea scopurilor sale.

Constantin Rezachievici ne-a întreținut cu un fragment din lucrarea sa de doctorat, intitulat *Relațiile politico-militare dintre Țara Românească și Transilvania în vremea lui Radu Șerban și Gabriel Báthory*. Comunicarea concisă, evocînd sobru drama de conștiință a lui Radu Șerban în fața atacului principelui Transilvaniei, ne-a dat o imagine deosebită de cea tradițională. Domnul Țării Românești era informat de pregătirile războinice ale vecinului său, însă primejdia unei intervenții turcești l-a silit la o prudentă retragere în Moldova.

În comunicarea *Relații de drept privat între țările române din secolele XIV—XVI* Alexandru Herlea ne-a purtat pe drumuri nebătătorite în interpretarea unității dreptului privat *interteritorial* din țările române, în relevarea romanității dreptului nostru bazat pe testimonialitate, iar nu pe practicarea ordaliilor.

Emil Lazea a vorbit apoi despre *Factorii de unitate și solidaritate în istoria politică a țărilor române (sec. XIV—XVI)*, subiect vast și care merită cercetări în continuare. Unitatea de teritoriu, de limbă, de cultură și destin istoric a celor trei țări românești constituie cîteva din premisele care au dus la actele de la 24 ianuarie 1859 și 1 decembrie 1918.

Colegul Radu Constantinescu, autorul unui studiu asupra lui *Filotei, „primul scriitor român". Izvoarele și răspîndirea scrierilor care-i sînt atribuite*, a negat paternitatea logofătului Filos (în călugărie Filotei) asupra „pripealelor" în cinstea Maicii Domnului, arătînd că ele sînt opera patriarhului Constantinopolului Filotei II Kokkynos. Logofătul lui Mircea cel Bătrîn (sau un alt Mircea voievod din secolele XV—XVI) ar fi doar traducătorul în slavonește al operei patriarhului constantinopolitan omonim.

Matei Ionescu în comunicarea *Etape și linii directoare în politica economică la începutul României moderne 1859—1874* prezintă în mod critic succesiunea diferitelor etape ale construcției economice în tînărul stat național român și concepțiile pe care ea s-a bazat. Autorul a evidențiat faptul că această operă de construcție economică, urmată de realizări atît de remarcabile, nu a fost rezultatul acțiunii unui singur grup sau partid politic, ci o operă colectivă, la care au conlucrat în diferite momente mai multe grupări politice, unele chiar opuse.

Înscriindu-se în cadrul aceleiași teme privind relațiile dintre țările române, comunicarea lui Grigore Chiriță intitulată *Legături economice dintre Principatele Unite și Transilvania în timpul domniei lui Al. I. Cuza*, arătînd cele mai importante aspecte pe care le-au îmbrăcat aceste relații în epoca de profunde transformări economice și social-politice a domniei lui Cuza, ajunge la concluzia că Principatele și Transilvania se sudaseră de secole într-un teritoriu economic cu interese convergente, a căror dezvoltare și înflorire se condiționau reciproc.

Un alt aspect al relațiilor economice dintre țările române a fost relevat de comunicarea Aurorei Ilieș *Contribuții cu privire la exportul de sare din Țara Românească în Transilvania și Banat*, în care autoarea s-a referit mai ales la aspectele pe care le-a îmbrăcat acest comerț în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cînd el era îndeosebi practicat pe ascuns de locuitorii satelor de graniță.

★

Un caracter deosebit a avut comunicarea *Considerații asupra procesului de urbanizare în România contemporană* susținută de prof. univ. Miron Constantinescu, care a relevat unele aspecte și concluzii ce s-au putut desprinde din cercetarea acestui proces în țara noastră, începută în urmă cu cîțiva ani în zona industrială a orașului Slatina. Scoțînd în evidență efectele cele mai însemnate pe care procesul de industrializare, un proces general mondial le produce în societatea noastră socialistă, autorul a arătat că acest proces este un proces contradictoriu,

contradicţia neexcluzînd însă întrepătrunderea. Comunicarea a subliniat apoi faptul că procesul de industrializare trebuie văzut ca un proces de restructurare socială, de apariţie a unor noi structuri în societatea contemporană şi că el trebuie studiat global, sub toate aspectele sale, în toate subprocesele pe care le implică.

Rodica Şoimescu în comunicarea *Relăţiile economice dintre România şi Transilvania (1867—1876)* demonstrează că şi după încheierea pactului dualist din 1867 relaţiile economice dintre cele două ţări s-au intensificat, contribuind astfel la menţinerea unităţii noastre. Un rol important în acest proces l-au avut Camerele de comerţ din Braşov şi Cluj, precum şi unele personalităţi ca : Gheorghe Bariţ, Visarion Roman ş.a.

I. D. Suciu în comunicarea *Proiecte de înfăptuire a unităţii poporului român între 1830—1906* trece în revistă încercările de acest fel făcute în Banat în vederea realizării unităţii statale a poporului român, începînd cu acelea mai puţin cunoscute şi cercetate ale unor Pálffy János sau Nuni dinainte de 1848. Autorul analizează apoi în lumina noii tactici adoptate de fruntaşii români după 1848 proiectele şi planurile lui Vincenţiu Babeş, Vasile Maniu, Aloisiu Vlad, care vizau în ultimă instanţă înfăptuirea unităţii politice a poporului român într-un stat independent.

*Industria minieră din Transilvania şi România la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea* este titlul comunicării Ecaterinei Cimponeriu. Utilizînd numeroase date statistice autoarea arată că dezvoltarea industriei miniere din Transilvania era determinată şi în această perioadă de posibilitatea exportării produselor ei în vechea Românie, posibilitate accentuată prin încheierea convenţiei vamale cu Austro-Ungaria din 1 iunie 1876.

Constantin Bălan şi Alexandru Constantinescu au prezentat apoi două comunicări despre diplomaţia lui Mihai Viteazul, urmînd metode şi concepţii deosebite. Dacă lucrarea primului, *Cîteva consideraţii în legătură cu activitatea diplomatică desfăşurată de Mihai Viteazul în anul 1597*, este o condensată expunere bazată pe o mare cantitate de material documentar, cu concluzii noi, cea de-a doua *Activitatea diplomatică a lui Mihai Viteazul*, se vrea o vedere largă asupra politicii „europene" a domnului român. C. Bălan a reuşit să demonstreze că anul 1597, contrar a ceea ce se credea pînă acum, a fost un an de intensă activitate diplomatică a Ţării Româneşti pe planuri multiple, activitate orientată în special spre îndepărtarea pericolului tătărăsc.

Aurel Decei a ţinut apoi o comunicare privind *Relaţiile lui Matei Basarab şi Vasile Lupu cu Poarta, oglindite în cîteva documente turceşti inedite*. Creşterea de trei ori a haraciului de către Matei Basarab, subterfugiile lui Vasile Lupu pentru a-şi mărita fata cu Jan Radziwill, precum şi îngrijorarea lui Matei Basarab în faţa intenţiilor vecinului său de a-i ocupa ţara transpar din cele trei pitoreşti documente oferite de autor, pe care le-am dori cît mai curînd publicate.

Apostol Stan, în comunicarea *Principatele Unite şi conferinţele telegrafice de la Timişoara (mai 1860-iunie 1862)*, analizează pe bază de documente inedite poziţia României la tratativele internaţionale care s-au angajat în aceşti ani între Austria, Turcia, Serbia şi România în vederea reglementării raporturilor telegrafice dintre ele. Încheierea unor convenţii telegrafice între Principatele Unite şi cele trei ţări în urma acestor tratative — arată autorul — a reprezentat un eveniment demn de a fi ţinut în seamă din lupta diplomatică a tînărului stat naţional român pentru afirmarea sa ca entitate deosebită pe planul raporturilor interstatale.

*Poziţia României faţă de criza balcanică din 1912—1913* a fost titlul comunicării lui Anastasie Iordache, în care autorul a făcut mai ales o analiză a atitudinii diferitelor partide şi personalităţi politice din ţara noastră faţă de războaiele balcanice.

Venera Teodorescu în comunicarea *Aspecte ale relaţiilor economice romăno-franceze 1933—1936* analizează convenţiile şi aranjamentele economico-financiare încheiate între cele două ţări în această perioadă, care au înlănţuit România într-o reţea de raporturi de dependenţă economică ce a împiedicat-o să acţioneze liber pe piaţa mondială.

Ultima comunicare a sesiunii *Importanța politico-diplomatică a participării României la războiul antihitlerist* a aparţinut lui Ion Chiper şi Traian Udrea. Comunicarea a relevat încă o dată multiplele urmări interne şi externe pe plan politic şi militar pe care le-au avut actul istoric de la 23 August 1944 şi alăturarea României la coaliţia antifascistă.

Comunicările prezentate au suscitat — cum era şi firesc — numeroase întrebări şi discuţii la care au participat un număr însemnat de cercetători.

Cele două zile de comunicări ale Institutului „N.Iorga" au arătat un progres al actualei sesiuni faţă de anii precedenţi, fapt subliniat în cuvîntul de închidere şi de directorul institutului, prof. univ. Ştefan Ştefănescu.

Comunicările au referat o multilateralitate de preocupări şi în cea mai mare parte au reprezentat contribuţii originale pe baza unor materiale inedite, evidenţiind eforturile şi realizările membrilor Institutului de istorie „N.Iorga".

*Matei Cazacu şi Valeriu Stan*

## SESIUNEA DE COMUNICĂRI DE LA LUGOJ

În cadrul săptămînii culturale lugojene filiala Societăţii de ştiinţe istorice şi filologice împreună cu Muzeul municipal au organizat o sesiune de comunicări care s-a ţinut în ziua de 4 iunie 1970 în sala Cosiliului Sindical.

Sesiunea a fost deschisă de prof. Gh.Luchescu, preşedintele comitetului pentru cultură şi artă al municipiului Lugoj.

În ceea ce priveşte tematica sesiunii, prima parte a fost consacrată vieţii şi operei revoluţionarului democrat Eftimie Murgu care a trăit şi activat în acest oraş şi de la moartea căruia s-au împlinit 100 de ani.

I. D. Suciu a prezentat comunicarea „Viaţa şi activitatea revoluţionarului bănăţean Eftimie Murgu". Pe baza ultimelor cercetări autorul prezintă activitatea revoluţionară desfăşurată de Eftimie Murgu în Moldova, Ţara Românească şi Banat. Apogeul acestei activităţi este în 1848/49, cînd Murgu se postează pe cele mai avansate concepţii susţinînd împroprietărirea ţăranilor, realizarea unităţii statale a poporului român şi alianţa forţelor revoluţionare româno-maghiare.

Prof. Tiberiu Moţ citeşte comunicarea „Noi informaţii documentare inedite despre Eftimie Murgu". Se prezintă memoriul lui Eftimie Murgu împotriva cancelarului Metternich făcut în colaborare cu opoziţia liberală maghiară în 1844, precum şi cîteva rapoarte despre acţiunea antifeudală a lui Murgu care a dus la arestarea lui din 1844. Comunicarea a fost făcută în colaborare cu I.D.Suciu.

Lector univ. Mihalache Turtoi în comunicarea „Elemente de filozofia istoriei în gîndirea lui Eftimie Murgu" analizează următoarele coordonate ce rezultă din analiza „Disertaţiei" lui Murgu : disocierea dintre adevăr şi fals în istorie, cunoaşterea naţiunii proprii, ca fundament al cunoaşterii istorice, raportul interpenetrant dintre cultura naţională şi conştiinţa naţională şi concepţia lui Murgu cu privire la revoluţie şi republica democratică. Cunoscînd aceste concepţii autorul consideră pe Murgu ca pe unul dintre primii filozofi ai istoriei din gîndirea românească.

În partea a doua a sesiunii au fost prezentate următoarele comunicări : *I.Stratan*, directorul Muzeului municipal : „Contribuții la cunoașterea hallstatului timpuriu în Banat". Autorul prezintă rezultatul săpăturilor de la stațiunea Susani (com. Traian Vuia), unde s-a descoperit un sanctuar tribal cu altare și depozite de vase de ofrandă (300 de bucăți) din epoca fierului, la început. *Al. Porțeanu*, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga", „Lugojul în memoriile lui Valeriu Braniște". După ce arată importanța acestor memorii scrise în închisoarea din Seghedin în 1918 și în prezent în curs de apariție la Editura, „Minerva", autorul înfățișează etapele principale ale vieții lui Valeriu Braniște cu momentele culminante reprezentate de procesul „Memorandului", activitatea de la ziarul „Drapelul" și rolul lui în unirea din 1918. Lugojul, ca centru de seamă al vieții sociale, economice, culturale și politice a românilor din Banat își găsește o reflectare originală, plină de culoare, de o prospețime nealterabilă în paginile acestor memorii care prezintă pe lîngă un deosebit interes istoric și unul literar. Mediul lugojan a favorizat în mod deosebit afirmarea personalității lui Braniște. Comunicarea a fost însoțită de prezentarea unor materiale ilustrative din trecutul Lugojului.

Conf. univ. dr. Tr. Bunescu a susținut comunicarea „Momente ale luptei antifasciste a poporului român pentru independența țării". Autorul relevă starea de spirit antifascistă a maselor populare care sub conducerea Partidului Comunist Român au luptat împotriva dictaturii militaro-fasciste și a războiului antisovietic. Formele de luptă antifascistă s-au manifestat prin : împotrivirea față de trupele hitleriste din țară, greve, sabotaje, refuzarea împrumuturilor interne, opunerea la rechiziții, dezertări din armată și de pe front. Lupta antifascistă a poporului român a fost încununată prin insurecția antifascistă din august 1944 condusă de P.C.R. prin care masele populare au alungat din țară trupele hitleriste și horthiste.

Prof. emerit Dan Popescu, prezintă comunicarea „Din istoricul presei lugojene pînă la primul război mondial". Se trec în revistă ziarele importante care au apărut în oraș începînd cu „Lugoscher Antzeiger" apărut în 1853, continuînd cu „Desceptarea" din 1879 și pînă la ziarul „Drapelul" care începînd cu anul 1900 a susținut acțiunea de realizare a unității statale.

Prof. Liviu Roman prezintă evocarea celor trei figuri proeminente ale literaturii române din Banat, cu elemente specifice, caracteristice fiecărui scriitor în parte : Ion Popovici Bănățeanul în a cărui proză se reflectă întreaga viață a meseriașilor din Lugoj cu toate implicațiile ei ; Victor Vlad Delamarina care redă spiritul fin al ironiei populare în grai bănățean prin filtrul unui intelectual rafinat și Casian R.Munteanu în a cărui operă se oglindește viziunea unei patrii române unite, pentru care luptă, scrie și se jertfește.

Sesiunea a fost încheiată de comunicarea prof. N.Dumitrescu „Aspecte ale mișcării muncitorești din Lugoj în perioada 1940—1944". Se aduc date noi asupra luptei antifasciste din oraș în perioada dictaturii militaro-fasciste. Dintre acțiunile mai importante menționăm : editarea și răspîndirea de manifeste și lozinci cu caracter patriotic, răspîndirea presei ilegale comuniste, acțiuni de protest contra autorităților, acte de sabotaj a transporturilor și a producției destinate armatei, înfruntarea trupelor hitleriste soldate cu ruperea și arderea de steaguri naziste. Comuniștii lugojeni au asigurat și o parte din armamentul cu care a fost înzestrat grupul de partizani „Mărășești" care a activat în Munții Semenicului. Celulele de partid din timpul războiului au intensificat munca politică în rîndurile unităților militare din oraș.

*I. D. Suciu*

# CĂLĂTORIE DE INFORMARE ISTORICĂ ÎN TURCIA

În cadrul acordului cultural româno-turc am făcut între 5 şi 19 iunie 1970 o scurtă călătorie în Turcia, interesul meu ştiinţific îndreptîndu-se în mod firesc, date fiind procupările mele, spre istoria şi istoricii acestei ţări. N-am făcut, de altfel, în ceea ce priveşte trecutul istoric al Turciei, decît să adîncesc şi să verific nişte cunoştinţe anterioare.

Turcia este o republică cu o suprafaţă de 767 000 km² şi cu o populaţie de 33 000 000 de locuitori. Pe teritoriul ei civilizaţia a apărut cu mii de ani în urmă şi au avut loc, din cauza aşezării sale geografice, numeroase schimbări politice. N-am decît să menţionez regatul hittit, în secolele XV-XIII î.e.n., regatul frigian, care i-a luat locul, în secolele XII-VII î.e.n., Imperiul, persan, din secolele VI-IV î.e.n., dominaţia macedoneană din următoarele două secole, stăpînirea romană, în sec. I î.e.n.-VI e.n., cea mai lungă pînă atunci, Imperiul bizantin, din secolul al VI-lea pînă în secolele XIV-XV e.n., Imperiul otoman, din secolul al XV-lea pînă la 1923 şi republica turcă, de la această dată pînă astăzi. Este o succesiune impresionantă de state şi de civilizaţii, care dă mult de gîndit oricui cercetează mai de aproape trecutul acestui teritoriu.

Invitat oficial, pentru informarea mea în domeniul istoriei, am primit sprijinul preţios al d-lui Ercin, directorul general al Departamentului relaţiilor culturale din Ministerul Afacerilor Externe al Turciei, şi pe acela al d-lui Bincöl, directorul Departamentului relaţiilor externe din Ministerul Educaţiei Naţionale, precum şi sprijinul cîtorva remarcabili istorici turci din Ankara, între alţii d. Halil Inalcik, profesor la Universitatea Hacettepe din capitala republicii turce, din acest an şi preşedintele Asociaţiei de studii sud est europene, d. Baykal, profesor la aceeaşi Universitate şi vicepreşedinte al Societăţii turce de istorie şi d. profesor Erzen, şeful Departamentului de filozofie, istorie şi arheologie din cadrul Institutului de ştiinţe umaniste al Universităţii Hacettepe.

Ca vicepreşedinte al Societăţii de ştiinţe istorice din ţara noastră, am vizitat în dimineaţa zilei de 9 iunie Societatea turcă de istorie (Türk Tarih Kurumu), instituţie cu caracter academic, înfiinţată din iniţiativa lui Atatürk. Preşedintele Societăţii turce de istorie este d. Şefket Aazis Kansu, arheolog şi antropolog, vicepreşedinte este, cum am menţionat, d. Baykal, profesor de istoria modernă la Universitate, care a tradus în limba turcă cunoscuta lucrare a lui N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, publicînd însă numai vol. V, secretar general, d. profesor Halil Inalcik şi director, d. profesor Ulug Ig Demir, specializat în istoria modernă şi contemporană. Primind indicaţii asupra structurii organizatorice a Societăţii turce de istorie am arătat, la rîndul meu, conducerii acesteia modul de organizare a Societăţii de ştiinţe istorice din ţara noastră, atrăgînd atenţia asupra caracterului ei larg, precum şi asupra publicaţiilor sale. Cu prilejul primirii mele de conducerea Societăţii turce de istorie s-a convenit să prezint miercuri 10 iunie, ora 18, în cadrul acestei instituţii o comunicare privind relaţiile româno-turce în timpul revoluţiei din 1848. Am vizitat apoi frumoasa clădire a Societăţii turce de istorie, care cuprinde o bogată bibliotecă de specialitate şi are o sală încăpătoare şi confortabilă de conferinţe. Cercetînd de aproape biblioteca, am văzut, între alte publicaţii şi colecţiile „Studii şi articole de istorie" şi „Studia et acta orientalia" editate de Societatea de ştiinţe istorice şi filologice din România. În seara zilei de miercuri, 10 iunie, am expus în cadrul Societăţii turce de istorie, comunicarea menţionată, *Relaţiile româno-turce în timpul revoluţiei din 1848*, fiind prezentat de d. profesor Baykal, ca vicepreşedinte al Societăţii, eu însumi fiind vicepreşedinte al Societăţii de ştiinţe istorice din România. Cred că era pentru prima oară cînd se trata un asemenea subiect în faţa istoricilor turci, care au fost de acord că relaţiile prezente şi viitoare dintre popoare trebuie să se bazeze pe cunoaşterea exactă şi a relaţiilor lor istorice pentru a se ajunge la prietenie şi stimă reciprocă.

Ţinînd să cunosc organizarea studiului istoriei în învăţămîntul superior, am vizitat în dimineaţa zilei de 10 iunie Institutul de ştiinţe umaniste, care are şi un Departament de filozofie, istorie şi arheologie. Şeful Departamentului, d. profesor Erzen, a avut amabilitatea să-mi facă o expunere detaliată a organizării secţiei de istorie, care dă, în mod firesc, o atenţie deosebită istoriei popoarelor din Asia anterioară şi în mod special istoriei poporului turc.

În afară de Universitatea Hacettepe, numită aşa după Colina Salvării, pe care e construită, există la cîţiva kilometri de Ankara o altă Universitate cu limba de predare engleză, pentru studiile de economie aplicată şi de tehnică, în care sînt primiţi nu numai turci, dar şi tineri din celelalte ţări ale Orientului Apropiat.

Cunoscînd la o întîlnire pe d. dr. Bozkurt Güvenç, şeful Departamentului de sociologie al Universităţii Hacettepe, am fost invitat în după-amiaza aceleiaşi zile să-i cunosc colectivul, cu care prilej mi-a oferit şi o lucrare a sa, *Les Autorités Universitaires et l'État en Turquie*. În timpul vizitei făcute colectivului d-sale, doi tineri colaboratori ai săi au pus în discuţie, cu mult interes, şi problema caracterului formaţiunii social-economice feudale în Imperiul otoman.

Pentru a se cunoaşte mai concret istoria Turciei este necesar să se viziteze numeroasele monumente şi muzee istorice, care înfăţişează milenara viaţă a societăţii de pe acest teritoriu, acţiune întreprinsă chiar din după amiaza primei zile (7 iunie) a sosirii mele la Ankara, cînd, însoţit de tov. Mihai Mardare, ataşatul cultural al ambasadei române, am cercetat ruinele vechii capitale a regatului Frigiei, Gordion, situată la circa 60 km sud-vest de capitala Turciei, unde se afla din străvechi timpuri legendarul nod, nedezlegat de nimeni, tăiat însă cu sabia de Alexandru cel Mare, ca să arate astfel că lui îi revenea, conform prezicerii vechiului făuritor al nodului, cucerirea Asiei. Dacă ruinele vechii capitale a Frigiei, dezgropate de arheologi după al doilea război mondial, prezintă mult interes, impresionant este însă uriaşul tumul, la mijlocul bazei căruia a fost găsit mausoleul cu sarcofagul semilegendarului rege Midas. Construit în forma unei încăperi paralelipipedice dreptunghiulare cu pereţii din trunchiuri groase de pin foarte bine conservate, mausoleul a fost acoperit cu o enormă cantitate de pietre şi pămînt în forma unui con, al cărui diametru depăşeşte la bază 100 m, înălţimea trecînd de 50m ! Pe o rază de cîţiva kilometri se află şi alţi tumuli, ceva mai mici, necercetaţi încă de arheologi. La cîteva zeci de metri de tumulul lui Midas, un muzeu bine organizat adăposteşte o bună parte din materialele găsite în originalul mausoleu.

A doua zi dimineaţa, 8 iunie, am vizitat Mausoleul lui Atatürk, construit pe o colină ce domină Ankara. Impresionanta construcţie din granit şi marmură dovedeşte admiraţia şi dragostea poporului turc pentru omul care l-a îndreptat spre o nouă viaţă. Aşa cum a cerut comisia care s-a îngrijit, cu trei decenii în urmă, de construirea lui, mausoleul este un loc de pelerinaj, prezintă pe Atatürk, ca o mare personalitate, simbolizează naţiunea turcă întruchipată de Atatürk, are o mare sală a onoarei şi este un muzeu pentru memoria lui Atatürk. Mausoleul este totodată o valoroasă operă arhitectonică.

În după-amiaza aceleiaşi zile, am făcut un tur al capitalei Turciei cu automobilul ce mi s-a pus la dispoziţie pe tot timpul vizitei mele în această interesantă ţară pînă la plecarea mea din Istanbul. Ankara este un oraş cu totul modern, cu bulevarde largi, grădini spaţioase, o vie activitate urbană şi un spirit orientat spre viitor — expresie a Turciei noi create de Atatürk. Am remarcat reşedinţa lui Atatürk, clădirile Universităţii Hacettepe, edificiile ministerelor, grupate în apropierea acesteia, hidrocentrala din vestul oraşului. În completare, a doua zi, 9 iunie, am vizitat şi vechea cetate medievală, ale cărei ziduri groase se mai păstrează încă în bună stare şi oferă singure amintirea timpurilor cînd Ankara era un oraş de importanţă secundară în centrul arid al Anatoliei.

Capitala unei ţări cu enorm de multe vestigii ale unor vechi civilizaţii, Ankara posedă muzee deosebit de valoroase . În primul rînd am văzut Muzeul etnografic, cu piese privind viaţa din trecut şi de azi a poporului turc, dar care, avînd în vedere rapida modernizare a societăţii turceşti, devin curînd urme ale trecutului. O după-amiază am consacrat Muzeului de arheologie,

numit în genere Muzeul hittit, pentru că piesele cele mai interesante sînt hittite. Muzeul conţine materiale din paleolitic pînă în epoca urartiană (secolele IX—VII î.e.n.). Primit cu amabilitate de d. Raci Temizer, directorul muzeului, am cercetat cu mult interes bogatele colecţii expuse cu multă pricepere într-o vastă clădire, ea însăşi o construcţie de valoare arhitectonică datînd din secolul al XV-lea, compusă din Kurşunlu Han şi din Bedestan (Bazarul acoperit), acesta din urmă construit de Mahmut Paşa, mare vizir al lui Mahomed al II-lea Fatih (Cuceritorul). Prezintă un mare interes ceramica neolitică şi frescele murale de peşteră datînd din mileniile VII-V î.e.n., dovezi ale dezvoltării timpurii a societăţii omeneşti din Asia Mică, precum şi materialele din epoca bronzului (mileniile III-II î.e.n.), dar impresionante sînt, prin caracterul clar specific, cele hittite (secolele XV-XIII î.e.n.), provenind în bună parte din capitala fostului regat hittit, actualul Boghazköy, distrusă de frigieni la 1 200 î.e.n. Vestigiile frigiene sînt şi ele interesante, deşi regatul frigian nu a ajuns la prosperitatea celui hittit, cu toate că el a avut o existenţă destul de lungă, din secolul al XII-lea î.e.n. pînă în secolul al VII-lea î.e.n., cînd Gordion, capitala lui a fost distrus de cimerienii veniţi din nordul Caucazului. Muzeul de arheologie posedă şi o preţioasă colecţie de materiale reprezentînd civilizaţia din regatul Urartu, întemeiat în secolul al IX-lea î.e.n. în partea de răsărit a Turciei de azi, cu centrul în jurul lacului Van, şi distrus de sciţi şi de mezi în secolul al VII-lea î.e.n. Privit în ansamblu, se poate afirma cu bună dreptate că Muzeul de arheologie din Ankara este unul dintre cele mai interesante muzee din lume.

★

Conform planului întocmit, am plecat în ziua de 11 iunie la Izmir, al treilea oraş ca mărime al Turciei, după Istanbul şi Ankara situat la circa 680 km de aceasta. Am străbătut această distanţă urmînd şoseaua asfaltată care trece prin oraşele Afyon, Uşak şi Torgutlu, printr-un teren variat, mai întîi o parte a platoului arid al Anatoliei, apoi o regiune muntoasă şi în urmă colinele şi cîmpiile fertile din apropierea coastei egeene. Izmir (Smirna) este o fostă colonie grecească, a cărei înflorire începe în timpul dominaţiei romane. Prosperitatea ei datează însă din secolul al VII-lea cînd puternica cetate din sud, Efes, decade datorită în special împotmolirii portului ei cu aluviunile depuse de rîul Caystros. Sub Imperiul bizantin şi sub cel otoman, Izmir a devenit cel mai important port al Asiei Mici.

Două zile întregi am avut la dispoziţie pentru a vizita, succesiv, impunătoarele vestigii ale Efesului (la circa 100 km spre sud de Izmir), pe cele nu mai puţin impunătoare ale anticului Pergamos (azi Bergama) la circa 120 km spre nord, şi pe acelea ale vechii Smirne (azi Izmir). Cercetate în cîteva etape de mulţi arheologi, ruinele anticei cetăţi comerciale Efes, în timpul dominaţiei romane unul din cele mai bogate centre economice ale imperiului, oferă ochiului, păstrate în bună măsură, numeroase şi măreţe monumente, mai toate din timpul înfloririi Imperiului roman, Traian şi Hadrian numărîndu-se printre constructorii unora dintre ele. Numeroase coloane de portice, uneori portice întregi, agora, temple, teatrul săpat în stîncă, terme, prăvălii, palate ale bogătaşilor, locuri de distracţie etc. sînt dezgropate şi mărginesc lunga stradă care străbătea cetatea de la un cap la altul, pînă în port. Deşi templul închinat zeiţei Artemis, patroana cetăţii, Artemision, a dispărut ars de un dement, figura zeiţei se păstrează în numeroase statui şi statuete, cu toate că efesienii nu par a fi strălucit prin castitate. În apropiere, un muzeu cu piese antice valoroase, în special sculpturi, atrage numeroşi vizitatori. Creaţie a epocii helenistice, regatul Pergamosului este totuşi rezultatul eforturilor nemărturisite făcute de bogatele cetăţi comerciale ale ţărmului egeean al Asiei Mici cu scopul să aibă un instrument de apărare a averilor acumulate, dar şi a izvoarelor de prosperitate situate pe fertilul teritoriu asiatic adînc de cîteva sute de kilometri. Opera aceasta a realizat-o un om al banilor, trezorierul lui Alexandru cel Mare şi apoi al lui Lysimah, Philetairos fiul lui Attalos. El a ascuns pe acropolea micului oraş, pe atunci, Pergamos cei 9 000 de talanţi încredinţaţi lui spre

păstrare, pe care i-a folosit pentru a-şi crea o armată de mercenari şi un stat al nord-vestului Asiei-Mici. Bogaţi, nu numai datorită tezaurului sustras, dar şi taxelor şi impozitelor percepute, stăpînii Pergamului au transformat acropolea oraşului într-o reşedinţă fortificată a lor, cu mari palate, temple, o bibliotecă vestită, un mare teatru săpat în stîncă, agora ş.a., încît capitala noului stat a devenit un mare centru de civilizaţie. La cîţiva kilometri s-a construit un templu spital, numit Asklepeion, renumit în tot Orientul roman. Născut din punerea în valoare a unui tezaur regal şi apărat cu bani, regatul Pergamului a fost lăsat prin testament, în anul 133 î.e.n., de ultimul său rege, Attalos al III-lea, republicii romane, care l-a dus, sub numele de provincia Asia, la o şi mai mare prosperitate. Acoperită în cea mai mare parte de clădirile existente, antica Smirnă nu apare decît prin marea agora, bine păstrată, şi prin cetatea construită de Alexandru cel Mare, ale cărei groase ziduri au rezistat timpului.

★

Lung de peste 600 km, drumul de la Izmir la Istanbul, cu oprire de două ore la Brusa (în turceşte Bursa), îl fac pe o şosea asfaltată, şerpuind printre coline şi munţi nu prea înalţi sau pe cîmpii întinse. Pitoresc şi frumos, situat în parte pe panta unei coline, oraşul Brusa păstrează mausoleele primilor doi sultani turci, Osman şi Orkhan, precum şi pe acela al lui Baiazid I Ilderim. Vechiul oraş, al cărui nume vine de la anticul rege Prusias, a fost şi locul de exil al revoluăţionarilor români de importanţă secundară în urma înăbuşirii revoluţiei în Ţara Româneascîn septembrie 1848. Către seară, la 14 iunie, trec Bosforul pe ferry-boat, intrînd în Istanbul. Seara, desfăşor în minte cele văzute şi le confrunt cu vechile cunoştinţe. Întreg nord-vestul Asiei Mici, pe o lăţime de cîteva sute de kilometri şi o lungime de circa 700 km, este o regiune deosebit de fertilă, datorită climei subtropicale, umezelii provocate de cele trei mări vecine — Egeea, Marmara şi Marea Neagră — şi de hărnicia străveche a oamenilor. Ţinuturi întinse plantate cu măslini, vii şi smochini, dar şi cultivate cu cereale şi legume dau recolte bogate. Munţi nu prea înalţi, acoperiţi cu păduri de stejar, frasin şi ulm, oferă lemn de construcţi-Parcurgînd această fertilă şi încîntătoare regiune, de care legam şi nu mai frumoasa Tracie europeană, gîndeam că nu numai motive strategice şi bogăţia Orientului l-au determinat pe Constantin cel Mare să mute capitala Imperiului roman de la Roma la Bizanţ, ci şi marile posibilităţi economice şi frumuseţile acestei întinse regiuni.

★

În cele trei zile (15—16—17 iunie) utilizate pentru cunoaşterea Istanbulului, am văzut atîtea monumente istorice — romane, bizantine, otomane — încît nu le-aşi fi putut reţine, dacă n-aşi fi fost ajutat de cunoştinţele mele anterioare. Cu o vechime de 2 500 de ani, fostă capitală a trei imperii, Istanbulul este un oraş muzeu, dar şi un centru economic şi cultural de mare importanţă. Situat pe ţărmul nordic al Bosforului şi pe ţărmurile Cornului de aur şi întins pe şapte coline, cu numeroasele sale palate muzee, monumente de mari proporţii şi clădiri moderne, el este unul din cele mai interesante şi evocatoare mari oraşe ale lumii.

Am văzut numai în treacăt Universitatea, mai mare şi mult mai veche decît cea din Ankara, Institutul de cercetări economice, marile ziduri de apărare din evul mediu şi numeroase alte edificii vechi şi noi, traversînd de mai multe ori oraşul în diferite direcţii, dar am dat multe ore cercetării marilor monumente istorice. Cunoscută din numeroase descrieri citite, Sfînta Sofia (Ayasofia), cu cele 107 coloane de susţinere, cu imensa cupolă şi cu vechile şi frumoasele mozaicuri, exprimă forţa şi priceperea arhitectonică a Imperiului roman în momentul cînd se transforma pe nesimţite într-un imperiu bizantin. Constructorul imperial al Sfintei Sofii, Justinian, a făcut să se construiască în apropiere şi imensa cisternă subterană, susţinută de 336 de coloane, menită să asigure populaţiei apa necesară în cazul asedierii capitalei de oştiri străine. Am văzut în treacăt ce-a mai rămas din vestitul hipodrom, coloana serpentină, obeliscul lui

Theodosiu cel Mare, dar am cercetat cu atenţie moscheea Suleymanye, construită în secolul al XVI-lea de arhitectul Sinan din ordinul lui Soliman Magnificul, şi Moscheea Verde, numită şi Sultanahmet, construită de arhitectul Mehmed Aga din porunca sultanului Ahmed I în anii 1601—1616. Cîteva ore am folosit pentru a vizita palatul medieval al sultanilor otomani, Topkapi, construit în anii 1465—1478 din ordinul lui Mahomed al II-lea Fatih (Cuceritorul) şi adăugat ulterior de alţi sultani, acum un bogat muzeu al civilizaţiei otomane. Nu mai puţin interesant şi impresionant este palatul muzeu Dolmabahce, construit în deceniul al VI-lea al secolului al XIX-lea din iniţiativa sultanului reformator, Abdul Megid, în stil italian modern, dar cu elemente arhitectonice otomane. Dolmabahce a fost palatul sultanilor turci în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în primii 22 de ani ai secolului al XX-lea. Sălile sale sînt imense şi bogat ornamentate, păstrînd, ca şi celelalte cîteva sute de încăperi, mobilierul existent în ultimul an al Imperiului otoman — numai vechii oameni legaţi puternic de trecutul, de care nu se puteau desprinde, lipsesc.

În continuare, am urcat în turnul Galata, construit de genovezi în secolul al XIII-lea, am vizitat Marele Bazar (Kapalar Çarşi=Tîrgul acoperit) cu numeroasele sale străzi acoperite şi cu sutele de prăvălii, în care se găsesc cele mai diferite mărfuri, apoi moscheea Rustem Paşa, cu pereţii acoperiţi de minunate plăci de faianţă colorată, geamia Kaariye, fosta biserică bizantină Hora, care păstrează mozaicuri bizantine bine conservate şi de mare valoare artistică, Fanarul (Fener), cu patriarhia sa ortodoxă, greacă, dar cu un aspect veritabil de mahala.

O atenţie deosebită am dat Muzeului operelor turco-islamice, situat într-o clădire construită în secolul al XVI-lea de arhitectul Sinan în faţa moscheei lui Soliman Magnificul, şi încă şi mai multă Muzeului arheologic, care cuprinde bogate colecţii, în special de sculptură greacă, romană şi bizantină. Presupusul sarcofag al lui Alexandru cel Mare este o piesă de o impresionantă măreţie şi puritate virilă.

★

De bună seamă, scurta mea vizită de informare privind istoria Turciei nu mi-a dat posibilitatea unei cunoaşteri aprofundate. Ea a fost însă o luare de contact şi un prilej de a reflecta, în prezenţa vestigiilor lăsate de vechile civilizaţii ale teritoriului Turciei, asupra mersului înainte al societăţii omeneşti, al cărui tîlc orice istoric trebuie să-l caute. Ce utilitate poate fi scoasă din urmele lăsate de cei dinaintea noastră şi în ce măsură aceste urme constituie pentru cei de azi o povară, — sînt întrebări ce se pun din scrutarea uriaşelor frămîntări şi răsturnări pe care muzeele şi monumentele istorice le relevă celui ce le cercetează cu atenţie.

*Vasile Maciu*

## TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 21 aprilie 1970, în faţa Comisiei de doctorat a Facultăţii de limbă şi literatură română a Universităţii Bucureşti, a avut loc susţinerea publică a tezei de doctorat *Cărţile de înţelepciune în cultura română*, elaborată de *Alexandru Duţu*.

Lucrarea cuprinde patru capitole: cap. I, „O categorie de scrieri neglijată"; cap. II, „Cărţile de comportare"; cap. III, „Oglinda principilor"; cap. IV, „Aspectele unei evoluţii",

precum şi două studii complimentare : „Tema translatio studii la umaniştii români" şi „Imaginea Franţei în ţările române în timpul campaniilor napoleoniene".

Comisia de doctorat a fost formată din: prof. univ. dr. D.Păcurariu, preşedinte; prof. univ. dr. docent Şerban Cioculescu, conducător ştiinţific; prof univ. dr. docent Al. Dima; prof. univ. dr. docent Dan Simonescu, prof. univ. dr. docent Ion Zamfirescu, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui *Alexandru Duţu* titlul de doctor în filologie.

★

În ziua de 29 aprilie 1970, în faţa comisiei de doctorat a Facultăţii de istorie a Universităţii din Bucureşti a avut loc susţinerea publică a tezei de doctorat *Gîndirea social-politică din Principatele Române în epoca luminilor, 1750—1831*, elaborată de *Vlad Georgescu*.

Lucrarea conţine 3 părţi şi 12 capitole: parte I—„Criza sistemului feudal", partea a II-a —„Cărturarii şi izvoarele gîndirii lor", partea a III-a „Gîndirea social-politică" şi este însoţită de un volum anexă, Repertoriul memoriilor şi proiectelor de reformă, 1769—1830 cuprinzînd în afara repertoriului şi textul unor proiecte inedite.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din: prof. univ.dr.docent, D.Berciu, preşedinte; acad. Andrei Oţetea, conducător ştiinţific, prof. univ. dr. docent, Ştefan Pascu, prof. univ. dr. docent Mihai Berza, prof. univ. dr. docent V.Al.Georgescu, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui *Vlad Georgescu*, titlul de doctor în istorie.

★

În ziua de 29 mai 1970 în faţa Comisiei de doctorat a Facultăţii de istorie a Universităţii din Bucureşti a avut loc susţinerea tezei de doctorat *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XIV—XVII* elaborată de *Nicolae Stoicescu*, lucrare apărută în anul 1968 la care autorul a adus o serie de completări şi îmbunătăţiri.

Lucrarea are două părţi; partea I cuprinde 6 capitole: I Introducere şi istoriografie (p.3—12); II Terminologia sub care sînt cunoscute sfatul, divanul domnesc şi membrii lor şi evoluţia acestei terminologii (p.13—41); III Apariţia, evoluţia şi organizarea sfatului divanului domnesc (p.42—86); IV Relaţiile dintre domn şi sfatul domnesc (p.87—100); V Atribuţiile sfatului şi divanului domnesc şi ale membrilor lor (p.101—130); VI Veniturile şi abuzurile dregătorilor (p.131—152). Partea a II-a are două capitole: I Dregătorii cu atribuţii de ordin public şi militar (p.153—262) şi II Dregători care îndeplineau diverse atribuţii la curtea domnească (p.263—298). Lucrarea se încheie cu concluzii (p.299—301) şi bibliografie (p.303—311).

Comisia a fost alcătuită din: prof.univ.dr.docent D.Berciu, decanul Facultăţii de istorie, preşedinte; prof.univ.dr.docent I. Ionaşcu, conducător ştiinţific; prof.univ.dr.docent M. Berza, prof.univ.dr.docent C.C.Giurescu, dr.docent Valentin Georgescu, şef de secţie la Inst. de studii sud-est europene, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui *Nicolae Stoicescu* titlul de doctor în istorie.

# R E C E N Z I I

## * * * *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, București, Edit. politică, 1969, 545 p. *

Literatura istorică din țara noastră s-a îmbogățit cu o nouă și valoroasă lucrare *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*. Inițiativa elaborării acestei lucrări aparține Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. și este rezultatul colaborării unor cunoscuți și apreciați cercetători ai istoriei mișcării muncitorești și ai problemei agrare.

Cercetarea istoriei mișcării muncitorești din țară noastră a fost ilustrată în ultimele două decenii prin apariția unor ample studii și lucrări apreciate, la vremea lor, atît sub raport informațional, cît și prin viziunea nouă, materialist-istorică, care a condus pe autorii lor. La rîndul ei, problema agrară s-a bucurat în aceeași perioadă de o atenție sporită din partea cercetătorilor, ceea ce ne îndreptățește să afirmăm că în momentul de față această importantă problemă a vieții social-economice românești este cercetată aproape sub toate laturile ei.

Un aspect fundamental al cunoașterii chestiunii agrare în epoca modernă și contemporană, legat de apariția și afirmarea proletariatului ca clasă pentru sine și ca detașament de avangardă al forțelor progresiste, îl constituie studierea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare, forța motrice a luptei pentru progres social-politic, pentru cucerirea puterii politice și rezolvarea definitivă între alte probleme și a celei agrare.

În România, țară agrar-industrială, în care pînă în ajunul crizei economice din 1929—1933 agricultura continuase să joace un rol preponderent în crearea venitului național și în comerțul exterior, în care nu fuseseră lichidate definitiv proprietatea moșierească și resturile unor relații de producție de tip semifeudal, problema agrară, în general, și cea a alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare, în special, prin particularitățile și implicațiile lor specifice, au stat în atenția organizațiilor politice ale clasei muncitoare și a istoriografiei noastre marxiste. Crearea P.C.R., care a însemnat victoria pe toate planurile a marxism-leninismului asupra reformismului, a așezat problema alianței pe un loc de prim ordin în strategia și tactica luptei revoluționare, apreciind-o ca principala forță motrice în mobilizarea maselor muncitoare cele mai largi de la orașe

* Introducerea culegerii e semnată de I. Popescu-Puțuri (responsabil coordonator al lucrării) și de Gh. Matei. Autorii sînt următorii: D. Hurezeanu, Gh. Matei, A. Egyed, Fl. Dragne pentru partea I-a; N. Popescu, M. Rusenescu, Al. Gh. Savu, T. Georgescu, Gh. I. Ioniță, V. Topalu, M. Covaci, pentru partea a II-a; N. Petrovici, I. Alexandrescu, Gh. Țuțui, M. Lungeanu, N. Marcu, pentru partea a III-a; A. Simion, C. Bărbulescu, I. Berceanu, C. Gruici, Gr. Vîlceanu, P. Nichita, M. Dulea, Gh. Surpat, M. Popescu și D. Dumitriu, pentru partea a IV-a.

„STUDII", tomul 23, nr. 5, p. 1023—1043, 1970.

și sate, sub conducerea partidului său de avangardă. Îndeosebi după 23 August 1944, și mai ales în ultimii ani, studierea problemei agrare și a alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare a cunoscut atît ca volum, cît și sub raport calitativ o puternică preocupare.

Lucrarea la care ne referim se prezintă ca o încercare de sinteză a rezultatelor obținute pînă în prezent de istoriografia marxistă în studierea alianței, de la primele poziții adoptate de cele dintîi cercuri muncitorești și revoluționare pînă în zilele noastre.

Prima parte a lucrării, intitulată „Mișcarea muncitorească și problema agrară în România pînă la crearea P.C.R.", în ansamblul ei bine realizată, oferă cititorului un tablou general privind poziția mișcării muncitorești față de problema agrară și lupta țărănimii pentru pămînt începînd cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea pînă la primul război mondial. Reținem în mod deosebit capitolele și paragrafele care tratează cadrul general al dezvoltării mișcării muncitorești și al problemei agrare la sfîrșitul secolului al XIX-lea, importanța creării cluburilor socialiste la sate, învățămintele răscoalei din 1907 pentru făurirea alianței muncitorești-țărănești, poziția mișcării socialiste față de chestiunea agrară, de proiectele de reformă elaborate de partidul liberal. Apreciem în același timp că nu ar fi fost lipsit de interes dacă autorii ar fi zăbovit ceva mai mult asupra unei probleme care, după opinia noastră, oferă largi posibilități de înțelegere a evoluției concepțiilor cu privire la chestiunea țărănească existente în conducerea partidului liberal. Este vorba de influența pe care a avut-o prezența în rîndurile partidului liberal a așa-numiților „generoși" în transformarea opticii conducerii liberale față de chestiunea agrară. Fără să negăm insuficiența legiuirilor cu conținut agrar elaborate de partidul liberal după răscoala din 1907, fără să ignorăm caracterul limitat al programului de guvernămînt anunțat de acest partid în 1913, concretizat în proiectele de reformă agrară și electorală din anul următor, nu putem să nu semnalăm că abia după intrarea „generoșilor" în partidul liberal, reprezentant al intereselor burgheziei române, acesta încearcă în mod serios și sistematic, sub presiunea îndeosebi a sîngerosului an 1907, să-și adapteze — așa cum nu o făcuse în suficientă măsură înainte de 1900 — programul său cerințelor pe care societatea românească din preajma primului război mondial le reclama. Tot în legătură cu această parte observăm că nu s-a acordat atenția necesară mișcărilor cu conținut agrar care au avut loc după răscoala din 1907 și care — cu o intensitate variabilă — s-au înlănțuit într-un șuvoi aproape neîntrerupt pînă la reforma agrară din 1921. Cu toate că acest aspect a fost amplu urmărit într-o lucrare cu doi ani în urmă[1], apreciem totuși că autorii s-ar fi putut opri mai pe larg măcar asupra frămîntărilor țărănești izbucnite sub infuența propagandei socialiste la sate, îndeosebi în perioada avîntului revoluționar din anii 1918—1920. O precizare care se impunea a fost adusă în ultimul capitol al părții întîi. Este vorba de distincția făcută între proiectul de program agrar prezentat de Al.Dobrogeanu-Gherea și cel susținut de Eugen Rosvan; acest din urmă program, fiind mai apropiat de realitățile din țara noastră, sesiza necesitatea parcurgerii înainte de înfăptuirea revoluției socialiste a unei etape de desăvîrșire a revoluției burghezo-democratice și în acest scop propunea includerea în programul agrar al partidului a luptei pentru realizarea unei reforme agrare mult mai radicale decît cea pe care o pregăteau cercurile conducătoare. Mobilizarea țărănimii sub steagul partidului la lupta pentru trecerea pămîntului în proprietatea celor ce-l munceau de secole, pe lîngă lichidarea moșierimii ca clasă, ar fi prezentat o importanță deosebită și pentru înfăptuirea pe scară largă, încă din acea epocă, a alianței clasei muncitoare cu țărănimea.

Pentru a încheia aprecierile în legătură cu prima parte a lucrării, menționăm cîteva mici erori de formulare ale autorilor: în 1864 nu se poate vorbi de „împotrivirea

---

[1] *Relații agrare și mișcări țărănești în România*, Edit. politică, București, 1967, 629 p.

moşierimii conservatoare", ci de cea a boierimii (vezi p.7). Măsurile cu conţinut agrar adoptate de conducerea liberală între 1907—1910 nu pot fi considerate „reforme agrare", ci doar simple „legiuiri agrare" (p. 84).

Partea a doua a lucrării este consacrată activităţii desfăşurate de Partidul Comunist Român între 1921—1944 pentru făurirea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti. Crearea Partidului Comunist Român în mai 1921 deschidea largi posibilităţi maselor muncitoare de la oraşe şi sate să dezvolte lupta pentru libertăţi democratice şi progres social. În cadrul acestei lupte, care avea să se desfăşoare în condiţii istorice vitrege, chestiunea agrar-ţărănească se înscria ca o problemă capitală de strategie şi tactică. Partidul Comunist Român avea de înfruntat, pe de o parte, teroarea cercurilor conducătoare şi pe de alta abilitatea prin care acestea, servindu-se de o seamă de lozinci demagogice, au reuşit să-şi apropie mase importante ale ţărănimii.

La realităţile de mai sus avea să se adauge un anumit balast de limite şi confuzii moştenite de la vechea mişcare socialistă şi însuşirea mecanică a unor directive şi practici ale Cominternului care adesea ignorau realităţile concrete din ţara noastră. Teza trecerii pămîntului în proprietatea statului, a naţionalizării sau socializării pămîntului, nu putea fi agreată de milioanele de proaspeţi împroprietăriţi, ale căror iluzii că îşi vor putea asigura bunăstarea pe micile lor proprietăţi individuale nu avuseseră încă timp să fie spulberate de realităţile capitaliste. Condiţiile obiective şi subiective amintite au constituit piedici în abordarea justă a chestiunii agrare, în găsirea celor mai corespunzătoare metode pentru atragerea, în totalitatea lor, a maselor ţărăneşti alături de clasa muncitoare la lupta revoluţionară. Merită a fi subliniat modul în care au fost prezentate în lucrare disputele, pe plan teoretic, referitoare la stadiul de dezvoltare a României postbelice. Pe de o parte, ideologii burgheziei române, în frunte cu Şt. Zeletin, V. Brătianu sau I.G. Duca susţineau punctul de vedere potrivit căruia resursele revoluţionare ale burgheziei nu erau încă epuizate şi militau pentru supremaţia marii finanţe, arătînd totodată rolul minor, secundar, al ţărănimii, ale cărei interese nu puteau fi, după opinia ideologilor liberali, decît strîns legate de cele ale burgheziei.

Un loc important în disputa pe plan ideologic purtată în perioada imediat postbelică l-a jucat teoria sociologică a ţărăniştilor, apoi a naţional-ţărăniştilor, care, pornind de la faptul că ţărănimea reprezenta marea majoritate a populaţiei ţării, a ajuns după cîţiva ani la proclamarea teoriei aşa-numitului „stat-ţărănesc". La rîndul lor, reprezentanţii sociologiei reformiste din rîndurile social-democraţiei prezentau burghezia ca factorul principal de progres şi susţineau ideea subordonării proletariatului şi ţărănimii faţă de burghezie.

Analiza amplă a problemei agrare făcută de primele congrese ale partidului şi mai ales de Congresul al V-lea şi de plenara C.C. al P.C.R. din octombrie 1932 au scos în evidenţă faptul că, în ciuda unor puncte de vedere nerealiste, preocuparea pentru apropierea maselor ţărăneşti şi atragerea lor la lupta pentru transformarea radicală a societăţii, pentru desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice şi trecerea la revoluţia socialistă, era prezentă. Un loc însemnat a fost acordat în lucrare problemei agrare şi frămîntărilor ţărăneşti în perioada crizei economice, inclusiv în timpul eroicelor lupte din 1933.

După instaurarea în Germania a hitlerismului, cînd pericolul fascist ameninţa tot mai mult fiinţa poporului român, activitatea pentru realizarea alianţei se lărgeşte, prin urmărirea paralelă a unui nou obiectiv, a cărui pondere devine din ce în ce mai mare: crearea unui front larg al forţelor democratice împotriva cercurilor de orientare fascistă. De aceea, în activitatea P.C.R. după 1934 alianţa muncitorească-ţărănească este concepută şi ca o forţă de masă pusă în slujba intereselor vitale ale ţării.

Pornind de la una din tezele fundamentale precizate la Congresul al V-lea al P.C.R., că România se află în pragul desăvîrşirii revoluţiei burghezo-democratice, s-au adoptat metode şi lozinci mai apropiate de necesităţile imediate, de *lupta zilnică* a ţărănimii, ceea ce a avut ca rezultat pătrunderea mai adîncă a P.C.R. la sate. Rezoluţiile partidului, adoptate

în această perioadă, subliniau perspectivele luptelor muncitorești și țărănești în direcția alianței lor revoluționare și necesitatea stăvilirii ascensiunii fascismului în țara noastră. Instrucțiunile date organizațiilor de partid acordau, la rîndul lor, o importanță majoră muncii la sate, creării de organizații comuniste în lumea satelor.

Crearea în 1933, a Frontului plugarilor și în anul următor a Madosz-ului a facilitat, într-o măsură apreciabilă, creșterea influenței partidului la sate, îndeosebi în zonele unde cele două organizații de masă își desfășurau activitatea. Din inițiativa partidului au fost puse bazele, în această perioadă, și ale altor organizații muncitorești-țărănești, din care menționăm Blocul democratic, care a reușit, într-un timp relativ scurt, să grupeze în jurul său o seamă de organizații și grupări politice (Frontul plugarilor, Partidul Socialist, Partidul Țărănesc, Madosz-ul) și a căror bază de masă o formau muncitorii și țăranii. În lucrare sînt prezentate, amplu și documentat, o seamă de frămîntări și acțiuni țărănești în perioada 1934—1937, subliniindu-se rolul pe care-l au în organizarea acestora grupările democratice sau unele organizații locale ale P.C.R.

Problema alianței a căpătat noi contururi în urma instaurării dictaturii regale. Legăturile cu masele țărănești au fost adîncite, încheindu-se concomitent și unele acorduri cu reprezentanții aripii de stînga a Partidului Radical-Țărănesc. Contribuția în această direcție a Frontului plugarilor și Madosz-ului sau a celorlalte organizații de masă care activau legal sau semilegal a fost evidentă. Legăturile tot mai strînse cu satul și-au arătat roadele o dată cu intensificarea acțiunilor țărănești din acești ani și mai ales în împrejurările de mare încercare pentru poporul român care au dus la punerea în aplicare a prevederilor dictatului de la Viena.

Într-un capitol special, care încheie partea a doua a lucrării, este tratată lupta clasei muncitoare și a țărănimii pentru scuturarea jugului fascist, hitlerist, în anii 1940—1941.

Privită în ansamblul ei, partea a doua a lucrării, în care sînt abordate un cerc larg de probleme, reușește să dea răspuns principalelor aspecte ale alianței muncitorești-țărănești din perioada cuprinsă între cele două războaie și chiar din anii celui de-al doilea război. Lucrarea trece prea ușor însă peste unele probleme care, după opinia noastră, reclamau o analiză mai amplă. În această ordine de idei se înscrie reforma agrară din 1921. Multă vreme, legile agrare din 1921, care aveau să treacă în proprietatea țărănească suprafețe în întindere de mai multe milioane de hectare de pămînt, au fost cercetate mai ales sub aspectul insuficienței sau al eludării lor parțiale de o parte a moșierimii, ignorîndu-se faptul că prin reforma agrară de la sfîrșitul primului război mondial s-a dat o puternică lovitură proprietății latifundiare. Împroprietărirea unui mare număr de țărani fără pămînt sau cu pămînt insuficient pentru desfășurarea unei activități agricole minime constituia una din armele de mare eficiență folosite de cercurile burgheze conducătoare pentru atragerea în orbita lor politică a maselor rurale. De aceea considerăm că ar fi fost necesară, pentru înțelegerea mai clară a problemei alianței, a realităților din satul românesc dintre cele două războaie mondiale, o analiză temeinică a legiuirilor agrare din 1921 și a consecințelor lor multiple. Mai departe, este cunoscut faptul că în condițiile dezvoltării agriculturii românești dintre cele două războaie mondiale procesul diferențierii țărănimii a cunoscut o accentuare permanentă. Acest aspect, de loc neglijabil în ansamblul satului românesc, nu trebuie să lipsească dintr-o analiză științifică completă. Prezența datelor statistice în publicațiile de specialitate ale vremii sau în recensămîntul din 1941 oferă cercetătorului o bază documentară suficientă pentru analiza cît mai largă a unei asemenea probleme, ceea ce ar servi la desprinderea unor încheieri cît mai ample asupra chestiunii agrare și implicit asupra alianței muncitorești țărănești (de pildă, ruinarea masivă a micii proprietăți țărănești între anii 1930—1941).

Ultimul capitol al acestei părți nu reușește decît într-o mică măsură, după părerea noastră, să ofere într-o viziune cît de cît completă și sistematică importanța pe care o

prezintă, pentru perioada istorică respectivă, alianţa muncitorească-ţărănească şi rolul acesteia în scoaterea României dintr-un război nejust, declanşat împotriva intereselor vitale ale poporului român. Nu sînt prezentate acţiuni importante, ca manifestaţia din Obor, demonstraţia ostilă a ţăranilor veniţi la tîrg la Piteşti făcută lui M. Antonescu în iulie 1944, care, pentru a scăpa de vociferările mulţimii, a ordonat declanşarea sirenelor de alarmă aeriană, după care a părăsit în grabă oraşul său natal etc. Se insistă pe unele exemple de acţiuni ţărăneşti în care nu e totdeauna cert că au fost pornite de ţărani la îndemnul direct al P.C.R. Se trece în schimb prea repede peste faptul că numeroase dintre frămîntările şi acţiunile de protest, dezertările din sînul armatei, aparţineau elementelor ţărăneşti care constituiau majoritatea trupei. De fapt, în aceşti ani problema alianţei nu constă atît în organizarea unor acţiuni de luptă directe pentru revendicări limitate şi locale, cît mai ales îmbracă aspectul unei ample campanii de lămurire politică a maselor, de ridicare a conştiinţei lor politice (în cazărmi, la tîrgurile săptămînale, prin intermediul elementelor muncitoreşti care aveau gospodării la sate etc.). În lupta împotriva fascismului, a dictaturii fascisto-antonesciene, aceasta era de altfel cea mai corespunzătoare formă de pregătire a maselor ţărăneşti pentru lupta hotărîtoare cu asupritorii poporului român şi implicit ai ţărănimii.

Sublimarea tuturor nemulţumirilor, tot mai profunde, ale maselor, într-o stare de spirit antifascistă conştientă, care a fost adusă în pragul incandescenţei, a irumpt după 23 August 1944 în puternicul val al luptelor revoluţionare purtate de ţărănime sub conducerea P.C.R.

Partea a treia a lucrării este consacrată procesului de închegare şi consolidare, după 23 August 1944, a alianţei clasei muncitoare cu ţărănimea, în prima etapă a revoluţiei, etapa desăvîrşirii sarcinilor revoluţiei burghezo-democratice şi a pregătirii condiţiilor pentru trecerea la revoluţia socialistă. În această perioadă are loc procesul de făurire, pe scară naţională, şi apoi întărire a alianţei muncitoreşti-ţărăneşti, care devine baza politică a regimului democrat-popular instaurat la 6 martie 1945.

Un capitol deosebit de important prin perioada tratată (23 August 1944 — 6 martie 1945) este capitolul al IX-lea. Este perioada făuririi propriu-zise a alianţei clasei muncitoare cu masele de bază ale ţărănimii, a luptei revoluţionare pentru reforma agrară, care s-a desfăşurat în cadrul luptei generale pentru guvern democrat şi în condiţiile participării României la războiul antihitlerist. Sînt redate o seamă de aspecte legate de contribuţia ţărănimii la victoria insurecţiei, de sprijinirea frontului antihitlerist sub lozinca „Totul pentru front. Totul pentru victorie". Este prezentată acţiunea de organizare a ţărănimii în comitete ţărăneşti şi apoi în Frontul plugarilor, ca şi aspecte din participarea ţărănimii, sub conducerea P.C.R., la lupta pentru democratizarea de jos în sus, pe cale revoluţionară, a verigilor locale ale aparatului de stat şi apoi la lupta pentru guvern F.N.D.

S-ar putea reproşa autorilor că au neglijat prezentarea primelor acţiuni desfăşurate de comitetele ţărăneşti la începutul lunii septembrie 1944, acţiuni importante prin aceea că atestă faptul că, după victoria insurecţiei, P.C.R. nu a cedat nici un moment iniţiativa, devansînd prin organizarea ţărănimii în comitete ţărăneşti şi, în multe cazuri, neutralizînd acţiunile duse de P.N.Ţ. pentru refacerea propriilor organizaţii săteşti. Activitatea ţărănimii, aportul acesteia la revoluţia populară şi implicit rolul jucat de ea în făurirea şi generalizarea alianţei puteau fi mai substanţial prezentate dacă se renunţa la unele evenimente interesante, dar colaterale (vezi de pildă p. 275 sus), şi mai ales dacă se apela la valorosul fond documentar aflat în arhivele fostelor regionale P.C.R. (acestea ar fi permis şi o urmărire mai amplă şi convingătoare a modului concret în care P.C.R a condus lupta revoluţionară a ţărănimii).

Apreciem că, dată fiind importanţa deosebită a perioadei 23 August 1944 — 6 martie 1945 pentru făurirea şi închegarea pe plan naţional a alianţei, ar fi fost, poate, necesară acordarea unui spaţiu mult sporit acestui capitol (în prezent constituie mai puţin de 1/10

din lucrare). Din păcate, în acest capitol s-au strecurat și unele inadvertențe. Dintr-o scăpare, într-o frază cu o formulare în genere confuză (p. 267), se afirmă că țărănimea ar fi fost o clasă socială, cînd este știut că în sînul țărănimii erau pături sociale net diferențiate, de la chiaburime pînă la proletariatul agricol. Se afirmă (la p. 271) că producția agricolă în anul 1944 a fost mult sub nivelul anului 1939, cînd este știut că datorită unor condiții climatice extrem de prielnice, 1944, în ciuda lucrării pămîntului în împrejurări vitrege, a fost totuși un an bun agricol. De asemenea, afirmația că la unele specii animaliere efectivele au scăzut la mai mult de jumătate nu se poate aplica decît porcinelor și chiar în acest caz afirmația e valabilă doar pentru sfîrșitul anului.

Capitolele XII, XIII și XIV sînt consacrate legiferării și aplicării reformei agrare și întăririi pe această bază a alianței clasei muncitoare cu țărănimea. Aspecte parțial inedite reprezintă expunerea confruntărilor de poziții înăuntrul și în afara guvernului în preajma apariției decretului de reformă agrară și apoi pe parcursul aplicării sale și de asemenea a politicii generale a guvernului dr. Petru Groza de sprijinire a noilor împroprietăriți, a ajutorului dat de clasa muncitoare țărănimii muncitoare pentru depășirea lipsurilor cauzate de secetă și de urmările economice grele ale războiului (cap. XII).

În capitolul al XIII-lea se face o trecere în revistă a însemnătății Conferinței Naționale P.C.R. din octombrie 1945 pentru întărirea alianței muncitorești-țărănești, sînt prezentate date privind generalizarea în toate satele a organizațiilor Frontului plugarilor, care ajung să cuprindă sute de mii de membri și care sînt antrenate, sub îndrumarea P.C.R., la acțiunea de gospodărire a satelor. Din analiza atentă a activității Frontului plugarilor se desprinde concluzia că aceste organizații, care după împărțirea pămîntului își reduseseră în multe locuri activitatea, sînt din nou impulsionate cu sprijinul direct al organizațiilor locale ale P.C.R., în legătură cu campania electorală și cu pregătirea victoriei în alegerile din 1946.

Autorii aduc un material documentar variat și convingător în sprijinul concluziei că „triumful forțelor democratice în alegerile de la 19 noiembrie 1946 a fost urmarea firească a închegării și consolidării alianței muncitorești-țărănești, a luptei P.C.R. pentru cîștigarea maselor de bază ale țărănimii" (p. 366).

Capitolul al XIV-lea analizează alianța muncitorească-țărănească în perioada de timp care s-a scurs de la victoria în alegeri a B.N.D. din noiembrie 1946, pînă la 30 decembrie 1947, dată care a marcat proclamarea republicii și momentul trecerii la realizarea sarcinilor revoluției socialiste. Perioada amintită este o perioadă de apărare și consolidare a micilor gospodării țărănești în fața elementelor chiaburești, tentate a folosi dificultățile existente pentru a acapara o parte din bunurile țărănimii muncitoare. Se arată cum P.C.R. și celelalte organizații democratice, pe de o parte, guvernul și parlamentul democratic, pe de altă parte, au sprijinit menținerea viabilității micilor gospodării țărănești. Bătălia pentru refacerea și redresarea economică a țării a luat în anii 1946–1947 aspectul unei bătălii cu caracter și consecințe net politice. Victoria în această bătălie grea a reprezentat un succes hotărîtor al forțelor progresiste împotriva sabotajului economic al reacțiunii.

Pentru înțelegerea procesului evolutiv pe care-l cunoaște alianța, sînt importante momentele trecerii la curățirea organizațiilor Frontului plugarilor de toate elementele reacționare (ceea ce a atras și o îmbunătățire a compoziției de clasă a membrilor comitetelor comunale și a conducerii cooperativelor sătești), precum și acțiunea de generalizare a organizării proletariatului agricol în sindicate de salariați agricoli.

În cursul anului 1947, alianța muncitorească-țărănească, și-a schimbat treptat conținutul, transformîndu-se dintr-o forță inițial antimoșierească, într-o forță predominant anticapitalistă. Capitolul ar fi cîștigat mult sub aspectul interpretării, dacă această teză, pusă în circulație de mai mulți ani în istoriografia noastră și afirmată în lucrare (p. 408), ar fi fost urmărită, analizată și demonstrată ca un fir roșu al întregului capitol.

Ultima parte a lucrării este consacrată politicii P.C.R. de dezvoltare a alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în anii construcției socialismului, oprindu-se în timp la momentul încheierii procesului de cooperativizare pe baze socialiste a țărănimii. După un tablou de ansamblu al situației agriculturii la începutul revoluției socialiste, în capitolul al XV-lea sînt prezentate pe larg tezele plenarei din 3—5 martie 1949 care au stat la baza întregului program de transformare socialistă a agriculturii.

Capitolul al XVI-lea este consacrat însemnatelor succese obținute în primele două cincinaluri de construire a socialismului, contribuției muncitorimii și țărănimii la obținerea acestor succese. În sfîrșit, ultimul capitol tratează procesul încheierii cooperativizării agriculturii, proces început în 1949, dar care a cunoscut un ritm accelerat de trecere în masă a țărănimii la socialism în anii 1961—1962. Acest capitol, ca și cel anterior (cînd se referă la cooperativizarea socialistă), ar fi cîștigat în substanță dacă ar fi prezentat mai amplu și mai concret uriașa muncă politică și organizatorică desfășurată de întregul partid, mobilizarea tuturor cadrelor, a întregului aparat de agitație și propagandă pentru ducerea la bun sfîrșit, într-un timp relativ scurt, a sarcinilor transformării socialiste a agriculturii.

Așa cum am subliniat mai sus, lucrarea *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, dincolo de unele probleme insuficient abordate, semnalate de-a lungul prezentării noastre, constituie o valoroasă realizare a istoriografiei noastre marxiste, un pas înainte în cercetarea unei probleme de importanța acesteia. Datorită cercului larg de probleme abordate — principalele etape ale dezvoltării mișcării muncitorești, chestiunea agrară în toată complexitatea ei, inclusiv mișcările cu conținut social din lumea satelor, aspecte ale vieții politice — lucrarea poate fi considerată ca un aport prețios la cunoașterea generală a transformărilor social-politice petrecute în ultimul secol de istorie a poporului român. De aceea o recomandăm în egală măsură specialiștilor, cadrelor didactice și studenților, tuturor celor interesați să cunoască momentele hotărîtoare ale făuririi alianței muncitorești-țărănești.

*Traian Lungu și Traian Udrea*

## MIRCEA MALIȚA, *Diplomația. Școli și instituții*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1970, 576 p.

*Diplomația*, ampla monografie publicată de Mircea Malița, abordează pentru prima oară în literatura noastră marxistă de specialitate complexele și subtilele probleme ridicate de știința și arta diplomației.

Pentru a ajunge la deosebit de importantele sale generalizări despre rolul, locul și semnificația diplomației în cadrul relațiilor internaționale actuale, autorul a examinat paralel, cu multă minuțiozitate, atît școlile istorice, cît și instituțiile juridice.

Ceea ce izbește de la bun început pe cititor nu este numai riguroasa, exemplara economie[1] a lucrării, claritatea expunerii, permanentul fir roșu călăuzitor, ci mai ales bogăția și originalitatea ideilor. Fiecare capitol oferă lui Mircea Malița prilejul de a-și expune opiniile, de a aprecia critic părerile

[1] *Diplomația* conține un capitol privind conceptele de bază; patru capitole incluzînd cuprinsul propriu-zis: Diplomația, Diplomații, Evoluția, Instituții și metode și un capitol special referitor la Diplomația românească. La sfîrșitul volumului, între p. 457—574, sînt publicate opt anexe, incluzînd, între altele, și trei documente privind Regulamentul de la Viena din 1815 și Convențiile de la Viena din 1961 și 1963 referitoare la codificarea relațiilor diplomatice.

unor specialişti, de a arăta contribuţia lor într-o problemă dată sau de a scoate la iveală carenţele unor lucrări, a unor teorii de largă circulaţie. Această continuă confruntare, această continuă dezbatere şi examinare sub toate aspectele, sub toate unghiurile de vedere ale unor probleme internaţionale capitale, creează un climat, o atmosferă deosebită, determinînd interesul pentru lucrare nu numai al specialiştilor, ci şi al unui larg public, din cele mai variate domenii de activitate.

Expunînd concepţiile fundamentale ale monografiei sale, autorul face concomitent şi un tablou sintetic al relaţiilor internaţionale în etapa actuală, cînd, în mod indubitabil, singura bază raţională a raporturilor interstatale nu poate fi decît coexistenţa paşnică a unor ţări cu orînduiri social-politice deosebite (p.12). Viaţa internaţională contemporană, ca şi consecinţele multilaterale ale evoluţiei tehnico-ştiinţifice determină caracterul global al războiului şi al păcii şi, în consecinţă, al responsabilităţii generale faţă de aceste două mari probleme vitale ale omenirii (p. 17). Pe de altă parte, comunitatea internaţională este obligată să dea răspuns celor mai diverse, celor mai variate chestiuni, asigurîndu-le soluţionarea prin mijloace paşnice. În acest cadru, atît de complex, atît de vast, subliniază M. Maliţa, diplomaţia şi mijloacele ei paşnice de reglementare a diferendelor promovează relaţii bazate pe normele de drept, ea constituind astfel principalul instrument al politicii externe de pace şi de colaborare între state (p. 13).

Dat fiind universalitatea actuală a relaţiilor internaţionale, dat fiind că numărul partenerilor, ca şi numărul subiectelor a crescut considerabil, dat fiind că statele mici şi mijlocii participă din ce în ce mai mult la desfăşurarea vieţii internaţionale, interesul pentru stabilirea pe plan mondial a normelor de justiţie şi etică a crescut mult (p. 12). Astfel, arată autorul, s-au creat în mod obiectiv în statele iubitoare de pace noi condiţii, care au avut drept efect deplasarea pe loc central a acelor mijloace care asigură soluţionarea litigiilor prin mijloace paşnice (p. 13). În acest sens, ideea că diplomaţia este cel mai adecvat instrument a cucerit un loc important pe arena internaţională, cu atît mai mult cu cît statele socialiste promovează cu fermitate o diplomaţie ştiinţifică, deschisă, care acţionează în conformitate cu progresul istoric şi utilizează în scopul păcii şi al securităţii tratativele diplomatice directe, ca şi metoda compromisurilor raţionale (p. 16).

De pe aceste poziţii, bine determinate, Mircea Maliţa se ridică împotriva acelor teorii destinate să umbrească eforturile ce se depun pentru salvgardarea păcii şi a securităţii. În acest sens, el condamnă tezele lui H. Morgenthau (p. 19), care vrea să substituie normelor de drept pe cele de forţă. În aceeaşi ordine de idei, autorul dezvăluie lipsa de realism a teoriilor care tind la eroziunea conceptului de stat, făcînd apologia organizaţiilor suprastatale (p. 20). Strict legată de această chestiune este şi tendinţa de a nega rolul statelor mici în activitatea diplomatică sau primejdioasa idee de a desfiinţa diplomaţia clasică bilaterală şi a o înlocui total prin diplomaţia multilaterală (p. 22).

Navigînd cu mare competenţă în noianul de lucrări diplomatice care în ultimă instanţă urmăresc sub diferite forme desfiinţarea statului, autorul arată sterilitatea, irealismul acestor tendinţe (p.23, p. 33 ş.a.).

El conchide, observînd că diplomaţia are un caracter viu, că ea este o ştiinţă în plină evoluţie, care se încadrează în marile curente ale ştiinţei contemporane (p. 23). Concretizînd acest punct de vedere, în capitolul al treilea autorul fundamentează teza sa despre caracterul ştiinţific al diplomaţiei, referindu-se îndeosebi la negocieri, nucleul de bază al activităţii diplomatice. Ca subramură a teoriei jocurilor, teoria negocierilor exprimă în limbaj matematic regulile ce constituie baza negocierilor. Aceasta, afirmă M. Maliţa, accentuează caracterul de ştiinţă al diplomaţiei (p. 43). În orice caz, analizînd funcţiile diplomaţiei : reprezentarea, aplicarea politicii externe, apărarea intereselor statului, el arată că se poate ajunge la ideea că diplomaţia constituie o disciplină aparte, posedînd o totalitate de cunoştinţe, principii şi norme (p. 42). Pe de altă parte, în contradicţie cu unii autori, ca Charles D. Martens, de pildă, M. Maliţa precizează că nu se poate pune sem-

nul egalității între diplomație și relațiile internaționale, căci diplomația, susține el, asigură doar buna funcționare a acestor relații, concretizate prin raporturi de la stat la stat, în cele mai variate domenii (p. 36, 37). De aceea, afirmă autorul nici activitatea diplomatului nu trebuie asimilată cu aceea a omului de stat, care hotărăște asupra acțiunilor și relațiilor cu alte state (p. 47).

Capitolul „Diplomații", consacrat, în genere, profilului moral și profesional al diplomatului, relevă o dată mai mult marile exigențe, marile răspunderi legate de exercitarea unei atare funcții. Înaltele trăsături etice ale unui nedezmințit patriotism, o multilaterală pregătire profesională, un adînc respect pentru adevăr, calm, tact, răbdare și perseverență, iată doar cîteva din trăsăturile diplomatului format în orînduirea socialistă (p. 48—61).

Punînd accentul pe metodele și pe instituțiile diplomatice în dezvoltarea lor, capitolul „Evoluția" este consacrat școlilor diplomatice celor mai importante ca și influenței acestor școli asupra diplomației române.

Reținînd din școala greacă elementele noi, cu caracter diplomatic (declarația de război, arbitrajul, neutralitatea), autorul subliniază specificul alianțelor ce funcționau în jurul Spartei sau Atenei, caracterizîndu-le ca o reacție împotriva tendințelor de hegemonie ale marilor puteri (p. 75). Totodată, el scoate în evidență elementele de etică din practica diplomatică a școlii grecești, relevînd condamnarea atacului prin surprindere sau atrocităților împotriva răniților (p. 76).

Analizînd în continuare și alte școli diplomatice, ca cea romană, M. Malița observă că dreptul internațiomal își găsește originea în cadrul acestei școli. Autorul trece apoi în revistă principalele aspecte ale școlii bizantine, școală de înalt prestigiu, care a utilizat o formă, o tehnică deosebit de nuanțată pentru a reuși să mențină integritatea imperiului (p. 88—96).

Ocupîndu-se de școala italiană, autorul precizează că ea a dat naștere încă în secolul al XV-lea importantei idei a echilibrului de forțe, că în cadrul ei au apărut figuri de mari diplomați, ca aceea a lui Niccolo Machiavelli, pe care, în contradicție cu alte aprecieri M. Malița îl consideră un patriot luptînd pentru o Italie unitară și puternică (p. 98-99). Elogiind școala italiană, admirînd subtilitatea școlii franceze, ce a avut un rol efectiv în apariția primelor instituții cu caracter internațional , autorul acordă o deosebită atenție diplomației Imperiului otoman, care, în secolele XVII—XX, a fost tributară diplomației bizantine, utilizînd mijloace similare, în scopul salvării imperiului (115—117).

Ca pretutindeni în lucrarea sa, autorul face mereu legătura și în acest capitol între diferite școli diplomatice și școala română. De aceea, atunci cînd prezintă școala rusă, care, în genere, a servit țelurile politice ale accesului Rusiei la M. Baltică și M. Neagră, ca și dreptul de navigație prin strîmtori (p. 131—132), el prezintă, concomitent și contactele diplomatice dintre țările române și Rusia. În aceeași manieră este tratată și diplomația Imperiului habsburgic, autorul scoțînd în relief principalele trăsături ale acestei școli, care în secolul al XVIII-lea este dominată de prudentul și subtilul Kaunitz, iar în secolul următor de Metternich (p. 137—138).

Deosebit de sugestive sînt aprecierile critice, generalizatoare, despre caracterul diplomației în secolul al XIX-lea. Scrutînd întregul tablou istoric relevînd fapte esențiale, caracteristice, autorul ajunge la trasarea unor jaloane care, indiscutabil, servesc în mod remarcabil nu numai la definirea trăsăturilor diplomației, ci și la definirea, în mare, a relațiilor internaționale.

Desigur, nu împărtășim ideea susținută de autor că diplomația poate menține sau încetini mersul unui proces istoric (p. 107), dar sîntem convinși că ea deține un loc important în acest proces. Considerăm însă ca remarcabilă ideea potrivit căreia în istoria relațiilor internaționale apare la un moment dat un eveniment hotărîtor, care însă nu produce consecințe imediate, vechea politică dăinuind încă multă vreme (p. 106). În acest sens, ni se pare deosebit de importantă observația că la Congresul de la Viena din 1815, nu s-a înțeles semnificația

reală a aspirațiilor naționale (p. 139), ca apoi evoluția acestor aspirații să se desfășoare într-un atare ritm în această direcție, încît una dintre trăsăturile majore ale diplomației secolului al XIX-lea este strîns legată de ideea națiunii suverane: instituțiile diplomatice regale suferă în acest secol o mare mutație, devenind instituții naționale (p. 144—145).

Pe de altă parte, relevînd că diplomația acestui secol, dominat de marile puteri, este determinată de rivalitățile ireconciliabile dintre ele (p. 149), autorul apreciază că metodele diplomatice se unifică și se sistematizează. Reprezentînd statul, diplomația marilor puteri substituie însă tot mai mult forța brutală dreptului internațional (p. 153—156).

În secolul al XX-lea, problemele politice capătă, arată autorul, o importanță globală (p. 157). Pacea, dezarmarea, securitatea devin probleme de interes general. După apariția sistemului socialist mondial, statele socialiste, promovînd marile principii de drept internațional (independența și suveranitatea națională, egalitate în drepturi, neimixtiunea în treburile interne, avantajul reciproc), utilizează diplomația în scopul asigurării păcii și colaborării, înrîurind întreaga diplomație mondială (p. 158). Diplomația socialistă este în esență o diplomație a negocierilor, a soluțiilor reciproc avantajoase, promovînd principiul leninist al coexistenței pașnice (p. 159). Susținînd ideea de securitate și îndeosebi aceea a securității statelor mici, autorul apreciază, pe drept cuvînt, că diplomația blocurilor este infirmată de realitățile vieții (p. 163) și în consecință, colaborarea pașnică se impune ca unică alternativă. În structura internațională s-au produs atare modificări, încît acum este necesar pentru salvgardarea păcii responsabilitatea egală a tuturor statelor, mari și mici. Referindu-se la metodele diplomatice, specifice secolului al XX-lea, autorul arată că, alături de principala metodă a negocierilor bilaterale, se utilizează și aceea a negocierilor multilaterale, mai ales în cadrul organizațiilor internaționale, unde cuvîntul statelor mici și mijlocii se face simțit din ce în ce mai mult (p. 165, 166). În acest sens, o idee care domină toate aprecierile autorului asupra secolului al XX-lea este aceea că rolul unui stat în viața internațională este considerat acum în funcție de contribuția sa la apărarea normelor de justiție internațională (p. 166).

Capitolul „Instituții și metode" este, fără îndoială, unul dintre cele mai interesante capitole ale acestei lucrări. Autorul pornește de la ideea că viața internațională nu există și nu se poate concepe în afară sau peste voința suverană a statelor (p. 173). În consecință, relațiile diplomatice se pot statornici numai în acest sens, în lumina existenței unei pluralități de state suverane, a necesității unor raporturi stabile, a recunoașterii unei funcții generale de reprezentare și a desemnării organelor care să exercite această funcție (p. 173). Privite dintr-un atare punct de vedere sînt expuse de autor paragrafele privind misiunile diplomatice și consulare (171 — 232), ca și problema atît de complexă a imunităților și privilegiilor diplomatice.

Un deosebit interes oferă subcapitolul „Negocierile", asupra căruia, este evident, autorul a stăruit cu deosebită simpatie. O studiere minuțioasă, logică, a acestui proces laborios, înfățișat în fazele sale evolutive (p. 281) (prenegocierea, negocierea, acordul, aplicarea acordului), dă prilejul lui M. Malița să-și exprime opiniile în jurul diverselor teorii elaborate în jurul negocierilor. El este convins că orice teorie poate arunca doar o lumină parțială asupra unui fenomen, dar că acesta nu poate fi desprins de realitatea istorică (p. 282). În acest sens, modelele, indubitabil, pot fi utile, dacă nu trebuie, arată el, să se ajungă la absolutizarea lor. Relevînd de pe această poziție importanța modelelor matematice (p. 282 — 284), metoda simulării (p. 285—286), ca și alte aspecte legate de problema negocierilor, autorul conchide că studiul negocierilor poate duce la aplicații practice însemnate, utile păcii și progresului (p. 290).

Studiind în continuare instituțiile și metodele diplomatice ale secolului al XX-lea, M. Malița se oprește asupra misiunilor ad-hoc, asupra diplomației exercitate în cadrul conferințelor internaționale, stăruind îndeosebi asupra importanței Organizației Națiunilor Unite (326), a activității acestui for

și a instituțiilor sale specializate, pentru menținerea păcii (p. 328—336).

În genere, toate observațiile, toate aprecierile asupra diplomației multilaterale sînt, ca în toate capitolele precedente, de altfel, strîns legate de remarcabila activitate diplomatică a României socialiste (p. 336—344, 361—363).

Capitolul „Diplomația românească" relevă pe deplin originalitatea ideilor sintetice generalizatoare ale autorului, conferind monografiei un merit deosebit. Acest capitol, care relevă tradițiile remarcabile ale diplomației române, constituie, totodată, o contribuție importantă la cunoașterea istoriei politico-diplomatice a României din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi. De aceea considerăm că lipsa unui paragraf privind perioada dintre cele două războaie mondiale constituie o evidentă carență a acestui capitol atît de interesant și, mai ales, atît de original.

Monografia *Diplomația* bizuindu-se pe un foarte bogat și variat material bibliografic, oferă, indubitabil, un mare interes pentru specialiști atît din cauza știrilor noi, cît mai ales din cauza aprecierilor critice ale autorului referitoare la cele mai noi teorii care circulă în domeniul acestei discipline.

Erudita lucrare a lui Mircea Malița se înscrie ca o remarcabilă și fundamentală contribuție în domeniul atît de multilateral, atît de complex al diplomației ca știință și artă.

*Eliza Campus*

## * * * *Radu Logofătul Greceanu, Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu Voievod (1688—1714)*, studiu introductiv și ediție critică întocmite de Aurora Ilieș,

Edit. Academiei, București, 1970. 279 p.

Cunoscuta colecție „*Cronicile medievale ale României*" s-a îmbogățit de curînd cu un al VIII-lea volum conținînd reeditarea atît de interesantei cronici de curte a logofătului Radu Greceanu dedicată domniei lui Constantin Brîncoveanu. După meritoriile încercări ale lui N. Bălcescu și G. Ioanid, după utila, dar discutabila ediție a lui Șt. D. Grecianu și aceea mai recentă, dar nu îndeajuns de satisfăcătoare a lui M. Gregorian, textul cronicii logofătului Greceanu — izvor narativ de prim ordin pentru reconstituirea istoriei frămîntatului principat al Țării Românești la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor — vede în sfîrșit lumina tiparului într-o ediție critică datorită eforturilor cercetătoarei Aurora Ilieș.

Într-un amplu studiu introductiv, editoarea analizează nu numai biografia și opera autorului, dar judecă valoarea cronicii, indică izvoarele ei, urmărește filiația manuscriselor, discută valoarea edițiilor precedente și expune metodele propriei sale reeditări.

După cum arată Aurora Ilieș, Constantin Brîncoveanu, adevărat „domn autonom în țara lui ... înconjurat cu prestigiul superior al cesarilor constantinopolitani" în întreg Orientul ortodox[1], a dorit să i se consemneze faptele domniei într-o cronică deosebită de aceea a letopisețului țării, în care să-i fie justificate acțiunile, lăudate realizările, criticați și înfierați inamicii. Alegerea lui pentru a scrie o asemenea cronică s-a oprit la unul din cărturarii de vază ai curții sale, anume la logofătul Radu Greceanu, verificat printr-o bogată activitate de editor, traducător și

[1] N. Iorga, *Valoarea politică a lui Constantin Brîncoveanu*, Vălenii de Munte, 1914, p. 52.

versificator şi a cărui contribuţie — împreună cu fratele său Şerban — la tipărirea monumentalei Biblii de la Bucureşti, din 1688, a fost deosebit de apreciată. După cum arată editoarea, care îndreaptă erorile genealogice ale lui Şt. D. Grecianu şi I. C. Filitti, pe baza descoperirilor lui I. Ionaşcu, cronicarul Radu Greceanu (c. 1655/60—după 1714), fiu al unui modest boiernaş, din Greci-Vlaşca (azi în jud. Dîmboviţa, în apropiere de Găeşti), n-a ocupat niciodată dregătorii mai însemnate în sfatul domnesc şi nici n-a jucat un rol cunoscut în viaţa politică a Ţării Româneşti, rămînînd toată viaţa lui la treapta de al doilea logofăt. Căsătorit pe la 1691 cu Ecaterina, fiica lui Ionaşcu Băleanu, el lasă trei copii, stinşi din viaţă, se pare, fără descendenţă. Averea cronicarului, anume casele din mahalaua Sf. Dumitru din Bucureşti şi o parte a moşiei Greci, au ajuns prin diata fiicei sale Maria în stăpînirea bisericii Stavropoleos în al treilea deceniu al secolului al XVIII-lea. După toate probabilităţile, Aurora Ilieş susţine că Radu Greceanu a împărtăşit trista soartă a boierilor credincioşi Brîncovenilor, după mazilirea şi crunta execuţie a familiei lui Constantin vodă la Constantinopol, pierind şi el, probabil, în surghiun prin străinătăţi.

În ceea ce priveşte data începerii scrierii cronicii, editoarea este de părere că ea poate fi fixată în 1693, o dată cu consolidarea domniei lui Brîncoveanu, după înfrîngerea intervenţiei militare austriece din 1689—1690 şi reprimarea complotului boieresc iniţiat de paharnicul Staico Merişanul şi părtaşii săi. Această primă etapă a alcătuirii cronicii se încheie în 1699, atunci cînd Radu Greceanu alcătuieşte o predoslovie pentru cele 43 de capitole scrise în acest răstimp şi care coincide cu numirea lui Brîncoveanu pe viaţă ca domn al Ţării Româneşti. Editoarea arată apoi că logofătul cărturar a continuat scrierea cronicii sale fără întreruperi pînă în 1707, dată la care izbucneşte conflictul între Constantin vodă şi influentele sale rude, Cantacuzineştii. La această dată, după părerea Aurorei Ilieş, domnul a poruncit redactorului cronicii să reformuleze nararea evenimentelor din intervalul 1699—1707, socotită a fi în versiunea iniţială prea îngăduitoare pentru inamicii domnului; urma astfel să se reliefeze mai pregnant punctul de vedere propriu al lui Brîncoveanu, diferit, într-o anumită măsură, de acel al unchilor şi principalilor săi sfetnici, stolnicul Constantin şi spătarul Mihai Cantacuzino. În felul acesta cronica lui Radu Greceanu pentru epoca sus-amintită, prezintă două versiuni distincte: prima, conciliantă, din interese politice, a doua, mai vehementă, înfierînd cu hotărîre acţiunile adversarilor domnului, dar păstrînd totuşi o oarecare reţinere faţă de Cantacuzineşti, socotiţi a constitui o partidă foarte puternică, susţinută şi de ţarul Rusiei, Petru cel Mare.

Ultima parte a cronicii dedicată sfîrşitului domniei lui Brîncoveanu între 1708—1714, exprimă mai direct resentimentele lui Constantin vodă faţă de familia stolnicului, mai ales după defecţiunea lui Toma spătarul din tabăra de la Urlaţi şi trecerea sa necondiţionată de partea ruşilor, acţiune pripită care a expus pe domn unor mari primejdii din partea Porţii, bănuindu-l de complicitate. Pînă la sfîrşit rivalitatea dintre Cantacuzineşti şi Brîncoveni s-a încheiat în mod sîngeros, continuile intrigi de la Constantinopol ducînd la mazilirea şi executarea lui Brîncoveanu şi a fiilor săi, evenimente de care Radu Greceanu n-a mai avut răgazul să se ocupe, cronica sa fiind întreruptă cu cîteva săptămîni înainte de surghiunirea domnului, împărtăşind apoi trista soartă a protectorului său.

Într-un paragraf mai redus ca întindere, editoarea analizează, în continuare, izvoarele cronicii logofătului Greceanu, limitate, după părerea sa, la unele mărturii oficiale extrase din corespondenţa politică a cancelariei domneşti, la rapoartele kapukehaielelor de la Poartă sau ale altor emisari ai lui Brîncoveanu şi în sfîrşit la propriile amintiri ale autorului, în calitate de martor ocular al evenimentelor înfăţişate. Ni se pare totuşi că în depistarea surselor care au stat la baza cronicii lui Greceanu, Aurora Ilieş face abstracţie, însă, de consultarea oricărui izvor extern de către logofătul brîncovenesc, ceea ce nu credem a corespunde realităţii;

în cronica amintită figurează unele știri de detaliu privind desfășurarea operațiilor militare pe teatrele de război din Ungaria și Banat, între imperiali și turci, în anii 1695—1696 (p. 108—109, 114—115, 118—119) și asupra victoriei principelui Eugeniu de Savoia la Zenta (1697) (p. 120—121), ce presupunem că au fost cunoscute de Greceanu din cuprinsul unor broșuri sau "fogli di avvisi" tipărite fie în Austria fie la Veneția și din rîndul cărora se găseau exemplare și în biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino [2].

În ceea ce privește soarta cronicii, editoarea demonstrează că părțile a II-a și a III-a ale operei lui Greceanu, adică istoria anilor 1699—1707, 1708—1714 n-au cunoscut nici o difuzare prin copii, circulația lor fiind oprită în vremea domniilor lui Ștefan Cantacuzino și Nicolae Mavrocordat; de-abia între 1730—1740, scrierea în întregimea ei, inclusiv a doua variantă pentru intervalul 1699—1707, a fost copiată de către un nepot de frate al cronicarului, serdarul Grigore Greceanu, în vreme ce alte fragmente fuseseră transcrise cu puțină vreme mai înainte pentru ginerele lui Brîncoveanu, marele postelnic Iordache Crețulescu, iar o traducere în germană a 80 de capitole se datora lui Johann Filstich, rectorul gimnaziului evanghelic din Brașov, la 1727. Numai partea întîia a cronicii brîncovenești pentru perioada 1688—1699 a fost tolerată de succesorii lui Brîncoveanu, fiind introdusă chiar în compilația alcătuită în 1729 de logofețelul Radu Lupescu din porunca lui Nicolae Mavrocordat și cunoscînd o oarecare răspîndire și în Moldova.

Analizînd, mai departe, ideile politice și sociale ale cronicii oficiale brîncovenești, editoarea relevă sensul general moralizator-politic al scrierii, destinată a scoate în relief calitățile lui Brîncoveanu ca bun gospodar și chibzuit om politic. Concepția despre lume a cronicarului reflectă încă mentalitatea metafizico-religioasă predominantă la începutul secolului al XVIII-lea după care soarta domnitorilor și a popoarelor erau predestinate de arbitrarul voinței divine. Aurora Ilieș, subliniază, apoi, aprecierile foarte prudente ale cronicarului Greceanu în materie de politică externă, ce nu a relevat de fel legăturile lui Brîncoveanu cu cancelarii Rusiei, Golovin și Golovkin și țarul Petru cel Mare [3] și a ezitat să condamne pe imperiali, deși aceștia nu au întreținut întotdeauna raporturi cordiale cu domnul Țării Românești. Pline de interes, sînt în schimb, după cum arată și editoarea, informațiile privitoare la organizarea internă a principatului muntean, la regimul obligațiilor față de Poartă, la opera edilitară a domnului, considerat unul din cei mai de seamă ctitori de așezăminte civile și religioase din Țara Românească.

Redactată într-o limbă eliberată de slavonisme și păstrînd topica frazei latine, cronica, pare, a fi fost, în parte, revizuită, cel puțin pentru primii zece ani ai domniei, de învățatul stolnic Cantacuzino, care, după cum arată editoarea, era unul din „îndireptătorii“ istoriei oficiale brîncovenești; stilul lui Greceanu, în genere tern și incolor, cu fraze succedîndu-se într-un ritm monoton, devine mai viu, mai pătimaș în pasajele în care condamnă cu asprime pe vrăjmașii lui Brîncoveanu, înfățișați sub aspectul cel mai negativ. Prima parte a cronicii a suferit chiar și o prelucrare populară, circulînd în copii posedate de unii dregători apropiați domnului, cum ar fi Cornea Brăiloiu mare ban și Asan cămărașul.

---

[2] Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român : Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1967, p. 248, nr. 344 și 345; p. 253—255, nr. 357. Totodată într-un raport din 13 octombrie 1692 ambasadorul olandez la Poartă, Iacob Colyer, amintește că primea printr-un bun prieten din Țara Românească < adică stolnicul = n.n. >, „felurite ziare... tipărite în Viena”, f. N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXIII, București, 1913, p. 268, nr. CCCXLVII.

[3] Pentru care editoarea ar fi putut găsi unele informații și în studiul meu *Bucarest. Important centre politique de sud-est européen à la fin du XVI^e^ siècle et au commencement du XVIII^e^* în „Revue des études sud-est européennes”, IV (1966), nr. 1—2, p. 147—167.

Un capitol de mare erudiţie al studiului introductiv îl constituie însă, fără îndoială, acel dedicat de editoare descrierii şi filiaţiei manuscriselor cronicii. După cum arată Aurora Ilieş cronica domniei lui Brîncoveanu s-a păstrat în 22 de copii manuscrise, dintre care 15 în fondurile Bibliotecii Academiei, una la Biblioteca Centrală de Stat din Bucureşti, iar 6 în diferite colecţii de la Braşov, Cluj şi Craiova. În toate manuscrisele cunoscute pînă în prezent, cronica de curte a lui Brîncoveanu urmează *Istoriei Ţării Româneşti* sau *Letopiseţului Cantacuzinesc*, cu excepţia unui singur manuscris, de care am mai amintit, ce cuprinde întreaga domnie povestită în 110 capitole de la 1688 pînă către sfîrşitul ei în 1714. Editoarea examinează apoi cu multă competenţă fiecare manuscris în parte ce a conservat textul cronicii lui Greceanu, consemnînd copiştii respectivi şi stabilind stema manuscriselor, derivînd dintr-un prototip, conservat în întregime doar în copia serdarului Grigore Greceanu (ms. 548 din Biblioteca Academiei).

Ultimul capitol al studiului introductiv este dedicat modului de editare al cronicii logofătului Greceanu, tipărită pentru prima dată numai parţial de către N. Bălcescu în „Magazin istoric pentru Dacia", vol II, Bucureşti, 1846, după un manuscris al compilaţiei mavrocordăteşti; urmează apoi editarea, tot incompletă, după acelaşi izvor, datorată librarului George Ioanid în culegerea *Istoria Moldo-României*, vol. II, Bucureşti, 1859; unicul manuscris complet al cronicii a stat la baza ediţiei lui Şt. D. Grecianu din 1906, pretins scoborîtor al cronicarului[4], care l-a amendat însă în mod arbitrar făcînd adaose şi îndreptări în text, după un presupus original, fără nici o justificare plauzibilă. Ultima retipărire a textului lui Greceanu de către M. Gregorian (1961) utilizează manuscrisul în 80 de capitole, copiat la 1731 pentru Iordache Creţulescu, completat cu manuscrisul întreg, nr. 548.

La alcătuirea ediţiei de faţă, Aurora Ilieş a ales ca text de bază mss. 112 din Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei (fondul Blaj), conţinînd 48 de capitole, deoarece este cel mai vechi, fiind pecetluit pe fiecare filă cu sigiliul domnului Ştefan Cantacuzino, iar de la cap. 49 pînă la sfîrşit a urmărit naraţia din ms. 548 al Bibliotecii Academiei ce include şi redacţia remaniată (aşa-zisă „de taină") a perioadei 1699–1707; pentru control şi variante au mai fost utilizate încă trei manuscrise (ms. 180, 465 şi 1350 ale Academiei), iar tabla de materii (pinax)) — alcătuită de Stan logofătul — a fost copiată după ms. 5 163 din acelaşi fond. Indicele onomastic a fost întocmit cu acurateţă de Venera Tuliu şi Beatrice Marinescu.

Reeditată cu toată scrupulozitatea ştiinţifică de către Aurora Ilieş, cronica domniei lui Constantin Brîncoveanu datorată logofătului Radu Greceanu se află astăzi din nou pusă la îndemîna cercetătorilor, care vor putea folosi astfel, cu toată încrederea, unul din izvoarele cele mai însemnate ale istoriografiei muntene.

*Paul Cernovodeanu*

* * * *Deutschland im ersten Weltkrieg. 1. Vorbereitung, Entfesselung und Verlauf des Krieges bis Ende 1914*, von einem Autorenkollektiv unter Leitung von Fritz Klein, Akademie Verlag, Berlin, 1968, 514 p.

La împlinirea unei jumătăţi de veac de la încheierea primului război mondial, pe care Lenin l-a considerat, încă de la izbucnirea lui, drept „începutul unei noi epoci"[1], Institutul de istorie al Academiei Germane de Ştiinţe din Berlin a adus prin publicarea

[1] V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 26, Bucureşti, Edit. politică, 1964, p. 101.

[4] De fapt editoarea a arătat (p. 10) că Şt. D. Grecianu nu făcea parte din familia Grecenilor din Vlaşca, ci a Grecenilor din Ilfov.

compactei monografii în trei volume, *Deutschland im ersten Weltkrieg*, o valoroasă contribuție la cercetarea marii conflagrații internaționale din anii 1914—1918.

Ținînd seama de faptul că, pe de o parte, primul război mondial este rezultatul unui proces îndelungat de acumulare a unor contradicții economice și politice pe scena internațională, inerente imperialismului și determinate de dezvoltarea inegală a capitalismului monopolist, iar pe de alta că poziția specifică a Germaniei pe arena internațională din acea vreme este o consecință a dezvoltării sale istorice din ultimul veac, primul volum al lucrării *Deutschland im ersten Weltkrieg*, apărut sub redacția lui Fritz Klein, este consacrat aproape în întregime premiselor marii conflagrații internaționale.

După o introducere în care conducătorul colectivului de autori face o detaliată analiză a perioadei antebelice, scoțînd în evidență contradicțiile care au dus în cele din urmă la deznodămîntul din vara anului 1914, dr. Fritz Klein consacră un întreg capitol istoriografiei problemei, căutînd ca din cele peste zece mii de volume apărute să desprindă căile principale pe care autorii acestora au mers. Același autor a mai scris și capitolele *Die Vorbereitung der deutschen Imperialisten und Militaristen auf den Krieg* și *Die Entfesselung des Krieges in der Julikrise 1914*, în care analizează politica externă a Germaniei, legată de expansiunea economică a acesteia în ultimul sfert de veac premergător războiului, pentru a stabili locul pe care capitalismul monopolist german l-a ocupat în dezvoltarea sistemului general al imperialismului și în provocarea primului război mondial. Mai multe capitole și paragrafe ale primului volum al monografiei sînt consacrate luptei antirăzboinice și mișcării muncitorești, avînd ca autori pe dr. Helmut Kral, dr. Fritz Klein, dr. Dieter Baudis, Karl Köstler și Erwin Gülzow.

În capitolul *Die Antikriegskräfte im deutschen Volk vor 1914*, dr. Helmut Kral dezbate în mod amănunțit poziția social-democrației germane față de militarism și război în funcție de etapa istorică respectivă și în comparație cu mișcările pacifiste utopice de tipul celei inițiate de scriitoarea austriacă Bertha von Suttner. Astfel, pînă prin anii 90 ai secolului al XIX-lea, deci pînă cînd capitalismul german a intrat în faza imperialismului, social-democrația germană era adepta susținerii guvernului german în cazul în care acesta ar duce un război de apărare împotriva Rusiei sau a Franței, căci, după cum arată Lenin, un război dus de Franța în anul 1891 „ar fi fost un război reacționar (un război pornit cu scopul de a întoarce înapoi dezvoltarea Germaniei, de a readuce Germania de la unitate națională la dezmembrare)" [2]. Poziția socialiștilor s-a schimbat o dată cu apariția imperialismului german, o dată cu trecerea la „Weltpolitik" și cu intensificarea rapidă a militarismului, opunîndu-se politicii de înarmare și cuceriri coloniale, respingînd creditele militare și subliniind pericolul crescînd al unui război mondial. Dr.Helmut Kral urmărește în capitolul amintit rolul social-democrației germane în lupta antirăzboinică atît în cadrul Internaționalei a II-a, cu ocazia diferitelor congrese, cît și pe plan intern, subliniind activitatea revoluționară a „marxiștilor de stînga" în opoziție cu revizionismul care acapara treptat conducerea partidului, transformîndu-l într-o organizație politică reformistă.

Analiza în continuare a poziției social-democrației germane după declanșarea războiului în august 1914 aparține autorilor, dr. Dieter Baudis, dr. Fritz Klein, Karl Köstler și Erwin Gülzow. Ei cercetează în ultimul capitol al volumului efectele războiului asupra situației economice și sociale a oamenilor muncii din Germania, evoluția oportunismului, lupta antirăzboinică revoluționară a fracțiunii de stînga și scot în evidență influența crescîndă a leninismului asupra proletariatului german.

Primul volum al monografiei *Deutschland im ersten Weltkrieg* fiind consacrat doar evenimentelor pînă la sfîrșitul anului 1914, situația militară, cît și cea politică a Germaniei

---

[2] V.I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 49, București, Edit. politică, 1968, p. 378—379.

după izbucnirea războiului este prezentată doar în două capitole de către dr. Karl Schmiedel, dr. Willibald Gutsche, dr. Johanna Schellenberg şi dr. Alfred Schröter. În afara analizei planurilor Marelui Cartier General al armatei germane şi a felului în care acestea nu au dat rezultatele scontate în ansamblul operaţiunilor militare din vara şi toamna anului 1914, demne de reţinut sînt şi planurile politice şi economice ale guvernului de la Berlin în scopul dezmembrării Europei şi a acaparării de colonii, întocmite în lumina intereselor marilor monopoluri şi concretizate în primul rînd în programul redactat de Bethmann-Hollweg la 9 septembrie 1914. Acest program, publicat pentru prima dată parţial de Fritz Fischer în *Historische Zeitschrift*[3], stă la baza cunoscutului *Mitteleuropaplan* al lui Walter Rathenau, analizat de către Willibald Gutsche şi Johanna Schellenberg în subcapitolul intitulat *Die Kriegsziele und die Aussenpolitik des deutschen Imperialismus vom Beginn des Krieges bis zur Jahreswende 1914/1915*. Autorii înfăţişează pe lîngă planul lui Rathenau şi alte memorii, adresate guvernanţilor de la Berlin de către diferite personalităţi ale vieţii economice şi politice germane referitoare la dezmembrarea Rusiei, răpirea unor teritorii franceze, acapararea de colonii în Africa, care demonstrează din plin caracterul războiului dus de Germania wilhelmiană.

Tezele autorilor asupra politicii germane de la începutul secolului al XX-lea, cît şi asupra războiului mondial sînt în general cunoscute, atît din lucrările clasicilor marxism-leninismului şi ai fruntaşilor mişcării muncitoreşti de la începutul secolului, cît şi din istoriografia marxistă în general. Meritul lor este însă acela de a fi prezentat în primul rînd *Germania în primul război mondial* sub toate aspectele şi de a veni cu diferite detalii, precizări şi dovezi care confirmă teoria marxist-leninistă asupra imperialismului german. Pe de altă parte, în analiza amănunţită a unui fenomen istoric, chiar dacă există deja o teorie general admisă, sînt nuanţe proprii fiecărei cercetări, pe care le observăm şi la autorii primului volum al monografiei şi faţă de care ne permitem să facem unele observaţii critice sau să venim cu unele completări cu referire specială la istoria relaţiilor internaţionale.

Politica externă a Germaniei şi cauzele primului război mondial sînt dezbătute, după cum am mai arătat, în capitolele semnate de redactorul responsabil al întregului volum, dr. Fritz Klein. Acesta, printr-o prezentare a politicii germane în cadrul relaţiilor internaţionale de la sfîrşitul veacului trecut şi de la începutul secolului nostru, a urmărit, după cum o arată el însuşi, să definească „poziţia specifică a Germaniei în dezvoltarea sistemului general al imperialismului" şi în ansamblul contradicţiilor fundamentale, proprii epocii monopolurilor şi a capitalului financiar, ce au avut drept consecinţă declanşarea marii conflagraţii internaţionale din vara anului 1914. Pornind de la teza lui Marx că prin anexarea Alsaciei şi Lorenei Germania nu a stabilit în Europa decît un armistiţiu pînă ce Franţa refăcută îşi va revendica teritoriile pierdute, autorul urmăreşte evoluţia militarismului german în cadrul dezvoltării vertiginoase a forţelor de producţie din ultimul sfert al secolului trecut. Autorul caută să demonstreze caracterul agresiv al politicii externe germane încă de pe vremea lui Bismarck, cunoscuta „Weltpolitik" de mai tîrziu nefiind considerată decît o adaptare a acesteia la situaţia internţională de la începutul secolului nostru, caracterizată prin încheierea procesului de împărţire a lumii între marile puteri şi prin apariţia crizelor internaţionale şi a războaielor pentru o nouă repartiţie a coloniilor şi a zonelor de influenţă. Autorul face în continuare o trecere în revistă a expansiunii germane din Extremul Orient, Orientul Apropiat, din Africa şi Europa centrală sau sud-orientală, pînă în momentul în care atentatul de la Sarajevo a aruncat scînteia războiului mondial. Fritz Klein nu se limitează la o cercetare a politicii externe germane în cadrul relaţiilor strict diplomatice, ci face o cercetare mai profundă a intereselor marii finanţe şi industrii din

---

[3] F. Fischer, *Deutsche Kriegsziele, Revolutionierung und Separatfrieden im Osten 1914—1918*, în „Historische Zeitschrift", 188, 1959, p. 259—310.

Germania în politica promovată la Wilhelmstrasse. Astfel, sînt amintite sumar interesele marilor firme Disconto-Gesellschaft şi Krupp în China, ale aceluiaşi concern de armament, cît şi ale grupului financiar de sub conducerea lui Georg von Siemens în Asia Mică sau a industriei miniere germane în Maroc, la care s-ar mai fi putut adăuga interesele noului capital german în Africa de sud, detaliat analizate de A.S. Ierussalimski sau George Hallgarten în două lucrări masive consacrate imperialismului[4].

Ţinînd seama că autorul cercetează istoria Germaniei şi nu relaţiile internaţionale de la sfîrşitul secolului trecut în ansamblul lor, este firesc să fie amintite numai evenimentele esenţiale. Totuşi considerăm că într-o prezentare cît de sumară a politicii externe a Germaniei aceasta trebuie studiată în interdependenţa relaţiilor care au caracterizat perioada amintită, ceea ce considerăm că a fost doar parţial realizat.

Sîntem întru totul de acord cu felul în care este prezentată politica Germaniei în Orientul Apropiat, cu toate implicaţiile internaţionale pe care aceasta le-a avut. Într-adevăr, noua orientare a guvernului de la Berlin, la începutul secolului al XX-lea, faţă de politica din Balcani a Austro-Ungariei este legată de creşterea intereselor economice germane în Asia Mică, ceea ce a şi determinat poziţia dură a Berlinului în favoarea Vienei din 1908 — 1909 sau din iulie 1914. Expansiunea noului capital german spre Golful Persic sub forma *liniei ferate Bagdad*, pe care istoricul vest-german Golo Mann o consideră din punct de vedere al imperialismului „mai plină de sens" decît goana după colonii din Africa şi Pacific[5], a ascuţit, după cum arată şi autorul la p. 85, contradicţiile germano-engleze şi germano-ruse, ducînd, am adăuga noi, la o apropiere mai mare între viitoarele puteri ale Antantei[6].

Avem în schimb unele rezerve în ceea ce priveşte prezentarea de către autor a situaţiei din Extremul Orient. Expansiunea germană în China, deşi de mai mică anvergură şi în special mai puţin sonoră în comparaţie cu cea din Orientul Apropiat, are de fapt o deosebită însemnătate in istoria raportului de forţe din jurul anului 1900 şi în cristalizarea celor două coaliţii imperialiste ce se vor înfrunta cu 14 ani mai tîrziu.

Politica Berlinului faţă de Extremul Orient are o importanţă deosebită în ansamblul relaţiilor internaţionale nu atît în ceea ce priveşte poziţia celorlalte mari puteri faţă de Germania, ci mai ales în privinţa poziţiei adoptate de guvernul german faţă de Rusia şi în primul rînd faţă de guvernul de la Londra. Eşecul tratativelor anglo-germane din anii 1898 —1901 nu poate fi explicat doar prin lipsa de încredere a lui Holstein în „perfidul Albion" după cum arată E.Fischer în „Holsteins grosses Nein"[7] şi nici printr-o simplă supraapreciere nejustificabilă a politicii „mîinii libere" promovată de Bülow, care, după cum scrie Golo Mann, "a împins imperiul german spre o splendidă izolare în acelaşi moment în care Anglia, din motive temeinice, a renunţat la ea"[8]. Această poziţie a guvernului de la Berlin, care constituie o nouă etapă spre războiul mondial, trebuie căutată pe de o parte în rivalitatea economică anglo-germană în China[9], iar pe de alta în opinia împărtăşită la Wilhelmstrasse asupra inevitabilităţii unui conflict dintre Anglia şi Rusia. Acest al doilea motiv al respingerii de către guvernul de la Berlin a ofertelor engleze este amintit de autor, fără însă a face o analiză a politicii ţariste în Extremul Orient, sprijinită

---

[4] A. S. Ierussalimski, *Der deutsche Imperialismus. Geschichte und Gegenwart*, Dietz Verlag, Berlin, 1968, p. 90—128; G. W. Hallgarten, *Imperialismus vor 1914*, München, 1951, Bd. 1, p. 316—337, 360—371; vezi şi W. L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, 1890—1902, vol. I, New York, 1935, p. 219.

[5] Golo Mann, *Deutsche Geschichte des neunzehnten und zwanzigsten Jahrhunderts*, Frankfurt am Main, G. Fischer, 1962, p. 508.

[6] Vezi şi Lothar Rathmann, *Berlin-Bagdad. Die imperialistische Nahostenpolitik des kaiserlichen Deutschlands*, Dietz Verlag, 1962, p. 43.

[7] E. Fischer, *Holsteins grosses Nein. Die deutsch-englischen Bündnisverhandlungen von 1898—1901*, Berlin, 1925.

[8] *Op. cit.*, p. 512.

[9] Subliniat de altfel de dr. F. Klein în *Deutschland von 1897 98 bis 1917*, Berlin, 1963, p. 60; vezi şi H. Stoecker, *Deutschland und China im 19. Jahrhundert*, Berlin, 1958, p. 175—234, 255—264.

de altfel de Germania, din care cauză explicarea poziţiei acesteia din urmă faţă de ofertele engleze pare neconcludentă. Pe de altă parte, era necesar să fie amintita de autor şi rivalitatea anglo-germana pe înseşi pieţele interne respective, alarma fiind dată în Anglia de economistul Williams printr-o carte de succes aparută în 1896 şi intitulată „*Made in Germany*"[10].

După cum am mai aratat, unul din meritele autorului este faptul de a fi cercetat etapele politicii externe a Germaniei în preajma declanşarii războiului mondial, facînd o analiză a cauzelor economice ce au determinat-o. Mult discutata Weltpolitik nu este desigur decît o expresie a trasăturilor fundamentale ale imperialismului adaptată la epoca şi condiţiile în care s-a dezvoltat capitalismul monopolist german. Nici criza marocană nu face o excepţie pe plan general. Totuşi, în provocarea acesteia de către guvernul de la Berlin, politicul a predominat. Fritz Klein, ca şi A. S. Ierussalimski[11], pornind de la diferite declaraţii sau instrucţiuni date de Bülow reprezentanţilor săi în strainatate, acordă, după părerea noastră, o prea mare însemnătate intereselor economice ale Germaniei în Maroc, considerîndu-le drept o cauză la fel de importantă ca şi încercarea diplomaţiei germane, şi în primul rînd a lui Holstein, de a torpila antanta anglo franceză. Credem că Pierre Renouvin are dreptate cînd afirmă că problema Marocului în sine este o chestiune secundară pentru guvernul german, care urmărea prin aceasta un scop mult mai general[12]. Apărarea „intereselor economice adevărate sau dorite ale Germaniei în prima criză marocană arată, cel puţin la Holstein şi Schlieffen, încercarea acestora de a scoate cu forţa Franţa din Antantă", scrie, pe de altă parte, Fritz Fischer[13].

Analiza politicii externe a Germaniei după înjghebarea Triplei Antante prin tratatul anglo-rus din 1907 este după parerea noastră reuşit amplasată de autor în cadrul complexului de relaţii internaţionale. În ceea ce priveşte *criza bosniacă* sîntem întru totul de acord cu autorul, care scoate în evidenţă interesele crescînde ale capitalismului monopolist german în Balcani şi le leagă, în acelaşi timp, cu cele din Orientul Apropiat, neconsiderînd poziţia Germaniei din anii 1908—1909 doar ca o nouă încercare a lui Bülow de a rupe cercul alianţelor antigermane, aşa cum o defineşte Pierre Renouvin [14], şi nici ca o acţiune forte, îndreptată împotriva izbucnirii unui război în Balcani, după cum susţine Wilhelm Mommsen [15] sau Erich Zollner [16].

Atît criza bosniacă cu urmările ei, a doua criză marocană, razboaiele balcanice şi convorbirile germano-ruse din 1910—1911 sau germano-engleze din 1912 1914 sînt tratate de autor urmărind contradicţiile mereu crescînde dintre imperialismul german, în alianţă cu monarhia habsburgică, şi puterile Antantei. În ceea ce priveste raporturile anglo-germane, merită relevată justa apreciere pe care o dă Fritz Klein planurilor aşa-numitei „expansiuni paşnice", printr-o înţelegere cu Marea Britanie, ale unei parţi a cercurilor conducătoare din Germania, ai căror exponenţi au fost în acea vreme Richard von Kühlmann şi

---

[10] J.B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours*, Presses Universitaires de France, Paris, 1967, p. 138; vezi şi Gabriel Hanotaux, *La politique de l'équilibre, 1907—1911*, Librairie Plon, Paris, 1968, p. 254.

[11] *Op. cit.*, p. 174; vezi şi Günter Heidorn, *Ein Weltkrieg wird vorbereitet. Zur deutschen imperialistischen Aussenpolitik während der Marokkokrisen 1905—1911*, Berlin, 1962; idem, *Monopole—Presse—Krieg und die Rolle der Presse bei der Vorbereitung des ersten Weltkrieges*, Berlin, 1960, p. 148—154.

[12] P. Renouvin, E. Préclin et Georges Hardy, *L'époque contemporaine, II, La paix armée et la grande guerre (1871—1919)*, Presses Univ. de France, Paris, 1939, p. 501; vezi şi P. Renouvin, *La crise européenne et la grande guerre (1904—1918)*. Paris, Librairie Felix Alcan, 1934, p. 69—77.

[13] F. Fischer, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszi lpolitik des kaiserlichen Deutschlands 1914 18*, Düsseldorf, 1961, p. 29.

[14] P. Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, Hachette, Paris, 1955, vol. VI, p. 232.

[15] W. Mommsen, *Politische Geschichte von Bismarck zur Gegenwart, 1850—1933*, Frankfurt am Main, 1935, p. 148.

[16] Erich Zöllner, *Geschichte Österreichs von den Anfängen bis zur Gegenwart, Viena*, 1961, p. 438.

Walther Rathenau, dar care, după cum arată şi Fischer, cuprind toate punctele esenţiale din „Weltpolitik" [17].

Tot Fritz Klein este şi autorul capitolului referitor la criza din iulie 1914, în care, făcînd o analiză a evenimentelor ce au avut loc între atentatul din 28 iunie şi începerea ostilităţilor de la începutul lui august, ajunge la concluzia că principala răspundere a marii conflagraţii internaţionale o poartă conducătorii politici şi militari ai Germaniei din acea vreme. După cum arată istoricul sovietic H. P. Poletika, „faptul că războiul este rezultatul logic al capitalismului nu minimalizează însemnătatea problemei de a stabili care dintre grupările capitaliste au fost la un moment dat interesate să-l organizeze" [18]. Această cercetare o întreprinde, după cum am văzut, Fritz Klein, ajungînd la concluziile amintite şi pe care le împărtăşesc, de altfel, nuanţat majoritatea istoricilor, cu excepţia celor care urmăresc în mod evident să scuze şi să apere cercurile imperialiste germane.

În ceea ce priveşte unele amănunte ale susţinutei activităţi diplomatice din luna iulie 1914, am adăuga în primul rînd că, faţă de tatonările efectuate la începutul crizei de către guvernul de la Viena pe lîngă cel german, nu numai ambasadorul Tschirschky a avut o atitudine rezervată faţă de măsurile de mînă forte împotriva Serbiei, dorite la Ballhausplatz, ci şi subsecretarul de stat la externe, Zimmermann, în convorbirea avută la Berlin cu ambasadorul vienez [19].

În schimb, înclinăm spre teza lui Klein referitoare la atitudinea guvernului de la Berlin din ultimele zile ale crizei din iulie. Spre deosebire de Renouvin, care consideră faptul că Bethmann a devenit aparent adeptul tratativelor încă din noaptea de 27 spre 28 iulie drept o modificare radicală a poziţiei guvernului german faţă de eventuala izbucnire a războiului european [20], istoricul german califică atitudinea cancelarului drept o manevră politică pentru a încerca să arunce vina izbucnirii conflictului în spatele Rusiei. Lucrurile sînt, de altfel, foarte clare, cancelarul german făcînd el însuşi asemenea observaţii în instrucţiunile trimise lui Tschirschky la 28 iulie [21], amintite de altfel şi de Klein. O adevărată schimbare de poziţie a guvernului de la Berlin faţă de problema declanşării războiului european a avut loc abia la 29 iulie, cînd la Wilhelmstrasse, în urma unui alt raport diplomatic de la Londra, s-a ajuns la concluzia că Germania nu poate conta pe neutralitatea Marii Britanii. Aceasta este o părere actualmente împărtăşită de aproape majoritatea istoricilor, cărora li se alătură şi autorul. Faţă de poziţia diplomaţiei britanice, care prin atitudinea sa ambiguă a împins în mod incontestabil Germania la război, autorul este mai puţin sever decît Ierussalimski, care consideră că sir Eduard Grey, prin jocul său dublu, urmărea aţîţarea marilor puteri europene şi izbucnirea războiului [22]. Ambii autori, pentru a defini caracterul imperialist al diplomaţiei engleze, se folosesc de un document concludent, şi anume de observaţiile făcute de subsecretarul de stat de la Foreign Office, Crowe, pe marginea unui raport al ambasadorului Marii Britanii la Petersburg [23].

În ceea ce priveşte poziţia internaţională a României în perioada antebelică şi după începutul războiului, atît Fritz Klein, în capitolele amintite, cît şi Willibald Gutsche şi Johanna Schellemberg, în capitolul *Die Aussen-Wirtschafts-und Innenpolitik des deutschen Imperialismus in den ersten Monaten*

---

[17] F. Fischer, *op. cit.*, p. 36.

[18] N. P. Poletika, *Vozniknovenie mirovoi voini*, Moscova-Leningrad, 1964, p. 19.

[19] Vezi Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, t. II, *The Crisis of July 1914*, Londra — New York — Toronto, 1953, p. 137; F. Fischer, *op. cit.*, p. 61; vezi şi P. Renouvin, *Les origines immédiates de la guerre (28 Juin — 4 Août 1914)*, II^e ed., Paris, A. Costes, 1927, p. 37.

[20] P. Renouvin, *Les Origines* ..., p. 112—121.

[21] *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch 1914. Zusammengestellt* von Karl Kautsky, hg. von Max Graf von Montgelas u. Walter Schücking (în continuare *D.D.*), Bd. 2, nr. 323.

[22] A. S. Ierussalimski, *op. cit.*, p. 218.

[23] *British Documents on the Origins of the War, 1898—1914*, sub îngrijirea lui G. P. Gooch şi Herold Temperley, London, 1926, vol. XI, nr. 101.

*des Krieges*, au scos în evidență, cu tot tratatul de alianță din 1883, datorate politicii de asuprire națională dusă de guvernul de la Budapesta împotriva românilor din Transilvania, ascuțirea relațiilor dintre București și Viena în timpul și după încheierea războaielor balcanice, relațiile româno-ruse în lumina vizitei țarului și a lui Sazonov în România, cît și atitudinea guvernului român din vara și toamna anului 1914 față de puterile centrale și cele ale Antantei.

Poziția României, în special după pacea de la București, a constituit atît pentru dubla monarhie, cît și pentru diplomația berlineză, o problemă de mare importanță mai ales în timpul crizei din iulie 1914. Din această cauză considerăm că autorii amintiți ar fi trebuit totuși să insiste mai mult asupra acestui aspect. Astfel, în cadrul întrevederilor secrete ce au avut loc la mijlocul lunii iunie 1914 între Franz Ferdinand și Wilhelm al II-lea la Konopiště, politica guvernului de la București, pe de o parte, cît și persecutarea românilor din Transilvania, pe de alta [24], au ocupat un loc de seamă, pe care Fritz Klein nu l-a semnalat. Socotim, de asemenea, că ar fi fost necesar ca, în afara convorbirilor dintre Conrad von Hötzendorf și Berchtold din 29 iunie, în cadrul cărora, printre altele, a fost discutată cu îngrijorare îndepărtarea României de Tripla Alianță, cît și poziția primului ministru Tisza în *Gemeinsamer Ministerrat* din 7 iulie, autorul să fi amintit și de memoriul adresat de Conrad ministrului de externe al dublei monarhii în ziua de 2 iulie, în care se arată că „situația generală a Austro-Ungariei s-ar fi înrăutățit în mod hotărîtor în cadrul neutralității României și ar deveni catastrofală în cazul trecerii acesteia de partea adversă" [25].

Autorii ar fi trebuit să insiste, după părerea noastră, într-o măsură mai mare asupra poziției României în cadrul presiunilor efectuate de diplomația ambelor coaliții pentru atragerea acesteia în război. Autorul se referă la două documente, și anume : la telegrama lui Bethmann-Hollweg din 2 august 1914, prin care acesta dădea dispoziție ministrului Germaniei la București să ceară regelui Carol și guvernului român imediata mobilizare a armatei și o intervenție împotriva Rusiei, și la răspunsul lui Waldhausen din 3 august în urma convorbirilor avute la Sinaia. Primul din cele două documente este, după opinia noastră, insuficient pentru a demonstra acțiunea diplomatică a puterilor centrale în vederea antrenării României în război, deoarece, în afara demersurilor repetate ale diplomaților germani și austro-ungari, înșiși monarhii celor două imperii s-au adresat regelui Carol la 28 iulie (Franz Joseph), 31 iulie și 4 septembrie (Wilhelm al II-lea) [26]. Al doilea document este cu totul neconcludent. În convorbirea pe care regele și Brătianu au avut-o cu Waldhausen, amintindu-se de nepregătirea armată a României și de o eventuală amînare a intrării acesteia în război, s-a urmărit doar evitarea uni răspuns precis pînă la consiliul de coroană, care, de altfel, nu este amintit de autor [27]. Guvernul de la București și-a precizat poziția față de puterile centrale doar în urma acestui consiliu (3 august 1914), care a hotărît păstrarea neutralității și a respins oficial cererea puterilor centrale cu privire la intrarea României în război, deoarece nu existau condițiile unui *casus foederis*. Aceste hotărîri au fost comunicate în ziua de 4 august de Waldhausen la Wilhelmstrasse [28]. Considerăm, de asemenea, că ar fi

---

[24] *Die grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914*, Sammlung der diplomatischen Akten des Auswertigen Amtes, Berlin, 1924, f.f., Bd. 39, nr. 15 736.

[25] *Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch-Ungarischen Ministeriums des Äussern*, Wien-Leipzig, 1930 (în continuare *Ö. D.*), Bd. 8, nr. 9 995, p. 268.

[26] *Ö. D.*, vol. 8, nr. 10 873, p. 830 ; *D.D.*, vol. 2, nr. 472, p. 191 ; Wilhelm al II-lea către Carol I, 4 septembrie 1914, Arh. st. București, Casa regală, dos. 58 1914.

[27] Cu privire la consiliul de coroană, vezi : G. Fotino : *Une séance historique du conseil de la couronne*, în „Revue des deux mondes", 1 aug. 1930, p. 539; N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*, București, 1945, vol X, p. 407—410.

[28] *D.D.*, Bd. 4, nr. 811.

fost necesar să fie amintită şi via activitate a diplomaţiei berlineze la Bucureşti şi Viena din lunile august-noiembrie, făcînd presiuni în capitala României, întovărăşite de oferte teritoriale în vederea antrenării acesteia în război, şi demersuri în capitala dublei monarhii pentru a obţine unele concesii din partea guvernului maghiar în favoarea românilor din Transilvania în scopul atenuării tensiunii dintre România şi monarhia habsburgică [29].

---

[29] N. Iorga, *op. cit.*, p. 410—414; R. W. Seton—Watson, *A History of the Roumanians*, Cambridge, at the Univers ty Press, 1934, p. 475 ş.u.; Glenn Torrey, *Irredentism and Diplomacy. The Central Powers and Rumania. August—November 1914*, în Südost—Forschungen, XXV, 1966, p. 285—332; pentru unele precizări, vezi şi Şerban Rădulescu-Zoner, *Imperiul habsburgic şi diplomaţia românească la începutul primului război mondial. Pe marginea unui studiu*, în ,,Revista română de studii internaţionale", 3—4, 1968, p. 157—160.

În încheiere este necesară încă o precizare. Orientarea guvernului român spre puterile Antantei încă de la începutul războiului, ce şi-a găsit expresia şi în declaraţia guvernului rus, de la 1 octombrie 1914, corespundea nu numai opiniei publice din vechea Românie, ci şi a celei din Transilvania, întreg poporul român urmărind ca în conjunctura internaţională ivită prin izbucnirea războiului să-şi desăvîrşească unitatea de stat.

Cu precizările formulate, care se referă mai mult la unele aspecte ale vieţii internaţionale şi la poziţia României de la începutul războiului din 1914, considerăm că volumul *Vorbereitung. Entfesselung und Verlauf des Krieges bis Ende 1914*, din cadrul monografiei *Deutschland im ersten Weltkrieg*, constituie o certă contribuţie la istoria primului război mondial şi a imperialismului german, atît de discutat în istoriografia contemporană.

*Şerban Rădulescu-Zoner*

# Î N S E M N Ă R I

## ISTORIA ROMÂNIEI

*M. Chiriţescu-Arva, Omul. Opera. Epoca*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Marin Stancu şi Eugen Mewes, Edit. Academiei, Bucureşti, 1969, 299 p.

Şcoala românească de agronomie a avut reprezentanţi de seamă, personalităţi ştiinţifice ale căror nume au depăşit de mult graniţele ţării. Ion Ionescu de la Brad, P. S. Aurelian, Gh. Maior, M. Popovici, D. Ştefănescu, C. Sandu-Aldea, Gh. Ionescu-Şişeşti şi alţii prin activitatea lor au contribuit la dezvoltarea şcolii româneşti de agronomie. Alături de aceştia poate fi aşezat şi numele lui M. Chiriţescu-Arva, eminent profesor şi cercetător, un profund cunoscător al problemelor social-agrare româneşti.

Este meritul lui M. Stancu şi E. Mewes, că în lucrarea pe care o prezentăm au reuşit să evoce în mod cuprinzător figura prodigiosului cărturar, care cu îndrăzneală şi originalitate a continuat pe o treaptă superioară valoroasele tradiţii ale şcolii româneşti agricole. Îndemnul de a prezenta lucrarea constă în faptul că ea trezeşte un interes deosebit nu numai pentru agronomi, ci şi pentru cei care au în preocupările lor istoria agriculturii.

Bine intenţionaţi, pentru a pune la îndemîna cititorului cît mai multe date despre viaţa şi activitatea lui Chiriţescu-Arva, autorii au inclus în lucrare şi o parte din scrierile sale economice. Prima parte a lucrării, intitulată „Un luptător pentru progresul agriculturii româneşti", cuprinde 8 capitole. Autorii, prin comentarii foarte ample, cu date semnificative, au oglindit fidel figura şi multilaterala sa activitate ştiinţifică. Cititorul poate găsi date cu privire la biografia sa şi la studiile pe care le-a făcut. O contribuţie valoroasă au adus autorii în capitolul în care îl prezintă pe Chiriţescu-Arva ca un susţinător hotărît al învăţămîntului agronomic. Învăţămîntul agronomic, după părerea sa, trebuie să pregătească cadre care să fie în stare să răspundă tendinţelor agriculturii moderne; pe de o parte să fie bune cunoscătoare ale practicii şi pe de altă parte să fie specializate într-un anumit domeniu.

Marin Chiriţescu-Arva a fost un militant al ştiinţei puse în slujba practicii. Autorii ni-l înfăţişează ca pe un cercetător care a făcut un pas mai departe faţă de trecut în domeniul organizării ştiinţifice a producţiei agricole. În capitolul al IV-lea, cititorul, pe lîngă observaţii în legătură cu misiunea agronomului, poate găsi numeroase date cu privire la una

din instituţiile de care se legaseră multe nădejdi pentru dezvoltarea agriculturii, şi anume Camerele de agricultură înfiinţate prin legea din 13 aprilie 1925.

Continuînd pe o treaptă superioară cele mai valoroase tradiţii ale şcolii româneşti de economie agrară, Chiriţescu-Arva s-a distins şi în acest domeniu. Cu scrupulozitate ştiinţifică, autorii îl înfăţişează ca pe un eminent economist, cu preocupări pentru transformările mari petrecute în agricultura românească mai ales în primele trei decenii ale secolului nostru. El observă repartizarea nefirească a „principalului factor natural de producţie — pămîntul", care făcuse ca mult timp producţia agricolă să fie în mîinile marii proprietăţi. Cu privire la reforma agrară din 1921, Chiriţescu-Arva, arătînd că ea a fost realizată pe cale revoluţionară şi impusă ca o necesitate de neînlăturat, susţinea totodată că din punct de vedere social n-a fost decît un paleativ. El avea dreptate să afirme că criza agrară n-a fost rezolvată prin reforma agrară, aşa cum sperau unii economişti agrari sau politicieni. Se găsesc în lucrare date interesante şi observaţii atente pe marginea cercetărilor sale referitoare la criza economică din anii 1929 — 1933 care cuprinsese şi agricultura. Redresarea agriculturii el o vedea prin înfăptuirea a trei feluri de raţionalizări, şi anume: geografică, economică şi tehnică. Judecînd părerile sale în perspectiva istorică, autorii ajung la o „asemănare a ideilor sale cu ceea ce noi denumim astăzi zonarea producţiei agricole şi introducerea sistemelor zonale raţionale de cultivare a plantelor şi creşterea animalelor, fapt care-l situează ca precursor înaintat al gîndirii progresiste în cadrul frămîntărilor agrare din ţara noastră" (p. 116). Concluzia economistului Arva era că se impunea raţionalizarea totală a agriculturii româneşti pe baza unui plan unitar şi salvarea proprietăţii mici prin organizarea fermelor — cooperative ţărăneşti.

Abordînd problema cooperaţiei în agricultură, autorii înfăţişează unele teorii exprimate cu privire la problema agrară şi mai ales pe cea a lui Virgil Madgearu, ideologul ţărănismului. M. Chiriţescu-Arva, după cum subliniază autorii, fără să atace direct şi în detalii „statul ţărănesc", preconizat de Madgearu, făcînd o singură dată aluzie la inconsistenţa teoriei respective, a dezvoltat totuşi propriile sale concepţii, care însă reprezintă o critică indirectă, dar incisivă a „statului ţărănesc" (p. 123). Incursiunea în trecutul cooperaţiei din România, făcută de autori, ajută pe cititor în înţelegerea justă a concepţiei lui Arva asupra cooperaţiei. El preconiza cooperativizarea agriculturii româneşti ca o formă de rezistenţă a acesteia faţă de concurenţa produselor agricole de pe piaţa mondială. Recomandînd forma colectivă, în special la cîmpie, cooperativizarea agriculturii, după el, ar fi împăcat interesul conservării micii proprietăţi ţărăneşti cu necesitatea lărgirii întreprinderilor agricole pentru a se putea mecaniza, intensifica şi raţionaliza producţia. Ţinînd seama de ataşamentul ţăranului pentru mica lui proprietate de pămînt, Arva opina, în favoarea menţinerii acesteia, dar dacă într-un sat locuitorii în majoritatea lor aveau să hotărască organizarea de ferme-cooperative, minoritatea trebuia să se supună. Este înfăţişat apoi felul cum se constituie ferma-cooperativă, cum se vor desfiinţa hotarele dintre proprietăţile ce rămîneau în folosinţă săteanului, preţuirea zilei de muncă, împărţirea producţiei şi a veniturilor etc. După părerea autorilor, el fusese influenţat puternic de modul de organizare a agriculturii din Uniunea Sovietică.

Autorii s-au oprit şi asupra călătoriilor făcute în numeroase ţări europene, ca Germania, Anglia, Cehoslovacia etc., evidenţiind mai ales pe cea efectuată în U.R.S.S. în 1930, cu ocazia celui de-al II-lea Congres internaţional pentru ştiinţa solului şi care a avut o influenţă deosebită asupra concepţiei sale. Întors în ţară, a acceptat să ţină trei conferinţe, cu o mare afluenţă de public şi care i-au atras ura unor politicieni.

Scrierile şi activitatea lui Marin Chiriţescu-Arva au trezit numeroase ecouri. De aceea autorii au ţinut să insereze în lucrare părerile exprimate asupra operei sale de către unii politicieni, profesori etc. Semnalăm pe cea din lucrarea *U.R.S.S. după 15 ani*, editată din iniţiativa P.C.R. sub semnătura lui B. Zaharescu şi dr. Vasile Savetov, din care s-a

păstrat numai exemplarul lui Lucrețiu Pătrășcanu la Biblioteca Academiei ; „Al II-lea Congres internațional pentru știința solului", unde se spune : „Dl. Kirițescu-Arva, delegat al guvernului român la Congresul pentru știința solului din Moscova și Leningrad, din anul 1930, ne aduce mărturii foarte prețioase despre situația actuală din U.R.S.S. Vom folosi adesea datele D-sale" (p. 158).

Selecția de studii economice cuprinse în partea a doua a volumului ne pune la îndemînă cele mai reprezentative texte care sintetizează gîndirea economică a lui M. Kirițescu-Arva. Istoricii, ca și alți cititori interesați, găsesc date foarte instructive cu privire la rolul agronomilor în agricultura țării, colaborarea țărilor balcanice în domeniul științelor agricole, criza agricolă și reorganizarea producției țărănești, organizarea producției agricole în cadrul „statului țărănesc", cooperativa de producție factor dinamic al salvării agriculturii etc.

Subliniem încă o dată, scrupulozitatea, obiectivitatea, cît și competența autorilor, în evocarea figurii lui Marin Chirițescu-Arva.

*Mihail Rusenescu*

* * * *Studii de istorie a Banatului*, Universitatea din Timișoara, Timișoara, 1969, 200 p.

Ne bucură apariția acestei prime colecții de studii istorice privitoare la Banat, care desigur, urmată de altele, va căuta să înlăture decalajul dintre cunoașterea trecutului acestui colț al patriei noastre și celelalte provincii românești. De aceea sîntem cu totul de acord cu cele spuse de rectorul Universității, profesorul Ion Curea în „Cuvînt înainte" : fără a exacerba regionalismul, e bine a se aprofunda specificul istoriei bănățene și prin integrarea ei în istoria poporului român a se lărgi orizontul, a se îmbogăți trecutul cu fapte necunoscute și în acest fel a se ajunge la justa cunoaștere a aportului adus de poporul român din Banat la desfășurarea gloriosului nostru trecut. Din bogatul cuprins menționăm interesanta contribuție a lui Marius Bizerea și Constantin Rudeanu, *Considerațiuni istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeșului în evul mediu* (p.7—23). Autorii urmăresc rolul jucat de acest district în luptele antiotomane, cînd se remarcă numeroși conducători de oști care ajută și la apărarea Belgradului și Cuvinului în 1432. Sub Ioan de Hunedoara și ceilalți regi ai Ungariei această formațiune politică românească își menține importanța pînă la căderea Transilvaniei sub turci, cînd, la 1658, Barcsay Akos o cedează turcilor. Pe lîngă rolul militar, districtul a avut și un important rol economic și cultural.

Theodor N.Trâpcea aduce contribuții interesante în articolul *Despre unele cetăți medievale din Banat* (p.23—82). Examinînd datele documentare, autorul reface rolul jucat, precum și perioada de înflorire a cetăților bănățene. Sînt descrise : *Cetățile din Banatul de Severin* (Cetatea Severinului, Grădețul, Cetatea din Insula Banului, Ada-Kale) ; *Cetățile de apărare la vadurile Dunării* (Orșova, Peci, Treicule, Drencova, Sf. Ladislau) ; *Cetățile pe căile interioare ale Banatului* (Mehadia, Almăj, Turnu-Ruieni, Jdioara, Ilidia, Carașova, Bocșa, Ciacova, Lipova, Șoimuș, Timișoara). La unele cetăți se dă și schița (Carașova, Șoimoș), precum și stampe contemporane. Este o contribuție prețioasă și un punct de pornire pentru viitoarele cercetări.

Pe baza materialului arhivistic din Arhivele din Viena (Hofkammerarchiv), prof. Aurel Țintă în studiul *Situația Banatului la cucerirea lui de către Habsburgi* (p. 83—114), ajunge la concluzii noi, prin care dovedește că la ocuparea provinciei de austrieci aceasta nu era pustie și depopulată. Din analiza sarcinilor contribuționale, precum și a impozitului personal, autorul trage concluzia că la ocuparea Banatului de austrieci „se aflua peste 75 312 contribuabili ceea ce ar da un număr de peste 301 248 de locuitori" la care trebuie adăugat numărul celor fugiți. Studiul lui Aurel Țintă ne dovedește cît de importantă este pentru cunoașterea istoriei Banatului

renunţarea la compilaţiile de la istoricii dinainte de 1918 şi efectuarea de cercetări arhivistice care ne aduc rezultate extrem de interesante. *Din istoria şcolilor grănicereşti bănăţene* se intitulează articolul semnat de Viorica Goian. Studiul nu foloseşte toate materialele documentare existente. De exemplu pentru şcolile de pe teritoriile regimentelor grănicereşti o statistică importantă cu numărul şcolilor şi numele învăţătorilor o dă *Handbuch der Wojwodschaft Serbien und des Temeser Banats sammt der Militärgränze für das Jahr 1854*. De asemenea nu se scoate în evidenţă influenţa iluminismului şi în ceea ce priveşte organizarea lor nu se arată rolul diferiţilor directori ca Nicolae Stoica de Haţeg, Ioan Tomici, Petru Lupulov etc. În protocoalele de circulare ale bisericilor de pe teritoriul regimentelor de graniţă se află mult material inedit care ar fi putut constitui un izvor preţios pentru autoare. Studiul nu aduce nici informaţia nouă necesară şi nu respectă nici exigenţa ştiinţifică care s-ar impune (mă întreb ce legătură există între istoria şcolilor grănicereşti şi evocările lui Moise Groza, Ioan Dragalina, Eftimie Murgu de la p.129).

Gh.I.Oancea aduce şi contribuţii arhivistice în *Lupta ţărănimii muncitoare din Banat pentru reforma agrară din 1921* (p.131-146). Sub influenţa avîntului revoluţionar al maselor din România şi îndeosebi după înfiinţarea Partidului Comunist Român, lupta ţăranilor bănăţeni pentru aplicarea corectă şi integrală a reformei agrare din 1921 se intensifică. Se dau şi cazuri ca la Sîntana, Pecica unde ţăranii au fost ajutaţi de muncitori în lupta pentru aplicarea reformei agrare.

Multiplele aspecte ale exploatării muncitorilor din industria extractivă a Banatului le aflăm în articolul *Aspecte din viaţa şi lupta minerilor din Banat între anii 1934—1938* de I. Munteanu (p. 146—158). Se dau date interesante, comparative între cîştigurile minerilor şi creşterea preţurilor (p. 151—152). Se analizează lupta pentru încheierea contractelor colective. Autorul aduce mult material inedit pentru care-l felicităm.

Traian D.Bunescu şi Gh.I.Oancea în articolul *Din lupta muncitorimii bănăţene împotriva exploatării burghezo-moşiereşti (1938—1940)* publică acelaşi material ca şi în *Studii şi articole de istorie*, XIII (1969), p. 229—239. Ne-am mai ridicat în coloanele acestei reviste împotriva modului de a publica acelaşi material sub diferite forme. De aceea şi cu această ocazie ţinem să ne exprimăm regretul pentru metoda folosită de autori şi să atragem atenţia colectivului de conducere de la cele două reviste.

Seria articolelor se încheie cu *Contribuţii la bibliografia istorică a Banatului* semnat de Al. Rusu (p.173—196). Autorul precizează că, pe lîngă studiile istorice, ,,sînt prezentate şi lucrări cu conţinut din istoria culturală, geografia, etnografia, turistica şi economia Banatului". Desigur că o bibliografie orientativă asupra istoriei Banatului este oricînd bine venită. Dar aş recomanda autorului să adopte un procedeu mai ştiinţific de clasificare. Era mult mai uşor dacă s-ar fi întocmit o bibliografie pe specialităţi sau epoci şi era extrem de folositor dacă nu s-ar fi luat diferite articole sporadice apărute în periodicele respective, ci s-ar fi urmărit toate articolele dintr-un periodic sau ziar. În acest fel, cercetătorul ar fi avut în faţă tot ce s-a scris în legătură cu trecutul provinciei în „Analele Banatului" sau în „Revista Institutului social Banat-Crişana" sau în „Vestul".

De asemenea era indicat dacă în cărţile scrise în limbi străine şi mai puţin accesibile s-ar fi dat şi titlurile capitolelor în legătură cu bibliografia anunţată.

Mi-aş permite să propun Comitetului de conducere ca, pe lîngă studiile de interpretare, să-şi programeze şi publicarea de materiale arhivistice inedite. Ar fi o măsură binevenită întrucît avem aşa de puţine documente publicate în legătură cu trecutul Banatului. Arhivele din Timişoara, Lugoj, Caransebeş, Arad conţin adevărate comori pentru cunoaşterea trecutului bănăţean care merită să vadă lumina tiparului.

*I. D. Suciu*

## ISTORIA UNIVERSALĂ

MAURICIUS, *Arta militară*, ediţie critică, traducere şi introducere de H. Mihăescu, Edit. Acad., Bucureşti, 1970, 420 p. (Scriptores Byzan-tini VI)

Profesorul Haralambie Mihăescu a dăruit prin această ediţie critică a *Strategiconului* lui Mauricius (text grec şi traducere) lumii ştiinţifice un izvor de mîna întîi pentru istoria frămîntată a secolului al VII-lea bizantin şi est-european. Cunoscut, sau aproape necunoscut într-o singură ediţie, cea a lui Ioannes Scheffer de la Uppsala din 1664, tratatul de strategie şi tactică al lui „Mauricius care s-a născut în timpul împăratului Mauricius" (582—602), Mavrichie din *Hronograful* lui Mihail Moxa, este icoana armatei şi, în parte, a societăţii bizantine în faţa marilor realităţi ale secolelor VI-VII: slavă, avară, persană, francă şi longobardă. Nepomenirea arabilor, care intră în istoria bizantină la 632, este un element sigur de datare. Istoricii militari au, evident, prioritate în exploatarea bogatei substanţe a lucrării. Cum însă Bizanţul se afla în plină expansiune în această vreme, analiza modului de viaţă al popoarelor vecine îşi găseşte un loc însemnat în opera lui Mauricius, care interesează istoria românească în cel mai înalt grad.

Materia dominantă a acestui tratat de strategie o formează, după spusele editorului, „o expunere de bază, relativ unitară, compilată din lucrări mai vechi", care „descrie în mod amănunţit tactica şi strategia cavaleriei: ea s-a ivit din necesitatea de a opune «barbarilor» călăreţi o armată romană ecvestră organizată după metodele cele mai bune" (p.8). Restul sînt fragmente mai reduse, a căror importanţă este minoră.

Modelul urmat de bizantini în reorganizarea cavaleriei lor este cel avaric, deci general mongol. Se pomenesc astfel suliţe purtate de călăreţi, „cu curele la mijloc şi cu flamuri, după obiceiul avarilor", săbii şi „brîie rotunde în jurul gîtului, după cum poartă avarii, cu ciucuri de in pe dinafară şi pe dinăuntru de lînă" (I,2,2); caii vor fi protejaţi după moda avară (I,2,6), ca şi corturile (I,2,10). Atacul va fi dat de stoluri de cavalerie (μοῖρα χιλιαρχία) în fruntea cărora va sta cîte un *dux* (δούξ) ca la aceiaşi călăreţi asiatici (I,4,2, şi II,1,6). Această operă de reorganizare a armatei bizantine îşi va arăta roadele la scurtă vreme după scrierea cărţii: distrugerea statului pers de către Heraclius la 626. Experienţa războaielor lui Iustinian este rezumată în paragrafele despre modul de luptă al africanilor (VI,4), al francilor şi longobarzilor, aşa-numitele „popoare bălaie" (XI,3) şi „a celor din Italia" (VI,5). Nu lipsesc nici alanii, prezenţi şi ei pe teritoriul ţării noastre mai bine de un mileniu (VI,3).

Esenţiale rămîn însă relatările despre *perşi* (XI,1), *sciţi* (avari, turci şi „celelalte neamuri hunice", XI,2) şi *slavi* (XI,4). În cele ce urmează vom prezenta numai elementele de interes major din modul de viaţă şi de luptă al ultimelor două grupări de neamuri.

*Sciţii*, denumire arhaizantă sub care scriitorii bizantini denumesc popoarele în majoritate de călăreţi nomazi din stepele nord-pontice şi Dobrogea, corespund pentru vremea scrierii *Strategiconului* cu confederaţia avarilor. Definiţi în mod clar ca „adunătură de multe seminţii" şi „neamuri de păstori", ei ni se înfăţişează gălăgioşi şi pitoreşti, foarte asemănători cu hunii descrişi de Ammianus Marcellinus: „Se înarmează cu zale, săbii, arcuri şi suliţe, iar în luptă mulţi dintre ei au două rînduri de arme. Poartă suliţele pe umeri şi ţin arcurile în mîini, dar se folosesc de amîndouă, după nevoie şi cum le vine la îndemînă. Nu numai ei au arme, ci şi caii căpitanilor de seamă sînt ocrotiţi în părţile din faţă cu fier şi pături de pîslă. Deprind cu grijă şi săgetarea de pe cal. Sînt însoţiţi de o mare mulţime de animale, bărbăteşti şi femeieşti, atît pentru hrană, cît şi pentru a li se vedea mulţimea. Tăbărăsc sub corturi, nu în tabăra cu şanţuri, ca perşii şi romanii; ci, pînă în ziua războiului, sînt împrăştiaţi pe ginţi şi triburi şi îşi pasc mereu caii, vara şi iarna. Apoi prind caii mai de trebuinţă, îi împiedică lîngă corturi şi-i păzesc pînă în clipa rînduirii pentru luptă, pe care o încep către seară... Îi stinghereşte lipsa de păşuni din pricina

mulțimii de animale pe care le poartă cu dînșii" (XI,2,6–10,18).

Dominația lor asupra Pannoniei și a regiunilor vestice ale Transilvaniei a fost minuțios studiată, în special pe baza descoperirilor arheologice. Mai puțin au fost reținute concluziile istoricilor, ca cele ale lui Nicolae Iorga, care sublinia că acestor neamuri le era străină nu numai ideea de stat, ci și cea de stăpînire teritorială, unica lor preocupare fiind pășunarea vitelor pe care le duceau cu ei și jaful ocazional.

Însă marea problemă sînt slavii. Lor li se dedică un număr impresionant de pagini în economia lucrării (p. 277–291), iar știrile despre ei sînt bogate și revelatoare. Campaniile lui Mauricius împotriva lor au furnizat date abundente și încă proaspete asupra modului lor de viață. Întrucît se completează cu cele spuse de Procopiu din Caesarea (*Războiul cu goții*) și au fost supuse unor analize amănunțite[1] — fiind la noi relevate pentru prima oară de către P.P.Panaitescu (*Obștea țărănească din Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, Edit. Academiei, București, 1964, p.24–27) — ,vom discuta aici numai cîteva aspecte, după părerea noastră insuficient clarificate pînă astăzi.

Situația lor geografică este clară. Slavii și anții, amintiți astfel de autor, locuiesc în nordul Dunării (XI,4,22 și 32), în special în răsăritul cîmpiei muntene și sudul Moldovei, unde sînt surprinși de ostașii împăratului Mauricius la sfîrșitul secolului al VI-lea. Avem deci de-a face cu situația dinainte de anul 602, de cînd datează ruperea liniei Dunării și instalarea triburilor slave în Bulgaria, Serbia și Grecia. Credem că o premisă importantă pentru înțelegerea textului și justa lui interpretare este următoarea : în răsăritul României, unde apar slavii la sfîrșitul secolului al VI-lea s-a menținut în tot cursul mileniului întîi al erei noastre o puternică populație daco-romană, care a devenit românească spre sfîrșitul acestei perioade. Articulată pe un fond neolitic de culturi ce s-au succedat uniform pînă în epoca fierului, uniunea de triburi dace condusă de Dromichete se întindea în această regiune, pe care Gamillscheg o denumea, pentru epoca mai tîrzie, un „Kerngebiet" al formării limbii române. Același savant considera că ținutul de pe ambele părți ale Dunării de la Giurgiu pînă la Cernavoda „a păstrat fără întrerupere tradiția latină"[2], constituind apoi miezul temei Paristrion sau Paradunavon[3]. Dacă luăm în considerare și noua ipoteză a localizării cetății Turris, cedată de Iustinian slavilor, nu la Turnu-Măgurele cum s-a crezut, ci la Tyras[4], avem cea mai mare parte a datelor problemei : *credem deci că o parte măcar din caracteristicile vieții politice și economice „slave" (mai puțin organizarea militară) descrise de Mauriciu sînt de atribuit autohtonilor daco-romani sau străromâni*, care au asimilat apoi pe slavi.

Bordeiul descris de Mauricius (XI,4,7) se întîlnește la noi încă din neolitic, iar termenul este fără îndoială dacic. Cultivarea cerealelor și creșterea vitelor în număr mare sînt o caracteristică a regiunii răsăritene a Munteniei și a sudului Moldovei. Marea cantitate de grîne a slavilor presupune o agricultură înaintată, pe care, după avizul specialiștilor — citez aici doar pe Henryk Łowmianski — slavii au întîlnit-o la popoarele mai civilizate din sud și vest cu care au intrat în contact[5]. Așezările erau pe malurile rîurilor și lîngă *bălți* (termenul e traco-illiric la noi, independent de slavul *blato*), *păduri*

---

[1] Vezi bibliografia în studiul introductiv, p. 14–15, nota 49.

[2] Ernst Gamillscheg, *Westliche und östliche Romanität*, în „Revue Historique du Sud-Est Européen", XX, 1943, p. 32.

[3] N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion* (*Paradounavon*) *et de Bulgarie*, București, 1946.

[4] A.A. Bolșacov-Ghimpu, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", VII, 1969, nr. 4.

[5] *Le problème du tournant dans la culture du sol chez les Slaves à l'époque du haut Moyen Âge*, în *L'histoire de l'agriculture et de la vie rurale en Pologne*, *Ergon*, vol. IV, Varșovia, 1964, p. 499–507, fasciculă suplimentară la „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", XII, 1964, nr. 3.

(din lat. *padula* — mlaştină[6]. Bărcile monoxile sînt menţionate încă de Arrian pentru secolul al IV-lea î.e.n. în aceste regiuni.

În sfîrşit, iată şi pasajul direct relativ la daco-romanii din nordul Dunării: ,,De aşa-zişii fugari (ῥέφουγοι), trimişi să ne arate drumurile şi să ne descopere pe cineva, trebuie să ne păzim cu străşnicie: măcar că sînt romani, cu vremea ei au căpătat alte deprinderi, au uitat de-ai lor şi sînt cu mai multă tragere de inimă faţă de duşmani" (XI,4,31). În afară de abuzul denumirii — fugari —, mi se pare ilogic ca singurele şi probabil cele mai bune călăuze în nordul Dunării să fie bieţi refugiaţi de răul fiscului imperial. Un astfel de curent a existat, fără îndoială, dar romanii pomeniţi de Mauriciu sînt urmaşi ai Romei „uitaţi" aici de imperiu, ca acei ţărani dunăreni ce mustră pe cutare împărat bizantin din secolul al XII-lea că i-a părăsit pe mîna barbarilor. E aici o viaţă românească botezată slavă de Mauricius. Şi, mai adăugăm noi, mai semnificative decît detaliile în sine ni se par a fi înseşi expediţiile împăratului Mauricius şi interesul autorului *Strategiconului* pentru aceste regiuni. N-ar fi imposibil ca ele să fi tins la o restaurare bizantină în nordul Dunării asemănătoare celei constantiniene, sau cel puţin prin capetele de pod refăcute de Iustinian. Iar cauza trebuie să fi fost romanitatea acestor locuitori, orientaţi economic în mod hotărît spre Bizanţ şi legaţi prin nenumărate fire de sudul Dunării[7].

*Matei Cazacu*

[6] I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a 2-a, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1967, şi idem, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1970, p. 136—7.

[7] Vezi recent Radu Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, *Romanii la Dunărea de jos*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1968, şi Şt. Olteanu, *Comerţul pe teritoriul Moldovei şi al Ţării Româneşti în secolele X—XIV*, în ,,Studii", tom. 22, 1969, nr. 5, p. 849—874.

APOST. E. VACALOPOULOS, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, 1354—1833 (Istoria Macedoniei, 1354—1833), Thessaloniki, 1969, XX + 717 p.

După monumentala operă în trei volume, intitulată *Istoria modernă a Greciei*, apărută în 1964—1968, profesorul de la Universitatea din Salonic a dat la lumină valoroasa lucrare despre istoria Macedoniei, pe care vrem s-o prezentăm mai jos.

Noua operă de sinteză se întinde pe aproape cinci secole şi cuprinde istoria întregii Macedonii din timpul turcocraţiei, după cum arată şi harta publicată la p. 2. Autorul se bazează pe o bogată bibliografie, greacă şi străină, fiind citaţi şi unii autori români.

Din tabla de materii cercetătorii îşi pot da seama de bogatul cuprins al operei, în rîndurile ce urmează ne vom mărgini la o scurtă prezentare.

Autorul se ocupă la început de pătrunderea turcilor în Macedonia, de rezistenţa grecilor şi de stabilirea dominaţiei otomane în această parte a Peninsulei Balcanice. O atenţie deosebită se acordă emigrărilor, colonizărilor şi răscoalelor ce au avut loc pe pămîntul Macedoniei în secolul al XV-lea. Un capitol, din cele 18 capitole mari, este consacrat strămutărilor unor populaţii greceşti şi de alte naţionalităţi în interiorul Macedoniei. Autorul insistă asupra rolului pe care l-a jucat Muntele Athos (care a fost mult ajutat de domnitorii români) în primele două secole ale turcocraţiei, precum şi asupra luptei pe care a dus-o împotriva încercărilor făcute de Propaganda Fide de a pătrunde aici. Două capitole sînt rezervate istoriei Macedoniei din secolele XVI şi XVII. În capitolul XVII autorul se ocupă îndeaproape de evenimentele politice ce au avut loc în Seres, Muntele Athos şi în regiunea Ohridei, arătînd totodată rolul jucat de clefţi şi haiduci în Macedonia. După pacea de la Carlowitz (1699) şi de la Pasarowitz (1718), locuitorii Macedoniei au început să se afirme în relaţiile comerciale cu Europa centrală şi autorul arată care a fost exportul şi importul în această epocă. Vacalopoulos

se oprește și asupra influenței pe care au avut-o războaiele ruso-turce asupra populației creștine din Macedonia. Prezența armatelor rusești în insula Thassos și în alte părți a provocat în Macedonia răscoale serioase împotriva dominației otomane. Autorul se ocupă și de ridicarea culturală a populației din Macedonia, insistînd asupra școlii din Muntele Athos. Ocupîndu-se de emigrările unui însemnat număr de locuitori, Vacalopoulos rezervă un paragraf special grecilor și românilor din Macedonia care au emigrat în părțile nordice ale Peninsulei Balcanice, în Țara Românească, Moldova și Austro-Ungaria. Autorul arată de asemenea dezvoltarea de care s-a bucurat comerțul între Răsărit și Apus și stabilește drumurile care erau străbătute de caravanele din Macedonia; ele porneau mai ales din Siatista, Castoria, Moshopolis, Seres, Salonic și transportau mărfuri indigene sau aduse din Orientul apropiat spre Europa centrală. Vacalopoulos însoțește textul său cu o hartă, unde se văd foarte bine drumurile de care se serveau de obicei caravanele, iar într-o altă hartă sînt arătate orașele din Austro-Ungaria unde erau puternice comunități formate mai ales din negustori originari din Macedonia, care au reușit, cu toată împotrivirea localnicilor, să înființeze companii privilegiate de comerț. Îmbogățirea emigranților din Macedonia a contribuit mult și la deșteptarea națională a compatrioților lor de sub stăpînirea turcească, de care autorul se ocupă în capitolele XII și XIII. Vacalopoulos a urmărit îndeaproape activitatea și rolul pe care l-au jucat grecii din Macedonia în timpul revoluției grecești din 1821 și aduce noi elemente cu privire la activitatea unor eteriști originari din această parte a Peninsulei Balcanice.

Opera profesorului de la Universitatea din Salonic este cea mai remarcabilă sinteză ce a fost scrisă pînă acum despre istoria Macedoniei. Desigur, opera lui Vacalopoulos va fi de mare folos nu numai grecilor, ci și celorlalte popoare balcanice, care sînt strîns legate de această regiune a Peninsulei Balcanice. Cercetătorii români, care se interesează de relațiile comerciale și culturale între Principatele Române și Macedonia în secolul al XVIII-lea și începutul celui următor, vor găsi în această lucrare un bogat și interesant material.

În încheiere vrem să atragem atenția autorului că în textul său s-au strecurat două mici inadvertențe, care pot fi îndreptate la o eventuală nouă ediție. La p. 222, autorul, vorbind de ajutorul dat de domnitorii Principatelor Române mănăstirilor din Muntele Athos, afirmă că Scarlat Callimachi a fost ultimul domnitor fanariot al Moldovei. Se știe însă că Scarlat Callimachi a domnit între anii 1812—1819 și că la 12 iunie 1819 i-a urmat în scaunul domnesc al Moldovei Mihai Șuțu, acela care a jucat un important rol în timpul Eteriei și a fost nevoit să fugă din țară după insuccesul Eteriei în Principatele Române. La p. 367 autorul afirmă că „La Libin în Boemia a existat în 1656, potrivit arhivei Rákoczy, o companie greacă (Compania Grecia Libiniensis)" și trimite la un studiu al nostru: *L'organisation et l'activité culturelle de la compagnie des marchands grecs de Sibiu*, publicat în revista *Balcania*, VI (1949). Noi însă, la paginile la care trimite Vacalopoulos, amintim de Compania greacă de la Sibiu, care a obținut privilegii din partea lui Gheorghe Rákoczy în 1636, și deci nu ne ocupăm de compania greacă de Libin, din Boemia, care probabil nici n-a existat.

*Nestor Camariano*

JACQUES BOUSSARD, *Charlemagne et son temps*, Paris, Hachette, 1968, 256 p.

Autorul, profesor la Facultatea de litere și științe umane a Universității din Poitiers, își propune ca, pe baza vastei documentații și bibliografii privind perioada carolingiană, să pună în lumină unele din aspectele mai semnificative ale acestei perioade.

Limitele cronologice ale cărţii corespund „ascensiunii, apogeului şi declinului" dinastiei carolingiene; cu alte cuvinte, ele sînt cuprinse între momentul apariţiei lui Carol Martel pe scena istoriei şi anii de la început ai secolului al X-lea, care au marcat înlăturarea de la putere a urmaşilor lui Carol cel Mare. După J. Boussard deceniile de la finele secolului al IX-lea şi începutul secolului al X-lea au văzut apariţia unui nou mod de viaţă în apusul Europei: civilizaţia feudală înlocuieşte civilizaţia carolingiană. Reţinem deci că autorul separă perioada carolingiană de perioada feudală propriu-zisă; cu alte cuvinte, perioada carolingiană pare a nu fi aceea a unui feudalism începător, ci o perioadă de sine stătătoare, plasată între epoca merovingiană şi epoca feudală. În acest sens, în caracterizarea generală pe care o face dinastiei carolingiene, autorul susţine că, cu toată domnia ei relativ scurtă, această dinastie a avut un rol istoric de primul ordin; în timpul ei a apărut şi s-a dezvoltat o civilizaţie originală, care a adus o contribuţie importantă la apariţia lumii moderne.

Referindu-se la instituţiile politice ale perioadei carolingiene, J. Boussard scrie că inovaţiile în acest domeniu au fost puţine. Au fost mai mult eforturi de organizare, caracterizate prin căutări de reglementare a funcţionării unor instituţii de guvernare moştenite de la Merovingieni, instituţii derivînd din împletirea vechilor obiceiuri germane cu concepţiile romane de drept, peste toate suprapunîndu-se influenţa atotputernică a bisericii. Autorul este apoi de părere că în statul carolingian monarhul avea o putere limitată, el nedispunînd de acea întinsă *auctoritas* sau *potestas* a împăratului roman. Regele sau împăratul carolingian a fost nevoit să accepte controlul exercitat de marea aristocraţie şi de biserică; încercarea lui Carol cel Mare de a instaura un guvern central puternic a eşuat, în final a triumfat curentul aristocratic, care s-a substituit puterii monarhice. După J. Boussard, lupta dintre regalitate şi marea aristocraţie, făţişă la început, cu timpul a devenit din ce în ce mai surdă, durînd însă înă în ajunul revoluţiei franceze.

Ocupîndu-se de societatea epocii carolingiene, autorul atrage atenţia asupra a două fapte de mare însemnătate pentru secolele următoare: pe de o parte, plasarea nobilimii franceze în fruntea societăţii; pe de altă parte, fuziunea în *Regnum Francorum* a unor populaţii deosebite: franci, aquitani, bavarezi, alamani, saxoni etc.; fuziunea s-a efectuat în pofida unor particularisme foarte vii şi ea a stat la baza formării naţiunilor moderne. Această societate — arată mai departe profesorul Boussard — se distinge prin aceea că era o societate tipic rurală, avînd ca centru biserica sătească şi ca şef pe stăpînul marelui domeniu. Legată de marele domeniu şi încurajată de monarhie a apărut o nouă aristocraţie, care a promovat extinderea legăturilor de dependenţă, a creat centre locale supuse unui stăpîn, altul decît regele, centre care au devenit în scurt timp seniorii. Şefii sau stăpînii locali, emancipaţi de sub autoritatea regală, s-au substituit organizării administrative patronată de aceasta. Ei au accentuat şi mai mult „protecţia" instituită mai de mult asupra oamenilor lor şi au construit o reţea de castele, întărindu-şi în felul acesta autoritatea asupra întregii populaţii. Occidentul întreg a trecut, datorită acestui proces, de la regimul regal şi domenial la regimul seniorial, considerat de J. Boussard ca un paliativ împotriva dezordinii într-o lume cu o ordine extrem de precară. În acest sens, perioada carolingiană apare ca o fază de tranziţie spre o societate în care legăturile personale şi tenura înlocuiesc conceptele romane de stat, de proprietate, de datorie civică. În raport cu anarhia merovingiană, apreciază autorul, această fază de tranziţie reprezintă totuşi un progres, ea însemnînd un pas important spre instituirea unei noi ordini sociale.

Ocupîndu-se de factorul cultură în perioada carolingiană, profesorul Boussard arată că atît în domeniul ştiinţific, cît şi în cel literar, cultura era în primul rînd în apanajul clerului. În acest sens se poate constata o renovare a limbii şi a literaturii latine, precum şi încercări destul de stăruitoare de reîntoarcere la marile surse de idei ale gîndirii critice.

Cît priveşte arta propriu-zisă, perioada carolingiană n-a produs opere de o valoare

deosebită, care să se fi impus printr-o puternică originalitate. Totuşi trebuie semnalat că în arhitectură se fac constatate reapariţiile şi perfecţionările a o serie de tehnici fără de care n-ar fi fost posibilă arta romanică de mai tîrziu. De asemenea, merită a fi subliniate pictura şi decorarea manuscriselor, domenii de manifestare artistică originale, caracteristice perioadei şi care s-au impus în toată Europa.

În încheiere ni se spune că perioada carolingiană a reprezentat un foarte important moment din istoria Europei, dar nu atît prin realizările sale imediate, ci prin consecinţele asupra evoluţiei ei istorice ulterioare.

*S. Columbeanu*

GIAN GIACOMO MUSSO, *Fonti documentarie per la storia di Chio dei genovesi* (Izvoare documentare privind istoria insulei Chio sub stăpînirea genovezilor), extras din „La Berio", Bollettino Bibliografico Quadrimestrale, Genova, anno VIII, nr. 3, sept.—dec. 1968, p. 5—30

Înfeudată în 1304 de bazileul Andronic al II-lea Paleologul genovezului Benedetto Zaccaria, insula Chio a fost definitiv ocupată de Genova în 1346 şi a rămas în stăpînirea acesteia pînă cînd a fost ocupată de turci în 1566. În aceste peste două secole de stăpînire, Genova a aplicat o politică de diarhie, podestaţii genovezi, care administrau insula, fiind desemnaţi de Maona (sau Mahona), o societate pe acţiuni (constituită iniţial de armatorii şi căpitanii escadrei şi care cucerise insula în 1346), care deţinea poziţiile economice în insulă.

Chio a constituit o importantă bază strategică, economică şi financiară, prelungind pînă în secolul al XVI-lea raporturile Genovei cu diferitele regiuni ale Orientului, într-o arie foarte întinsă întinzîndu-se din Egipt şi Cipru pînă la voievodatele Ţării Româneşti şi Moldovei şi la statul iagellonian polono-lituan. Prosperitatea economică a insulei a încurajat stabilirea aici a numeroşi străini (florentini, anconetani, catalani, greci, turci, evrei). Pentru studiul raporturilor politice şi economice ale insulei cu diferite regiuni, documentele mai importante rămîn : *Codex Berianus chiensis*, *Libro degli interessi della Maona di Chio*, seria *Stallarum Gabelle* (importantă pentru seria magistraţilor), diverse culegeri de acte notariale (mai ales din epoca lui Lorenzo Villa), etc. Toate aceste documente ne dau preţioase informaţii asupra unor probleme fundamentale ale istoriei Orientului medieval ; între altele, asupra expediţiei în Orient a mareşalului francez Boucicault în 1403, asupra raporturilor genovezilor cu turcii, asupra noului rol atribuit de Genova insulei Chio după căderea Caffei în mîinile turcilor în 1475, în sfîrşit, asupra politicii maritime şi comerciale a Imperiului otoman între 1453—1569 şi asupra rolului Genovei şi Veneţiei în Mediterana orientală.

*Dan A. Lăzărescu*

GEOFFREY BARRACLOUGH, *The Medieval Papacy*, *New York*, Harcourt, Brace & World, 1968, 216 p. + il.

Într-o interesantă sinteză dedicată uneia din cele mai importante instituţii ale evului mediu occidental, profesorul universitar Geoffrey Barraclough, editorul apreciatei colecţii „Istoria civilizaţiei europene" tratează papalitatea ca un fenomen istoric complex ce a luat naştere şi a evoluat în funcţie de circumstanţele specifice ivite în urma propagării doctrinei creştine în spaţiul mediteranean. Autorul caută să demonstreze cum pontifii de la Roma — spre deosebire de alte căpetenii religioase din Orient — au reuşit să-şi bazeze autoritatea de necontestat în Occidentul latin datorită creerii unui stat

dotat cu o administraţie foarte bine organizată şi dispunînd de însemnate surse de venituri prin colecte, dijme, donaţii ş.a., ce a deviat însă biserica catolică de la menirea iniţială, strict religioasă, de a renova societatea în spiritul eticii creştine. Dispunînd de un puternic aparat de conducere — ca orice monarhie laică din evul mediu —, căpeteniile bisericii catolice şi întreaga ierarhie ecleziastică subordonată lor au dat naştere, prin abuzurile comise, la o rezistenţă din partea maselor de credincioşi, întruchipată pe plan spiritual prin aşa-zisele mişcări „eretice", ce au culminat o dată cu apariţia Reformei.

Istoria suveranilor pontifi este înfăţişată de G. Barraclough în principalele ei faze de evoluţie de la modestele începuturi ale episcopilor de Roma, căpetenii ale micii comunităţi creştine persecutate în Imperiul roman, pînă la recunoaşterea lor drept căpetenii ale bisericii din Apus, în urma proclamării creştinismului ca religie de stat în vremea ultimilor cezari. Decăderii din ce în ce mai pronunţate a instituţiei imperiale îi corespunde autoritatea crescîndă a papilor de la Roma, care, după desfiinţarea Imperiului roman de apus la 476 e.n., rămîn conducătorii spirituali, de necontestat, ai lumii latine. Crearea statului papal a asigurat, în acelaşi timp, pontifilor romani posibilitatea afirmării lor şi pe plan politic, dispunînd, pentru atingerea obiectivelor urmărite, şi de o armată proprie. După restaurarea imperiului în occident de către Carol cel Mare, curînd începe perioada de luptă pentru hegemonie între papi şi împăraţii romano-germani, care se termină în secolul al XII-lea prin consacrarea autorităţii pontificale asupra celei mai mari părţi a continentului european, cu excepţia răsăritului ortodox, de care suveranii pontifi se rupseseră prin schisma din 1054. Cruciadele reprezintă perioada de apogeu a papalităţii, pentru ca sub Inocenţiu al III-lea (1198—1216) biserica catolică să domine aproape întreaga lume creştină. Începuturile emancipării marilor monarhii occidentale şi în primul rînd a Franţei dau o lovitură grea aspiraţiilor de dominaţie universală ale suveranilor pontifi, pentru care mutarea temporară a scaunului papal în secolul al XIV-lea la Avignon (1309) înseamnă debutul declinului, prin apariţia „marii schisme". Concomitent cu tendinţele monarhiilor vest-europene de a se elibera de sub dominaţia papală, întreaga biserică a Romei este atinsă de criza de structură, ce provoacă intensificarea mişcărilor „eretice" conduse de John Wycliffe, Ján Huss ş.a., culminînd cu Reforma iniţiată de Luther, eveniment cu care autorul îşi încheie expunerea.

Sugestiv ilustrată cu stampe şi miniaturi de epocă în culori şi alb-negru şi prevăzută cu o bibliografie de orientare foarte utilă, sinteza lui Geoffrey Barraclough, apreciat istoric al instituţiei papalităţii medievale, cu interpretări judicioase bazate pe o documentaţie adecvată, reprezintă o interesantă contribuţie într-o problemă din cele mai însemnate ale istoriei universale.

*Paul Cernovodeanu*

BERNARDO GARCÍA MARTÍNEZ, *El Marquesado del Valle. Tres siglos de régimen señorial en Nueva España* (México), 1969, XIV + 175 p. + 2 h.

Lucrarea analizează implantarea senioriei jurisdicţionale spaniole în America. Pe baza unor ample cercetări de arhivă, autorul face importante constatări cu privire la modul cum s-a transplantat şi dezvoltat *dominium eminens* în Nueva Espana (vechea denumire a Mexicului colonial). Volumul cuprinde trei părţi, împărţite la rîndul lor în opt capitole. El este precedat de o prefaţă şi la sfîrşit are un apendice cu diferite liste şi date explicative, inclusiv o bibliografie. În cuprinsul lucrării mai există şi un număr de hărţi.

Partea I, *Ideea şi practica sistemului seniorial în America Spaniolă*, începe cu o descriere a feudalismului spaniol, care, în condiţiile Reconchistei (*Reconquista*), s-a dezvoltat sub semnul centralizării instituţiei regale. Noile teritorii eliberate în Spania de sub jugul

maurilor au fost împărţite vasalilor săi (*repartimiento*) de către rege, care avea dreptul suprem de stăpînire asupra acestui pămînt, denumit *dominium eminens* (*el dominio eminente*). După terminarea reconchistei, Spania, care dispunea de un potenţial uman suficient, după descoperirea Americii, a permis conchistadorilor să cucerească diferite teritorii, fără ca statul să remunereze aceste expediţii cu rezultate uneori fantastice. Autorul susţine că la acea epocă în Spania exista regimul feudal ca şi cel seniorial. Pe baza capitulaţiilor acordate conchistadorilor, regele punea noile teritorii cucerite sub protecţia sa, care, la rîndul său, a întărit stăpînirea particulară în aceste întinse teritorii sub formă de latifundii (*encomiendas*).

În aceste teritorii din America, atît de îndepărtate de controlul regelui Spaniei, s-a creat un feudalism ale cărui modalităţi de forme senioriale au fost implantate pentru a remunera atît pe soldaţi, cît şi pe căpitani. La rîndul său, coroana şi-a rezervat dreptul de tutelă asupra populaţiei. Excepţie de la această implantare a feudalismului în coloniile spaniole din America a constituit-o marchizatul lui Hernán Cortés (*El Marquesado del Valle*). Acest nou *dominium eminens* a fost creat în condiţii speciale, drept răsplată lui Cortés pentru serviciile aduse coroanei prin cucerirea Mexicului. Autorul completează cu noi elemente tabelul senioriei hispano-americane. El arată că marchizatul a fost un adevărat stat înăuntrul Noii Spanii, care seniorie a avut caracteristici proprii. Pe cînd encomienda constituia o seniorie imperfectă, marchizatul constituia o seniorie jurisdicţională, ale cărei drepturi decurgeau din capitulaţiile acordate în anul 1529 lui Hernán Cortés, pa răsplată pentru serviciile aduse coroanei şi pentru viitoarele explorări ce urma să le facă în Oceanul Pacific (*Mar del Sur*). Acest fel de capitulaţii nu au fost acordate decît în număr foarte limitat. De exemplu, descendenţilor lui Cristofor Columb (*Cristóbal Colón*), cărora li s-a acordat ducatul de Vergara; apoi direct conchistadorilor: Pizarro, Almagro, Alvaro şi Mendoza. Din lipsă de descendenţi, toate senioriile create au dispărut, cu excepţia celui acordat lui Cortés, care a durat trei secole.

În cea de-a II-a parte a lucrării, intitulată *Dezvoltarea istorică a marchizatului del Valle*, autorul analizează pe larg conjunctura politică şi geniul conchistadorului Cortés, care, în anul 1519, a început cucerirea Mexicului prin înfiinţarea la Vera Cruz a unui „Cabildo" (consiliu comunal orăşenesc, în coloniile spaniole), ce l-a numit guvernator şi căpitan general. Pe baza acestei împuterniciri, în aşteptarea confirmării regale, Cortés şi-a fundamentat opera sa de guvernare a noului teritoriu cucerit, prin acordarea de latifundii (*encomiendas*) subalternilor săi, care aveau dreptul numai la vasali indieni. Domeniile personale ale lui Cortés au fost stabilite de dînsul pe principala rută de expansiune spre Oceanul Pacific. În timpul explorărilor sale spre Honduras, inamicii lui Cortés au început să submineze noul domeniu feudal, fapt ce l-a determinat să se ducă în Spania, unde, în anul 1529, Carol al V-lea i-a conferit titlul de marchiz del Valle (cu o donaţie de 23 000 de vasali) şi cel de căpitan general al Noii Spanii. Principalele sale latifundii feudale se aflau în jurul localităţilor Cuernavaca şi Coyoacán, situate la sud de Ciudad de México (vechiul Tenochtitlan), precum şi în jurul altor localităţi, cu o suprafaţă totală de 11 550 $km^2$. Autorul face o comparaţie între noul marchizat din Mexic şi modernele seniorii de vasali din Castilla, analizînd următorii factori: 1) marea extindere geografică; 2) dualitatea populaţiei: spanioli şi indieni; 3) lipsa tradiţiei senioriale în acest mediu. Mai departe se arată lupta între Cortés şi „Audiencia" (instanţa regală de judecată, independentă de vicerege) din Noua Spanie, care l-a şicanat şi i-a făcut multe greutăţi cu ocazia intrării în posesie a marchizatului, ce îi fusese acordat prin capitulaţia din 1529. Utilizînd această licenţă acordată de rege, peste şase ani, în 1535, Cortés erijă în „mayorazgo" (avere inalienabilă, împreună cu titlul de nobleţe, în favoarea primului născut), toate bunurile, posesiunile şi titlurile, inclusiv marchizatul (*p. 69—70*). Fiul său Martin, care participase la războaiele europene, a reuşit să stabilească rezolvarea în favoarea sa a litigiilor cu reprezentanţii regali; însă el, fiind implicat într-o conjuraţie, i s-a „sechestrat" senioria între anii 1567—1593.

Epoca sechestrului se împarte în două: prima fază (1567—1574) de sechestru total şi cea de-a doua fază (1574—1593), în care sechestrul s-a limitat numai la jurisdicţia civilă şi criminală, în care epocă Martín Cortés s-a bucurat de privilegiile marchizatului său ca şi cum ar fi fost o „eucomienda", fără să fie socotit seniorul său natural. Celui de-al treilea marchiz, Fernando, primul născut al lui Martín, i s-au acordat toate drepturile senioriale de către Filip al II-lea, care a autorizat pe marchiz să numească proprii săi „alcaedes" (primari sau judecători comunali de primă instanţă, care aveau şi atribuţii de primari), şi „corregidores" (înalţi magistraţi în vechea Spanie), în locul celor regali. După anul 1629, din lipsă de moştenitori, marchizatul, prin căsătorii, a intrat în mîinile ducilor de Terranova şi apoi Pignatelli din Neapole. Datorită vicisitudinilor politicii europene, marchizatul a fost confiscat de coroana regală în două rînduri: 1) ca urmare a războiului de succesiune (1707—1726) şi 2) în urma stabilirii lui Iosif Bonaparte ca rege (1809—1813). În cele din urmă, după obţinerea independenţei Mexicului, marchizatul a devenit proprietate particulară.

Cea de-a III-a parte şi ultima, *Anatomia marchizană*, analizează aspectul juridic al acestei *dominium eminens*, precum şi dreptul său la jurisdicţia civilă şi criminală. Autorul trece apoi la problema cedării terenurilor libere de către primul marchiz, fără amestecul viceregilor din Noua Spanie în regiunea Cuernavaca. Autorul demonstrează că conchistadorul Hernán Cortés, în testamentul său, a recomandat ca marchizii să recunoască că nu le aparţine proprietatea teritorială a statului şi să respecte bunurile terţelor persoane spanioli şi indieni; iar în schimb că vor exercita stăpînirea seniorială sau *dominium eminens* şi că vor dispune repartizarea terenurilor libere, după aceleaşi procedee ca şi regele cu teritoriile aparţinînd Coroanei Regale (p. 99). Acest fenomen este caracterizat de autor ca dualitate seniorială, a cărui idee coincide cu sistemul seniorial aplicat în Spania şi în America. În lucrare se mai analizează imunităţile marchizatului, limitele jurisdicţiei senioriale şi descrierea administraţiei marchizatului. Lucrarea se încheie cu o amplă analiză a particularităţilor economice şi sociale ale acestui *dominium eminens*.

Apariţia volumului constituie o contribuţie serioasă cu privire la cercetarea transplantului instituţiilor senioriale europene în America. Această lucrare completează o lacună în istoriografia mexicană.

*Ioan I. Neacşu*

## REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII. REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE – IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

„Studii", Revistă de istorie, publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, din domeniile istoriei medii, moderne şi contemporane a României şi universale. În partea a doua a revistei, de informare ştiinţifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Discuţii, Viaţa ştiinţifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sînt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

## NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustraţiile vor fi plasate la sfîrşitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de iniţială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacţie, B-dul Aviatorilor nr. 1, Bucureşti.

## LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Documenta Romaniae Historica**, B. Țara Românească, vol. XVII (1626–1629), red. resp. A. Oțetea și D. Prodan, 1969, 864 p., 44 lei ; vol. XXIII **(1630–1632)**, volum întocmit de Damaschin Mioc, 1969, 830 p., 43 lei.

* * * **Documenta Romaniae Historica**, A. Moldova, vol. XIX (*1626–1628*), volum întocmit de Haralambie Chirca, 1969, 799 p. 40 lei.

GRECEANU RADU, Logofătul, **Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu Voievod (1688–1714)**, studiu introductiv și ediție critică întocmite de Aurora Ilieș, 1970, 280 p., 19,50 lei.

NICOLAE STOICA DE HAȚEG, **Cronica Banatului**, „Cronicile medievale ale României VII", studiu și ediție de Damaschin Mioc, 1969, 365 p., 24 lei.

ILIE CORFUS, **Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea**, „Biblioteca istorică XXI", 1969, 460 p., 27 lei.

DICULESCU VLADIMIR, IANCOVICI SAVA, PAPACOSTEA DANIELOPOLU CORNELIA. POP MIRCEA, V., **Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică (1829–1858)**, „Biblioteca istorică XXII", 1970, 308 p., 11,50 lei.

CONSTANTIN C. GIURESCU, **Istoricul podgoriei Odobeștilor din cele mai vechi timpuri pînă la 1918** (cu 124 documente inedite *1626–1864* și 3 reproduceri), „Biblioteca istorică XIX", 1969, 551 p., 32 lei.

ILEANA PETRESCU, **Documente privind revoluția din 1848 în Oltenia**, „Documente istorice II", Centrul de istorie, filologie și etnografie, Craiova, 1969, 315 p., 21 lei.

MIRON CONSTANTINESCU, **Etudes d'histoire transylvaine**, „Bibliotheca Historica Romaniae 24", 1970, 186 p., 7,25 lei.

* * * **Situația internațională din primele două decenii ale secolului al XX-lea în lumina tezelor lui Vladimir Ilici Lenin** – Culegere de studii, 1970, 179 p., 7 lei.

I. P. Informația 5682 | 43856 | Lei 30,—